



T.C. SANAYİ VE
TEKNOLOJİ BAKANLIĞI



Türk Dönemi Öncesi İznik



MUSTAFA ŞAHİN

BURSA ESKİŞEHİR BİLECİK KALKINMA AJANSI



T.C. SANAYİ VE
TEKNOLOJİ BAKANLIĞI



TÜRK DÖNEMİ ÖNCESİ İZNİK

Mustafa Şahin

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
Kalkınma Ajansları Kùltür Yayınları

Türk Dönemi Öncesi İznik

Yazar

Mustafa Şahin

Proje Yöneticisi

Ahmet ŞİMŞEK

Kalkınma Ajansları Genel Müdürü

Değerlendirme Kurulu

Deniz ŞAHİN CİNOĞLU

Daire Başkanı

Dr. Metin ÖZASLAN

Sanayi ve Teknoloji Uzmanı

Neslihan BAŞER

Sanayi ve Teknoloji Uzmanı

Proje Sorumlusu

Sabri BAYRAM

Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı Genel Sekreter Vekili

Deniz ŞAHİN CİNOĞLU

Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, Daire Başkanı

Jülide ALAN

Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı, Birim Başkanı

Seher İLERİTÜRK

Bursa Yatırım Destek Ofisi Uzmanı

Yayın Sahibi

Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı

Işıktepe OSB Mah. Arıtma Cad. No: 22/1 16215

Nilüfer/Bursa TÜRKİYE

+90 (224) 211 13 27

www.bebka.org.tr

Grafik Tasarım

Hakan Cömert

ISBN

978-625-93770-5-6

Basım

Furkan Ofset Matbaacılık Kutu ve Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti

Panayır Mah. İstanbul Cad. No: 490 Osmangazi/Bursa

Sertifika Kodu

47936

Baskı Bilgisi

1. Baskı

Baskı Tarihi: Ağustos 2026

Baskı Adeti: 500

Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında

Yönetmelik'in 5. maddesi 2. fıkrasına göre bandrol taşıması zorunlu değildir.

Yasal Bilgi

Bu kitap, Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı tarafından yayına

hazırlanmış olup, kurumun ücretsiz kùltür hizmetidir.

Bütün hakları saklıdır. Kaynak göstermek şartıyla

yapılacak kısa alıntılar dışında, Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı'nın

yazılı izni alınmaksızın çoğaltılamaz ve satılamaz.





İçindekiler

ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	15
TARİHÇE	19
Jeopolitik Konum	19
Tarih	23
Ön Tarih	23
Kentin Adının Kaynağı ve Mitolojik Kuruluş Tarihi	24
Homeros'ta Nikaia	26
Yazılı Tarih	27
Helenistik Dönem	27
Roma İmparatorluk Dönemi	30
Bizans İmparatorluğu Dönemi	41
KENTİ ETKİLEYEN ÖNEMLİ DEPREMLER	51
TİCARET, EKONOMİ VE YOL BAĞLANTILARI	59
ANTİK LİMAN	64
TAŞ / MERMER OCAKLARI	75
1- İnikli Taş Ocağı	76
2- Sarıkaya Taş Ocağı	77
3- Ömerli Taş Ocağı	77
4- Deliktaş Taş Ocağı	78
5- Hamamsuları Taş Ocağı	80
6- Çakaldere Taş Ocağı	81
7- Çınarlık Taş Ocağı	83
8- İnkaya Taş Ocağı	85
NİKAİALİ ÜNLÜLER	89
Cassı Ailesi	89
1- C. Cassius Asclepiodotus	89
2- Gaius Cassius Chrestus	90
3- Gaius Cassius Philiscus	90
4- M. Cassius Apronianus	90
5- Lucius Cassius Dio	90
6- Cassius Dio	91
7- P. Cassius Epigenes	91
Antigonos	92
Astronom Hipparchos	92
Menekrates	93
Philistion	93
Priscus	94
Parthenios	94
Alexendros	94

Bactyanus	94
Epitherses	94

KÜLTLER	97
Dionysos / Bacchus	98
Herakles / Herkül	113
Zeus / Jüpiter	125
Asklepios / Aesculapius	128
Apollon / Apollo	134
Artemis / Diana	137
Demeter / Ceres	140
Kybele / Magna Mater	146
Athena / Minerva	149
Aphrodite / Venüs	153
Hermes / Merkür	156
Ares / Mars	158
Poseidon / Neptün	158
Hephaistos / Vulkanus	159
Hera / Juno	160
Nemesis	160
Selene – Hekate / Luna	163
Men	164
Mısır Tanrıları	167
1- Serapis	168
2- İsis	172
3- Harpocrates	173

ÖNEMLİ YAPILAR	175
Anıt Mezarlar	175
1- Dörttepler Tümülüsü	176
2- Müşküle Anıt Mezarı	187
3- Karacakaya Anıt Mezarı	189
4- Berberkaya Anıt Mezarı	191
5- Çamdibi Mezar Anıtı	195
6- Obelisk	197
7- Değirmenkaya Kaya Mezarı	200
8- Kirazlıyayla Kaya Mezarı	203
9- Derbent / Deliklitaş Kaya Mezarı	214
10- Hespekli / Berberkaya Kaya Mezarı	225
Apollon Tapınağı	226
Roma Tiyatrosu	227
Roma Yolu	231
Nikaia'da Su Temini – Su Kanalı ve Aqueduct	232
Köprüler	237
1- Traianus Köprüsü / Koca Köprü	237
2- Justinianus Köprüsü / Kuru Köprü	239
Hisarkale (Asar) - Müşküle / Süleymaniye	241

Nikaia Sur Duvarları	243
Kent Kapıları / Onur Anıtları	256
1- İstanbul Kapısı ve Onur Anıtı	258
2- Lefke Kapısı ve Onur Anıtı	266
3- Yenişehir Kapısı	272
4- Göl / Kios Kapısı	274
HRİSTİYANLIK DÖNEMİNDE NİKAİA	276
Kiliseler ve Hipoje Mezarlar	276
1- Aziz Neophytos ve Kutsal Pederler Kilisesi	277
A- Aziz Neophytos Kilisesi	277
B- Kutsal Pederler Kilisesi	283
2- Ayasofya Kilisesi	291
3- Koimesis Kilisesi	293
4- Böcek Ayazma	302
5- A Kilisesi	303
6- B Kilisesi	305
7- C Kilisesi / Aziz Tryphonos Kilisesi	306
8- D Kilisesi	309
9- E Kilisesi	311
10- F Kilisesi	311
Hipoje Mezarlar	312
SONUÇ	315
RESİM LİSTESİ	317
KAYNAKÇA	337
DİZİN	355



ÖNSÖZ

Mustafa Şahin
Bursa 2026



Nikaia, Sangarios (Sakarya) Nehri'nin doğusuna doğru 90 kilometreden fazla bir alana uzanan, son derece zengin tarım toprağını elinde bulunduran ve gölü balık kaynayan bir kenttir. Kent şaşırtıcı derece çok filozof, retorikçi, bilim insanı yetiştirmiş ve atletleri yabancı ülkelerde pek çok zafer kazanmıştır. Dönemin tanıklarından birisi Nikaia için Bithynia şehirlerinin anası yakıştırmasını yapmıştır. Bir diğeri ise Ankyra'dan (Ankara) batıya uzanan yol üzerindeki ilk büyük şehir olduğunu söylemiştir.

Nikaia doğal güzellikleri, aşılmaz surları ile güvenli bir şehir olması ve jeopolitik önemine rağmen zaman zaman yanlış kararlar da almıştır. MS 193 - 194 ve 365 - 366 yılları arasında yaşanan iç savaşlarda Septimius Severus'a karşı Pescennius Niger'i veya Valentinianus'a karşı Prokopios'u desteklemesi Byzantion veya Khalkedon kentlerinde olduğu gibi yıkıcı kuşatmalarla sonuçlanmamıştır. İlkinde kentin mağlup tarafı seçmesi yerel rakibi Nikomedia karşısında itibar kaybetmesine sebep olurken, ikincisini, belki de Pers ülkesine uzanan yolun üzerinde bulunan müstahkem kent olması gibi jeopolitik öneminden dolayı fazla zarar görmeden atlattır. Nikaia, tarihinde zaman zaman yanlış adımlar atmış olsa da direnmeyi ve toparlanmayı başarmıştır.

Doğa ve tarihi ile Bursa'nın en güzel ilçelerinden birisi olan günümüzdeki adıyla İznik, bu özelliğini taçlandıracak UNESCO Dünya Mirası listesine girme konusunda hâlâ iddiasını devam ettirmektedir. Bu kitabı hazırlamamızdaki asıl gaye, Türk Dönemi'ne kadar İznik'in zengin kültürel geçmişine bir defa dikkatleri çekmek, bu talebin ne kadar haklı olduğunu gözler önüne sermek ve naçizane bu sürece destek olabilmektir.

2005 yılının Eylül ayında Bursa'ya, Bursa Uludağ Üniversitesi'nde Arkeoloji Bölümü'nü kurmak için geldikten sonra ilk tanıdığım ilçedir İznik. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izniyle 2006 yılında başlayan ve 2019 yılına kadar devam edecek olan "Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri" projesinin ilham kaynağı ve başlangıç noktasıdır İznik. 2014 yılında İznik Gölü kıyısında keşfettiğim ve on sene gibi kısa bir sürede Hristiyan âleminin en önemli ziyaret merkezlerinden birisi haline gelmesini sağlayarak mesleki kariyerimi taçlandıran kenttir İznik.

Bursa ve ilçelerini kapsayan arkeolojik yüzey araştırmalarımızın 2006 yılındaki ilk sezonuna İznik ve yakın çevresinde başlanmış, aralıklarla da olsa 2012 – 2014 ve 2016 – 2019 yıllarında devam edilmiştir. Kesintilerin nedeni yüzey araştırmalarımızı bazı önceliklerden dolayı 2007 - 2012 arasında, Orhaneli, Keles, Büyükorhan, Harmancık ve Mudanya'ya, 2014 - 2015 yılları arasında ise Nilüfer ilçesine kaydırmış olmamızdır. Yüzey araştırmaları döneminde İznik ve mahalleleri adım adım gezilmiş, kültürel mirasa konu olabilecek eserler belirlenmiştir. Henüz koruma alanı olarak ilan edilmeyen taşınamazlar için sit önerilerinde bulunulmuş, taşınabileceklerin ise İznik Müzesi'ne nakli sağlanmıştır.

Elinizdeki bu kitapta aralıklarla sürdürdüğümüz araştırmalarda elde ettiğimiz bulguların bir bölümünü ve bizden önceki araştırmacıların saha çalışmalarına ve araştırmalarına dayalı bir özetini bulacaksınız.

İznik araştırmaları ile ilgili bu ilk kitabın yayınlanmasına öncelik verip destek sağlayan Bursa, Eskişehir, Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA) Genel Sekreter Vekili Sabri BAYRAM başta olmak üzere tüm çalışanlarına çok teşekkür ederim.

Çalışmanın ilk taslak metnini titizlikle inceleyen Dr. Hazal Çıtakoğlu Ekmekçi'ye teşekkür ederim.



GİRİŞ

Bugünkü İznik, antik Nikaia kentinin tarihi mirasçısı olduğu kadar, ismini de ondan almıştır. Yani bir bakıma, Nikaia, bugün adıyla sanıyla hâlâ yaşamaktadır. Yazılı tarihine göre ilk olarak MÖ 4. yüzyılın son çeyreğinde modern kent anlayışına göre kurulan kent, Bithynia Krallığı'nın kısa süreliğine de olsa ilk başken-

tidir. Augustus Dönemi'nin seyyah coğrafyacısı Strabon, Nikaia kentinin ilk betimlemesini kaleme alan yazardır. Kenti, dikdörtgen biçimli, 700 x 700 metrekairelik, 50 hektarlık bir alana yayılan, iki ana caddesi merkezde, dört kent kapısının da görülebileceği gymnasiumda kesişen tipik bir Helenistik şehir olarak tanımlamaktadır¹.



¹ Foss 2020, 368 dipnot 6.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Pergamon, Ephesos, Nikomedia ile birlikte ilk *neokoros* (imparator kültü bekçisi) ünvanına sahip kentlerden birisi² ve metropol (Bithynia'nın birincisi) kenti³, Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde kısa süreliğine de olsa Laskarisler Sülalesi'nin başkenti, Anadolu Selçukluları'nın ilk başkenti, Osmanlı Devleti'nin ilk başkent adaylarından birisi olma ayrıcalıklarına sahiptir.

Dönemin tanıklarından birisinin dediği gibi Nikaia, Bithynia şehirlerinin anasıdır. Roma ve Bizans Dönemlerinde ordu ve ticari yol ağı üzerindedir, Konstantinopolis'ten (İstanbul), Pers ülkesine (İran) uzanan yolun üzerinde müstahkem bir kenttir, Ankyra'dan (Ankara) batıya gelenler için de ilk büyük şehirdir⁴. Hristiyanlığın evrensel din olmasında çok önemli olarak kabul edilen I. ve VII. Konsil Toplantılarına ev sahipliği yapmıştır.

Ancak zaman zaman çok yanlış tercihler de yapmıştır. Örneğin, MS 193 - 194 yılları arasında Septimius Severus ile Pescennius Niger arasındaki iç savaşta, Pescennius Niger'in yanında yer almış, sonucunda bütün ünvanlarını kaybetmiştir. Bizans İmparatoru Andronikos'a karşı başlatılan ayaklanmaların merkezi olmuş, bedelini çok ağır bir şekilde ödemiştir. Nikaia, tarihinde savaş yolu ile ilk ve tek işgali bu olay sonrasında yaşamış ve nüfusunun büyük bir çoğunluğunu kaybetmiştir. Ancak yine de Nikaia direnmeyi ve toparlanmayı başarmıştır⁵.

Zaman içerisinde özellikle veba, tifo, kolera gibi salgın hastalıklar nedeniyle zaman zaman büyüyüp, küçülen, ama bir şekilde aralıksız günümüze kadar varlığını devam ettiren bir kenttir. Bu nedenle 3 m yüksekliğe kadar ulaşan katmanlarında hem her evreye ait yapı kalıntılarını görmek hem de bütün evrelerini bir film şeridi gibi izlemek mümkündür.

Bu kitapla amaçlanan, Türk Dönemi'ne kadar kentin geniş bir tarihini toplu bir şekilde irdelemek, ülkemiz kültür tarihi açısından çok önemli olan, geçmişini yaşayan ve yaşatan bir kent olan İznik'in önemli yapılarını bir defa daha gözler önüne sermektir. Bu kitap ile aynı zamanda İznik'in UNESCO Dünya Mirası listesine dâhil edilmesinin bir lütuf olmadığı, bu talebinde çok haklı olduğu gösterilmek istenmiştir.

İznik ilk olarak seyyahların ilgisini çekmiş, 16. yüzyıldan başlayarak sık sık ziyaret edilmiştir⁶. Nikaia hakkında yapılan ilk ciddi yayınlar Koimesis Kilisesi üzerinedir. 1903 yılında O. Wulff'un "*Die Koimesiskirche in Nicäa und ihre Mosaiken, Nebst den Verwandten kirchlichen Baudenkmälern*", 1927 yılında da T. Schmidt'in "*Die Koimesis-Kirche von Nikaia, das Bauwerk und die Mosaiken*" başlıklı kitapları yayınlanmıştır.

² Cass. Dio, 51.20; Foss 2020, 367 dipnot 3.

³ Foss 2020, 368 dipnot 8.

⁴ Caldwell 2020, 385.

⁵ Caldwell 2020, 386.

⁶ Örnek olarak bk. Yıldırım 2014; Kaplanoglu 2020.

Nikaia'nın en gözde ve en iyi korunabilen kalıntılarından birisi surlarıdır. A. M. Schneider – W. Karnapp tarafından çok detaylı bir şekilde çalışılarak 1938 yılında “*Die Stadt Mauer von İznik (Nikaia)*” ismiyle yayınlanmıştır. Surlar hakkında en güncel çalışma, A. Dalyancı-Berns tarafından Berlin Teknik Üniversitesi, Tarihî Yapı Araştırmaları Bölümü'nde sürdürülmekte olan doktora tezi olacaktır.

Nikaia kenti üzerine bugüne kadar en detaylı araştırmalar S. Şahin tarafından 1970'lerde yapılmış ve elde edilen bilgiler “*Inscripfen Griechischer Städte aus Kleinasien*” serisinde Nikaia olarak 4 band şeklinde yayınlanmıştır. Serinin ilk kitabı IK 9 olarak 1979 yılında yayınlanan “*Katalog der antiken Inscripten des Museums von İznik (Nikaia) - İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu*” isimli kitaptır. Teil/Kısım I olarak yayınlanan bu kitapta şehir ve yakın çevresi irdelenmektedir. IK 10,1,2 ve IK 10,1,3 olarak 1981, 1982 ve 1987 yıllarında yayınlanan üç kitap Teil/Kısım II,1, II,2 ve II,3 olarak İznik Müzesi'nde bulunan yazıtları ele almaktadır. Teil/Kısım II,1'de İznik Müzesi'nde bulunan yazıtlara göre “Şehir ve Uzak Çevresi” irdelenirken, Teil/Kısım II,3 tamamen “*Testimonia*” başlığı altında kentin genel tarihine ayrılmıştır. Bu nedenle Nikaia ve çevresini ele alırken Şahin'in bu dört temel eseri göz ardı edilemez.

Nikaia'ya ait kalıntıları toplu bir şekilde ele alan ve tanıtan kayda değer çalışmalardan birisi, B. Yalman tarafından 1999 ve 2000 yıllarında yayınlanan “*Nikaia-İznik*” isimli kitap olmuştur. Nikaia'nın Bizans özeline yoğunlaşan en kapsamlı yayın ise 1996 yılında yayınlanan C. Foss'un “*Nicaea: A Byzantine Capital and its Praises*” isimli kitabıdır.

Değişik dönemlerde birbirinden bağımsız şekilde düzenlenen İznik odaklı sempozyumlar da söz konusudur. Bunlar arasında İznik Çini Vakfı öncülüğünde düzenlenen ve 2004 yılında I. Akbaygil, H. İnalçık ve O. Aslanapa'nın editörlüğünde yayınlanan “*Tarih Boyunca İznik*”, A. Erbaş – L. Öztürk – M. Bedir – F. Aydın – S. Küçük – M. Usta editörlüğünde 2005 yılında yayınlanan “*Uluslararası İznik Sempozyumu*” veya Bursa Büyükşehir Belediyesi öncülüğünde düzenlenen 2020 yılında Ş. Kılıç - K. Akalın editörlüğünde yayınlanan “*Unesco Dünya Mirası Olma Yolunda İznik/Nicaea, (İznik)*” en kapsamlı olanlardır.

Yukarıda sıralananlar dışında kentin tanıtımını farklı açılardan ele alan değişik dönemlerde yayınlanmış monografiler, sempozyum kitapları, makaleler bulunmaktadır. Biz hem bugüne kadar yapılmış yayınları hem de 2006, 2012 – 2014 ve 2016 – 2019 yılları arasında İznik ve mahallelerinde yapmış olduğumuz yüzey araştırmalarında elde ettiğimiz verileri harmanlayan ve güncel bilgi ve yaklaşımlarla sentezleyen bir kitap oluşturmayı amaçladık. Bu nedenle bu ilk kitapta Türkler öncesine ait kentin zengin tarihi geçmişini, jeopolitik önemini, kültürlerini ve önemli kalıntılarını tanıtan bir özet bulacaksınız.



TARİHÇE

Jeopolitik Konum

Türkiye'nin kuzeybatısında, Marmara Denizi'nin doğusunda yer alan Bithynia Bölgesi'nin kuzeyini Pontus Euxenius (Karadeniz), güneyini Rhyndakos / Kocasu Irmağı, batısını Hellespontos (Marmara Denizi), doğusunu ise Sangarios (Sakarya) Nehri sınırlamaktadır (**Resim 1**)⁷. Balkanları Anadolu'nun içlerine bağlayan karayoluna hâkim olması ve Marmara Denizi'ni Sakarya Nehri üze-



⁷ Strab. XII 4.1: "Bithynia doğuda Paphlagonialılar, Mariandialılar Epiktetoslar, kuzeyde Pontus Denizi, batıda Propontis, güneye doğru Mysia ve Phrygia Epiktetos ile sınırlanmıştır".

rinden Karadeniz'e bağlayan alternatif yol bağlantısını kontrol altında tutması kentin önemini artırmaktadır.



Resim 1 – Kiepert haritasında Bithynia Bölgesi'nin coğrafi sınırları.

Nikaia, kuzeyinde 1.227 m yüksekliğe kadar ulaşan Samanlı Dağı'nın, güneyinde zirvesi deniz seviyesinden 1.280 m yükseklikteki Katırlı Dağı'nın eteklerinde doğu – batı istikametinde uzanan verimli ovanın en batı ucundadır⁸. Nikaia'nın doğu sınırının Mudurnu - Nallıhan çizgisine kadar uzandığı ileri sürülmektedir⁹. Gölün doğu kıyısındaki kenti, kuzey ve güneyde iki tatlı su deresi beslemektedir. Samanlı Dağları'ndan doğarak İznik Gölü'nü (*Askania Limne*) besleyen derelerden kuzeydeki Karasu Deresi (*Pharmutios*)¹⁰, güneydeki ise Kıran Dere olarak adlandırılır. Bir de Kıran Dere ile kent surları arasında, Yenişehir Kapısı'nın güneyinden kente paralel akan Üyücek Höyük'ten adını alan Üyücek Deresi bulunmaktadır. Bazilikal Kilise kalıntısının güneyinde göle döküldüğü yerde oluşan alüvyonlar zamanla yarımadaı oluşturmuştur. Alanın güneyi günümüzde balıkçı barınağı olarak kullanılmaktadır. Üyücek Deresi'nin suları günümüzde yol altından bir kanalla balıkçı barınağına akmaya devam etmektedir.

Ptolemaios, Bithynia kentleri listesinde Nikaia'nın coğrafi konumunu 57° boylam, 41° 55' enlem, İznik Gölü'nü ise 56° 45' boylam ve 42° enlem olarak göstermektedir¹¹. Genç Plinius ise ekvatora paralel çekilmiş 12 enlem kuşağı içerisinde Nikaia'yı altıncı

⁸ Weissová 2017, 90.

⁹ Şahin 2004, 8 dipnot 16.

¹⁰ Şahin 1987, 50-52, 137 No: T30, T61; Weissová 2017, 90 dipnot 354.

¹¹ Şahin 1987, 44 T 28b-c.

enlem kuşağına yerleştirmektedir¹². Sonrasında ise tarif eder: “*Kios’tan sonra Bithynia içlerinde Hannibal tarafından Olympos eteğinde kurulmuş olan Prusa (gelir). Buradan Nikaia’ya Askania Gölü üzerinden 25 milia passuum’dur (yak. 37 km). Nikaia Askania Körfezinin öbür ucunda olup, eskiden Olbia (denirdi), ve Prusias; keza bir diğer kent, Hypios Dağı eteğinde*”¹³. Ancak bu tanımda bazı hatalar bulunmaktadır. Örneğin Skylax Olbia kentini Nikomedia Körfezi’nin güneyinde göstermektedir¹⁴. Metinde, Nikaia’nın Prusa a.O.’a uzaklığı yaklaşık 37 km gösterilmiştir. Ancak S. Şahin’in de vurguladığı gibi bu mesafe daha çok Kios’a uymaktadır¹⁵. Muhtemelen bir şekilde kentlerin isimleri karıştırılmıştır.

“*Expositio totius mundi et gentium*” başlığını taşıyan MS 4. yüzyıla ait bir yeryüzü tasvirinde, Nikaia’nın yerine ve güzelliklerine değinilmektedir: “*Hellespontos’tan sonra şahane güzellikteki Bithynia gelir, büyük, güzel ve bütün meyvenin, sebzenin yetiştiği (bir ülke). Nikaia ve Nikomedia gibi gerçekten büyük ve debdebeli kentlere sahiptir. Nikaia’ya benzer bir başka kent bulmak gerçekten de güçtür. Düzenli yapısı ve güzellikleri dolayısıyla, insanın, tüm kentin belli bir plan üzerine kurulduğuna inanması gelir. Bütün binaların aynı seviyeye ulaşan çatıları, seyirciye fevkalade güzel bir manzara oluşturur. Kentte her türlü güzellik ve düzen mevcuttur*”¹⁶.

MÖ 57 - 56 yılında Roma eyalet valisi C. Memmius’a Bithynia’da refakat eden şair Valerius Catullus, yola çıkış duyularını işlediği 46 numaralı şiirinin 4 - 6 mısralarında Nikaia’ya yer vermektedir: “*Bırak artık Frigya topraklarını, ey Catullus, bunaltıcı Nikaia ovasının verimli toprağını: yolumuz Asya’nın ünlü kentlerinedir*”¹⁷.

Nikaia’lı Aziz Neophytos’un hayat hikâyesini anlatan MS 11. yüzyıla ait menkıbenin giriş kısmında da kentin güzelliklerinden bahsedilmektedir: “*Bithynia’daki Nikaia’nın güzellikleri sadece sayıca çok değil, aynı zamanda hoştur da. Nedir bunlar? Yerinin elverişliliği, ılımlı iklim, çepeçevre verimli ve bolluk akıtan bir arazi, salkım salkım üzüm bağları, zeytin yüklü ağaçlar, her yandan akan sular, sıra sıra değirmenler, bağlar, bahçeler ve her yanda hamamlar, surların aşılmazlığı, tapınakların görkemi, insanının sekinliği; başka yerlerden gelen ve yanı başındaki gölden çıkan ürünlerin bolluğu, bunlara ilaveten, bir günden daha az uzaklıktaki denizden sağladığı yararlar*”¹⁸. Bu metinde Nikaia’nın çevresinin ve gölünün güzelliği ve verimli, bereketli durumu bir defa daha göz önüne serilmektedir. Ama daha da önemlisi deniz ile olan ilgisine değinilmesidir. Metinde de anlatıldığı gibi, Nikaia’nın Propontis yani Marmara Denizi ile ilişkisi vardır. Bu bakımdan Kios / Prusias ad Mare, Nikaia’nın denize açılan kapısıdır. İster İzmit Gölü’nün güneyinden, isterse üzerinden giden yol, İzmit Gölü’n-

¹² Plin. nat. VI, (§ 121); Şahin 1987, 44 - 45 T 28d.

¹³ Plin. nat. V, 148.

¹⁴ RE 17, 2403/4 ve 229 (Ruge).

¹⁵ Şahin 1987, 45 - 47 T 29c dipnot 1.

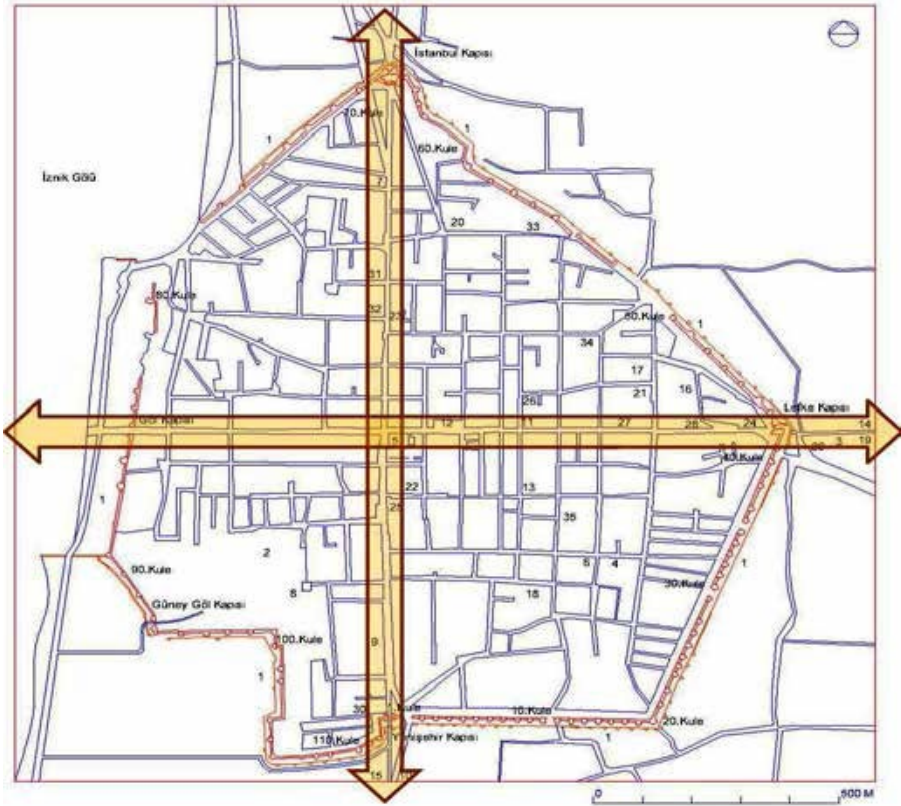
¹⁶ Rouge 1966, bölüm E XLIX; Şahin 1987, 48-49 T 29h.

¹⁷ Şahin 1987, 5 T 5.

¹⁸ Şahin 1987, 49 T 29i.

den kaynaklayan Karsak Deresi'nin çizdiği hat boyunca Karsak Boğazı'ndan geçip Kios üzerinden Marmara Denizi'ne ulaşmaktadır¹⁹.

Antik kenti en iyi tanımlayan yazar Amasyalı coğrafyacı Strabon'dur: “*Bithynia'nın iç kısmında ... ve Nikaia, Bithynia'nın metropolü!*) *Askania Gölü kıyısındadır. Çepeçevre büyük ve pek mümbit bir ovayla kuşatılmış olup, yazın sağlığa pek elverişli değildir; Çevresi on altı stadion (2893 m) olan kent, dört köşe bir plana sahiptir. Dört kapısı olup düz bir sahada durduğundan ve yollar birbirini dümdüz kestiğinden, (kent) orta yerindeki gymnasiumun yanındaki bir taştan bakıldığında, dört kapıyı da görmek mümkündür*”²⁰. Strabon'un anlattığı kentin bu yapısı ve planı ana hatlarıyla günümüze kadar gelmiştir (**Resim 2**). Kentin dört kapısı her zaman mevcut olmuş ve gerek ana caddelerin gerekse sokakların durumunda fazla bir değişiklik olmamıştır. Sadece Helenistik Dönem'de 2.960 m uzunluğundaki sur duvarları Geç Roma Dönemi'nde yaklaşık iki kat büyütülerek 4.970 m ile bugünkü uzunluğuna ulaşmıştır²¹.



Resim 2: Günümüzde İznik.

¹⁹ Şahin 2024, 31 - 32 Resim 7.

²⁰ Strab. XII 4, 7 (s.565/6 C); Şahin 1987, 45 - 46 T 29.

²¹ Şahin 2004, 3.

Tarih

1- Ön Tarih

Bithynia Bölgesi özellikle boğazlar nedeniyle tarih boyunca stratejik bir geçiş noktasıdır. Nikaia'nın da içinde bulunduğu Güney Bithynia Bölgesi'nde Alt Paleolitik Dönem'den başlayarak insan izlerine rastlamak mümkündür²². Aktopraklık²³, Ilıpınar²⁴, Barçın²⁵, Menteşe²⁶ gibi höyükler Nikaia'nın yakın ve uzak çevresinde Neolitik Dönem'den başlayan yerleşimlerden bazılarıdır. Hitit yazılı metinlerde geçen Maşa Ülkesi'nin Bursa-Adapazarı arasındaki coğrafyaya lokalize edilmesi²⁷, Erken Demir Çağı'nda Hitit etkisinin bu bölgeye kadar yayıldığına işaret etmektedir. Bölgeye adını veren Bithynlerin Demir Çağı'nın sonlarına doğru Trakya'dan bölgeye göç ettikleri kabul edilmektedir. Tarihçi Herodotos, Thrakia'dan Anadolu'ya göç eden Bithynialılardan *"Asya Thrakları"* ya da *"Thrakia'nın Bithynleri"*, ülkelerinden de *"Asya Thrakiası"* ya da *"Thrakia Bithyniası"* olarak bahsetmektedir²⁸. Ayrıca, MÖ 9. yüzyılın sonlarında, Lydia Krallığı'nın Anadolu'nun batısını ve kuzeyini kontrol etmeye başladığı dönemde, Bithynia'nın Lydia Krallığı'nın egemenliği altında bulunduğunu yazar²⁹. Appianos, MÖ 7. yüzyıldan önce Bithynialıların kendilerine Bebrykler dediklerini ve Thrak kökenli bu halkın Bithynia Bölgesi'ne geldikten sonra Bithynler olarak adlandırıldığını bildirmektedir³⁰. Bölge, Pers hâkimiyeti döneminde Daskyleion Satraplığı'nın kontrolündedir³¹. Kısaca, Büyük İskender öncesinde Bithynler bölgede tek başlarına siyasi bir organizasyon kuramamışlardır. Ancak MÖ 4. yüzyılda Bithynia Krallığı'nın kurulması bölgede ilk siyasi gücü ortaya çıkartmıştır.

Bithynia sınırında bir Mysia kenti olduğu rivayet edilen Nikaia'nın ilk kuruluşu hakkında da bilinenler yok denecek kadar azdır. Şahin, MS 10. ya da 11. yüzyılda bir din bilgininin elindeki "notitiae episcopatum"³² nüshasında *"Metropolis Nikaia"* ifadesinin geçtiği yerin kenarında el yazısıyla aşağıdaki notu düşmüştür. Şahin, bu kenar notunu bize aktaran kişinin Nikomedia'lı (İzmit) Arrianos'un (MS 95-175) günümüze ulaşmayan *"Bithyniaka"* isimli kitabı okuduğunu düşünmektedir³³. Bu nota göre Nikaia'nın en eski adı Helikore'dir (bağı bahçesi bol). Helikore, İznik Gölü'nün batı yakasında oturan Mysialılar tarafından yıkılmış, Büyük İskender'in ölümünden sonra Lysimakhos tarafından yeniden kurulmuştur:

²² Şahin vd. 2009.

²³ Karul 2013, 42.

²⁴ As - Wijnen 1995, 77-107; Roodenberg 2008, 315-333.

²⁵ Gerritsen vd. 2010, 197-225.

²⁶ Roodenberg 1999, 21-36.

²⁷ Erpehlivan 2018, 64 dipnot 227.

²⁸ Hdt. VII, 7, 5.

²⁹ Hdt. I, 28.

³⁰ App. Rom. Hist., II, 12, 1.

³¹ Xen.an., VI-V, 7-8.

³² Şahin 2004, 5 dipnot 7.

³³ Merkelbach 1985, 1 vd.; Şahin 1987, I TI; Şahin 2004, 5 dipnot 8.

“Nikaia, Bithynia sınırında bir Mysia kenti; Lysimakhos tarafından Askania Gölü kıyısında kurulmuş olup, daha önceleri Helikore ismini taşıyan, mertlik ve zenginliği ile Helenlerin hayranlığını kazanmış (bir kent) idi; burası Mysialılar tarafından hileyle zapt edilince, erkeklerinin bir kısmı can vermiş, bir kısmı da çevre kentlere yerleşmişlerdi; yurtlan ise yakılıp yıkılmıştı. İskender’in ölümünden sonra Lysimakhos tarafından yeniden kurulmuş, Antipatros’un kızına izafeten de Nikaia adı verilmiştir”³⁴.

Metinden anlaşıldığı kadarıyla, Helikore, önceleri mertlik ve zenginliğiyle Helenlerin hayranlığını kazanmış bir kenttir. Ancak, Mysialılar tarafından hileyle zapt edilerek, yakılıp yıkılmıştır. Kentte yaşayan erkeklerinin bir kısmı can vermiş, bir kısmı da kaçıp çevre kentlere yerleşerek canlarını zor kurtarmışlardır.

Bu hikâye bize; yazılı kaynakların, kentin MÖ 4. yüzyılda kurulduğunu aktarmasının aksine kentin daha eskiye giden bir geçmişinin olduğunu göstermektedir. Bu olasılığı Homeros’un İlyada’sında bu bölgede Askania adında bir kentten bahsedilmesi de güçlendirmektedir. Nikaia’nın yayıldığı alanda bugüne kadar yapılan arkeolojik kazılarda Helenistik Dönem öncesini destekleyen mimari bir buluntu söz konusu değildir. Ancak A. Ekin Meriç, Roma Tiyatrosu’nun sahne binasının odalarından birisinde yapılan kazı çalışmalarında temel seviyelerinde, MÖ 6. yüzyıla tarihlenen bir kadehe ait ağız parçası bulduğunu rapor etmiştir³⁵. Nikaia merkezinin 1 km güneyinde yer alan Üyücek Höyük³⁶, 4 km doğusunda Çiçekli Höyük³⁷ ve 5 km kuzeybatısında yer alan Çakırca Höyük³⁸ yerleşimleri yakın çevrede Neolitik Dönem’den itibaren yerleşimin başladığını göstermektedir. Mysialılar belki de bu höyüklerdeki yerleşimlere son vermişlerdir. Sonrasında da Antigonos Monophthalmos *“synoikismos / sinokizm”*³⁹ politikası uygulayarak yakın çevredeki bu yerleşimleri tamamen sonlandırıp buralarda yaşayan insanlar için birlikte yaşayabilecekleri modern bir kent olan Nikaia’yı kurmuştur. Bu olasılıkların aydınlatılması yakın çevredeki höyükler ve antik kent genelinde yaygınlaştırılacak arkeolojik kazılarla cevap bulacaktır.

2- Kentin Adının Kaynağı ve Mitolojik Kuruluş Tarihi

Kentin kuruluşu Bithynia Krallığı’na veya Büyük İskender’in ardıllarına dayandırılrsa da Nikaialılar soylarının Dionysos veya Herakles’ten geldiğine inanmaktadırlar. Lefke Kapısı yazıtlarında Nikaialılar kendi soylarının Herakles ve Dionysos’tan geldiğini açıkça iddia etmektedirler⁴⁰. Buna göre kent, adını Nikaia isimli bir su perisinden

³⁴ Şahin 2004, 5- 6 dipnot 9.

³⁵ Ekin-Meriç 2019, 344.

³⁶ Yalman 2000, 49.

³⁷ Yalman 2000, 47 - 48.

³⁸ Yalman 2000, 44 - 45.

³⁹ Antik Yunan’da dağınık halde yaşayan halkların veya köylerin birleşerek tek bir merkezde (polis / şehir devleti) toplanması sürecidir. Bu kelime, “birlikte yerleşim” anlamına gelir ve genellikle fiziksel bir birleşmeyi veya siyasi bir birleşmeyi ifade eder.

⁴⁰ Şahin 2004, 4.

almaktadır. MS 5. yüzyılda yaşamış Mısır'ın Panopolis kentinden Nonnos'un anlattığına göre⁴¹, ırmak tanrısı Sangarios (Sakarya) ile tanrılar anası Kybele'nin kızı Nikaia bölgenin kırlarında bayırlarında avlanarak dolaşan güzel bir su perisidir. Ama Nikaia, aşktan, sevgiden nasibini almamış, Artemis benzeri bir yarı tanrıçadır. Günün birinde Hymnos isminde delikanlı bir çoban, su perisi Nikaia'ya gönlünü kaptırmıştır. Ama aşkına karşılık bulamamış; peri tarafından zalimce aşağılanarak öldürülmüştür. Genç yaşında aşkı uğruna can veren, bir kır çiçeği kadar ömürsüz olan çoban Hymnos'a, Askania Gölü civarındaki tüm dağlar taşlar, hayvanlar ve ağaçlar şu ağıtı yakmışlardır:

*“Güzel çoban öldü artık, güzel kız öldürdü onu
güzel kız öldürdü hasretlisini, aşk yerine
ölümü reva gördü ona, boyadı âşk çobanın kanıyla
okunu ve söndürdü Erosların aşk ateşini”⁴².*

Bir gün peri Nikaia yine av peşinde koşarken Askania Gölü civarında, Dionysos görür onu ve Eros fırsatı kaçırmaz, adeta çobanın intikamını almak istercesine, okunu fırlatır, Dionysos'u kalbinden vurur. Dionysos, yaban ama alımlı su perisi Nikaia'yı her yerde arar, bulur ve ona ilan-ı aşk eder; ama nafi! Gönlünü çelemez kızın. Dionysos, kıza ancak hileyle sahip olur. Su perisi Nikaia'nın gölün doğu ucunda hep durup dindendiği, su içip serinlediği berrak bir dere vardır (olasılıkla Kıran Dere). İşte bu derenin suyunu Dionysos tanrısal gücüyle şaraba çevirir. Gizlendiği yerde perinin gelmesini beklemeye koyulur. Sıcaktan ve dağ dolaşmaktan bunalan ve dudakları susuzluktan kuruyan peri dereye gelir ve kaynak suyundan kana kana içer. Önce başı döner, gölü ve dağları çift görmeye başlar ve daha sonra da derin bir uykuya dalar güzel peri.

Derin ukudan uyanan peri, üzerine sarkan asma dallarını görünce başına gelenleri anlar ve çok üzülür. Ormanı, avı, kırı bayırı terk eder ve göl kıyısına yerleşir. Dokuz ay sonra bir kız çocuğu gelir dünyaya; isim olarak *“Telete”* (adanmış, kutsanmış, takdis edilmiş) verilir. Dionysos bundan sonra sevgilisi Nymphe (su perisi) onuruna, onu uyuttuğu yerde güzel taşlardan imar edilmiş bir kent kurar ve ismini de periye izafeten Nikaia (zafer) koyar.

Dionysos'un kenti kuruşuna ilişkin bu efsane halk belleğinde hep taze kalmıştır. Kent sikkeleri üzerinde kendisine yer bulmuştur. Nikaia'nın ilk ismi olarak önerilen *“Helikore”* isminin asmanın ve üzümün bol olması anlamına gelmesi de üzüm ve şarap bahşeden tanrı Dionysos ile olan bağlantıya işaret etmektedir.

Dionysos'tan sonra kenti Herakles'in ve arkasından Atinalı kahraman Theseus'un tekrar kurduklarına ilişkin mitolojik hikâyeler de mevcuttur⁴³. Bu mitolojik kahramanlara kentin kuruluşunda yer verilmesinin sebebi Hadrian tarafından Atina'da MS 124/125 yıllarında kurulan *“Panhellenia / Tüm Helenlerin”* bayramlarıdır. Olim-

⁴¹ Nonn. Dion. XV, 169 ve XVI, 399-402; Şahin 1987, 55 T 32a; Şahin 2004, 4 dipnot 4.

⁴² Şahin 2004, 4.

⁴³ Şahin 2004, 10.

piyatların devamı niteliğinde olan bu şenliklere katılmak için kentlerin kuruluşlarını Yunan kahramanlara ya da kolonistlere dayandırmaları, yani soyları Helen (*genos hellenikon*) olması gerekmektedir. Bundan dolayı da oyunlara katılmak isteyen kentler kendilerine içinde Helen kahramanı bulunan kuruluş mitolojileri uydurmuşlardır⁴⁴. Herakles veya Atinalı kahraman Theseus böyle bir amacın yaratısı olmalıdır⁴⁵.

Herakleia'lı Memnon ise kentin isim babası olarak Büyük İskender'in ölümünden sonra ordusundaki Nikaialı askerleri göstermektedir⁴⁶. Hikâyeye göre, askerler iç Yunanistan'ın Phokis'e komşu Nikaia isminde bir kentten orduya katılmışlardır. Bu kent Phokisler tarafından yıkıldığı için, buralı askerler Bithynia'da aynı ismi taşıyan yeni bir kent kurmuşlardır.

Yazılı tarih ise kentin adının kaynağı olarak Lysimachos'un karısı Nikaia'yı göstermektedir.

Nikaia aynı zamanda ismini çağlar boyunca devam ettirmeyi başaran kentlerden birisidir. Çünkü İznik isminin Nikaia'ya anlamına gelen "İs-Nikean" kelimesinden türetildiği öne sürülmektedir; "-nik" hecesi Nikaia'dan, ismin başındaki "-iz" hecesi ise "-ya" anlamına gelen Yunanca'daki "eis" ya da "is" ön takısından gelmektedir⁴⁷.

Homeros'ta Nikaia

Homeros'un İlyada'sında Nikaia adına rastlanmaz, ancak İznik Gölü'nün antik adı olan "Askania", Frigya ve Mysia'da yani iki farklı coğrafi bölgede iki defa anılmaktadır.

*"Phorkys'le tanrıya benzer Askanios yönetir Phrygialıları,
uzak Askania'dan gelmişlerdir onlar,
savaşa girmek için yanıp tutuşurlar"*⁴⁸.

*"Palmys, Askanios vardı, Hippotion'un oğlu Morys vardı,
gelmişlerdi bir gün önce, şafakta"*⁴⁹.

Bu dizelerde bir gün önce Troialılara yardıma gelen kahramanlar sayılmaktadır. Strabon'da bu bölüm şu şekilde aktarılmaktadır:

*"792 ve Palmys ve Askanios ve Hippotion oğlu Morys,
792a yakından dövüşen Mysialıların önderi,
793 bereketli Askania ilinden gelmişlerdi cenk sürdürmeye"*⁵⁰.

⁴⁴ Şahin 2004, 10 dipnot 27.

⁴⁵ Herakles'in ismi kentin kurucusu olarak Lefke Kapısı'ndaki Hadrianus'a ithaf yazıtlarında yer almaktadır. Bk. Şahin 2004, 10.

⁴⁶ Şahin 2004, 4 dipnot 3.

⁴⁷ Şahin 2004, 3.

⁴⁸ Hom. Il., II 862-863; Şahin 2004, 5.

⁴⁹ Hom. Il., XIII 793.

⁵⁰ Şahin 2004, 5.

Şahin, bu anlatımları çelişki olarak değerlendirmemiş, Askania'yı (İznik Gölü) kısmen Phrygia'da kısmen de Mysia'da görmek istemiştir. Şahin'e göre, gölün doğu yakasında Frigyalılar, batı yakasında ise Mysialılar oturmaktadır⁵¹.

Roma egemenliği ile birlikte "Askania" adı nedeniyle göl ve çevresinin önemi daha da artmış olmalıdır. Çünkü Roma'nın kurucusu olduğuna inanılan ve Juliuslar Sülalesi'nin atası olarak kabul edilen Aeneas'ın oğlunun adı da Askanios'tur ve Romalılar Lacus Askanios (İznik Gölü) adının Askanios'tan geldiğine inanmaktadırlar. Bu nedenle Romalılar göl ve çevresindeki arazileri kutsallaştırarak Julius adını vermişlerdir⁵². Böylece başta senatörler olmak üzere Romalı ileri gelenlerin bu bölgede geniş araziler satın alarak çiftlikler kurdukları bilinmektedir⁵³; Gölün, Kios sınırları içerisinde kalan bölümünde arazi sahibi olan Catilius Ailesi bunlardan birisidir⁵⁴.

3- Yazılı Tarih

Helenistik Dönem

Nikaia'nın ilk kurulduğu tarihin ne kadar erkene gittiği hala karanlık olsa da Helenistik Dönem öncesinde kentin var olduğunu mitolojik kuruluş öyküsü bize anlatmaktadır. Helenistik Dönem tarihi ise Büyük İskender'in ölümünden sonra, komutanlarından Philippos'un oğlu Antigonos Monophthalmos tarafından dört köşeli ve dört sur kapılı Hippodamos plan üzerine "Antigoneia" adı ile yeniden kurulması ile başlamaktadır⁵⁵. Yeniden kurulma ifadesi burada eskiye giden bir yerleşimin olduğuna işaret etmesi açısından önemlidir. Helikore olarak isimlendirilen bu yerleşim bir kent miydi, yoksa belli aralıklarla dağılmış yerleşimler bütünü müydü, bugün ki bilgilerimizle buna cevap vermek zordur. Ancak, Antigonos'un dört kapılı Nikaia'sını Augustus Dönemi coğrafyacısı Amasyalı Strabon açık bir şekilde tarif etmektedir⁵⁶.

MÖ 301 yılında Ipsos Savaşı'nda Antigonos'un ölümünün ardından, Nikaia, bir süre Marmara Denizi'nin iki yakasında hüküm sürmüş olan Lysimakhos'un egemenliği altına girmiştir⁵⁷. Strabon'a göre, Lysimakhos, kenti bir kez daha yeniden kurarak, kente, Antpatros'un kızlarından birisi olan ilk karısına izafeten Nikaia adını vermiştir⁵⁸. Böylece kentin adı İznik öncesi son defa değişmiştir.

*"Nikaia ... ilkin Philippos oğlu Antigonos tarafından Antigoneia adı altında kurulmuş, daha sonra Lysimakhos karısına izafeten adını Nikaia olarak değiştirmiştir. Bu Nikaia Antipatros'un kızıydı"*⁵⁹.

⁵¹ Şahin 1987, 59 vdd. T 33 a - f.

⁵² Verg. Aen. I 267 vd.

⁵³ Kaplanoglu – Oğuzoğlu 2011, 46.

⁵⁴ Corsten 1985, 127 vd.

⁵⁵ Strab. XII 4, 7, 565 C; Şahin 1987, 2 T 2a.

⁵⁶ Strab., XII 4, 7, 566 C.

⁵⁷ Gelzer 1890, 11; Şahin 1987, 2 T 29; Şahin 2004, 6.

⁵⁸ Şahin 2004, 6 dipnot 10.

⁵⁹ Strab. XII 4, 7, 565 C.

Diğer bir ifade ile her ne kadar Nikaia ismini Lysimakhos'un karısından aldığı söylene de mitolojik kuruluş öyküsü kentin kuruluşunu Helenistik Dönem öncesi-ne göstermektedir. Sonuç olarak, dip tarihinde Helikore ismiyle kurulan kent, Büyük İskender'in bölgeye hâkim olmasından sonra komutanlar arasında el değiştirme suretiyle yaklaşık 20 yıl gibi kısa bir zaman zarfında iki defa isim değiştirilerek tekrar tekrar kurulmuştur.

Seleukos ile Lysimakhos arasında MÖ 281 yılında meydana gelen Kurupedion Savaşı esnasında Lysimakhos'un ölmesi, kısa bir süre sonra da Seleukos'un öldürülmesi ile oluşan siyasi boşluk Zipoites'e yaramış ve Bithynia Krallığı kurulmuştur⁶⁰. Nikaia, Bithynia Krallığı'na I. Nikomedes tarafından (MÖ 278-250) dâhil edilmiş ve kendi adıyla anılan Nikomedia (İzmit) kentini kuruncaya kadar bir süreliğine de olsa krallığın ilk başkenti olmuştur⁶¹.

Nikaia'nın adı Bithynia Krallığı idaresi altında II. Prusias zamanına kadar tarih sahnesinde pek duyulmaz. Ancak II. Prusias (MÖ 182-149), ilk evliliğinden olan oğlu Nikomedes'i Pergamon Krallığı ile olan yakın ilişkisinden dolayı bertaraf etmek istemiştir. Bunun üzerine Nikomedes isyan ederek Pergamon kralı II. Attalos ile birlikte babasının üzerine yürümüştür. Kimseye güvenmeyen II. Prusias, Trakyalı kayınbiraderi Diegulis'ten sağladığı 500 kişilik yardımcı kuvvetle birlikte oğlunun saldırısına karşı koyar ve MÖ 149 yılında her iki kuvvet karşılaşır. Kaybedeceğini anlayan II. Prusias, savaş alanını terk ederek Nikaia akropolüne sığınır. Ancak, Nikaialıların Nikomedes'in tarafını tutmaları üzerine Nikomedia'ya kaçmak zorunda kalır ve MÖ 149 yılında orada öldürülür⁶². Bu olay Helenistik Nikaia'nın bir akropolünün olduğuna işaret etmesi açısından kayda değerdir.

Nikaia kentinin çevresinde olası akropolis için en uygun yer antik Nikaia kentinin doğusunda, Elmalı Dağı'nın ilk yamacını oluşturan 200 m yüksekliğindeki, günümüzde Abdulvahap Tepesi olarak bilinen kayalıktır. Tepe ile antik kenti çeviren sur duvarlarının arasında nekropol sahasının ve günümüz mezarlığının bir bölümü uzanmaktadır. Tepeye en rahat ulaşım güney taraftan bir yol ile sağlanmaktadır. Tepeye çıkan yol üzerinde Berberkaya olarak bilinen monolit mezar anıtı da bulunmaktadır. Nikaia, düz bir ovaya kurulduğundan kentin içerisinde veya yamacında akropolis olmaya uygun herhangi bir tepe bulunmamaktadır. Bu nedenle Abdulvahap Tepesi kentin akropolisi için en uygun mekân gibi gözükmektedir. Ancak, 2016 yılında İznik Müze Müdürlüğü başkanlığında yaptığımız sondaj kazılarında kentin akropolisine ait olabilecek herhangi bir ipucuna rastlayamadık⁶³. Bu nedenle Helenistik kentin yeri konusu hâlâ araştırmaya muhtaçtır.

⁶⁰ Bithynia Krallığı'nın kurucusu Zipoites MÖ 280 yılında ölmüştür; daha sonra I. Nikomedes I (MÖ 280-255), Ziaelas (MÖ 255-230) ve I. Prusias (MÖ 230-182) başa geçmiştir. Ayrıca bk. Şahin 2004, 7.

⁶¹ Eyice 1991, 4.

⁶² App. Mithr. 18. 422. 11-17; Şahin, 1987, 2 vd. T 3; Şahin 2004, 7 dipnot 13.

⁶³ Şahin 2017.

Bithynia'nın son kralı IV. Nikomedes Philopator (MÖ 94 – 74) ölünce krallığını vasiyet yoluyla Roma'ya bırakmıştır⁶⁴. Böylece MÖ 74 yılında Roma hâkimiyetine geçen Bithynia Krallığı bir Roma eyaletine dönüştürülmüş, Nikaia da eyaletin başkenti olan Nikomedia ile birlikte ikinci büyük kent sıfatıyla önem kazanmıştır⁶⁵.

VI. Mithridates'in Anadolu'da Roma emperyalizmine karşı çıkması üzerine MÖ 87 yılında başlayan ve 63 yılına kadar sürecek olan Mithridates Savaşları başlamıştır. MÖ 87-83 yılları arasında yaşanan ilk savaşta Roma Senatosu Flaccus Valerius ve Fimbria isimli komutanlarını Byzantion (İstanbul) ve Nikomedia (İzmit) üzerinden Nikaia önlerine göndermiştir. Flaccus'un kendi askerleri tarafından öldürülmesi üzerine, Fimbria ile Mithridates arasında bir sulh antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma uyarınca VI. Mithridates Bithynia'dan, dolayısıyla Nikaia'dan çekilmiştir⁶⁶.

Bithynia Krallığı'nın MÖ 74 yılında bir vasiyetle Roma eyaletine dönüşmesi Pontus Kralı VI. Mithridates'i pek memnun etmemiştir. Bunun üzerine VI. Mithridates, Roma'nın eline geçen Bithynia topraklarını tekrar geri almış, ancak Kyzikos kuşatmasında istediğini elde edememiştir. Lucullus komutasında başarılı savaşlar veren Roma ordusu MÖ 72 yılında Bithynia kentlerinden Prusias (Kios?), dağ eteğindeki Prusa ad Olympum ve son olarak Nikaia'yı tekrar geri almıştır⁶⁷.

Bunun üzerine Güney Rusya ve Balkanlar üzerinden İtalya'ya hücum etmeye hazırlanan VI. Mithridates, müttefikleri tarafından yalnız bırakılınca MÖ 63 yılında intihar ederek yaşamına son vermek zorunda kalmıştır. Cesedi, oğlu Pharnakes tarafından Pompeius'a teslim edilmiştir.

MÖ 47 yılında Caesar, Zela (bugünkü Zile) yakınlarında Pharnakes'i de yenerek Nikaia üzerinden Roma'ya dönmüştür⁶⁸. Böylece Pompeius, Roma'yı yarım yüzyıl uğraştıran Pontus Krallığı'nı tamamen ortadan kaldırmıştır.

Mithridates Savaşları sırasında Nikaia'lı bazı yurttaşların köle olarak Roma'ya götürüldükleri de bilinmektedir. Bunlardan en ünlüsü şair Parthenios'tur⁶⁹.

Bu dönemde Nikaia'yı ilgilendiren bir diğer gelişme Galatya Kralı Deiotarus'un yargılanmasıdır. MÖ 46 yılında Pompeius safında savaşmış olan Deiotarus, Caesar'a suikast hazırlamaktan suçlanmış ve yargılaması Nikaia'da yapılmıştır. Deiotarus'un savunmasını Brutus cesurca yaparak, onu aklamıştır⁷⁰.

⁶⁴ Şahin 2004, 7.

⁶⁵ Şahin 2004, 7.

⁶⁶ App. Mithr. 18, 422. 11 - 17; Şahin, 1987, 2 vd. T 3; Şahin 2004, 7 dipnot 13.

⁶⁷ Nikaia, Appian'a göre yardımcı kumandanlardan Barba tarafından, Herakleia'lı Memnon'a göre ise (C. Valerius) Triarius tarafından geri alınmıştır. Ayrıca bk. Şahin 1987, 4 T 4a-b; Şahin 2004, 7 dipnot 15.

⁶⁸ Şahin 1987, 5 T 6.

⁶⁹ Şahin 2004, 7.

⁷⁰ Caesar'ın öldürülmesinden kısa bir süre sonra Cicero tarafından kaleme alınan bir mektupta, Brutus'un bu savunma ile Caesar'ı çok etkilediği anlatılmaktadır. Ayrıca bk. Şahin 1987, 6 T 6; Şahin 2004, 8 dipnot 17.

Pompeius, Mithridates'in bertaraf edilmesinden sonra Anadolu'nun Roma'ya ait eyaletlerinde kent (*polis*) yönetimlerini, İtalya kentlerindeki *decuriones* (belediye meclisi, senato) kurumunu örnek alarak, yeniden yapılandırmıştır⁷¹. Bithynia Eyaleti'nde *polis* statüsüne sahip 12 kent bulunmaktadır⁷². Plinius'un aktardığına göre, bu kentler "Bithynia Birliğini" oluşturmaktadır⁷³. Her bir kentin yönetimine bağlı kırsal kesimler mevcuttu. Nikaia kırsal arazisi en büyük olan kentler arasındadır. Doğu sınırının Mudurnu - Nallıhan çizgisine kadar uzandığı ileri sürülmektedir⁷⁴.

Roma İmparatorluk Dönemi

MÖ 74 yılında son Bithynia Kralı Nikomedes Eupator'un vasiyetiyle Romalıların yönetimine geçen krallığın kentleri arasında Nikaia da bulunmaktadır. Sonrasında yaşanan Mithridates Savaşları'nda Romalılar ile Pontus Krallığı arasında kanlı bedellerle el değiştiren kent, MÖ 63 yılında VI. Mithridates'in ölümüyle tamamen Roma hâkimiyetine girmiştir. Augustus'un MÖ 29 yılındaki İmparatorluk ilanına kadar kent oldukça sessizdir. İmparatorluğun ilanından sonra bazı Anadolu kentleri gibi Nikaia da Augustus'a başvurarak, kentlerinde Tanrıça Roma ve İmparatorluğu temsilen Caesar için birer tapınak yapmak istediklerini bildirmişlerdir. Augustus'un olumlu yanıt verdiği kentler arasında Nikaia da bulunmaktadır. Cassius Dio'nun aktardığına göre, MÖ 29 yılında İmparator Augustus, Nikaia kentinde Tanrıça Roma ve Iulius Caesar Tapınağı kurulması için izin vererek⁷⁵ Nikaia'da yaşayan Roma yurttaşlarını, bu iki tanrı kültü ile onurlandırmıştır⁷⁶.

*"Augustus ... (Tanrıça) Roma ve babası Caesar için, Iulius'un artık ölü bir kahraman olduğunu düşünerek, Ephesos'da ve Nikaia'da birer tapınak yapılmasına izin verir. Çünkü bunlar Asya ve Bithynia'nın en önde gelen kentleriydiler. Ve (Augustus) bu kentlerde oturan Roma yurttaşlarına, bu iki tanrı kültüne karşı saygılı olmalarını emreder. Yabancılar ise, bununla Helenleri kastederek, Pergamon'daki Asyalılara ve Nikomedia'daki Bithynialılara kendisi için tapınak yapmalarına izin verir"*⁷⁷.

MÖ 29 yılı Anadolu kentlerinde imparator kültürünün başlangıcı için bir milat olmuştur. Bundan sonra kentler "*neokoros*" (imparator kültü bekçisi) ünvanına sahip olmak için kıyasıya bir yarışa gireceklerdir. Nikaia, Bithynia Eyaleti'nin başkenti Ni-

⁷¹ Şahin 2004, 7.

⁷² Bithynia Birliği'ni oluşturan 12 kent: Kios / Prusa ad Mare (Gemlik / Bursa), Prusa ad Olympum (Osmanlı / Bursa), Myrleia / Apameia (Mudanya / Bursa), Caesareia Germanica (Kapanca / Mudanya / Bursa), Daskleion ad Mare (Eşkel / Mudanya / Bursa), Chalkedon (Kadıköy), Prusias ad Hypium (Konuralp / Düzce), Bithynion-Hadriana-Claudiopolis (Bolu), Juliopolis (Nallıhan? / Ankara) ve henüz lokalize edilememiş Dia / Diospolis.

⁷³ Plin. nat. V, 143. Civitas konusunda ayrıca bk. Doğancı 2013, 167 vd.

⁷⁴ Şahin 2004, 8 dipnot 16.

⁷⁵ Cass. Dio. 51, 20, 6.

⁷⁶ Şahin 1987, 7 T 9.

⁷⁷ Şahin 2004, 8 dipnot 18.

komedia ile birlikte bu ünvanı alabilen ilk kentlerden birisi olmuştur⁷⁸. Kült seçiminde Nikaia'da yaşayan ve Latince konuşan Romalı yurttaşların baskın olması önemli rol oynamış olmalıdır. Bu nedenle Roma egemenliği ile birlikte çok kısa sürede hatırı sayılır oranda fazla sayıda Romalının Nikaia'ya göç ederek yerleştiği varsayımında bulunabiliriz.

Nikaia, “*neokoros*” ünvanı ile birlikte Roma'ya vergi vermekten muaf tutulmuş ve özel temsil edilme hakkı kazanmıştır. Nikaia, sık sık büyük depremlerle zarar görsede Roma imparatorlarının yardım elini anında üzerinde hissetmiştir.

İmparatorluk tapınakları aynı zamanda komşu kentlerin katılacağı yıllık toplantıların yapılma yeridir. Bu toplantıların gerçekleştirileceği zaman geçit törenlerini, kutlamaları ve oyunları içeren esaslı eğlenceler düzenlenirdi. Büyük kalabalıkları ve uzaktan yakından atletleri çeken bu oyunlar eyalet kentleri arasında dönüşümlü olarak düzenlenir ama en sık “*neokoros*” ünvanına sahip olan kentlerde gerçekleştirilirdi. Kısaca, imparator onuruna bu oyunları düzenleyebilmek büyük bir imtiyazdır⁷⁹. Zira, etkinliklerin tamamı Roma'ya olan bağlılığı coşkulu bir biçimde ifade etmenin bir yolu ve göstergesidir. Dolayısı ile düzenleyen kentler açısından takvime işaretlenen yılın en önemli günleridir.

Ancak metropol (başşehir) olmak konusunda Nikaialılar çok şansızdır. Nikomedia sık sık sikkelerine yansıttığı neokoros ünvanının yanı sıra Roma eyaletleri Bithynia ve Pontus'un da başkenti olma sıfatıyla metropol ve başşehir ünvanlarını meşru bir biçimde kullanmıştır. Nikaia da bu ünvanları zaman zaman almayı başarmıştır. Ancak yapmış oldukları yanlış tercihler zaman zaman ünvanların geri alınmasına neden olmuştur. Örneğin MS 18 yılında İmparator Tiberius'un evlatlığı Germanicus “*metropolis*” ünvanını Nikaia'dan alarak Nikomedia'ya vermiştir⁸⁰. Sonrasında Nikaialılar metropol ünvanını bir anlamda kendi kendilerine tekrar almışlardır. Nikaialıların kendilerini İstanbul ve Lefke Kapıları üzerinde bulunan adak yazıtlarında “*Bithynia'nın Birincisi*” olarak göstermeleri buna güzel bir örnektir⁸¹. Nikaialıların ünvanları devamlı elinde tutmaya çalışması veya kaptırılan ünvanın hemen hemen aynı tarihlerde yeniden kurulan Nikomedia'ya verilmesi, her iki kent arasında bir rekabet ve kıskançlık olduğunu göstermektedir. Zaman zaman rekabet kavgaya dönüşmüş ve Roma ilişkileri düzeltmek için iki şehir arasında arabulucu rolü üstlenmiştir⁸².

Nikaia ve Nikomedia arasındaki rekabetin en önemli nedeni metropol ünvanını kapmaya çalışmalarıdır. Bu ünvana zaman zaman birlikte sahip olsalar da bu onuru hep tek başlarına taşımak istemişlerdir. Yukarıda da açıkladığımız gibi aslında bu

⁷⁸ Nikomedia, Tanrıça Roma ve Augustus Tapınağı yapılması için izin alır. Ayrıca bk. Cass. Dio. 51.20, 6-9; Foss 2020, 367 dipnot 3.

⁷⁹ Foss 2020, 367.

⁸⁰ RG, 513.

⁸¹ Foss 2020, 368 dipnot 8.

⁸² Bosch 1942, 26 vd.

ünvan onurundan daha çok ekonomiktir. *Homonianın* (dirlik) yerini kıskançlığa varan rekabete bırakması zaman zaman birinin diğerine üstünlük sağlamasına ve dolayısı ile o kentte zenginleşmeye ve refah seviyesinin artmasına neden olmaktadır. Ancak kümülatif bakıldığında rekabetin kazananı yoktur.

Bir ara gerginlik o denli artmıştır ki, dönemin ünlü hatibi ve İmparator Traianus'un (MS 98 - 117) dostu Prusa a.O.'lu (Bursalı) Dio Chrysostomos (MS 40-120) duruma el koyup her iki kenti barıştırmak için Nikomedia halkına barış ve sükûnet çağrısı yapan bir söylev vermiştir. "*Nikaia halkı ile dirlik üzerine*" vermiş olduğu söylevde her iki kent hakkında önemli bilgiler verdikten sonra homonoia konusuna değinmiş ve iki kent arasındaki geçimsizliğin aslında elle tutulur hiçbir nedeni bulunmadığını belirtmiştir⁸³: "*Nikomedia'lılara verdiği söylev kısa bir girişten sonra Nikomedia'lıların Nikaia ile anlaşmayı imkânsız bulduklarını konuları gündeme getirip, Nikaia ile olan geçimsizliğin nedenlerini sıralamaktadır. Aslında elle tutulur bir neden yoktur. Sadece sürekli onlarla ilk sıra için yarışıyoruz denmekte, fakat "ne gibi bir ilk sıra" diye sorulduğunda, aslında ortada hiçbir nedenin bulunmadığı, Nikaia ile kavganın sadece sözcükler uğruna yapıldığı anlaşılmaktadır. Görünürdeki tek gerçek, **Bithynia Birliği Bayramında** bir geçit töreni düzenlendiği ve Nikomedia ile Nikaia'nın bu törende ilk sırada yürümek için aralarında kavga-gürültü çıkardıklarıdır. Sözcükler uğruna ve gösterişten ibaret saygınlıklar için yapılan bu kavga kentlerin çok aleyhine olmaktadır. Örneğin, her Roma eyalet valisi, olması gerektiği gibi, dürüst davranmamakta; ne zaman bir kent, kendisine zararı dokunmuş bir eyalet valisini imparator karşısında hesap vermeye çağırırsa, bu vali hemen Nikomedia ile Nikaia arasındaki geçimsizlikten yararlanarak bir tarafı tutmaktadır. Böylece kendisini haklı çıkaracak tanığı kolayca elde etmektedir. Bunlar ne zaman kamu meseleleriniz söz konusu olsa, sizi enayi yerine koymakta, çocuk muamelesi yapmaktadırlar. Kentler arası ilişkilerde de zarar büyüktür; örneğin ne zaman kötü biri kendini beğendirmek istese, hemen halkı komşu kente karşı kıskırtmakta ve ne zaman biri suç işleyip yargılanması istense, hemen komşu düşman kente kaçmakta, orada sığınma hakkı elde etmekte ve burada, doğduğu kente zarar vermek için sağlam zemin bulmaktadır. Oysa her iki kent de ortak ataya, ortak tanrılara, ortak töre ve bayramlara sahiptir. Yani birbirlerine katlanabilirler*".

Dion'un bir diğer homonoia içerikli söylevi bu defa Nikaia'dadır⁸⁴. Bu söyleve ise kentte vatandaş grupları arasındaki, olasılıkla "*boule*" (zenginler meclisi) ile "*demos*" (halk meclisi) arasındaki huzursuzlukların son bulmasına vesile olmuştur. Söylev, kentin kahramanlar ve tanrılar tarafından kurulduğunu belirterek başlamakta, homonoia'yı övdükten ve bunun hükmedenler (Romalılar) karşısında da faydasına değindikten sonra konuşmasını bir dua ile bitirmektedir: "*Bu kentin atası Dionysos'a, kurucusu Herakles'e, kent koruyucu Zeus'a, Athena'ya ve sevgi bahşeden Aphrodite'ye ve Homonoia'ya ve Nemesis'e ve bütün diğer tanrılara yalvarıyorum: bugünden itibaren kente kendini sevmeyi, arzu etmeyi ve bir düşünme gücü, bunları istemeyi ve yüreğinde duymayı ihsan*

⁸³ Şahin 1987, 8 vd. T 11.

⁸⁴ Şahin 1987, 8 vd. T 11.

etsinler, anlaşmazlığı, kavgayı, kıskançlığı (ondan) uzak tutsunlar ki, (kent) en bahlı ve en iyi kentler içinde yerini alsın”.

Herodianos da kardeş kentler arasında arasındaki kıskançlığı ve çekememezliği abartılı bulanlardandır⁸⁵: “birbirlerine karşı besledikleri hınç, aynı kökenden insanların düşmanlığı ve birbirlerinin canlarına kastı Helenlerin eski bir illetidir. Birbirlerine karşı sürekli hınç ve üstün görünenleri alışı etme hevesi içinde Hellas’ı yiyip tükettiler. Kendi kendilerini yıpratmakla ve birbirlerini ezmekle, Makedonyalılar için kolay bir av, Romalılara ise köle olunuyordu. Kıskançlık ve düşmanlığın yarattığı bu illet, refahın zirvesindeki kentlerimizde kol geziyordu”.

Rekabet, Nikaia ve Nikomedia’ya zarar verse de çekişme hep sürmüştür⁸⁶. Bunun nedeni yukarıda da vurguladığımız gibi salt bir onursal ünvan taşımak değildir. Bir kent için *neokoros* ve *metropolis* ünvanlarını almak aynı zamanda kentin zenginleşmesi ve vatandaşlarının refah seviyelerinin artması anlamına gelmektedir:

- 1- Tanrıça Roma ve İmparator gibi imparatorluk kültü tapınakları inşa edilmesine izin verilmesi o kentin imparatorluk kültü merkezi olması demektir.
- 2- *Neokoros* ünvanı almak sadece dinsel bir onur değil aynı zamanda ekonomik ve politik açıdan da büyük bir kazançtır. Çünkü “*koina*” denilen ve imparator adına dört yılda bir düzenlenen oyunlar imparator tapınağı bulunan yerlerde yapılmaktadır. Organizasyon ve oyunlardan elde edilen bütün gelirler düzenleyen kente kalmaktadır. Kentin başrahibi “*bithyniarkhes*” (oyunların yöneticisi) olma hakkına sahiptir. Böylece festival esnasında düzenlenen geçit töreninde en önde geçme hakkı da elde edilmiş olur.
- 3- *Neokoros* ünvanı almak sadece kentler arasında prestiji getirmez, özellikle deprem gibi doğal afetlerde imparatorların kente yardımlarını sağlar. Örneğin, İmparator Hadrianus, Nikomedia ve Nikaia’yı büyük oranda yıkan MS 120 yılındaki depremden sonra her iki kenti ziyaret etmiş ve yakın ilgi göstermiştir. Depremde yıkılan Nikaia ve Nikomedia kentlerinin yeniden yapılanma sürecinde İmparator Hadrianus’ın büyük miktarlarda maddi destek sağladığı bilinmektedir. İmparatorun cömert bağıışı sonucu “*Hadriane*” ünvanını almıştır.
- 4- Kent, Başkent Roma’ya vergi vermekten muaf tutulur ve özel bir temsil hakkı kazanır.
- 5- *Neokoros* ünvanı alan kentte, sahipsiz mirasın kent kasasına kalması hakkı vardır. Normalde vasiyet bırakmadan ölen bir vatandaşın bütün mal varlığı imparatorluk mülkü sayılmaktadır. Zaman zaman büyük tartışmalara neden olan bu hakta, metropol ünvanı alan kentte sahipsiz miras doğrudan şehir meclisine geçmekte ve kent sakinleri geliri kendi aralarında ya paylaştırmakta ya da kente ait ortak ihtiyaçlarda kullanabilmektedir.

⁸⁵ Herodian. III, 2, 7-10

⁸⁶ Şahin 2004, 9 dipnot 23.

Nikaia hakkındaki en kapsamlı bilgileri MS 109-111 yılları arasında Bithynia Eyalet Proconsülü (valisi) olan Genç Plinius'tan (C. Plinius Caecilius Secundus) öğreniyoruz. Genç Plinius, iki yıllık valiliği sırasında, dönemin imparatoru Traianus'a birçok mektup yazarak eyalet kentlerindeki durumlar hakkında bilgi vermiş ve tavsiye istemiştir. Nikaia adı bu mektuplarda sık sık geçmektedir⁸⁷. Mektuplardan Nikaia halkının bir tiyatro ve gymnasium yapımı işine giriştikleri⁸⁸, önemli davaların görüldüğü bölge mahkemesinin Nikaia'da olduğu⁸⁹ gibi önemli bilgiler elde edebiliyoruz.

Kentin yenilenerek büyütülmesi istenen gymnasiumunda sorunlar vardır⁹⁰. Nikaialılar, kısa bir süre önce yanan *gymnasium*larının yerine daha büyük bir bina yapmak istemişlerdir. Anlaşılan yüklenici mimar rakip mimar tarafından şikâyet edilmektedir. Genç Plinius ne yapması gerektiği hususunda İmparatorun talimatına ihtiyaç duymaktadır:

*“Yine Nikaialılar, yangının yıktığı bir Gymnasiumu, benim gelişimden önce, tekrar yapmaya başlamışlar; bu seferki ama eskisinden daha büyük ve geniş olup, daha şimdiden külliyetli bir masraf yapılmış bulunuyor; korkarım amaca pek uygun değil. Çünkü yapı düzensiz olduğu gibi, bölümler arasında ilişki de yok, Ayrıca inşaata başlayıp da şimdi rekabetçi durumunda bulunan bir mimarın iddiasına göre, 22 ayak kalınlığındaki duvarlar, kırpıntı taşla doldurulduğu ve tuğla ile kaplanmadığı için, üstlerindeki yükü çekemeyebilirlermiş. ...”*⁹¹.

Traianus, Plinius'a yazdığı cevabi mektupta, durum hakkında Plinius'a yetki verdiğini, rakip mimarlar arasında bir üçüncü mimara ihtiyaç varsa yerelde çözmesi gerektiğini yazmakta, sonuçtan bilgilendirilmesinin yeterli olacağını bildirmektedir:

*“Yunanlıların gymnasiuma düşkünlüğü var; belki Nikaialılar da bu nedenle büyük bir cüretle inşaata giriştiler. Fakat kendileri için neyi yeterli buluyorlarsa, ona razı olunsunlar. Çevrende mimar yokluğu söz konusu olamaz; yetenekli mimarların bulunmadığı bir eyalet yoktur. Bu bakımdan, mimarı buradan göndermenin daha kestirme bir iş olacağını sanma; çünkü bize de mimar çoğunlukla Yunanistan'dan gelir”*⁹².

Eyalet valileri, Roma İmparatorluk Çağı'nda, halkın hukuki işlerini düzene sokmak amacıyla eyaletin önemli kent merkezlerinde ayın belli günlerinde mahkeme meclisleri (*converitus Iuridicus*) kurarlardı. Bu tür mahkemelerin Nikaia'da sık sık kurulduğuna tanık olmaktadır. Nikomedia, Bithynia Eyalet Meclisi'nin merkezidir⁹³. Ancak eyalet valileri davalara Nikaia'da bakmaktadır. Örneğin Genç Plinius'un Prusa a.O. ziyaretinde, ünlü hatip Dion Chrysostomos'un (*Dio Cocceianus*) hasımları gelerek

⁸⁷ Foss 2020, 369.

⁸⁸ Şahin 1987, 11-13 T 12a-b.

⁸⁹ Şahin 1987, 13 T 12c.

⁹⁰ Şahin 2004, 9 dipnot 24.

⁹¹ Şahin 1987, 12 T 12a.

⁹² Şahin 1987, 13 T 12b.

⁹³ Levick 1967, 167.

devlet işlerine fesat karıştırmaması nedeniyle Dion hakkında dava açacaklarını söylemişler, Plinius davaya Nikaia'da bakmıştır⁹⁴. Mektuplarından birinde Plinius'un duruşmaya gerçekten Nikaia'da başladığını, ancak bunun yarıda kesildiğini yazmaktadır⁹⁵.

İmparator Hadrianus, Nikaia'yı kısmen tahrip eden MS 120 depremi⁹⁶ sonrasında 123 yılında Nikaia'ya da uğramış ve kente yakın ilgi göstererek önemli oranda maddi destek sağlamıştır⁹⁷. Diğer bir ifade ile yeniden kurulmasına yardımcı olmuştur⁹⁸. İmparatorun agoralar, yollar ve kent surlarında esaslı onarımlar yaptırdığı bilinmektedir⁹⁹. Hadrianus Dönemi'ne tarihlenen ve imparator procuratoru ve yerel yüksek bir memuriyeti elinde tutan Patrocleus adına dikilen bir yazıt onun imparatorun bir fermanı doğrultusunda, muhtemelen aynı deprem sonrasında başlatılan inşaat programının *curatoru* olduğunu belirtmektedir¹⁰⁰. Nikaia kentinin, İstanbul ve Lefke Kapılarında Hadrianus adına dikilmiş onur yazıtları, bu depremde yıkılan kentin yeniden ayağa kaldırılmasında imparatorun katkısını kanıtlamaktadır¹⁰¹. Kısaca kentin Hadrianus Devri'nde yeniden inşa edildiğini hem antik literatür¹⁰² hem de İstanbul ve Lefke Kapılarındaki yazıtlar kanıtlamaktadır.

Nikaialılar felaket sonrasında elde ettikleri cömert bağışlar nedeniyle her iki anı takı üzerine kendilerine tantanalı ünvanlar layık gördükleri uzun bir kitabe yerleştirmişlerdir: “*İmparatorların ve kutsal senatonun verdiği karar üzere Dionysos ve Herakles devirlerinden tanrı Traianus Parthicus'un oğlu, Tanrı Nerva'nın torunu, İmparator Caesar Augustus Traianus Hadrianus'a dek Bithynia ve Pontus'un baş şebri, metropol, tribün yetkisiyle donanmış, imparatorluk tapınaklarının en sadık muhafızı*”¹⁰³. Bu onurlandırmalar sonrasında da “**Hadriane**” ünvanını almışlardır¹⁰⁴.

MS 183 yılında Commodus Devri'nde Severus isminde bir eyalet valisi görevde iken, Nikaialılar surların dışında bir Apollon Tapınağı yaptırmışlardır¹⁰⁵. Bu tapınaktan günümüze hiçbir iz kalmamıştır. Ancak, epigrafik olarak Nikaia'da *Apollon Theos Megas* (Ulu Tanrı Apollon) kültünü tanımaktayız¹⁰⁶. Commodus, kente ayrıca imparator onuruna “*Kommodeia*” adlı oyunları düzenleme izni vermiştir¹⁰⁷.

⁹⁴ Şahin 1987, 13 T 12c.

⁹⁵ Şahin 2004, 9 dipnot 25.

⁹⁶ Doğancı 2016, 89.

⁹⁷ Magie 1950, 614; Bekker-Nielsen 2008, 147.

⁹⁸ Harris 1980, 895; Mitchell 1987, 351; Güney 2013, 1480.

⁹⁹ Şahin 2013, 3.

¹⁰⁰ Mitchell 1987, 351.

¹⁰¹ Karagöz 2002, 48; Bekker-Nielsen 2008, 53, 55.

¹⁰² Şahin 2004, 10 dipnot 29.

¹⁰³ Foss 2020, 369 dipnot 19.

¹⁰⁴ Mitchell 1987, 351, 361.

¹⁰⁵ Şahin 2004, 10 dipnot 31.

¹⁰⁶ Şahin 1979, Nr. 33; Şahin 2004, 10 dipnot 32.

¹⁰⁷ Foss 2020, 369 dipnot 20.

Herodianos'un naklettiğine göre¹⁰⁸, İmparator Pertinax'ın öldürülmesini takip eden kaos döneminde Avrupa ve Asya arasındaki geçiş bölgesinde, Trakya ve Byzantion'da generaller Lucius Septimius Severus ve Gaius Pescennius Niger, Roma İmparatorluğu'na hâkim olabilmek için iç savaş başlatmışlardır. MS 194 yılında başlayan savaşta her iki general en önemli savaşlarını Bithynia'da vermişlerdir.

Roma eyaleti Pannonia Superior'un (günümüzde Avusturya, Macaristan ve Hırvatistan) valisi olan Severus, Roma kenti üzerine yürüyüp senato tarafından imparator olarak tanınmışken, Suriye'deki ordu lejyonları Niger'i imparator ilan etmişlerdir.

Küçük Asya kentleri Suriye örneğini takip ederek Niger'in tahttaki iddiasını desteklerken Prokonsül Asellius Aemilianus, Niger ile ittifak kurup onun ordularından birine kumandanlık etmeye başlamıştır. Niger, Avrupa yakasına geçerek Byzantion'u kendisine ana karargâh edinmiştir. Ne onun ne de askerlerinin Claudius Candidus komutasındaki Severus ordusunun sonbaharda Propontis'i (Marmara Denizi) geçmesine mâni olamamaları ve Niger yandaşlarının Kyzikos (günümüzde Erdek ve Bandırma arası) Savaşı'nı kaybetmeleri ile bu ittifak Aemilianus açısından talihsiz bir biçimde sonuçlanmıştır. Burada Aemilianus, Severus'un birlikleri tarafından yakalanıp idam edilirken, Niger'in ordusu daha da doğuya, Bithynia Eyaleti'ne doğru geri çekilmek zorunda kalmıştır¹⁰⁹. Bu haber üzerine birçok Bithynia kenti, galip Severus tarafında yer almıştır. Taraf değiştirenler arasında yer alan Nikomedia sakinleri Severus'u desteklediklerini ilan etmişlerdir¹¹⁰. Buna karşın Nikaia, Niger tarafında kalmıştır¹¹¹.

Candidus, kentin sadakatini sağlama almak ve savaşta üstünlüğü eline geçirmek üzere komutasındaki Severus ordusuyla beraber Nikomedia'ya doğru hareket etmiştir. Ancak bu kentin ezeli rakibi olarak Nikaia, kapılarını geri çekilen askerlere ve Severus'tan kaçan diğerlerine açmıştır. Ardından onlara bizzat komuta etmek üzere gelen Niger'e sahip çıkmışlardır. Daha açık bir ifade ile Nikomedia, Severus'un yanında saf tutarken, Nikaia rakibine duyduğu nefret sebebiyle Niger ile güçlerini birleştirmişlerdir¹¹². Tarihçi Herodianos'a göre askerlerin buralara akın etmesi sonucu "*iki kent de ordu kamplarını andıran bir hale gelmiştir*"¹¹³.

Nikaia'nın bu hevesli imparator adayının davasına olan adanmışlığı Aralık 193 veya 194 yılı Ocak ayının başlarında Nikaia yakınlarında yapılan büyük bir savaşla sonuçlanmıştır. Her iki ordunun Kios ile Askania Gölü arasında Karsak Boğazı'nda, Nikaia yolu üzerinde savaştığı tahmin edilmektedir¹¹⁴. Severus'un generali Claudius Candidus, ağır çarpışmalardan sonra savaşı kazanmış, Nikaia halkı ise Niger'in arta

¹⁰⁸ Herodian. III, 2, 7-10.

¹⁰⁹ Birley 1999, 11; Caldwell 2020, 381-382 dipnot 6.

¹¹⁰ Caldwell 2020, 382 dipnot 7.

¹¹¹ Herodianos'a göre, Nikaialıların Nikomedialılara duydukları nefret Septimius Severus'u değil de Pescennius Niger'i desteklemelerine neden olmuştur. Ayrıca bk. Herodian. III, 2, 7-10; Şahin 1987, 17 T 15.

¹¹² Foss 2020, 370.

¹¹³ Herodian. 3. 2. 9; Caldwell 2020, 382 dipnot 9.

¹¹⁴ Cass. Dio. 74, 6, 4-6; Şahin 1987, 17 T 15a.

kalan askerlerine kapılarını açmıştır¹¹⁵.

Nikaialıların yanlış tercihleri kentin kaderini önemli ölçüde etkilemiştir. Savaş sonucunda Septimius Severus galip gelince Niger'in yanında yer alan kentler, Nikaia da dâhil olmak üzere cezalandırılmıştır. Nikaia, Dio Chrysostomos'un ifadesiyle, Bithynia kentleri arasındaki "önceliklerini" / *πρωτεῖα* "yitirmiştir"¹¹⁶. Bu olay sonrasında Nikaia'nın cezası en kamusal alanda, yani kent kapılarında teşhir edilmiştir: Vespasianus'un kitabesinden "*metropolis*" yani Bithynia'nın baş şehri ibaresi kazanmış, daha uzun olan Hadrianus yazıtından ise kentin ünvanları çıkartılmıştır¹¹⁷. Diğer bir ifade ile Niger tarafında yer aldığı için "*Neokoros, Bithynia ve Pontos'un birinci kenti, Metropolis*" gibi Nikaia'nın sahip olduğu tüm onursal ünvanlar yazıtlardan kazanmıştır¹¹⁸.

Yıllar sonra Septimius Severus büyük yayın balıklarıyla ünlü İznik Gölü'nden mutfağına balık istemiştir. Gölün meşhur balığı Nikaia'nın Bithynia kentleri arasındaki liderliğini geri getirmeye yetmese de¹¹⁹ kısa bir süre sonra Septimius Severus ve onun ailesi onuruna "*Severeia*" adı verilen bayramları düzenleme hakkı elde etmişlerdir¹²⁰. Bu durum küçük bir jest olarak imparatorun Nikaialıları affettiğine işaret etmektedir. Ele geçen arkeolojik belgeler bu şenliklerin uzun yıllar kutlanmaya devam ettiğine işaret etmektedir¹²¹. Diğer bir ifade ile Nikaia kısa bir süre sonra yeniden iltifat görmeye başlasa da bir daha asla "baş şehir" ya da "metropol" olma iddiasında bulunamamıştır¹²².

Nikaia, MS 256 yılında İmparator Valerianus (MS 253-260) ve veliaht oğlu Galienus adına düzenlenen oyunlarla onurlandırılmıştır¹²³. Bu oyunlar Augustus ve Severus onuruna düzenlenen *Dionysia, Pythia, Augusteia* ve *Severeia* gibi geleneksel şenliklerle birlikte gerçekleştirilecektir. Böylece Nikaia o zamana kadar görülmemiş bir canlılık kazanmıştır. Yeni oyunlar MS 256 yılında darp edilen Nikaia kent sikkelerinde de kendine yer bulacaktır. Bu sırada Valerianus, Küçük Asya'da Perslere karşı hareket halinde olup, olasılıkla aynı yıl Nikaia'da düzenlenen yarışma şenliklerinde de hazır bulunmuştur¹²⁴.

¹¹⁵ Şahin 1987, T 15 ve T 15 a; Şahin 2004, 11 dipnot 33.

¹¹⁶ Caldwell 2020, 383 dipnot 15.

¹¹⁷ Foss 2020, 370 dipnot 21.

¹¹⁸ Şahin 1987, 18; Şahin 2004, 11 dipnot 34.

¹¹⁹ Caldwell 2020, 383 dipnot 18.

¹²⁰ Örneğin Kıbrıralı stadyum koşucusu ve beş yarışmacı [Aurelius ?] Polykrates'in, Lydia'nın Philadelp-hia kentinde (Alaşehir) bulunan bir adak yazıtında elde ettiği zaferler arasında, Nikaia'daki Severeia şenliklerinde çocuklar arası beş yarışmayı ilk üç disiplinde kazandığı yer almaktadır (Şahin 1987, 70). Ayrıca bk. Karl 1975, 124-127.

¹²¹ Sinoplu tellal Valerius Eclectus, birçok kentin ve bu arada Nikaia'nın da (onursal) danışma meclisi üyesi olduğunu belirttiği, MS 253-257 yıllarına tarihlenen Atina'da bulunan bir yazıtta, kazandığı galibiyetleri arasında Nikaia'daki Severeia yarışmalarında elde ettiği 3 galibiyetten de bahsetmektedir (Şahin 1987, 71).

¹²² Foss 2020, 370.

¹²³ Foss 2020, 371.

¹²⁴ Şahin 1987, 76 T 34g.

MS 3. yüzyılda taht kavgalarının hız kazanması Roma'nın ilk İmparatoru Augustus ile başlayan “*Pax Romana*” dönemini sona erdirmiş, zayıflayan devlet otoritesini fırsat bilen Gotlar MS 257-258 yıllarında Güney Rusya'dan hareket ederek Kalkedon (Kadıköy) yakınlarından Bosporus'u (İstanbul Boğazı) aşarak Nikaia, Nikomedia, Kios, Apameia, Prusa a.O. gibi kentlere saldırılar düzenleyip, yakıp yıkıp yağmalayarak geri dönmüşlerdir. Yağışlardan dolayı taşan Rhyndakos (Koca Dere) Irmağı'nı geçemedikleri için Kyzikos'u yağmalayamadan geri dönmek zorunda kalan Gotlar, dönüş yolunda tekrar Nikaia'ya uğrayarak kenti ateşe vermişler, ganimetlerini araba ve gemilere yükleyerek memleketleri Güney Rusya'ya doğru yola çıkmışlardır¹²⁵. MS 5. yüzyılda yaşamış tarihçi Zosmios olayı şöyle nakletmektedir¹²⁶:

“(Gotlar) pek büyük ve bayındır bir kent olan, zenginliği ve her hususta elverişli konumuyla ün yapmış Nikomedia üzerine yürürler; haberin duyulması üzerine buranın halkı daha önce davranarak, eşyalarını, taşıyabildikleri ölçüde yanlarına alıp kaçarlar ... (daha sonra barbarlar) Nikaia, Kios, Apameia ve Prusa'ya yönelip buralarda da benzeri şeyler yaptıktan sonra Kyzikos üzerine yürürler; ancak, yağışlardan dolayı kabarık olan Rhyndakos (Koca Dere) Irmağı'nı geçemedikleri için geri dönerler; Nikomedia ve Nikaia'yı ateşe verirler. Ganimetlerini araba ve gemilere yükleyerek memleketlerine doğru yola çıkarlar”.

Pax Romana'nın yüzlerce yıl Anadolu kentlerine sağladığı mutlak emniyet, sur yapımını gereksiz kılmıştır. MS 3. yüzyılın ikinci yansından itibaren dış tehditler artmış ve Gotlar gibi barbar kavimler İmparatorluğun sınırlarını zorlamaya başlamıştır. Bu durum Bithynia kentlerinde sur inşaatını yüzlerce yıl aradan sonra tekrar gündeme getirmiştir. Valerianus (MS 253-260)¹²⁷, Gallienus (MS 260-268)¹²⁸, Macrianus (MS 261)¹²⁹, Quietus (MS 261)¹³⁰ devirlerine ait sikkelerden¹³¹ ve Claudius Gothicus (MS 268-270) Devri'nde tamamlanan Yenişehir Kapısı ve Göl Kapısı'ndaki iki adet sur inşaat yazıtından¹³² yeni sur duvarlarının bir anda değil de belli bir zaman dilimi içerisinde inşa edildiği anlaşılmaktadır.

I. Konstantin ve Licinius arasındaki iktidar mücadelesi Nikaia'yı teğet geçmiş ve MS 324 yılında Roma'yı yeniden birleştiren bu savaş kentin eski rakibi Nikomedia'nın kapılarında neticelenmiştir. MS 20 Mayıs – 25 Temmuz 325 tarihleri arasında gerçekleşen Hristiyan kilisesinin Birinci Ekümenik Konsili'nin Ankyra'dan Nikaia'ya alınması genellikle ulaşım kolaylığı ve doktrinsel sebeplerle açıklanmaktadır. C. H. Caldwell ise bu tercihi Nikaia'nın bir asır önce, MS 194 yılında, kaybettiği itibarını

¹²⁵ Zos. I 35, 1-2; Şahin 1987, 21 T 17.

¹²⁶ Zos. I 35, 1-2; Şahin 2004, 11 dipnot 35.

¹²⁷ RG, Nr. 818, 2.

¹²⁸ RG, Nr. 846-848; Weiser 1983; Nr. 255.

¹²⁹ RG, Nr. 867-868; Weiser 1983, Nr. 263.

¹³⁰ RG, Nr. 872.

¹³¹ Weiser 1983, 88-91; Şahin 1987, 22.

¹³² Şahin 1987, 22 dipnot 2; Şahin 2004, 11 dipnot 37.

telafi ettiğinin göstergesi olarak yorumlamaktadır. Zira bu kez iç savaşta “yanlış tarafı” seçen Konstantin’in rakibinin son direnişine ev sahipliği yapan Nikomedia’dır ve İmparatorun kiliseyi birleştirme inisiyatifi sonucu Nikaia da eski önemini geri kazanmış olmaktadır¹³³. Nikaia’da toplanan konsile ilişkin belgeler Ed. Schwartz tarafından *Acta conciliorum*’da yayımlanmıştır¹³⁴. Diğer önemli bir kaynak ise Eusebius’un “*De vita Constantini / Constantinus’un Hayatı*” isimli kitabıdır¹³⁵. Bu konsilde, özellikle, günümüz Hristiyan dünyası için hala geçerliliğini koruyan “*Nikaia İnanç Bildirgesi*” kabul edilmiştir¹³⁶.

MS 343 - 344 yıllarında Libanios, retorik hocası olarak Nikaia’da dersler vermiştir. Daha önce kaldığı Konstantinopolis’te iş aramış, bunu devrin Prokonsülü Limenios engellemiş, Demeter’in kenti Nikomedia’ya gitmesini, orada iş bulabileceğini söylemiştir¹³⁷. Ancak Nikomedia’da da iş verilmemesi konusunda arkasından yetkililere mektup göndermiştir. Bu engellemelere rağmen Libanios’un işi rast gitmiş, daha yoldayken Dionysos kenti olan Nikaia halkından retorik hocalığı için teklif almıştır. Nikaia’da bu konuda başarılı olunca, Nikomedia halkı Prokonsülün telkinlerini dinlemeyerek kendisini profesör ünvanı ile kentlerinde ders vermek üzere davet etmişlerdir.

Roma İmparatoru Iulianus Apostata, 26 Haziran 363 yılında, bundan sadece 8 ay sonra 17 Şubat 364 yılında ise Iovianus Ankyra’dan Konstantinopolis’e dönerken yolda ölmüştür¹³⁸. Bu beklenmedik ölüm Nikaia’nın makûs talihini yenmesi konusunda yeni bir kapı aralamıştır. Çünkü bu durum karşısında imparator seçimi yapılması zorunluluğu ortaya çıkmış, imparatorun cenazesi Konstantinopolis’e gönderilirken, ordu en yakın metropol olan Nikaia’ya giderek yeni imparator seçimini burada yapmıştır. İlk olarak birinci *Scutariler* sınıfı kumandanı Equitius ya da Illyria’da askeri donatımın yönetimini elinde tutan Ianuarius’un imparator seçilmesi önerilmiştir¹³⁹. Ancak ikinci *Scutariler* sınıfı (*schola Scutariorum secunda*) kumandanı Valentinianus, henüz Ankyra’da iken oybirliğiyle imparator seçilmiş ve Nikaia’ya gelmesi için davet edilmiştir. Valentinianus gelince yeni imparatorun ordu tarafından resmen kabulü için bir gün saptanmıştır. Valentinianus ordu huzuruna çıktığında askerlerden itiraz sesleri yükselmiş ve Valentinianus’dan ikinci bir imparator seçmesini istemişlerdir¹⁴⁰. Bunun üzerine Valentinianus yatıştırıcı bir konuşma yapmış, Konstantinopolis’e gidine ikinci bir imparator seçeceğine söz vermiştir. Böylece Valentinianus, Nikaia’da imparator olarak ilan edilip, başkente gönderilmiştir¹⁴¹. Valentinianus, Konstantino-

¹³³ Caldwell 2020, 384 dipnot 26.

¹³⁴ Şahin 2004, 11 dipnot 41.

¹³⁵ Şahin 2004, 11 dipnot 38.

¹³⁶ Şahin 1987, 23 T 18.

¹³⁷ Şahin 1987, 23 T 19.

¹³⁸ Amm. XXVI 1, 3; Şahin 1987, 26-27 T 22.

¹³⁹ Şahin 1987, 27 T 22a.

¹⁴⁰ Şahin 1987, 28 T 22b.

¹⁴¹ Soz. VI 6, 1-2; Zos. III 35, 3; Şahin 1987, 30 T 22e-f.

polis'e varınca, kardeşi Valens'i kendine müşterek imparator olarak ilan etmiştir¹⁴². Nikaia'nın Valentinianus'un imparator seçilmesinde üstlendiği rol daha önce Septimius Severus tarafından alınan onurlarının tekrar kente iade edilmesinin yolunu açmıştır. Bunda I. Konsil Toplantısı'na ev sahipliği yapmanın sağladığı şöhretin de payının olduğu düşünülmektedir¹⁴³. Nikaialılar İmparator Valentinianus'tan, kentlerinin *metropolis* ünvanının teyidini ve Bithynia'nın *Koinon* Bayramı'na seçilecek Nikaialı başrahibe (*Bithyniarkhes*), törende ayrıcalıklar tanınmasını talep etmişlerdir¹⁴⁴. Böylece Septimius Severus ile Pescennius Niger savaşında yanlış tercihte bulunmaları nedeniyle Nikomedia'ya kaptırdıkları "*neokoros ve metropol*" ünvanlarını tekrar geri almayı başarmışlardır. Valentinianus imparator seçildiği ve "*iyi talihinin başladığı*" yer olduğu için Nikaia'nın *metropol* statüsünü onaylamıştır¹⁴⁵.

*"...(Kentiniz Nikaia'nın) eskiden beri metropol olarak bilinmesi ve bunu eski kanunların da teyit etmesi, kanunlarımız uyarınca Nikomedialılara verilmiş haklar hususunda ve bunların dokunulmazlığı, geçerli kalması ve gelecekte daha da gelişmesi hususunda asla kuşku uyandırmamalıdır..."*¹⁴⁶.

Valentinianus, İmparatorluğun batı yarısını yönetmek üzere başkentten ayrılınca Konstantin'in bir akrabası olan Prokopius isyan ederek Konstantinopolis'te kendisini imparator olarak ilan eder. MS 365 yılında Prokopios'un generallerinden Rumitalka, Drepanum / Helenopolis'e (günümüzde Hersek /Altınova) asker çıkarır ve güneye doğru ilerleyerek Nikaia önlere gelir ve kente sürpriz bir saldırı düzenleyerek Nikaia'yı Valentinianus'un kardeşi ve yardımcı imparatoru Valens'in elinden alır¹⁴⁷. Bu iç savaşta Nikaia bir defa daha taraf olmak zorunda kalmış ve yanlış bir tercih yaparak tercihini Prokopios'tan yana kullanmıştır. Bunun üzerine Valens tüm Bithynia eyaletini terk ederek Ankyra'ya çekilmiştir¹⁴⁸. Taraflar arasında yapılan Nakoleia (Seyitgazi) Savaşı'nda Prokopius yenilmiş ve Nikaia'ya geri dönmeye çalışmıştır. Ancak bu defa kentin garnizon komutanı Florentius, Tribün/General Barchalba'nın da yardımıyla Prokopios'u yakalayarak zincire vurup Valens'e teslim etmiştir. Böylece ayaklanma kısa bir zaman zarfında bastırılmıştır¹⁴⁹. Pescennius Niger'in daha önce Nikaia'da ve doğunun çoğunda kazanıp yine de iç savaşı kaybetmesi gibi Prokopius da aynı kaderi paylaşmıştır. Nikaialılar yine yanlış tarafı seçmişler, ancak bu defa biraz da kader kendilerine yardım ederek zamanında geri adım atmayı bilmişlerdir. Böylece tarih bir defa daha tekerrür etmemiştir.

MS 358, 362 ve 368'deki depremler ile 420 yıllarına doğru yaşanan kıtlık Nikaia'ya büyük zararlar vermiştir. Hatta harap olan yapılardan sökülen sütunlar, tekrar

¹⁴² Şahin 1987, 29 T 22d.

¹⁴³ Foss 2020, 372.

¹⁴⁴ Şahin 1987, 31-32 T 23.

¹⁴⁵ Caldwell 2020, 385 dipnot 38.

¹⁴⁶ Şahin 2004, 11 dipnot 41.

¹⁴⁷ Caldwell 2020, 384 dipnot 30.

¹⁴⁸ Caldwell 2020, 384 dipnot 31.

¹⁴⁹ Amm. XXVI 8, 1-3; Şahin 1987, 31-34 T 24.

kullanılmak üzere Konstantinopolis'e taşınmıştır¹⁵⁰.

İmparatoriçe Evdokia'yı şiddetli tenkit ettiği için MS 404 yılında İç Anadolu'ya sürgüne gönderilen Konstantinopolis Patriği Ioannes Khrysostomos, sürgün yerine giderken dört hafta süreyle Nikaia'da konaklamıştır¹⁵¹.

Bizans İmparatorluğu Dönemi

Orta Çağ Bizans İmparatorluğu sadece Konstantinopolis'in ön plana çıktığı, diğer kentlerin taşra olarak kaldığı bir görüntü arz etmektedir. Nikaia, başkente olan yakınlığı ve Anadolu'ya açılan yol üzerinde bulunması nedenleriyle en az taşra olan kentlerdendir. P. Magdalino'ya göre, Nikaia'yı başlıca Bizans kentlerinden biri yapan iki özelliği vardır: Ekümenik Konsillerin toplanma yeri olarak şöhreti ve çok iyi istihkâm edilmiş sur duvarları ile komuta merkezi olarak askeri önemi¹⁵². Kentin askerî açıdan üç stratejik avantajı daha vardır. İlk olarak kent Konstantinopolis'ten gelip Bithynia'yı geçip Anadolu içlerine ve ötesine uzanan karayolu rotalarından birine hâkim durumdadır¹⁵³. İkincisi, kentte üretilen şarap, zeytinyağı ve gölden tutulan balıkları nedeniyle burada konuşlanan askerleri rahat bir şekilde besleme potansiyeline sahiptir. Üçüncü olarak da Got saldırısı sonrasında inşa edilen güçlü surlarıyla muhteşem bir savunma sistemi mevcuttur.

Nikaia ile Nikomedia arasındaki sürtüşme Hristiyanlık Devri'nde de sürmüştür. Bu defa yarışma her iki kentin piskoposları arasında yaşanmaktadır. MS 451 yılında Kalkhedon'da (Kadıköy) toplanan konsile uzun süreden beri anlaşılmadıkları bir konuyu taşımışlardır. İki rakibin ortak sınırında bulunan bir kasaba görünümündeki Basilinupolis üzerindeki yargı yetkisinin kimde olduğu konusu bir anda konsilin ana gündemi haline gelmiş ve toplantının tüm bir günü bu konuya ayrılmıştır¹⁵⁴. Görüşmenin ana konusu Nikomedia piskoposu Eunomios'un, devrin imparatorları III. Valentinianus ve Marcianus'a gönderdiği Nikaia piskoposu Anastasios'un tutumundan şikâyetçi olduğunu anlatan mektuptur: “*Şimdi, Hristiyanlara has barışseverlikten nasibini almış kimseler olarak, tanrıya karşı vecibelerimizi dağınıklığa meydan vermeden yerine getirebilmemiz için Nikaia'nın muhterem piskoposu Anastasios'un cüret ettiği haksızlığın önüne geçilmesi ricasıyla, yüce devlet otoritenizin insafına sığınıyoruz. Çünkü muhterem Anastasios, ne tanrı korkusunu aklının ucundan geçirerek, ne de sizin müminlik yasalarınıza aldırış ederek, Bithynia Eyaleti'nde kiliselerde yürürlükte olan yasa ve gelenekleri altüst etmeyi ve karıştırmayı deniyor ve gerek müminlik esasına dayanan devlet yasalarının, gerekse kilise geleneklerinin bize tanıdığı mevcut hakları gasp etmeyi planlıyor. Bu haklara kendisinden önceki piskoposlardan hiçbirisi, onları ortadan kaldırmak ya da değiştirmek amacıyla el uzatmamıştı; bir tek bu (adam), kötülüğü üs-*

¹⁵⁰ Eyice 1991, 10.

¹⁵¹ Eyice 1991, 10.

¹⁵² Magdalino 2020, 407.

¹⁵³ Magdalino 2020, 408 dipnot 7.

¹⁵⁴ Foss 2020, 373.

tün kılmanın hesabı içinde, bizim üstümüzden kar sağlamaya ve ortalığı karıştırmaya başladı. İşte bu nedenle, kutsal ve evrensel Konsüle şikâyet dilekçesi sunduk". Toplantıda, Nikomedia pisikoposu Eunomios'tan suçlamasına açıklık getirmesi istenmiştir. Eunomios, Nikaia pisikoposu Anastasios'u, aslında kendi yönetiminde olan Basilinupolis kentine rahipler tayin edip, kimilerini de kilise topluluğundan çıkartmakla suçlamıştır. Anastasios ise Basilinupolis'in hep Nikaia piskoposluğuna bağlı olduğunu belirtmiştir. Yapılan görüşmelerden sonra yalnızca onursal bir ünvanı olan Nikaia'nın haksız olduğuna karar verilmiş ve gerçek bir metropol olarak görülen Nikomedia'dan yana karar alınmıştır. Böylece Nikomedia piskoposu, Basilinupolis'e rahip atama yetkisi elde etmiştir. Bu olay sonrasında tüm Orta Çağ boyunca Nikaia daima kilise hiyerarşisinde Nikomedia'nın hemen altında yer almıştır¹⁵⁵.

Anadolu'da en çok yol, köprü, kamu binası vb. yaptıran imparator olarak kabul edilen I. Justinianus (MS 527-565), başkent Konstantionopolis'e, doğudan artmaya başlayan saldırılara karşı bir önlem olarak kontrolsüz kara yolu ulaşımı yerine Nikaia üzerinden geçecek deniz yolu bağlantılı bir güzergâhı güçlendirmiştir. Böylece karayolu ile Nikomedia üzerinden doğrudan Konstantionopolis'e ulaşmak yerine, kontrolü daha kolay olan Nikaia üzerinden Drepanum / Helenopolis (günümüzde Hersek/Altınova) - Lybssa (Eskihisar) arasında geçişi olan deniz yolu bağlantılı yeni bir güzergâh oluşturulmuştur.

Bu yeni yol bağlantısı iyice köhnemiş duruma gelen Nikaia'nın tekrar önem kazanmasına neden olmuştur. Justinianus, yeni yol güzergâhının en stratejik kenti olan Nikaia'ya destekte bulunmayı da ihmal etmemiştir. Böylece Hadrianus Devri'nden kalma 400 yıllık su sistemi düzene sokulmuş, kraliyet sarayı ve kraliyet kuryelerinin kışlasındaki hamam onarılmış, kiliseler, kadın ve erkekler için manastırlar ve bir sel yatağı üzerine büyük bir köprü yaptırılmıştır. Devrin ünlü yazarı Prokopius bizzat Justinianus tarafından "*De aedificiis / Yapılar Hakkında*" başlıklı eseri yazmakla görevlendirilmiştir. Bu kitapta Prokopius Nikaia'ya uzun bir bölüm ayırmıştır¹⁵⁶:

"(Justinianus'un) Bithynia'daki Nikaia kenti için yapmış olduğu fevkalade işler de anılmaya değer. İlk her yanı yıkık durumda bulunan ve pek az işe yaranan su yolu sistemini tamamen onartarak, kentte bol miktarda suyun bulunmasını sağladı. Sonra da kiliseler, kadın ve erkekler için manastırlar yaptırdı. Oradaki, bir bölümü çökmüş durumda olan kraliyet binalarını da sevk içinde tamamen onarttı, ayrıca Beredarioslar denen kraliyet kuryelerinin kışlasındaki, eskiliğinden dolayı kullanılmaz durumda bulunan hamamı da onarttı. Bu kentin hemen batısındaki bir sel yatağı sık sık hasara sebebiyet vermekte, buradaki yolu tamamen geçilmez duruma sokmaktadır. Eski devir insanları burada bir köprü yapmışlardı; zamanla bu köprü (usulünce yapılmadığı için) selin şiddetli akıntısına dayanamamış ve bulunduğu yerde hiçbir iz bırakmaksızın selin az-

¹⁵⁵ Foss 2020, 373 dipnot 31.

¹⁵⁶ Prok. V, 3; Şahin 2004, 12.

gın dalgalarına kapılarak kaybolup gitmişti. Kral Justinianus ise orada bir köprü yaptırmıştır. Yeteri kadar yüksek ve geniş; öyle ki, önceki köprü bunun galiba en küçük bir bölümü bile olamaz. Bu köprü, sel homurdanmaya başlayınca, sel yatağını kat kat aştığı için, buradaki yolcuların emniyet içinde karşıya geçmelerini sağlamaktadır”¹⁵⁷.

MS 7. yüzyılda imparatorluğun önce Persler ile tahripkâr bir savaşa girmesi, ardından da Arap istilalarıyla en zengin eyaletleri olan Suriye ve Mısır’ı kaybetmesi her şeyi değiştirmiştir. Böylece Küçük Asya, Bithynia’nın sık sık düşman saldırılarına hedef haline gelmesine sebep olacak biçimde bir sınır bölgesi haline gelmiştir. Takip eden iki asır boyunca ana yol üzerinde yer alan Nikaia, başkenti Arapların veya asilerin sık ve kararlı saldırılarına karşı koruyan bir dalgakıran vazifesi görmüştür.

Artık geleneksel olarak Bizans diye anılan İmparatorluk saldırılara yanıt olarak temel bir yeniden teşkilatlanmaya gitmiş ve “*thema*” adı verilen, müdafaası müstahkem şehirlerden oluşan bir ağa dayalı, komutanlar tarafından yönetilecek yeni büyük eyaletler oluşturulmuştur. Küçük Asya’nın kuzeybatısında, Konstantinopolis’e yönelen saldırıların en çok yoğunlaştığı yerde, adı “*obsequim*”, yani imparator muhafızlığı kelimesinden türetilen “*Opsikion Eyaleti*” kurulmuştur. Eyalet karargâhı, muhtemelen surlarının gücü ve önemi sebebiyle, Nikaia kentindedir¹⁵⁸.

Böylece kale-kent Bizans İmparatorluğu’nun yeni idari teşkilatında askeri valinin makamı olmuştur. Dolayısıyla Nikaia, Orta Çağ’ın dur durak bilmeyen Arap akınlarına karşı çıkan ya da onlara karşı akınlar düzenleyen bir merkez olarak imparatorluğun en büyük askeri üslerinden birisidir. Kent, diğer yandan da imparatorluğu ele geçirmeye uğraşan karşıt güçlerin çatışma üssü olarak kendine özgü bir rol üstlenmiştir. Stratejik konumu ve dayanıklı surları imparator olma hevesine kapılanlarla imparatorluk erkini geçici olarak elden kaçıranların geri çekildiği bir sığınaktır.

Bunun belgelere geçen ilk örneği MS 715 yılında İmparator II. Anastasios’un (MS 713-715), sonunda kendi yerine tahtı ele geçirecek olan III. Teodosius’un (MS 715-717) Konstantinopolis’e el koyduğunda Nikaia’ya sığınmasıdır. İmparator II. Anastasios, Rodos’ta bulunan donanmasının, arkasından da ordunun kendi aleyhine ayaklanması üzerine Nikaia’ya sığınmış ve buradan Anadolu’daki birlikleri yardıma çağırmıştır. Asilerin şehri kuşatmaları üzerine bir çıkış denemiş, fakat başarısızlığa uğrayan bu çarpışmada askerlerinden yedi binini kaybettiğinden teslim olmak zorunda kalmıştır. İmparator ilan edilmiş olan III. Theodosios, keşiş olarak bir manastıra kapanması şartıyla Anastasios’un canını bağışlamıştır.

Bu dönem Arapların Konstantinopolis’e en büyük akınlarını gerçekleştirdikleri yıllardır. Yol üzerinde bulunan Nikaia da bu saldırılardan nasibini almıştır. MS 729 yılında gerçekleşen bu akın sırasında kentin yazgısı üzerine bilgimiz yoktur. Ancak

¹⁵⁷ Şahin 2004, 12-13 dipnot 43.

¹⁵⁸ Foss 2004, 252; Foss 2020, 373.

şehri kuşatan Arapların surları aşıp kenti ele geçiremediklerini biliyoruz.

MS 729 yılının yaz gündönümünde, iki Arap ordusu Nikaia'ya saldırmıştır. Bunlardan birincisi Amr'ın komutasında 15.000 kişilik bir güçle kenti hazırlıksız yakalayarak kuşatmıştır. Onu, Muaviye bin Hişam'ın yönetimindeki, 85.000 kişilik olduğu söylenen asıl güç izlemiştir¹⁵⁹. Ordular kenti uzun süre kuşatmalarına karşın şehri ele geçirememişlerdir. Keşişlerin kayıtlarına bakılırsa, Nikaia'yı kurtaran I. İznik Konsil'i'ne katılmış olan Kilise Babalarının imgeleri ve tasvirlerinin bulunduğu Kutsal Pederler Kilisesi olmuştur. Gerçekçi olmayan bu anlatımın en önemli çıkarımı kentin Araplar tarafından ele geçirilememiş olmasıdır¹⁶⁰.

MS 740 yılında yaşanan güçlü bir deprem Nikaia'yı yerle bir etmiştir. Bilindiği kadarıyla tek bir kilise ayakta kalabilmiştir ve surlar da kesinlikle yıkımdan payını almıştır. Ancak belgelere geçen bir bilgi bulunmamaktadır¹⁶¹. İmparator V. Konstantinos Devri'nde (MS 741-775) tahtı ele geçirmek isteyen Ermeni asıllı Artabasdos, MS 742'de Konstantinopolis'ten kaçarak Nikaia'ya sığınmış, burada devşirdiği zayıf bir kuvvetle Konstantinos'un ordusuna karşı gelmeye çalışmış, fakat Nikaia dışında yenilgiye uğrayıp esir düşerek gözlerine mil çekilmek suretiyle cezalandırılmıştır.

MS 8. yüzyılda bir *ksenodocheion*¹⁶² ve bir *kommerkiariosa*¹⁶³ sahip olan Nikaia önem kazanmaya başlamış ve bir kilise etkinliği sayesinde en az bir o kadar daha ün kazanmıştır: MS 787 yılında İmparatoriçe Eirene'nin öncülüğünde yedinci (ve son) ekümenik konsil için 335 piskopos Ayasofya Kilisesi'nde toplanıp ibadet esnasında tasvirlerin kullanımını yasaklayan ikona kırıcılık (resim düşmanlığı) döneminin sona erdiğini resmi olarak karara bağlamışlardır¹⁶⁴. İkona kırıcılık döneminin ardından tasvirler hürmet edilmesi itibarını iade eden bu konsil, esasında MS 786 yılında Konstantinopolis'te toplanmıştır. Ancak daha sonra ikona kırıcılık davasına sadık kalanlar tarafından müdahaleye uğraması üzerine toplantıyı düzenleyen İmparatoriçe Eirene ve Patrik Tarasios, konsili Nikaia'da yeniden toplamışlardır. Magdalino'ya göre bu ikinci toplantının yer seçiminde Birinci Konsil'in hatırasının dışında İmparatoriçe Eirene'nin bu toplantıyı Araplara karşı sefere çıkmak için bir bahane olarak kullanmak istemesi rol oynamıştır¹⁶⁵.

MS 838 yılında Ankara ve Amorium gibi büyük kaleler Arapların eline geçmiştir. Bu saldırılar sırasında Nikaia, Bizans direnişinin ve savunma önlemlerinin örgütlen-
diği ana karargâh olmuştur¹⁶⁶.

¹⁵⁹ Lilie 1976, 147; Foss 2004, 252 dipnot 7.

¹⁶⁰ Foss 2004, 252.

¹⁶¹ Foss 2004, 253.

¹⁶² Bizans Dönemi şehirlerinde yaygın olarak bulunan, ziyaretçileri, gezginleri ve hacıları ağırlamak için kullanılan bir konukevi veya pansiyona verilen addır.

¹⁶³ Bizans İmparatorluğu'nda imparatorluk adına vergi toplamakla sorumlu memur.

¹⁶⁴ Foss 2020, 374.

¹⁶⁵ Magdalino 2020, 408.

¹⁶⁶ Foss 2004, 253.

Tarımsal zenginliği ve balıklarıyla ünlü şehir, MS 858 yılında surları ve Ayasofya Kilisesi'ni yeniden inşa ettiren III. Mikhael'in de ilgisinden istifade etmiştir¹⁶⁷.

VII. Konstantinos Porphyrogennetos (MS 913-959) ölümünden bir süre önce MS 959 yılında Nikaia'ya geldiğinde kent "zengin ve kalabalık" bir şehir görünümündedir. II. Basileios (MS 976-1025) bir çocuk olarak tahta geçtiğinde ayaklanan komutan Bardas Skleros MS 977-978 kışında, başkentin kapısı olarak kabul edilen Nikaia'yı kuşatmış ve şehri aç bırakarak teslim olmaya zorlamıştır. Kale komutanı Manuel Erotikos hileye başvurarak kendini ve çıkmak isteyenleri kurtarıp şehri teslim etmiştir¹⁶⁸. Böylece Nikaia ilk kez ele geçirilebilmiştir ancak bu surların güçsüzlüğünden değil entrikalarla olmuştur. Skleros kenti zor kullanarak ele geçirememesinin nedeninin güçlü surlar olduğunu anlamış olacak ki, kenti üs olarak kullanmaya karar vermiştir¹⁶⁹. Ancak burada şansı dönerek ne İstanbul'u alabilmiş ne de İmparator olabilmıştır.

MS 11. yüzyılın 2. yarısında yolsuzluk, iç savaş ve gittikçe büyüyen Türk tehlikesi Bizans'ı çöküşe götürürken, Nikaia birkaç kez el değiştirmiştir. Bizans Devleti tam bir anarşi içinde bunaldığı sıralarda VI. Mikhael Stratiotikos (MS 1056-1057) imparator ilan edilmiş, 1057 yılında komutanlardan Isaakhios Komnenos güçsüz ve beceriksiz bulduğu yönetimi devirmek için isyan başlatmıştır. Isaakhios, Nikaia'nın başkente giden yolda stratejik bir üs, geri püskürtülecek olursa da güçlü bir sığınak oluşturacağını anladığından ilkin Nikaia'ya ilerlemiş, kenti çabucak ele geçirip, kendine ait her şeyi ve hazinesini orada güvenliğe alarak 1057-1059 yılları arasında kenti karargâhı olarak kullanmıştır¹⁷⁰. 20 Ağustos 1057'de, şehrin iki mil kadar kuzeyinde yapılan çarpışmada, önce Isaakhios neredeyse bozguna uğrarken, bir rastlantı sonucu duruma yeniden hâkim olmuş ve imparatorluk ordusunu dağıtarak, İstanbul'a girip imparator olmuştur¹⁷¹. Diğer bir ifade ile Isaakhios, sırtını Nikaia'ya dayayarak başlattığı ayaklanmada başarılı olmuştur¹⁷².

Nikaia açısından en büyük felaketlerden birisi 1065 yılının Eylül ayında meydana gelen depremdir. Kiliselerin tamamı yıkıldığı gibi surlarla birlikte kuleler de önemli ölçüde zarar görmüştür¹⁷³. Pek çok bina da bu depremle yıkılmış olmalıdır.

MS 1078 yılında ordu komutanı Nikephoros Botaneiates, VII. Mikhael'e karşı isyan etmiştir. Her iki taraf da Anadolu'ya yayılmaya başlayan Türk güçleri tarafından desteklenmektedir. Kendinden önce başkaldıranlar gibi Botaneiates de Nikaia'ya yürümüştür. Kenti koruyan imparatorluk gücü çok geçmeden saf değiştirip Botaneiates'i kente buyur etmiştir. Botaneiates, Nikaia'yı karargâh olarak kullanmış, Kutalmışoğ-

¹⁶⁷ Foss 2020, 374.

¹⁶⁸ Eyice 1991, 10.

¹⁶⁹ Foss 2004, 254.

¹⁷⁰ Bevilacqua 2020, 552.

¹⁷¹ Eyice 1991, 11.

¹⁷² Foss 2004, 254.

¹⁷³ Foss 2004, 254.

luları Süleyman ve Mansur'un da desteğini alarak seferini başarıya ulaştırıp imparatorluk tahtını ele geçirmiştir¹⁷⁴. Ancak başarısı kısa ömürlü olmuştur (MS 1078-1781). Çok geçmeden Nikephoros Melissenos yeni bir isyan başlatıp, Türk beylerinin desteğini kazanarak Anadolu'da imparator ilan edilmiştir¹⁷⁵. İsyancı imparator Nikaia'ya yürüyerek kenti ele geçirmiş ve Türklerden oluşan bir askeri gücü kente yerleştirmiştir. Anadolu'nun denetimini tümünden ele geçirmiş olan Melissenos, Avrupa'da başkaldıran bir başka isyancı olan Aleksios Komnenos ile anlaşmıştır. Bu anlaşmaya göre, Aleksios MS 1081 yılında başkenti ele geçirecek, Melissenos'a Sezar (İmparator'dan Sonra Gelen) ünvanını verecektir.

Yeni yöneticiler çok geçmeden Yunanistan'a inmiş olan Normanların istilası ile karşılaşınca doğu kentlerindeki askeri güçlerini batıya sevk etmek zorunda kalmışlardır. Ortaya çıkan siyasi boşluk Türklere yaramış ve MS 1081 yılında Nikaia, Anadolu Selçuklu Devletinin kurucularından Kutalmışoğlu Süleyman Bey'in denetimine geçmiştir. Koşullar iyi bilinmemekle birlikte, Bithynia'da Melisseos'un askeri gücünü komuta eden Süleyman Şah'ın desteğini kaldırıp bağımsızlığını ilan ettiği anlaşılmaktadır. Böylece MS 1097 yılına kadar sürecek olan Türk hâkimiyeti başlayacak ve Nikaia, Anadolu'daki ilk Türk başkenti olacaktır¹⁷⁶.

Nikaia, Konstantinopolis'e giden yolları denetim altında tutabildiğinden ve iç bölgelerdeki öteki Türk güçleriyle kolayca iletişim sağlayabildiğinden, yeni kurulan bu beylik için uygun bir başkent olmuştur. Süleyman Şah yaklaşık 5 yıl başta kalmış, Selçuk Sultanı Melik Şah tarafından yenilip öldürüldükten sonra Süleyman Şah'ın kumandanlarından Ebul Kasım yönetimi devralmıştır. Ebul Kasım da MS 1092'de ölünce Süleyman'ın oğulları başkentte büyük bir coşku ile karşılanmışlardır. Kılıç Arslan, Nikaia'da yönetime geçer geçmez son derece güçlü ve beklenmedik bir tehlike ile yüzleşmek zorunda kalmıştır: 1096'daki Birinci Haçlı Seferi.

Birinci Haçlı Seferi'nde Haçlılar MS 6 Mayıs 1097 tarihinde Nikaia surlarının önüne varmışlar ve böylece 7 hafta sürecek olan kuşatma 14 Mayıs günü başlamıştır¹⁷⁷. Kent, üç yandan hendekle, dördüncü kanatta da gölle koruma altındadır. Kent, göl yoluyla beslendiği için kuşatma başarılı olamamıştır. Bunun üzerine karargâhını Nikomedia'nın batısına düşen kıyı şeridinde kurmuş olan Bizans İmparatoru Aleksios'tan yardım istemişlerdir. Aleksios, gemilerinin bir bölümünü Kios limanından Karsak Vadisi boyunca karadan yürüterek göle geçirince, Türklerin göl ile bağlantıları tamamen kesilmiş, lojistik destek ortadan kalkınca da Türkler anlaşmalı olarak Nikaia'yı Aleksios'a teslim etmişlerdir. Böylece Türkler zarar görmeden Nikaia'dan ayrılmışlar, kent ise tekrar Bizans İmparatorluğu'nun denetimine geçmiştir¹⁷⁸. Aleksios, gemileri karadan yürüten ilk komutan olarak tarihe geçmiştir. Bu önemli stratejik hamle daha

¹⁷⁴ Magdalino 2020, 409 dipnot 10.

¹⁷⁵ Magdalino 2020, 409.

¹⁷⁶ Foss 2004, 255.

¹⁷⁷ Foss 2004, 256.

¹⁷⁸ Foss 2004, 257.

sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un fethinde kullanılacaktır¹⁷⁹.

Aleksios, Türkleri Nikaia bölgesinden tümüyle uzaklaştırarak, kenti Konya'ya ulaştıran bir büyük seferin karargâhı haline getirmiştir. Bu dönemde Türkler, Orta Anadolu yaylasına iyice yerleşmiş olduğundan Nikaia, Bizans cephesinin eskisinden daha önemli bir tabyası olarak, duyarlı noktalara acil ordu gücü yollayabilecek ve savunmayı örgütleyecek bir merkez konumuna yükselmiştir.

MS 1147 yılında, İkinci Haçlı Seferi'ne çıkmış ordu gücü, bu kez barış içinde, Nikaia'ya kadar ulaşmıştır. Bir Alman asker grubunun Konya yolculuğu için erzak almak ve rehber bulmak için Nikaia'ya uğradığı bilinmektedir¹⁸⁰.

MS 1182 yılında, Manuel'in kuzeni Andronikos Komnenos, çocuk imparator II. Aleksios Komnenos'u boğdurtarak yönetimi ele geçirmiştir. Ancak 1183 yılında Nikaia bu yeni yönetimi desteklemediği gibi Andronikos'a karşı ayaklanmaların da merkezi olmuştur¹⁸¹. Bunun üzerine 1184 yılı bahar aylarında Andronikos başta Nikaia olmak üzere Prusa ad Olympon (Bursa) ve Lopadion (Uluabat) halkını cezalandırmak üzere bir sefer düzenlemiştir. Nikaia başarılı bir saldırı sonunda değil, kenti savunan komutanlardan birisi olan Theodore Kantakouzenos'un yanlış giden bir münferit yarma harekâtı esnasında öldürülmesi nedeniyle teslim olmuştur. Acımasızlığıyla nam salmış olan Andronikos, kenti savunan tüm ileri gelen askerlerle birlikte savunmada yer alan Türkleri de surlar boyunca kazığa vurdurarak öldürtmüştür¹⁸².

Anadolu kentlerine sayısız felaket getiren Haçlı seferlerinin dördüncüsünde Haçlılar Kudüs'e gitmekten vazgeçip ani bir kararla kendileriyle müttefik konumunda olan Konstantinopolis'i ele geçirmişler, kenti yağmalayarak Latin Krallığı'nı kurmuşlardır. Haçlılar, MS 1204 yılında kente girdiğinde Bizans saray maiyeti kuşatılmış, kentten kaçmak zorunda kalmış ve imparatorluğun toprakları, Epiros, Trapezus (Trabzon) ve Nikaia'da kurulan yeni devletler arasında bölünmüştür¹⁸³. Bunlar arasında en başarılısı 1206 yılı Mart ayında Nikaia'ya geri çekilip burayı geçici veya vekil başkent haline getiren Laskarisler olmuştur. İmparatorluk ailesinin dışında Nikaia'ya sığınanlar arasında aristokrasinin pek çok üyesi, aydınlar sınıfı ve bizzat patriğin kendisi yer almaktadır¹⁸⁴. Ailenin ilk kralı olan Theodoros Laskaris'e (MS 1205-1222), Nikaia'ya geldiklerinden iki yıl sonra Ortodoks Kilisesi patriği tarafından tacı giydirilmiştir. Böylece Nikaia kısa bir süre için o zamanlar bir hayli küçülmüş olan Bizans İmparatorluğu'nun başkentlerinden biri olmuştur.

Theodoros Laskaris, Nikaia'yı aynı zamanda Latinler, karşıt görüşlü Bizanslılar ve

¹⁷⁹ Şahin 2023b, 122-140.

¹⁸⁰ Foss 2004, 258.

¹⁸¹ Magdalino 2020, 409.

¹⁸² Foss 2004, 258; Şahin 2012, 86-89.

¹⁸³ Bevilacqua 2020, 554.

¹⁸⁴ Bevilacqua 2020, 554.

Konya'daki Selçuklulara düzenlenen saldırıların karargâhı olarak da kullanmıştır¹⁸⁵. Böylece kent, yeni gelişen krallığın askeri, ekonomik, dini ve entelektüel merkezi haline gelmiştir. Haçlıların işgali altındaki Konstantinopolis'ten kaçıp Nikaia'ya yerleşen entelektüel kesim orada etkili okullar ve yeni bir patrikhane kurmuştur. Sonuç olarak Konstantinopolis yüzyıllar boyu Bizans dünyasındaki kültürel gelişmelerin başlıca kaynağı olmuş olsa da MS 13. yüzyılın ilk yarısında bu özelliğini bir süreliğine Nikaia'ya kaptırmıştır. Nikaia aynı zamanda patrikhanenin merkezine dönüşmüş, okullar ve öğrenim merkezleri kuran din adamlarının, keşişlerin ve âlimlerin de sığınağı olmuştur¹⁸⁶.

Vatatzes, kiliseyi güçlendirmiş ve yüksek eğitimi himaye etmiştir. Yanına çektiği âlimler ve hocalar ona retorik, şiir ve gramer eğitimleri sağlayacak bir devlet okulu açma imkânı vermiş; burasının öğrencileri edebiyat ve tarih yazımı alanlarında yaşanacak esaslı bir Bizans Rönesansı'nın temelini atmışlardır. Bu dönemde kilisenin uğraşması gereken en önemli sorunlardan biri Roma Katolik Kilisesi ile yaşanan hiziipleşmedir. Bu, IV. Haçlı Seferi'ne yol açan düşmanlığın da sebeplerinden biridir. Bu durumu çözmek için patrik ve papa pazarlıklara başlamış ve sonucunda Roma'nın yolladığı delegasyon 1234 yılında Nikaia'ya varmıştır. Misafirler, istekleri üzerine ilk olarak Birinci Ekümenik Konsilin toplandığı Kutsal Pederler Kilisesi'ni ziyaret etmek istemişlerdir. Ancak kayıtlara göre ev sahipleri onları birinci konsilin yapıldığı yer olarak Vatatzes'in yeniden inşa ettirdiği Aziz Tryphonos Kilisesi'ne götürmüşlerdir. Daha sonra başlayan görüşmeler iki hafta sürmüş, verimsiz geçen pazarlıklardan sonra delegasyon Nikaia'dan ayrılmıştır¹⁸⁷.

Laskarisler imar işlerinde oldukça başarılıydılar. Yeni inşa edilen ve tadilatı geçiren kiliselerin yanı sıra kentin en önemli anıtsal yapısı olan surlarda gerçekleştirilen bazı temel değişiklikler de onların eseri idi. Laskarisler, mevcut surlara iki köşesi üzerinden yükselen kuleler eklemiş ve saldırı ya da deprem yüzünden hasar görmüş mevcut kulelerin pek çoğunu ve surların bazı bölümlerini onarmışlardır. Bunların büyük bölümü düşman kancalarının geçemeyeceği kadar pürüzsüz bir yüzey oluşturan ve uzaktan bakıldığında beyaz parıltılı bir görüntü veren kalın bir harç tabakasıyla kaplanmıştı. Vatatzes, daha da büyük değişikliklere imza atmış ve kente ikinci bir savunma hattı kazandıracak şekilde alçak bir dış sur yaptırmış ve bir hendek kazdırıp mevcut surları yükselterek kentin müdafaa gücünü iki katından fazla arttırmıştır. Böylece başkente yakışır bir savunma sistemi oluşturulmuştur. Bu yüzden Konstantinopolis surlarıyla benzerliği tesadüf değildir¹⁸⁸.

Ioannes Vatatzes (MS 1222-1254), oğlu II. Teodoros Laskaris (MS 1254-1258) ile birlikte 1250 yılında saray halkı önünde Nikaia'yı öven bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, Nikaia'nın geçmişteki ve o çağdaki başarıları ve görkemine değinmek

¹⁸⁵ Foss 2004, 258.

¹⁸⁶ Jevtic 2020, 580 dipnot 28.

¹⁸⁷ Foss 2020, 375.

¹⁸⁸ Foss 2020, 375.

yerine, önceliği surlara vermiştir. Surların, her gören üstündeki çarpıcı etkisini ve yalnızca kentin savunmasında değil aynı zamanda kentin tanımlanmasında da temel öğe olarak önemini vurgulamıştır¹⁸⁹. Laskarisler, Latinleri ve Türkleri yenerek bir istikrar sağlamış ve bu da Küçük Asya'da ve nihayetinde Balkanlarda Ioannes Vatatzes (1222-1254) yönetiminde yaşanacak yayılmanın önünü açmıştır¹⁹⁰.

Nikaia İmparatorluğu, 1261 yılında VIII. Michael Palaeologus'un (MS 1259-1282) tahtı ele geçirip Konstantinopolis'i Latinlerden geri almasıyla sona ermiştir. Toplumun ve kilisenin seçkinleri, müteşebbisler ve entelektüeller doğal olarak geri alınan başkentin cazibesine kapılarak geri dönmüşlerdir. Bu taşınmadan sonra Nikaia, yönetim düşmanlarının hapsedildiği bir tutukevi haline getirilmiştir. Yüksek konumlardaki kilise adamları, siyasal karşıtlar ve rehinelere burada, başkente çok yakın ve uygun biçimde el altında tutulmuşlardır.

Bu arada diğer Türk gruplarının da desteğini arkasına alan Osman Oğulları Batı Anadolu'da güçlenerek Bizans İmparatorluğu'na karşı gittikçe artan bir tehlike oluşturmaya başlamışlardır. Bunun üzerinde Bizans cephesi Anadolu'da sürekli geri çekilmeye başlamıştır. Bizans'ın Anadolu'daki topraklarını savunma çabalarından birinde, 1290 yılında, II. Andronikos (1282-1328) Nikaia'ya gelmiştir. Bu ziyarette göl kanadındaki surlar onarılmıştır¹⁹¹.

MS 14. yüzyılın başlarında sınır Türklerinin yeni lideri Osman Bey sahneye çıkmış, 1306 yılında kıyı bölgelerini kasıp kavurduktan sonra Nikaia önlerine gelmiştir. Bölge ancak II. Andronikos'un Moğollarla yaptığı ve 20 yıllık bir soluklanma fırsatı yaratan anlaşma ile kurtarılabilmektedir. Ancak 1326 yılında Osman Bey'in henüz başa geçmiş olan oğlu Orhan Bey önemli bir müstahkem şehir olan Prusa'yı (Bursa) ele geçirmiş ve üç yıl sonrasında Nikaia kuşatmasına başlamıştır. Yeni imparator III. Andronikos bir kurtarma birliği göndermiş, ancak henüz Nikomedia yolunu yarılayamadan Sultan Orhan'ın askerleri tarafından imha edilmişlerdir. Bunun üzerine Nikaia, 2 Mart 1331 tarihinde Türkler tarafından ele geçirilmiş, adı da İznik olmuştur. İznik'i fethinden kısa bir süre sonra ziyaret eden meşhur Arap seyyah İbn Battuta, kentin surları ve verimli toprağı, birkaç asker ve viran evler dışında ıssız ve yıkıntı bir şehir gördüğünden bahsetmektedir¹⁹². O tarihten itibaren kent Türkleşerek günümüze kadar aralıksız yerleşime mekân olmuştur.

¹⁸⁹ Foss 2004, 259.

¹⁹⁰ Foss 2020, 375.

¹⁹¹ Foss 2004, 260 Resim 21.

¹⁹² Foss 2020, 376.



KENTİ ETKİLEYEN ÖNEMLİ DEPREMLER

Tarihi kayıtlara göre son iki bin yıl içerisinde Nikaia'da yıkıma sebep olan en az on bir büyük deprem meydana gelmiştir¹⁹³. Nikaia'nın Helenistik Dönem ve öncesinde yaşamış olduğu deprem felaketlerine ilişkin elimizde hiçbir yazılı kaynak yoktur¹⁹⁴. Buna karşın Roma İmparatorluk Çağı ile birlikte hemen hemen her depremle ilgili olarak antik yazarlarda bilgiye rastlarız. Deprem uzmanları yaşanan depremlerin şiddetiyle ilgili tahminlerde bulunuyor olsa da K. Doğan-çı'nın da vurguladığı gibi günümüzde yapılan tahminlerin doğruluğu tartışmalıdır¹⁹⁵.

Yazılı kayıt bulunmasa da deprem araştırmalarına göre Nikaia'da tespit edilen ilk büyük deprem MS 19 yılında VI şiddetinde yaşanmıştır¹⁹⁶.



¹⁹³ Benjelloun 2020, 136.

¹⁹⁴ Şahin 2013, 2.

¹⁹⁵ Doğançı 2016, 88.

¹⁹⁶ Doğançı 2016, 88 dipnot 8.

Bunu, merkezi Gemlik Körfezi olarak değerlendirilen IX şiddetindeki MS 24 Kasım 29 tarihindeki deprem takip eder¹⁹⁷. MS 32 yılından itibaren artık tarihi kaynakların da depremlere yer verdiğini görmekteyiz¹⁹⁸. Nikaia'da kayıtlara geçen ilk deprem MS 32 yılında meydana gelmiştir. Nikaia merkezli olduğu tahmin edilen bu depremde kentin birçok binası yerle bir olmuştur¹⁹⁹. Hieronymus (Eusebius), bu depremin Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği yılda olmasını Tanrı'nın bir mesajı olarak yorumlamaktadır²⁰⁰. Nikaia, 15 yıl içerisinde peş peşe çok şiddetli üç deprem yaşamıştır. Bunlardan birisi doğrudan Nikaia merkezli diğeri ise çok yakın komşularında meydana gelmiştir.

MS 120 yılında Kapıdağ Yarımadası'ndan başlayıp Kyzikos'tan Nikomedia'ya kadar bütün Güney Marmara Bölgesi'ni etkileyen VIII şiddetinde bir deprem meydana gelmiştir²⁰¹. İmparator Hadrianus Dönemi'ne denk gelen deprem ile ilgili olarak Hieronymus, 224. Olympiat'ın 4. yılı notunu düşmüştür: “*Bir yer sarsıntısıyla Nikomedia (İzmit) yıkıldı ve Nikaia (İzmit) büyük zarar gördü. Hadrianus onarım için halka cömertçe yardımda bulundu*”²⁰². Hadrian, Nikaia'nın önemli ölçüde yıkılmasına neden olan deprem sonrasında kenti ziyaret etmiş ve yardımlarıyla kent tekrar onarılmıştır²⁰³. Diğer bir ifade ile yeniden kurulmalarına yardımcı olmuştur²⁰⁴. Yazılı kaynaklara göre kente agoralar ve dört yol kavşakları ve kent surları yaptırmıştır²⁰⁵. Nikaia'da o tarihlerde surların olmadığını biliyoruz. Bu nedenle onarımlar İstanbul ve Lefke Kapılarının ilk evresini oluşturan onur takları ile sınırlı olmalıdır²⁰⁶. Nikaia, bu cömert bağışlar sonucunda “*Hadriane*” ünvanını almıştır²⁰⁷. Hadrianus Dönemi'ne tarihlenen ve imparator procuratoru ve yerel yüksek bir memuriyeti elinde tutan Patrocleus adına dikilen bir yazıt, onun imparatorun bir fermanı doğrultusunda, muhtemelen aynı deprem sonrasında başlatılan inşaat programının curatoru olduğunu belirtmektedir²⁰⁸. Nikaia kentinin doğu ve kuzey kapılarında Hadrianus adına dikilmiş onur yazıtları, bu depremde yıkılan kentin yeniden ayağa kaldırılmasında imparatorun katkısını kanıtlamaktadır²⁰⁹.

İmparator Marcus Aurelius'un yönetimi (MS 161-182) sırasında MS 170 yılında meydana gelen VIII şiddetindeki²¹⁰ deprem Asia Eyaleti'nin *metropolisi* Ephesos'tan (Efes) Bithynia Eyaleti'nin *metropolisi* Nikomedia'ya (İzmit) kadar birçok kenti yık-

¹⁹⁷ Doğanç 2016, 88 dipnot 9.

¹⁹⁸ Şahin 2004, 8.

¹⁹⁹ Şahin 1987, 7-8 T 10.

²⁰⁰ Hier. 202.

²⁰¹ Doğanç 2016, 90.

²⁰² Hier. 198, 9; Doğanç 2016, 89.

²⁰³ Magie 1950, 614; Şahin 1987, 15 T 13.

²⁰⁴ Mitchell 1987, 351; Harris 1980, 895.

²⁰⁵ Chr. pasch. 475; Synk. 659, 7; Şahin 2013, 3.

²⁰⁶ Şahin 2013, 3.

²⁰⁷ Mitchell 1987, 351, 361.

²⁰⁸ Mitchell 1987, 351.

²⁰⁹ Bekker-Nielsen 2008, 53, 55.

²¹⁰ Doğanç 2016, 90 dipnot 33.

mıştır²¹¹. Bu deprem yazılı kayıtlarda ikinci büyük felaket olarak geçen, Aydın'dan İzmit'e kadar Kuzeybatı Anadolu'da etkili olan en büyük depremlerden birisidir.

Kuzeybatı Anadolu'yu etkileyen bir diğer büyük deprem felaketi MS 3 Mayıs 181 tarihinde İmparator Commodus Dönemi'nde (MS 180-192) yaşanmıştır²¹². Bu deprem Nikomedia'dan Sakarya Irmağı'na, yani bugünkü Adapazarı'na kadar olan bölgeyi etkilemiş ve yer sarsıntıları Mayıs'tan Ağustos ayına kadar sürmüştür. Adapazarı Depremi aylar süren artçı sarsıntıları ile tarihe geçen depremlerden birisi olmuştur. "Tanrı'nın Gazabı"na bağlanan ilk Bithynia depremi de bu olmuştur. En eski Dünya Khronographia'sının yazarı ve kilise kökenli bir hatip olan Iohannes Malalas deprem hakkında şu notu düşmektedir: *"İmparator Commodus'un yönetimi sırasında Nikomedia, Bithynia Eyaleti'nin Metropolis'i, tanrısız bir gazabın kurbanı oluyordu. Bu üçüncü felaket Moudoupolis'e ve Sakarya Irmağı'na kadar olan bölgeyi etkiliyor ve sarsıntılar Mayıs ayının üçünde gün boyunca ve gün ağarınca kadar sürüyordu"*²¹³.

Malalas, MS 268-270 yılları arasında hüküm süren İmparator Claudius Gothicus Devri'ndeki MS 269 depremini *"Nikomedia'nın tanrının gazabından kaynaklanan dördüncü felaketi"* olarak tanımlamaktadır²¹⁴. Söz konusu bu deprem, yine aynı yörede bu kez Sakarya Irmağı'ndan Dakibyza'ya, yani bugünkü Gebze'ye kadar etkili olmuştur²¹⁵.

Aradan 100 yıl kadar bir süre geçtikten sonra Nikaia yaklaşık 20 sene sürecek depremler kuşağına girer. İlk öncü deprem MS 350 yılında VIII şiddetinde yaşanmıştır²¹⁶. Bu depremle ilgili elimizde fazla bilgi bulunmamaktadır. Ammianus Marcellinus'un aktardığına göre MS 24 Ağustos 358 tarihinde şafak vakti, Makedonya'dan başlayıp Marmara ve Ege bölgelerine kadar yayılan büyük bir deprem felaketi yaşanmıştır²¹⁷. Sozomenus, depremin Nikaia ve Perinthus başta olmak üzere tüm çevre kentleri etkilediğini söylemekte, depremin şiddetini şu cümlelerle dile getirmektedir: *"...çok sayıda insan öldü. Canını kurtarabilenler içperlere ve ıssız bölgelere kaçtılar. ...alevler her yere ulaşarak tüm çevredeki maddeleri içine aldı ve tüm kenti bir alev yığınınına çevirdi. Evlere girmek olanaksızdı, alevlerden kurtulabilenler kaleye kaçtılar"*²¹⁸. Bu büyük depremde Nikomedia ile birlikte Nikaia'nın azımsanmayacak bir bölümü yerle bir olmuştur²¹⁹. Theophanes Homologetes de aynı depremden bahisle bunun gece yarısından sonra cereyan ettiğini, kenti tamamen yıktığını ve halkın birçoğunun yok olduğunu yazmaktadır²²⁰. Günümüz deprem uzmanları eldeki verilerden yola çıkarak bu depremin bü-

²¹¹ Aur. Vict. 16, 12; Şahin 2013, 3 dipnot 6.

²¹² Şahin 2013, 3; Doğancı 2016, 90.

²¹³ Mal. Chron. 12, 289, 8; Şahin 2013, 3-4 dipnot 7.

²¹⁴ Şahin 2013, 4.

²¹⁵ Mal. chron. 12, 298, 22; Şahin 2013, 4 dipnot 8.

²¹⁶ Doğancı 2016, 90 dipnot 40.

²¹⁷ Amm. XVII, 1-8; Şahin 2013, 4; Doğancı 2016, 91.

²¹⁸ Soz. IV. 16.

²¹⁹ Hier. chron. 241, 3; Amm. XXII 13, 5; Şahin 1987, 26 T 21 dipnot 1.

²²⁰ Theophan. chron. 45, 25-28; Şahin 2013, 8 dipnot 12.

yüklüğünü (M= Magnitüd) 6.4, şiddetini ise VIII olarak hesaplamışlardır²²¹. Ancak depremin şiddetini IX – XI arasında ölçen uzmanlar da bulunmaktadır²²².

MS 358'deki büyük depremden 4 yıl sonra, 10 Aralık 362 yılında Nikomedia ve Nikaia'yı vuran bir diğer deprem daha yaşanmıştır. Ammianus'un aktardığına göre Nikaia'nın azımsanmayacak bir bölümü yerle bir olmuştur²²³. Günümüz deprem uzmanları depremin şiddetini VIII olarak tahmin etmektedirler²²⁴.

Bu da yetmezmiş gibi aradan henüz dört yıl bile geçmeden, Valentinianus ve Valens'in ikinci konsüllükleri sırasında 24 Ağustos veya 11 Eylül 368 yılında²²⁵, başka bir kaynağa göre de 11 Ekim 368 tarihinde²²⁶ Nikaia merkezli üçüncü büyük bir felaket daha yaşanmıştır. Hieronymus ise 286'ncı Olimpiyat'ın dördüncü yılı kroniğine şu notu düşmüştür: “*Daha önceleri de sık sık yıkılan Nikaia, bir yer sarsıntısıyla temelden yıkıldı*”. Bu depremle Nikaia artık tamamen temelden yıkılmıştır²²⁷.

Nazianzoslu Gregorios, depremi hatırlanabilenlerin en şiddetlisi olduğunu, kent'in görkemini mahvettiğini, çok az kişinin felaketten canını kurtarabildiğini ifade etmektedir²²⁸. Gregorios deprem sırasında kraliyet memuru olarak Nikaia'da bulunan ve sağ kurtulan kardeşi Kaisarios için yazdığı bir şiirde depremin şiddetine değinmektedir: “... varlığından mutlu olunan ne kadar şey varsa, yer yarıldı yutuldu tümü; sarsıntılarla yıkıldı Nikaia (kenti)”²²⁹. Bu depreme neden olarak Arian mezhebinin benimseyen Valens ve piskopos Eudoksios'un Katolik ve Ortodokslara yaptıkları zulüm gösterilmektedir²³⁰. Kilise tarihi yazarı Sozomenus bu durumu şöyle özetlemektedir: “*Bu sırada beklenmedik bir şekilde birçok yerde taş büyüklüğünde dolu afeti olmasına ve pek şiddetli yer sarsıntılarının bazı kentlerde ve bu arada Nikaia'da da feci yıkıma yol açmasına rağmen İmparator Valens ve piskopos Eudoksios, kendilerinden farklı düşünen Hristiyanları kovuşturmaktan vazgeçmiyorlardı*”²³¹. Şiddeti VII olarak tahmin edilen depremde Nikaia surları hasar görmüş, Senato Sarayı yıkılmıştır²³². Senato Sarayı'ndan kastedilen 1. Konsil'in toplandığı mekân olmalıdır. Diğer bir ifade ile İzniç Gölü kıyısında yer alan Kutsal Pederler Kilisesi'nin ilk evresini teşkil ettiğini düşündüğümüz Aziz Neophytos Kilisesi olmalıdır. Muhtemelen kilise bu büyük depremle yıkılmış, kısa bir süre sonra I. Konsil Toplantısı'na katılan din adamlarının anısına kalıntıları günümüze kadar ulaşan Kutsal Pederler Kilisesi inşa edilmiştir.

²²¹ Doğanç 2016, 92 dipnot 58-60.

²²² Doğanç 2016, 93 dipnot 61-62.

²²³ Amm. XXII, 13, 5; Şahin 2013, 9 dipnot 15.

²²⁴ Doğanç 2016, 93 dipnot 68.

²²⁵ Doğanç 2016, 93 dipnot 69.

²²⁶ Şahin 1987, 34 T 25a.

²²⁷ Hier. chron. 245, 14; Şahin 1987, 34 T 25a; Şahin 2013, 9 dipnot 16; Doğanç 2016, 93 dipnot 72.

²²⁸ Greg. Naz. 7, 15; Şahin 1987, 35-36 T 25b; Şahin 2013, 10 dipnot 18.

²²⁹ Şahin 1987, 36 T 25d.

²³⁰ Şahin 1987, 35 T 25a.

²³¹ Soz. IV, 11, 4 ve VI, 10, 2; Şahin 2013, 11 dipnot 20; Doğanç 2016, 93-94 dipnot 73.

²³² Doğanç 2016, 93.

MS 358-368 yılları arasında arka arkaya meydana gelen üç depremden sonra Marmara Bölgesi'nde bir süre sükûnet hâkimdir. Ancak bu durum fazla uzun sürmeyecek, II. Theodosius Dönemi'nde (MS 408-450), 25 Eylül 437 ve 26 Ocak 447 tarihlerinde bölge, 10 yıl arayla, iki defa büyük depremle sallanacaktır. Papaz Theophane, 25 Eylül 437 depremini nakledenlerdendir: “Tüm kent halkı ilk sarsıntılarda evlerinden çıktılar, hiç kimse artık evinde uyumaya cesaret edemiyordu, çadırlarına sığınıyorlardı veya dışarıda uyumuşlardı. İnananlar, kent duvarlarının dışında kırdı toplanmışlar ve bütün gün piskopos ile dua etmişlerdir”. MS 26 Ocak 447 tarihinde, pazar günü meydana gelen büyük depremi Malalas şu ifadelerle anlatmaya çalışmaktadır: “Bu imparator zamanında Bithynia'nın metropolü Nikomedia tanrısız gazapla yıkılıyordu; O, akşamın geç vaktinde gelen bu felakete beşinci kez uğruyor ve yere gömülüp yarılan deniz içinde batıp gidiyordu”²³³. 447 depreminin şiddeti VI veya VIII olarak tahmin edilmektedir²³⁴.

MS 478, 480, 488, 551 yıllarında Nikaia çevresinde VIII – IX şiddetinde depremler olduğu bilinmektedir²³⁵. Bunların kente etkisi hakkında herhangi bir bilgi günümüze ulaşmamıştır. Bir deprem de 15 Ağustos 553 tarihinde yaşanmıştır²³⁶. Deprem hakkında yine Malalas bilgi vermektedir: “7. İndiksiyon'un Ağustos ayında, korkunç bir deprem oldu. Byzantion'daki birçok bina, hamam ve surların bazı bölümleri zarar gördü. Bu felâket sırasında Konstantinos Meydanı'ndaki heykelin elindeki mızrak (Çemberlitaş kastedilmektedir) düştü ve üç arşın (yak. 2 m) yere saplandı. Enkaz altında çok insan telef oldu. Birçok diğer kent, bu arada Nikomedia'nın bir kısmı, bu felâkette yıkıldı. Enkazın altından günlerce sonra insanlar canlı olarak kurtarıldılar. Deprem 40 gün boyunca kendini hissettirdi”²³⁷. Theophanes Homologetes de aynı depremden bahsederek birçok insanın öldüğünü, Nikomedia'nın birçok bölümünün yıkıldığını ve yer sarsıntılarının 40 gün boyunca sürdüğünü onaylamaktadır²³⁸. Kaynaklarda bahsedilmese de bu depremden Nikaia da etkilenmiş olmalıdır.

MS 715, 740, 985, 1066 yıllarında VIII – IX şiddetinde büyük depremler olmaya devam etmiştir²³⁹. Bir hesaplama göre MÖ 500 - MS 1890 arasında bölgede 548 deprem meydana gelmiştir. Bunlardan 17 deprem Roma ve Bizans İmparatorlukları dönemlerindendir. Bunların 9 tanesi ana hasarı Nikaia'ya vermiştir²⁴⁰. Geçmişten günümüze depremlere sebep olarak çok büyük bir oranda pagan döneminde tanrıların, günümüzde ise herhangi bir günahtan dolayı Tanrı'nın gazabı gösterilmektedir. MS 4. yüzyıl, özellikle MS 325 yılında Nikaia'da toplanan 1. Konsil sonrası, Hristiyanlığın iç mezhep çekişmelerinin kızıştığı dönemdir. Doğal afetlerin sorumlusu karşıt

²³³ Mal. chron. 14, 363; Şahin 2013, 11 dipnot 22.

²³⁴ Doğancı 2016, 94 dipnot 78 - 79.

²³⁵ Doğancı 2016, 94.

²³⁶ Şahin 2013, 11 - 12.

²³⁷ Mal. chron. 18, 486, 23-487, 1-9; Şahin 2013, 12 dipnot 23.

²³⁸ Şahin 2013, 12 dipnot 24.

²³⁹ Adatepe - Erel 2006, 103.

²⁴⁰ Adatepe - Erel 2006, 144.

dinî görüşlülerin günahkârlıklarına ilahî bir tepki olarak yorumlanmıştır. Örneğin Ariuşçuluk mezhebini benimsemiş İmparator Valens ve piskoposu Eudoksios, felaketlerin baş sorumlusu olarak Katolik ve Ortodoksları göstermektedirler²⁴¹. Kilise yazarı Sozomenos durumu şöyle aktarmaktadır: “*Bu sırada, beklenmedik bir şekilde birçok yerde taş büyüklüğünde dolu afeti olmasına ve pek şiddetli yer sarsıntılarının bazı kentlerde ve bu arada Nikaia’da da feci yıkıma yol açmasına rağmen İmparator Valens ve Piskopos Eudoksios, kendilerinden farklı düşünen Hristiyanları kovuşturmadan vazgeçmiyorlardı*”²⁴². 6 Kasım 472 yılında İmparator Leon Dönemi’nde meydana gelen kül yağmurları ve depreme neden olarak pederasti eğilim gösterilmiştir. Dine aykırılıkları ile bir depreme neden olmuş olmakla zaman zaman Yahudiler de suçlanmıştır. Felaket, salt mekanik veya fiziki nedenlerle açıklanamaz. Doğa, ilahi iradenin aracıdır. Ayasofya’nın kubbesi, 18 Ekim 1343’ten beri ardı ardına gelen depremler nedeniyle üç kez yıkıldığında, Bizanslılar dünyanın sonunun geldiğini sanmışlardı. Zira Ayasofya, Tanrı, imparator ve halk arasındaki iş birliğinin eseri olarak görülüyordu.

Antik Çağ’dan başlayarak depremleri bilimsel açıklamaya çalışanlar da olmuştur²⁴³. Depremleri doğa olaylarına bağlayarak bilim ile açıklamak isteyen en erken düşünürlerden birisi MÖ 6. yüzyılda yaşamış olan Miletoslu Anaksimandros’tur. Ona göre, büyük kuraklıklardan ya da yağışlardan sonra meydana gelen çatlaklardan yerka- buğunun içine dolan büyük hava kitlelerinin hareketi ve basıncı depremlerin başlıca nedenidir. MÖ 5. yüzyılda yaşamış olan Klazomenaili Anaksagoras, depremlere sebep olarak yerin en iç kısımlarına dolan rüzgârların dışarı çıkacak bir delik bulamaması sonucunda yer kabuğuna doğru yaptığı basıncı göstermektedir. MÖ 4. yüzyılda yaşamış olan Aristoteles ve bazı bilginler yeraltındaki boşluklara giren su kitlelerinin dalgalanmasının depreme neden olduğunu düşünmektedir. MS 322-400 yılları arasında yaşamış olan Antakya doğumlu Ammianus Marcellinus, günümüz bilimine biraz yaklaşıp depremleri üç nedene bağlamıştır²⁴⁴:

- a) Yerin içindeki maddelerin dışı doğru hareketi sonucunda oluşan depremler: Buna Delos, Rodos gibi adaların oluşumu örnek gösterilebilir.
- b) Yer kabuğunun yatay hareketi sonucunda meydana gelen depremler: Bunlar da hareket çizgisi üzerinde bulunan kent ve dağları tahrip ederler.
- c) Volkan patlamaları sonucunda oluşan depremler.

Geçmişte yaşanan depremlerde felaketin sebepleri arasında günümüzde olduğu gibi usulüne uygun yapılmayan binaları gösterenler de bulunmaktadır. Bithynia Valisi olarak görev yapan Genç Plinius’un mektubu buna örnek olarak verilebilir: “*Nikaialılar, yangının yıktığı bir gymnasionu, benim gelişimden önce, tekrar yapmaya başlamışlar; bu seferki ama eskisinden daha büyük ve geniş olup, daha şimdiden külliyetli*

²⁴¹ Şahin 2013, 9.

²⁴² Soz. 6, 10, 2; Şahin 2013, 9-10 dipnot 17.

²⁴³ Şahin 2013, 7.

²⁴⁴ Şahin 2013, 7.

*bir masraf yapılmış bulunuyor; korkarım amaca pek uygun değil. Çünkü yapı düzensiz olduğu gibi, bölümler arasında ilişki de yok. Ayrıca, şimdi rekabetçi durumda bulunan bir mimarın iddiasına göre, inşaat başlayıp 22 ayak kalınlığındaki duvarlar kırpıntı taşla doldurulmuştur ve tuğla ile kaplanmamıştır. Bunun için, üstlerindeki yükü çeke-
meyebilirlermiş”²⁴⁵.*

Nikaialı tarihçi Cassius Dio’nun 1800 yıl önce söylediği gibi: “*Bu tür şeylerin cereyan etmediği bir devir yoktur ve insan doğası aynı kaldığı sürece, korkarım, olmaya-
caktır da*”²⁴⁶.

²⁴⁵ Plin. epist. 10, 39; Şahin 2013, 12-13 dipnot 25.

²⁴⁶ Cass. Dio 36, 20, 1; Şahin 2013, 14 dipnot 26.



TİCARET, EKONOMİ VE YOL BAĞLANTILARI

Bithynia Krallığı'nın en önemli şehirlerinden birisi olan Nikaia, özellikle Konstantinopolis'in Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olmasından sonra, Romalılar ve Bizanslılar için Anadolu'ya açılan kapı görevi görmüştür. Diğer bir ifade ile şehir, imparatorluk başkentlerine ulaşan anayol ağlarından birisinin üzerindedir. Bu nedenle Carlo Vidua, Nikaia'nın Yunanlılar tarafından kurulduğunu, ancak Romalılar tarafından güzelleştirildiğini düşünmektedir²⁴⁷.

Nikaia'nın Helenistik Dönem'den başlayarak artan bir ticari hacmi olmalıdır; aksi takdirde müstahkem bir polis haline gelemezdi. Roma Dönemi'nde ise epigrafik kanıtlarla belgelenmemiş olsa da bu büyümenin şehirle birlikte arttığı anlaşılmaktadır²⁴⁸. Çünkü Ni-



²⁴⁷ Vidua 1834, 129f; Yıldırım 2014 II, 547.

²⁴⁸ Weissová 2017, 280.

kaia, Sangarios (Sakarya) Nehri'nin doğusuna doğru 50 milden fazla bir alana uzanan son derece zengin topraklarının kaynaklarını elinde bulunduran ve gölü balık kayna-
yan bir kenttir. Çoğunlukla Yunanistan ve Balkanlar ile ilişki içerisinde²⁴⁹.

Kamu yatırımları açısından iki yatırım dönemi dikkat çekmektedir; ilki MS 2. yüzyılın başlarında, ikincisi ise MS 6. yüzyılın ikinci çeyreğinde gerçekleşmiştir²⁵⁰. İlk büyük çaplı inşaat yatırımı MS 120 yılındaki yıkıcı deprem ve sonrasında 123 yılında İmparator Hadrianus'un yaptığı yardımlar ile ilintilidir. İkinci yapılaşma dalgası ise MS 6. yüzyılın ilk yarısında, I. Justinianus'un faaliyetleriyle bağlantılıdır. Bu dönemde de Nikaia şehrinin tamamı yeniden elden geçirilmiştir. İlkinde sebep doğal felaket, ikincisinde ise Anadolu'dan başkente giden karayolunun Nikaia üzerinden geçirilmesi etkili olmuş olmalıdır.

Nikaia'nın ekonomisini ayakta tutan en önemli özelliği, Nikomedia ve sonrasında Byzantion gibi önemli *metropolis*lerin Anadolu ile bağlantısını sağlayan kavşak noktasında yer alıyor olmasıdır. Zira Nikaia'ya ulaşan yollar dört ana yöne doğru yayılmaktadır. Nikaia'dan, kuzeyde, Samanlı Dağları'nı aşarak Nikomedia'ya; batıda, Marmara Denizi kıyısında bulunan Kios veya Prusias ad Mare'ye; güneyde Yenişehir ve Otroia (Hayriye Köyü) üzerinden doğuya²⁵¹ ve son olarak, doğuda, oldukça geniş olan İznik Ovası'na, sonrasında Leukai veya Lefke (Osmaneli) üzerinden Bithynia Bölgesi'nin içlerine açılmaktadır.

Kuzeyden gelip doğuya giden yol güzergâhı Roma İmparatorluk Dönemi'nde "*ordu yolu*", sonrasında ise "*hac yoludur*"²⁵². Nikaia bağlantılı yolların Roma İmparatorları Nero, Traianus, Septimius Severus Dönemlerinde elden geçirildiği bilinmektedir²⁵³.

Yol güvenliği ve sürekli açık tutulmasına yönelik yapı faaliyetleri açısından kuzeyden Nikaia'ya ulaşımı sağlayan yol güzergâhında yer alan iki köprü de önemlidir: Kuru Köprü²⁵⁴ ve Karasu Deresi Köprüsü²⁵⁵. Birbirlerine 1,7 km mesafede yer alan iki köprüden birisi olan Kuru Köprü'nün akarsu üzerinde değil de sel yatağı üzerinde yer alması İstanbul ve Nikomedia'yı Nikaia'ya bağlayan kara yolunun her mevsim açık tutulmaya çalışıldığını göstermesi açısından kayda değerdir.

Köprüler, kentin gelişen ekonomisi ile doğrudan ilintili olmalıdır. Strabon'un "*Nikaia ve Nikomedia arasındaki yolda 24 kez nehirden geçmek gerekiyor*"²⁵⁶ ifadesi köprülerin onun yaşadığı dönemde olmadığını ve ulaşımın MS 1. yüzyıla kadar ağırlıklı olarak Babilinopolis (Çakırca) – Nikaia arasında göl üzerinden sağlandığını doğrulamaktadır.

²⁴⁹ Foss 2020, 371 dipnot 24.

²⁵⁰ Weissová 2017, 281.

²⁵¹ Şahin 1987, 134 vd. T 60 a-b; Weissová 2017, 282 dipnot 805.

²⁵² Weissová 2017, 283 dipnot 809.

²⁵³ Weissová 2017, 282-283 dipnot 806.

²⁵⁴ Weissová 2017, 283 dipnot 813.

²⁵⁵ Weissová 2017, 283 dipnot 814.

²⁵⁶ Strab. 13, 1, 10.

Birisi Traianus²⁵⁷ diğeri I. Justinianus²⁵⁸ dönemine tarihlenen köprüler kentin gelişen ekonomisi ve önemi ile ilgili olmalıdır.

Nikaia'ya ulaşan ilk köprünün Traianus Dönemi'nde inşa edilmesi kentin ekonomik gelişiminin MS 1. yüzyılla birlikte ivme kazandığını göstermektedir. MÖ 29 yılında Augustus tarafından Roma ve Sezar tapınaklarının inşa ettirilmesi, MS 70-72 yılları arasında İstanbul ve Osmaneli (Lefke) yol çıkışlarına inşa edilen anı takları, MS 109-111 yılları arasında inşa edilen tiyatro, MS 121 depreminden sonra Hadrianus tarafından yaptırılan onarımlar ve inşa ettirilen *aquadukt* ve köprü, MS 180-192 yılında Commodus tarafından yaptırılan Apollon Tapınağı²⁵⁹ bu ilk gözle görülür sıçramanın temelinde kentin "*neokoros*" ünvanını alması ile ilişkili olduğunu düşündürmektedir. İznik çevresinde çok sayıda mermer ocağı olmasına rağmen Antik Çağ'ın en değerli mermerlerinden birisi olan Dokimeion mermerinden²⁶⁰ çok sayıda lahdin bulunması²⁶¹ da bu dönemde kent sakinlerinin yüksek refah seviyesine işaret etmektedir.

Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde Konstantinopolis'ten (İstanbul) başlayan hac, askeri, ekonomik ve posta yollarının Nikaia'da birleşerek Anadolu içlerine dağılması²⁶² kentin ekonomisini Roma İmparatorluk Dönemi sonrasında da canlı tutmuş olmalıdır. Özellikle Justinianus tarafından başkentini doğudan gelecek saldırılara karşı güvenliğini sağlamak amacıyla Nikomedia üzerinden Anadolu'ya açılan kara yolu bağlantısının iptal edilip Sinus Astakenus (İzmit Körfezi) üzerinden bağlanması kentin ekonomisini beklenmedik ölçüde güçlendirmiş olmalıdır²⁶³. Bu yeni güzergâha göre Konstantinopolis'ten hareket eden yolcular Lybssa'ya (Eskihisar) gelmekte, buradan denizi geçip Helenopolis'e (Altınova) çıkmakta²⁶⁴ Çobankale'nin kontrolündeki vadi üzerinden Valide Köprüsü'nü geçip, Bayındır'dan Boyalıca'ya uğramadan, doğrudan ovaya inip oradan karayolu ile Nikaia'ya ulaşmaktadır (**Resim 3**). Böylece bir anlamda Basilinupolis – Nikaia arasındaki göl üzerinden ulaşım ikinci plana atılmış olmaktadır. Bu yolun ilk olarak İmparator Elagabalus Dönemi'nde inşa edildiği düşünülse de birinci evresi İmparator Traianus Dönemi'ne kadar geri gitmelidir²⁶⁵. Bayındır'dan doğrudan ovaya inen güzergâhta yer alan ve Kırk Merdiven olarak isimlendirilen taş döşeli Roma Yolu (**Resim 4**), sonrasında Traianus Dönemi'nde inşa edilen Karasu üzerindeki Koca Köprü (**Resim 5**) ve yine yol üzerinde yer alan ve yaklaşık aynı döneme tarihlenen Obelisk Mezar, karayolunun Traianus Dönemi'nde aktif olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

²⁵⁷ Şahin 1987, 50.

²⁵⁸ Prok. V, 3, 4-5.

²⁵⁹ Weissová 2017, 281 Tablo 48.

²⁶⁰ Weissová 2017, 297 dipnot 844.

²⁶¹ Weissová 2017, 297 dipnot 842.

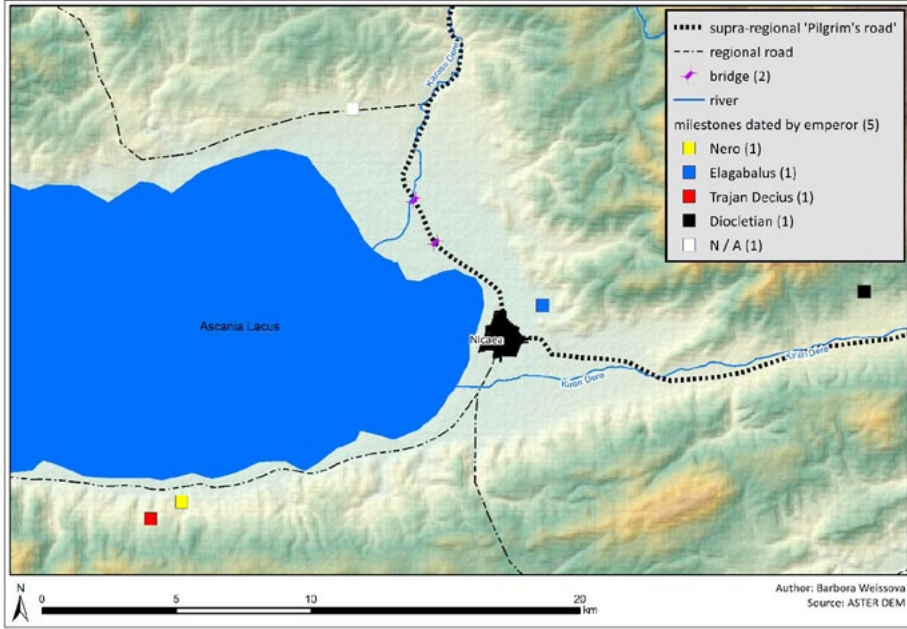
²⁶² Ramsay 1960, 216; Foss 2004, 251-254; Belke 2020, 271, Şahin 2024, 31 dipnot 62.

²⁶³ Şahin 2024, 31 Res. 1.

²⁶⁴ Belke 2020, 265.

²⁶⁵ Weissová 2017, 281 Tablo 48.

Justinianus Dönemi'nde Nikaia'da inşa edilen *aquadukt*, saray, kiliseler, kadın ve erkekler için ayrı ayrı manastırlar ve hamam yapıları²⁶⁶, yeni yol güzergâhının kentte yarattığı artan refah ve güçlenen ekonominin en açık göstergeleridir.



Resim 3: Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanılmaya başlanan asker yolu güzergâhı



Resim 4: Bayındır – Boyalıca arasında Roma Yolu kalıntısı

²⁶⁶ Weissová 2017, 282-283.



Resim 5: Karasu Deresi üzerinde yer alan Koca Köprü. Traianus Dönemi (MS 98-117).

Yeni oluşturulan karayolu bağlantısı, göl üzerinden ulaşımı sağlayan yolun önemini kaybetmeye başladığı anlamına da gelmektedir. Bundan dolayı Basilinupolis'in (Çakırca) zaman içerisinde en azından ekonomik açıdan zayıfladığını düşünmek yanıltıcı olmayacaktır.

Nikaia'yı ön plana çıkaran bir diğer yol bağlantısı, Marmara Denizi'ni Karadeniz'e bağlayan alternatif geçiş noktası üzerinde yer almasıdır. Kios (Gemlik) Limanı'nda başlayan yol Karsak Deresi üzerinden İznik Gölü'ne oradan da Nikaia'ya ulaşmaktadır. Kıran Dere takip edilerek karayolu ile Leuikai'da (Osmaneli) Sangarios'a (Sakarya Nehri) ulaşılmakta, burada nehir üzerinden Karadeniz'e kadar gidilmektedir²⁶⁷.

Nikaia'nın başlıca geçim kaynağı "*zeopyron*" adı verilen bir tür hububattır. Bu hububatin üretildiği kentler arasında yer alan Prusa, Krateia, Claudiopolis, Iuliopolis, Dorylaion ile birlikte Nikaia'nın da adı anılmaktadır²⁶⁸.

Nikaia'nın mor ipeği de meşhurdur. Diocletianus'un fiyat kararnamesinin purpur ipeğine ilişkin bölümünde Nikaia'da üretilen ipeğe de yer verilmektedir: "*Nikaia'nın erguvani purpur ipeğinin litresi (327,45 gr.) 1500 Dinar*"²⁶⁹.

²⁶⁷ Sakarya Nehri - İznik bağlantısı için ayrıca bk. Ward-Perkins 1980, 325-388; Ward-Perkins 1992, 61-105; Weissová 2017, 297 dipnot 845.

²⁶⁸ Şahin 1987, 53 T 31.

²⁶⁹ Lauffer 1971, 167 Nr. 24, 8; Şahin 1987, 53 T 31a.

Nikaia'nın başlıca gelir kaynaklarından birisi de şarap üretimi olmalıdır²⁷⁰. Kentin ilk adının “bağı bol” anlamına gelen Helikore olması veya Nikaia'nın Dionysos'un kenti olarak anılması bu varsayımı güçlendirmektedir²⁷¹. Katırlı Dağları'nın volkanik yapısı²⁷², bağcılığın dağa çok İznik Gölü'nün güneyinde yapıldığını düşündürmektedir. Meşhur “*Müşküle Üzümlü*” Antik Dönem bağcılığının günümüze yansıyan bir ürünü olmalıdır.

Dokimeion'dan ithal edilen lahitlerin kronolojisi MS 2. ve 3. yüzyıllara, özellikle de MS 115-250 arasındaki zaman dilimine denk gelmektedir. MS 2. yüzyılın 2. yarısında zirveye ulaşan zenginlik MS 3. yüzyılda düşmeye başlamıştır²⁷³. Bunda Septimius Severus ile Pescennius Niger arasındaki taht kavgası esnasında Nikaia halkının Pescennius Niger yanında yer alması sonucunda “*neokoros*” ünvanını kaybetmiş olması önemli rol oynamış olmalıdır.

ANTİK LİMAN

Nikaia'yı batıya bağlayan kuzey yolu Karasu Deresi ve sel yatakları nedeniyle yağışların yoğunlaştığı özellikle ilkbahar ve sonbahar aylarında aktif kullanılamamaktadır. İlk köprülerin İmparator Traianus ve Justinianus Dönemlerinde yaptırıldığı düşünülürse kuzey karayolunun uzun süre ihmal edildiği anlaşılabacaktır. Bu nedenle kuzeyden ulaşım Basilinupolis (Çakırca) – Nikaia arasında uzun süre İznik Gölü üzerinden teknelerle sağlanmışır. Nikaia'nın denize açılan kapısı ise Kios'tur (Gemlik). Kios'a ulaşım için ya gölün güneyi boyunca ilerleyen karayolu ya da göl üzerinden deniz yolu tercih edilmiştir. Bu yol aynı zamanda Propontis'i (Marmara Denizi) Sangarios Nehri'ne (Sakarya) bağladığından oldukça aktif ve stratejiktir. Göl üzerinden yapılan ulaşım için kentin bir limana ihtiyacı vardır.

Hippodamos (ızgara plan) kent planına göre inşa edilen Nikaia, kentin ortasından kuzey-güney istikametinde geçen *cardo maximus* ve doğu-batı istikametinde ilerleyen *decumanus maximus* ana caddeleri ile dört bölüme ayrılmıştır (**Resim 6**). Caddelerin uçlarında birer giriş kapısı bulunmaktadır: Lefke Kapısı, Yenişehir Kapısı, İstanbul Kapısı ve günümüze çok az bir bölümü ulaşabilen Göl Kapısı.

²⁷⁰ Anagnostakis – Boulay 2016, 25-49; Weissová 2017, 299 dipnot 849.

²⁷¹ Şahin 1987, 1 T1.

²⁷² Weissová 2017, 300.

²⁷³ Weissová 2017, 307-308.



Resim 6: *Decumanus maximus* üzerinde yer alan Kios / Göl Kapısı ve Antik Liman.

Kios Kapısı olarak da bilinen Göl Kapısı, Philippos'un oğlu Antigonos Monophthalmos (MÖ 306-301) tarafından yeniden kurulan Nikaia'nın dört köşeli sur duvarı üzerinde yer alan dört sur kapısından birisidir²⁷⁴. Antigonos'un dört kapılı Nikaia'sını Augustus Dönemi coğrafyacısı Amasaylı Strabon da açık bir şekilde tarif etmiş, hatta gymnasiumun köşesindeki taşın üzerine çıktığında dört kapıyı da gördüğünü söylemiştir²⁷⁵. Bu ifadeler Roma İmparatorluğu Dönemi sur duvarları üzerinde yer alan Göl Kapısı'nın kentin ilk kurulduğundan beri mevcut olduğunu, dolayısı ile bu bölümde kente ait bir limanın bulunması gerektiğini göstermektedir. Ancak doğrudan deniz kıyısı kentlerinin aksine, Nikaia'da tek bir gemi sahibi ve tüccara ait kayıt bulunmamaktadır²⁷⁶.

Göl / Kios Kapısı hakkında en kayda değer bilgileri 17. yüzyıl gezginlerinden J. Covell'dan almaktayız²⁷⁷. Covell, Göl Kapısı'nın tuğla bir kemere sahip olduğunu belirtir. Kapı, nadiren kullanıldığı için hiçbir süslemeye sahip değildir. Diğer bir ifadeyle kapı çok basit bir şekilde tasarlanmıştır. Gölün çıkışındaki kapı yapısı, bu konumda bir liman olduğunu düşündürmektedir. Liman görüşünü ilk dile getirenlerden A. Altun, göl kıyısında bulunan kalıntıları bölgedeki olası bir gümrük binası olarak değerlendirmektedir²⁷⁸. Göl Kapısı'nın inşa tarihini gösteren en önemli belge, Göl Kapısı yakınındaki sur duvarında bulunan ve Claudius Gothicus'a (MS 268-270) ithaf edil-

²⁷⁴ Strab. XII 4, 7, 565 C; Şahin 1987, 2 T 2a.

²⁷⁵ Strab. XII 4, 7, 566 C.

²⁷⁶ Weissová 2017, 279.

²⁷⁷ Covell 1998, 273 vd; Yıldırım 2014 II, 585.

²⁷⁸ Altun 2005, 342.

miş bir adak yazıtıdır²⁷⁹. Göl kıyısındaki şehir surları daha sonra III. Leon (717-741) tarafından kapsamlı bir şekilde onarılmıştır²⁸⁰. Göl Kapısı'nın ne zaman ve nasıl yıkıldığına dair herhangi bir bilginiz bulunmamaktadır. Ancak Nikaia'yı ziyaret eden seyyahlardan H. Dernschwam, 1555'teki ziyaretinde çok sağlam ve etkileyici dört şehir kapısını gördüğünden söz etmektedir²⁸¹. Şehri daha yakın bir zamanda ziyaret eden seyyahlardan O. G. de Busbecg, Strabon gibi, şehrin merkezinde iyi korunmuş dört kapının görülebildiğini bildirmiştir²⁸².

Seyyahların aktardığı bilgilere göre Göl Kapısı, 16. yüzyılın ortalarında hâlâ ayakta. Sonrasında yıkıldığına dair en önemli veri R. Lubenau'nun 1588'deki İznik ziyaretidir. Lubenau, Göl Kapısı'nın artık ayakta olmadığını ve Selçuklu Sultanı Süleyman'ın bir kehaneti yerine getirmek için bu kapıyı yıktığına dair bir söylenti-yi bize aktarmaktadır²⁸³. 1670'te İznik'e gelen J. Covell da daha önce benzer ifadeleri nakletmiştir: "*karaya bakan surlar iyi durumda olmasına rağmen, göl tarafındaki sur neredeyse tamamen yıkılmıştı*"²⁸⁴. Bu bilgi, Göl Kapısı'nın 15. yüzyılın üçüncü çeyreğinde bilinmeyen bir nedenle yıkıldığını düşündürmektedir. Kapı, bu tarihten sonra onarılmamıştır. Bu durum, R. Pococke'nin 18. yüzyılda İznik'e yaptığı seyahat sırasında sadece iki taraftaki kulelerden bahsetmesiyle tutarlıdır²⁸⁵. Ona göre, bir tarafta sekizgen, diğer tarafta yuvarlak bir kule vardı. Bu ifade, Göl Kapısı'nın 18. yüzyılda mevcut olmadığını göstermektedir. J. von Hammer'ın seyahatnamelerinde sadece üç şehir kapısından bahsetmesi de bu varsayımı güçlendirmektedir²⁸⁶. Le Vicomte de Marcellus²⁸⁷ ve A. M. Michaud²⁸⁸ göl kıyısındaki dördüncü kapının 19. yüzyılda tamamen yıkıldığını yazmaktadırlar.

Yazılı kaynaklara göre, batı şehir surları Askania Limne'nin doğu kıyısındaki sığ sulardan yükselmektedir²⁸⁹. Ch. Texier'in 19. yüzyılda yaptığı çizimde de şehir surlarının kıyıya paralel uzandığı görülmektedir (**Resim 7**)²⁹⁰. Ancak günümüzde sur duvarları ile şehir surları arasında yaklaşık 100 m genişliğinde bir dolgu alanı söz konusudur²⁹¹. Diğer bir ifade ile Göl Kapısı'nın açıldığı olası limanının büyük bir kısmı günümüzde dolgu alanının altında kalmıştır.

²⁷⁹ Eyice 1991, 15; Abbasoğlu – Delemen 2004, 191 dipnot 24; Foss 2004, 250 dipnot 4; Şahin 2004, 11.

²⁸⁰ Foss 2004, 252.

²⁸¹ Dernschwam 1987, 216, 319; Yıldırım 2014 I, 637 dipnot 4480.

²⁸² Busbecg, 52; Yıldırım 2014 I, 637 dipnot 4481.

²⁸³ Lubenau 2012, 514; Yıldırım 2014 II, 597.

²⁸⁴ Foss 2004, 261.

²⁸⁵ Pococke 1755, 307, 310; Yıldırım 2014 II, 590.

²⁸⁶ Hammer 1819, 118; Yıldırım 2014 II, 598.

²⁸⁷ Marcellus 1839, 152; Yıldırım 2014 II, 598.

²⁸⁸ Poujoulat – Michaud 1840, 179; Yıldırım 2014 II, 598.

²⁸⁹ Demir 2005, 237 dipnot 4.

²⁹⁰ Texier 1839, 56 Taf. 5-6.

²⁹¹ Ancak C. Foss, bu dolguya sebep olarak III. Leon tarafından yapılan onarımları göstermekte ve onarımlar sırasında göl kıyısındaki surların biraz geri çekildiğini öne sürmektedir. Ayrıca bk. Foss 2004, 253 vd.

Antik liman, muhtemelen ortada yer alan Göl Kapısı'nın her iki tarafında da şehir surlarına paralel olarak uzanmaktadır. Merkez olarak Göl Kapısı alınırsa, mendireklerden birisi 370 m kuzeyde, diğeri ise 300 m güneyde yer almaktadır (**Resim 8**). Göle doğru uzanan mendirekler, limanın özel bir koruma altında olduğunu göstermektedir (**Resim 9**). Güney mendirekte kullanılan devşirme mermer bloklardan birisinin üzerinde kalkan ve kılıç figürü bulunmaktadır (**Resim 10**)

Eski limana doğrudan atıfta bulunan en eski kaynak, 19. yüzyılın başlarında İzmit'i ziyaret eden C. Vidua'nın seyahatnamesidir²⁹². Vidua, göl üzerindeki bir yapının kalıntılarını anlatırken "liman" anlamına gelen "*porto*" kelimesini kullanmıştır. Ancak F. Yıldırım, kelimenin metinde yanlış yazıldığını savunmaktadır²⁹³. Ona göre, kastedilen kelime Göl Kapısı'nı ifade eden "*porte*" olmalıdır. Nikaia limanından açıkça bahseden en eski kaynak ise L. de Launay'dır²⁹⁴. Öte yandan, W. M. Leake, ana duvardan suya doğru uzanan dalgakıranlara ilk dikkat çekenlerden birisidir²⁹⁵.



Resim 7: 19. yüzyılda İzmit.

²⁹² Vidua 1834, 130-131; Yıldırım 2014 II, 591.

²⁹³ Yıldırım 2014 II, 591 dipnot 6108.

²⁹⁴ Launay 1914, 208-212; Yıldırım 2014 II, 558.

²⁹⁵ Leake 1824, 8-11; Yıldırım 2014 II, 590 vd.



Resim 8: Antik limanı sınırlayan mendirekler.



Resim 9: Antik limanın iyi durumda korunan güney mendireği.



Resim 10: Güney mendirekte kullanılan devşirme mimari bloklar. Birinin üzerinde kabartma kılıç ve kalkan.

Göl üzerindeki ulaşım faaliyetleri, Nikaia için hem pratik hem de stratejik nedenlerle çok önemlidir. Bunun için de bir limana ihtiyaç vardır. Son yıllarda yoğunlaşan liman araştırmaları²⁹⁶, yaklaşık 700 metre uzunluğundaki antik limanın, Helenistik ve Roma İmparatorluğu Dönemlerinde muhtemelen mevcut olmadığını ortaya koymuştur. Roma İmparatorluğu'nun sınırlarının güçlendirilmesi ve genişletilmesiyle başlayan ve yaklaşık üç yüzyıl süren *Pax Romana* döneminde, şehir surları önemini kaybetmiş olmalıdır. Bu dönemde, şehir surları yıkılmış ve yapı elemanları çeşitli yapılarda devşirme olarak yeniden kullanılmıştır²⁹⁷. Depremler gibi doğal olaylar da şehir surlarının kaldırılmasında önemli bir rol oynamış olabilir. Örneğin, MS 120 depremi şehre büyük hasar vermiş ve şehir Hadrianus'un yardımıyla tamamen yeniden inşa edilmiştir²⁹⁸. Günümüze kadar ulaşan kent surlarının, MS 258'deki Got saldırılarından sonra inşa edildiği bilinmektedir²⁹⁹. Yeni şehir surları daha geniş bir kentsel alanı kapsasa da İstanbul ve Lefke Kapıları gibi zafer taklarının ve ana caddelerin yerleri muhtemelen korunmuştur³⁰⁰.

Güney sur duvarının kuzey ve güneyinde yer alan mendirekler, sur duvarları ile bağlantılarına göre daha sonraki bir tarihte eklenmiş olmalıdırlar. Mendirekler bir taraftan limanın sınırlarını oluştururken, diğer taraftan Göl Kapısı'nı karadan gelesi-

²⁹⁶ Şahin 2011, 139-169; Gündüz 2015, 64-73; Togan 2018, 15 Resim 6; Gündüz – Dumankaya 2020, 203-232.

²⁹⁷ Abbasoğlu – Delemen 2004, 190; Şahin 2004, 11, 16 dipnot 68.

²⁹⁸ Avcı 2005, 90 vd.

²⁹⁹ Örnek olarak bk. Foss 2004, 250 vd.; Şahin 2004, 3 vd.; Avcı 2005, 91 dipnot 6.

³⁰⁰ Abbasoğlu – Delemen 2004, 189.

lecek ataklara karşı da koruma altına almış olmalıdır³⁰¹. Bu bağlamda akla gelen soru göl kenarında bulunan bir kent için yaklaşık 700 m uzunluğunda bir limana neden ihtiyaç duyulduğudur.

Sangarios (Sakarya) Nehri üzerinden Pontus-Euxinus'tan (Karadeniz) Propontis'e (Marmara Denizi) ulaşmak için kullanılan Askania Limne'nin değeri, Nikaia'nın stratejik önemini büyük ölçüde artırmıştır³⁰². Diğer bir ifade ile İznik Gölü, Sakarya Nehri ile birleşince Marmara Denizi'ni Karadeniz'e bağlayan stratejik açıdan alternatif bir yol kimliğine bürünmüştür.

Kent sikkelerinin bazılarında bir gemi tasviri yer alır veya Sangarios (Sakarya) Irmağı'nın personifikasyonu (kişileştirme) bulunur. Bu durum deniz ticaretinin İstanbul Boğazı'ndan geçmeksizin Gemlik Körfezi, İznik Gölü, Sakarya Irmağı, Karadeniz yoluyla da yapılabildiğini göstermektedir³⁰³. Örnek olarak Caracalla Dönemi'nde (MS 211-217) darp edilen bir Nikaia sikkesinin arka yüzünde, sola profilden kürekçiler ve kıçtaki kılavuz kaptanla birlikte bir kadirga resmedilmiştir. Caracalla, sağ yarıda oturmuş, sağ elinde kâse ve solunda asa tutmakta; kıçta sancak, pruvada kartal yer almak-tadır (**Resim 11**)³⁰⁴. Yine Caracalla Dönemi'nden (MS 211-217) bir diğer darp üzerinde bu defa sola profilden solu ile nehri temsil eden içinden su akan testiye yaslanarak uzanmış nehir tanrısı Sangarios'u sağ elinde tekne, solunda kamış tutarken görüyoruz (**Resim 12**)³⁰⁵.



Resim 11: Nikaia sikkesi üzerinde kadirga. Caracalla Dönemi (MS 211-217).

³⁰¹ Foss 2004, 252 vd.; Ermiş 2009, 282.

³⁰² Ward-Perkins 1980, 24f.; Hardal 2016, 135; Hardal 2018, 180 vd.

³⁰³ Eyice 1991, 7.

³⁰⁴ RPC V.2, Nr. 78331 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78331> (Erişim Tarihi: 25.01.2026).

³⁰⁵ RPC V.2, Nr. 78318 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78318> (Erişim Tarihi: 25.01.2026).



Resim 12: Nikaia sikkesi üzerinde nehir tanrısı Sangarios. Caracalla Dönemi (MS 211-217).

Diğer bir kanıt ise karayolu bağlantısını vurgulayan Traianus Dönemi anı taklarıdır³⁰⁶. Normalde şehirlerin ana girişlerinde *cardo maximus* üzerinde kuzey-güney istikametinde uzanması gereken taklardan birisi *cardo maximus* üzerinde İstanbul Kapısı'nda yer almaktadır. Diğer Yenişehir Kapısı üzerinde yer alması gerekirken doğu - batı istikametinde uzanan *decumanus maximus* üzerinde yer alan Lefke Kapısı'ndadır (**Resim 6**). Günümüzde Lefke Kapısı veya Karadan Kapısı (Karadin Kapısı)³⁰⁷ olarak isimlendirilen kapının bağlantısı doğrudan Sangarios Nehri'ne ulaşmaktadır (**Resim 13**)³⁰⁸. Nikaia hinterlandının Leukai'ye (Osmaneli) doğru genişlemesi de Sangarios'un önemine işaret etmektedir. Bu nedenle, İstanbul Boğazı'nı pas geçip Nikaia üzerinden Karadeniz'e kadar uzanan bir yolun varlığı muhtemeldir³⁰⁹. Olası yol, Kios limanından başlayıp Askanius (Karsak Vadisi) üzerinden Askania Limne'ye ulaşarak gölü geçip Nikaia'ya gelmektedir (**Resim 14**). Nikaia'daki Lefke Kapısı'ndan bu bağlantı, yol üzerinden Sangarios'a ve oradan da nehrin karşısına geçerek Pontus Euxinus'a devam etmiştir.



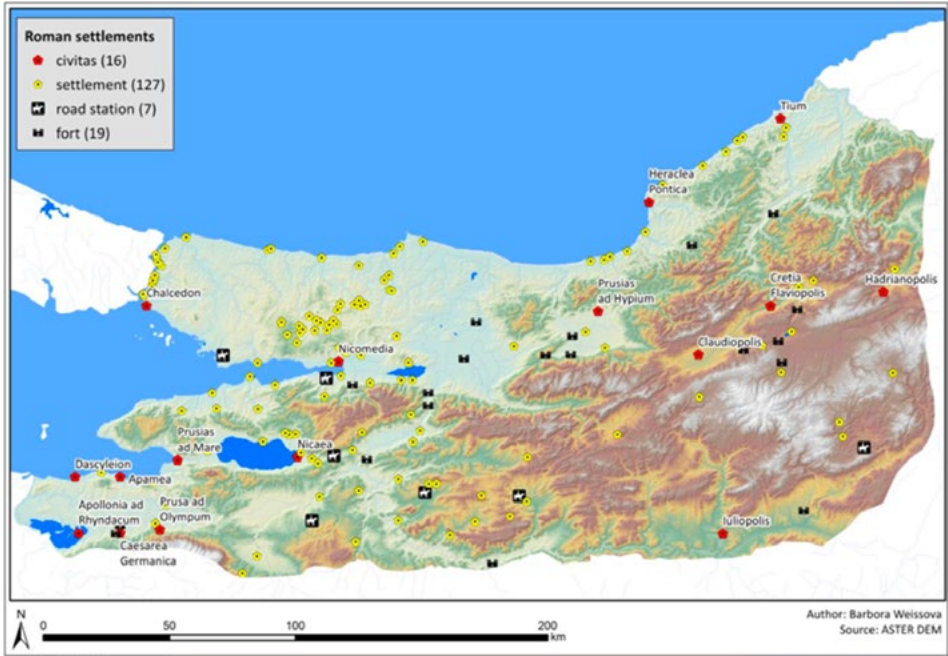
Resim 13: Nikaia kentini Sangarios (Sakarya) Nehri'ne bağlayan karayolu bağlantısı.

³⁰⁶ Abbasoğlu – Delemen 2004, 190 vd. Resim 3-4.

³⁰⁷ Dallaway 1797, 170; Yıldırım 2014 I, 637 dipnot 4490.

³⁰⁸ Şahin 1981, 50 vd. 55; Belke 2020, 268.

³⁰⁹ Eyice 1991, 7; Altun 2005, 341.



Resim 14: Propontis'ten (Marmara Denizi) Pontus Euxinus'a (Karadeniz) yol güzergâhı.

Roma İmparatorluğu Dönemi'nde Nikaia, elverişli stratejik konumundan faydalanarak daha da gelişir³¹⁰. Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'e taşındıktan sonra şehrin önemi daha da artar. Büyük Konstantin'in 325 yılında Nikaia'da Birinci Ekümenik Konsil'i toplaması ve Latin istilasından kaçan Theodore Laskaris'in Nikaia'ya sığınarak başkenti geçici olarak buraya taşınması, şehrin jeopolitik ve stratejik önemini vurgulamaktadır³¹¹. Belki de bu önem nedeniyle, Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde İstanbul'dan başlayan hac, askeri, ticaret ve posta yolları Nikaia'da birleşiyor ve oradan Anadolu'ya yayılıyordu³¹².

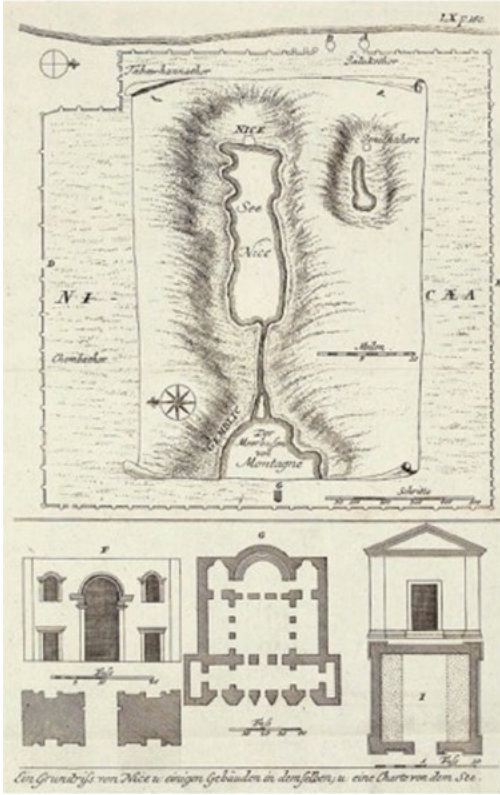
Nikaia'nın stratejik önemini artıran bir diğer dikkat çekici olay Justinianus'un tercihi olmuştur (**Resim 15**). İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan ana karayolu normalde Nikomedia üzerinden gitmektedir. Doğudan gelen akınları engellemek düşüncesiyle ana karayolu bağlantısını tahrip ettirip, onun yerine Sinus Astakenus (İzmit Körfezi) üzerinden deniz bağlantısı da içinde olan yeni bir yol ağı oluşturmuştur. Bu yeni güzergâhı izleyen yolcular, Konstantinopolis'ten Lybssa'ya (Eskihisar) seyahat ediyor, oradan denizi geçerek Drepanum / Helenopolis'te (Hersek /Altınova) karaya çıkıyorlardı³¹³. Oradan, Çobankale'nin kontrolündeki vadiden Valide Köprüsü'ne gelip Samanlı Dağları'nı aşarak Basilinupolis yani Çakırca'ya varıyorlar, daha sonra karayolu

³¹⁰ Avcı 2005, 90; Belke 2020, 271.

³¹¹ Foss 2004, 254. 4; Şahin 2004, 13.

³¹² Ramsay 1960, 216; Foss 2004, 251-254; Belke 2020, 271.

³¹³ Belke 2020, 265.



Resim 16: Lacus Ascania ve Propontis arasındaki su yolu bağlantısı.

Pococke'nin bu konudaki açıklamaları, J. von Hammer'ın "*Wilkins Haçlı Tarihi*" adlı kitabının ilk cildinde alıntılanmış Guibert'in açıklamalarıyla da örtüşmektedir³¹⁸. Başpiskopos Guibert, Kios'u (Gemlik) Nikaia'nın limanı olarak tanımlanmaktadır. Nikaia'nın karadan ve denizden kuşatıldığı bir haçlı seferi nedeniyle, şehre yardım etmek için Propontis'ten Askania Limne'ye çok sayıda geminin taşındığını bildiren de yine Guibert'tir³¹⁹. H.A.S. Dearborn³²⁰, P.-C. Briand³²¹ ve L. de Launay³²², Askania Limne'nin Propontis ile bağlantılı olduğunu bildiren seyyahlar arasındadır. Sonuç olarak, Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde, Kios limanı, Helenopolis gibi, başkenti Nikaia'ya bağlayan bir iniş noktası olarak hizmet vermiştir³²³. Ayrıca, Traianus Dönemi'nde Propontis ve Askania Limne arasında bir kanal projesinin gündemde olduğunu

³¹⁸ Hammer 1818, 103: "*Is (Gualterius) itaque Civizum civitatem quandam, quae Niceae urbi secundum loci praeminere dicitur, cum suo illo dementi exercitu properabat attingere: Gesta Dei s. 484*". Yıldırım 2014 II, 628.

³¹⁹ K. Belke, MS 1097 yılında denizden gemi taşımasının Kios'tan değil de Altınova'daki Kibotos'tan olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca bk. Belke 2020, 267 dipnot 30.

³²⁰ Dearborn 1819, 30-31; Yıldırım 2014 II, 552.

³²¹ Briand 1829, 47 vd.; Yıldırım 2014 II, 554.

³²² Launay 1914, 208 vd.; Yıldırım 2014 II, 558.

³²³ Demir 2005, 238 dipnot 7.

da belirtmekte fayda vardır (**Resim 17**)³²⁴. Bölgede yaşayan Rumların geçen yüzyılın başına kadar Göl Kapısı'na Kios Kapısı demeleri, Karsak Deresi'nin ulaşımında kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir³²⁵. Bununla birlikte, MS 4. yüzyılda oluşturulduğuna inanılan *Tabula Peutingeriana*'nın Nikaia'yı önemli bir merkez olarak göstermesine rağmen, şehrin deniz bağlantısındaki rolünü vurgulamaması kayda değerdir³²⁶.



Resim 17: Sangarios Nehri üzerinden Propontis'i (Marmara Denizi) Pontus Euxinus'a (Karadeniz) bağlayan olası karayolu güzergâhı.

TAŞ / MERMER OCAKLARI

Kentin ekonomisini ayakta tutan unsurlardan birisi de madenciliktir. Bu nedenle antik kentlerin imarında ve kalkınmasında taş ocaklarının önemi büyüktür. Nikaia'nın yakın çevresinde tespit edilen sekiz mermer ocağının tamamı Samanlı Dağları'nın batı eteklerinde yer almaktadır (**Resim 18**). Dört antik taş ocağından oluşan en yakın kompleks, şehrin 2,5 km kuzeydoğusunda, en uzağı ise kuş uçuşu yaklaşık 13 km uzaklıktadır. Çevrede çok sayıda taş ocağının bulunması İzmit'in yoğun bir şekilde kentleşmesiyle doğrudan bağlantılıdır³²⁷.

Arkeolojik bulgular yakın çevrede yoğun mermer ocağı bulunmasına rağmen di-

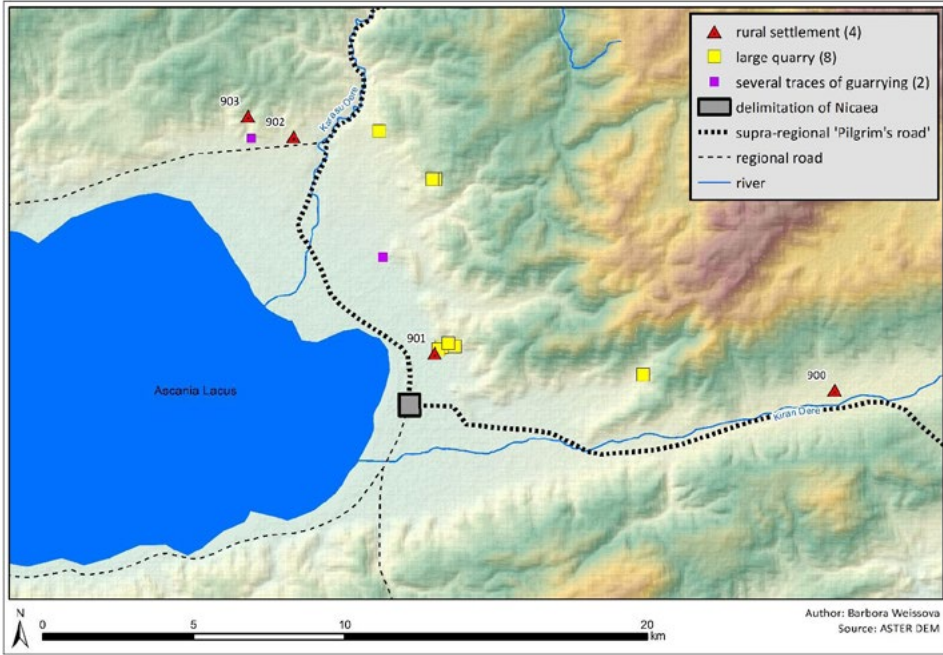
³²⁴ Moore 1950, 110 vd. Resim 1.

³²⁵ Kalogeropoulou – Yalçın 2017, 79.

³²⁶ Belke 2016, 168 vd.; Külzer 2016, 57 vd.

³²⁷ Russell 2013, 65; Weissová 2017, 297 dipnot 840.

şardan da mermer ithal edildiğini göstermektedir. Örneğin bölgede tespit edilen yaklaşık 40 adet lahdin Afyon yakınlarında yer alan Dokimeion'daki mermer ocaklarından getirildiği düşünülmektedir³²⁸.



Resim 18: Antik Dönem taş ocakları.

1- İnikli Taş Ocağı

İznik'in 11 km kuzeyinde, İnikli Mahallesi'nde, Deliktaş ve Herakles kabartmasının yakınında yer almaktadır (**Resim 19**)³²⁹. Antik kente çok yakın olduğu için ana tedarik ocaklarından birisi olmalıdır. İnikli taş ocağı yakınında yer alan modern taş ocağının etki alanında kaldığı için tahribata açıktır³³⁰.

Alanda MS 2. yüzyılda biri büyük diğeri küçük olmak üzere iki ocak açılmıştır. Küçük ocak tamamen, büyük ocak ise kısmen daha sonraki işletmeler sırasında tahrip olmuştur. Roma İmparatorluk Dönemi'nde büyük ocağın 100 m uzunluğunda, 26 m eninde ve 18,5 m yüksekliğindeki bölümü çalıştırılmıştır. Bu ocaktan çıkarılan taşlar rekristalize kalker dolomitik beyaz renkli bloklardan oluşmaktadır. Yarı mermer niteliği taşıması, damarsız oluşları ve istenilen büyüklükte blok halinde kesilebilmeleri ocağı cazip hale getirmiştir.

Yalman, MS 2. yüzyılda inşa edilen Roma tiyatrosunun *proedrias*ında (şeref loca-

³²⁸ Özgan – Altın 2015, 485-504; Weissová 2017, 297 dipnot 841-842.

³²⁹ Koordinatlar: 40° 21' 11 K ve 029° 31' 38 E.

³³⁰ Şahin vd. 2008, 19.

larının oturma setleri) bu ocaktan getirilen taşların kullanıldığını düşünmektedir³³¹. Taş ocağından kesilen taşlara ait murç izleri ve kesilen bloklardan bazıları ocakta hâlâ görülebilmektedir. A. Altın, Dörttepeliler Tümülsüz mezarlarda kullanılan mermerlerin de bu ocaktan alınmış olabileceğini ileri sürmektedir³³². Eğer bu varsayım doğru ise taş ocağının ilk kullanımını MÖ 2. yüzyıla kadar geri çekmek gerekmektedir.



Resim 19: İnikli Taş Ocağı.

2- Sarıkaya Taş Ocağı

İlçenin 4 km kuzeybatısında, Deliktaş Taş Ocağı geçilince, sağda sırttaki yüksek kayalığın kente bakan yamacındadır. Nikaia'ya yakın taş ocaklarından birisidir. Ocaktan çıkarılmakta olan taş blokların sarı renkli beyaz damarlı oluşundan ve uzaktan bakıldığında sarı renkli görünüşünden dolayı bu isim verilmiştir. Ocakta keskin murç darbeleri günümüzde hâlâ görülebilmektedir. Yalman, ocağın Roma ve Bizans Dönemlerinde geniş ölçüde kullanıldığını düşünmektedir³³³. Modern taş ocağının etki alanında kaldığı için tahribata açıktır.

3- Ömerli Taş Ocağı

İznik'in 10 km kuzeyindeki Ömerli Mahallesi'nin kuzeybatısında yer almaktadır. Roma ve Bizans Dönemlerinde işletilmiş olan bu ocaklardan günümüzde de yararlanılmıştır. Buradaki en görkemli ocak, eski köy muhtarı Ali Bey tarafından da işletilmiş, bağlara yakın olan taş ocağıdır. Ömerli ocaklarındaki taşlar yüksek derecede metamorfize olmuş ve rekristalize kalker niteliğindedir.

³³¹ Yalman 2000, 62-63.

³³² Altın 2020, 109 Resim 18a.

³³³ Yalman 2000, 62.

Yalman, Ömerli ocağından çıkartılan mermerin, lahit teknesi, lahit kapağı, sütunlar, sütun başlıkları, mezar stelleri, arşitravlar ve plasterlerin yapımında kullanıldığını, Roma Tiyatrosu'nda kullanılan mermerlerin bu ocaktan götürüldüğünü ve ocağın özellikle Roma ve Bizans Dönemlerinde kullanıldığını düşünmektedir³³⁴. Altın, Dörttepeliler Tümülsüz mezarlarda kullanılan mermerin bu ocaktan da alınmış olabileceğini ileri sürmektedir.³³⁵ Eğer bu varsayım doğru ise taş ocağının ilk kullanımı MÖ 2. yüzyıla kadar çıkarılabilir.

4- Deliktaş Taş Ocağı

Deliktaş Taş Ocağı, Hespekli yönünde büyük bir kayalığın ortasında ve İznik'in 3,5 km kuzeybatısındaki sırtlarda yer almaktadır³³⁶. Roma Dönemi'nden günümüze dek işletildiği bilinen bölgedeki taş ocaklarının en büyüğüdür (**Resim 20**). Yalman, ocaktan alınan taşların Nikaia'nın tapınakları, tiyatrosu, forumu, agorası, gymnasiumu gibi anıtsal yapılarında kullanıldığını düşünmektedir³³⁷. Çok geniş bölümü işletilmiş ve ovaya yakın şeritte 20 m yüksekliği ve 50 m çevre genişliği olan birçok yongalık tepe oluşmuştur. Bu tepelerden gerek karayollarınca ve gerekse YSE işletmesince yollara stabilize malzeme çekilmiştir. Bunlar içinde bazı yarı işlenmiş antik parçalara rastlanmıştır. Kayaların murç darbeleri ile kesilen bazı bölümleri şimdi yonga tepelerince örtülmüştür. Bir kısmı ise derin çukurlar halinde kalmıştır. Bu ocaktaki taşlar orta ve yüksek derecede metamorfize geçirmiştir. Bunlara rekristalize kalker, yarı mermer denilmektedir³³⁸. Taş ocağında çalışanları korumak ve her an dinç tutmak için işçiler tarafından yapıldığı düşünülen Herakles Nişi, taş ocağının kullanım dönemini göstermesi açısından önemlidir (**Resim 21 -22**)³³⁹.



Resim 20: Deliktaş Taş Ocağı

³³⁴ Yalman 2000, 63.

³³⁵ Altın 2020, 109 Resim 18b.

³³⁶ Yalman 2000, 61-62.

³³⁷ Yalman 2000, 62.

³³⁸ Yalman 2000, 62.

³³⁹ Şahin 2020b, 23 Resim 11.



Resim 21: Deliktaş Taş Ocağı'nda Herakles nişi.



Resim 22: Deliktaş Taş Ocağı, Herakles detay.

5- Hamamsuları Taş Ocağı

İznik'e 8 km uzaklıkta yer alan Dereköy Mahallesi'nin Hamamsuları mevkinde yer almaktadır³⁴⁰. Taş ocağı olduğunu düşündüğümüz alanda yüzeyde iki bölüm görülebilmektedir (**Resim 23**). Batıdaki bölümde 3 basamak ve düz bir set korunmuştur. Basamakların üst yüzeyi düzeltilmeden kaba bırakılmıştır. Basamak yüksekliği 13 ile 21 cm arasında değişkenlik göstermektedir. Doğu tarafta ise korunduğu kadarı ile ana kayanın ön yüzeyi kesilmiş ama düzeltilmemiştir (**Resim 24**). Alt bölümde dışa doğru çıkıntı yapan, büyük bir bölümü kırılmış durumda olan düz bir set yer almaktadır. Setin genişliği 12 cm, korunun uzunluğu 66 santimetredir. Üst bölümünde 6 cm genişliğinde, 20 cm uzunluğunda, yaklaşık 6 cm yüksekliğinde bir kanal bulunmaktadır. Kanal, 4,5 cm çapında, 7 x 8 cm ölçülerinde bir çukura doğru ulaşmaktadır. Çukurun bulunduğu yer taş yüzeyinin yaklaşık 11 cm aşağısında yer almaktadır. Söz konusu kanal buradan taş kesildiğini göstermesi açısından kayda değerdir.



Resim 23: Hamamsuları Taş Ocağı

³⁴⁰ Koordinatlar: 40.428474, 29.758604, Rakım: 171 m



Resim 24: Hamamsuları Taş Ocağı

6- Çakaldere Taş Ocağı

Dereköy Mahallesi'nde Hamamsuları ve Çakaldere mevkilerinin arasında kalan makilik alanda yer almaktadır³⁴¹. Ocak, gri mermer yataklarından oluşmaktadır (**Resim 25**). Basamak şeklinde yükseltiler mevcuttur. Alanın taş ocağı olarak kullanılmış olabileceğini düşünmekteyiz. Yaklaşık 30 m batısında, 4,03 m uzunluğunda, 3,18 m genişliğinde ve 1,06 m yüksekliğinde kayaya oyulmuş bir platform yer almaktadır (**Resim 26**). Güneyinde, yola bakan yüzünde, 67,5 cm uzunluğunda, 35 cm derinliğinde ve 30 cm yüksekliğinde basamak şeklinde kademelenme mevcuttur. Diğer bir ifade ile buradan da taş kesilmiştir. Dolayısı ile Çakaldere Taş Ocağı'nın oldukça geniş bir alana yayıldığını düşünmekteyiz.

³⁴¹ Koordinatlar: 40.428387, 29.758303, Rakım: 168 m



Resim 25: Çakaldere Taş Ocağı



Resim 26: Çakaldere Taş Ocağı

7- Çınarlık Taş Ocağı

Çınarlık Taş Ocağı, kırmızı damarlı, gri-bej renkli mermer yatağına sahip bir ocaktır (**Resim 27**)³⁴². Günümüzde de bir süre mermer ocağı olarak kullanılmıştır. Ocakta Antik Dönem’de kullanıldığını gösteren el karot makinesi ile yapılan keski izleri çok net bir şekilde izlenebilmektedir (**Resim 28**). Mermerlerin yüzeyinde fosil kalıntıları net bir şekilde görülmektedir. Ocağın etrafında dağılmış bir şekilde duran çapları yaklaşık 70-80 cm arasında değişen sütun gövdesi (**Resim 29**), sunak gibi yarı işlenmiş taş eser bulunmaktadır (**Resim 30**).



Resim 27: Çınarlık Taş Ocağı



Resim 28: Çınarlık Taş Ocağı’nda Antik Çağ’a işaret eden keski izleri.

³⁴² Koordinatlar: 40.43549, 29.794626, Rakım: 329 m



Resim 29: Çınarlık Taş Ocağı'nda yarı işlenmiş sütun gövdesi.



Resim 30: Çınarlık Taş Ocağı'nda yarı işlenmiş mezar sunağı.

8- İnkaya Taş Ocağı

Dereköy Mahallesi'nde bir diğer taş ocağı İnkaya mevkinde bulunmaktadır³⁴³. Yüzeyde tespit edilen keski izleri ve kanallar buradan da taş temin edildiğini göstermektedir (**Resim 31 - 32**). Alanda yüzeyde bol miktarda form veren ince seramik parçaları bulunmuştur (**Resim 33**). Bu parçalara göre taş ocağının Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanıldığını düşünmekteyiz.



Resim 31: İnkaya Taş Ocağı.



Resim 32: İnkaya Taş Ocağı.

³⁴³ Koordinatlar: 40.435307, 29.794321, Rakım: 306 m



Resim 33: İnkaya Taş Ocağı'nın çevresinde tespit edilen seramik parçaları.



NİKAİALİ ÜNLÜLER

Nikaia, bilim, edebiyat ve sanat alanlarında ünlü insanlar yetiştirmiştir. Nikaia'nın geçmişinde Cassi gibi köklü ailelerin yanı sıra Hipparchos gibi ünlü astronom ve coğrafyacılar, filozof veya gramerci olarak birçok kişinin yetiştiği bilinmektedir. Libanios, Parthenios, Apollonides, Nikias, tanınmış dil bilimciler Hierax, Heliodoros, Epitherses ve Asklepiades, Lykandros, Dardanos'un halefi Apollonios'un dostu veya oğlu olarak bilinen Apollo, Lykander'in oğlu Lykon ve Nikaialı Stoa filozoflarıdır³⁴⁴.

CASSIUS'LAR AİLESİ

Birçok Bithynia kentinde Cassius ismini taşıyan şahıslara rastlansa da Cassius'lar ünlü bir soy olarak sadece Nikaia'da belgelenebilmiştir. Olasılıkla Caesar katili Cassius'tan³⁴⁵ Roma vatandaşlığını alan Nikaia'lı bu soyun fertleri MS 1. yüzyılın ortalarından itibaren takip edilebilmektedir.

1- C. Cassius Asclepiodotus

Ailenin bilinen en yaşlı üyesi olan C. Cassius Asclepio-



³⁴⁴ Eyice 1991, 3-4.

³⁴⁵ Corsten 2016, 208 dipnot 9.

dotus, Nikaia'nın en büyük zenginlerinden birisidir. Q. Marcius Barea Soranus³⁴⁶ ile olan dostluğu yüzünden Nero tarafından MS 66 yılında sürgüne gönderilmiş ve servetine el konmuştur. Daha sonra Galba tarafından affedilmiştir³⁴⁷. Bu şahıs, Vespasianus ve Titus Devri'nde Nikaia kent kapılarını yaptıran ve aynı zamanda imparator kültü başrahibi olan G. Cassius Chrestus'un ya babası ya da kardeşidir³⁴⁸.

2- Gaius Cassius Chrestus

Gaius Cassius Chrestus, ailenin bir ferdi olup, İznik Müzesi bahçesinde korunan çok sade yapılmış lahit üzerindeki yazıttan anlaşıldığı kadarıyla elçilik, imparator kültü rahipliği ve Augustus başrahipliği yapmış bir kişidir: “58 yaşında (ölen) G. Cassius Chrestus, elçi ve başrahip ve Augustus rahibi”³⁴⁹. Lefke Kapısı üzerindeki onurlandırma yazıtından, anıtı yaptırdığı anlaşılmaktadır. Onur anıtının Vespasianus ve Titus Dönemi'nde yaptırıldığı bilindiğinden, G. Cassius'un MS 1. yüzyılın 2. yarısında yaşadığı tahmin edilmektedir.

3- Gaius Cassius Philiscus

Cassius Asclepiodotus'un oğlu olan Philiscus, Lefke ve İstanbul Kapılarını yaptıran Gaius Cassius Chrestus'un yakın bir akrabası, belki de kardeşidir³⁵⁰. Nikaia yakınında, halk arasında bugün Beştaş ya da Dikilitaş diye de anılan görkemli Obelisk Mezar Anıtın sahibidir³⁵¹. Obeliskin kaidesinin ön yüzünde yer alan yazıtta adı geçmektedir: “G. Cassius Philiscus, C. Cassius Asclepiodotus'un oğlu, 83 yıl yaşadı”³⁵².

4- M. Cassius Apronianus

Tarihçi Cassius Dio'nun babasıdır. 180 yılı dolayında Lykia ve Pamphylia prokonsül sıfatıyla sivil valilik, 182 yılında Legatus Augusti ünvanıyla Kilikya'da askeri valilik yapmış ve 183/4 yılları arasında suffekt konsül olmuştur³⁵³.

5- Lucius Cassius Dio

Roma tarihçisi ve senatörü olan Lucius Cassius Dio (MS 150-235), Romalı senatör ve Cassi soyundan gelen Cassius Apronianus'un oğlu olarak Nikaia'da dünyaya gelmiştir³⁵⁴. Dio'nun annesinin Yunan hatip ve filozof Dion Chrysostomos'un kızı veya kız kardeşi olduğu ileri sürülse de bu akrabalık tartışmalıdır. Septimius Severus'un İznik Gölü'nün ünlü kestreis balığını (yayın balığı) yeme olayını anlatırken Nikaialı olduğunu bizzat kendisi söylemektedir: “(İmparator), benim anavatanım Nikaia'da, gölde oldukça büyükleri bulunan kestreis balığından yemek isteyince, bunu onun mut-

³⁴⁶ bk. Kl. Pauly III, 1004 II Nr. 2.

³⁴⁷ Corsten 2016, 208.

³⁴⁸ Cass. Dio 62, 26; Şahin 1979, Nr. 2, 5-2, 8; Şahin 2004, 14 dipnot 53.

³⁴⁹ Şahin 2004, 20 dipnot 85.

³⁵⁰ Şahin 2004, 21; Corsten 2016, 208.

³⁵¹ Şahin 2004, 15 dipnot 54.

³⁵² Şahin 2004, 21 dipnot 88.

³⁵³ Cass. Dio 49, 36, 4; 69, 1, 3; Halfmann 1979, 194 nr. 123; Şahin 2004, 14 dipnot 52; Corsten 2016, 208.

³⁵⁴ Potter 2004, 72;

*fağından getirtmişti*³⁵⁵. Dio, hayatının büyük bir bölümünü kamu hizmetinde geçirmiştir. Commodus Dönemi'nde senatör, Septimius Severus'un ölümünün ardından Smyrna (İzmir) valisidir; yaklaşık 205 yılında *"suffect consul"* olmuştur³⁵⁶. Dio ayrıca MS 295 yılında Afrika ve Pannonia'da prokonsüllüğü de yapmıştır³⁵⁷. Dio'ya büyük saygı duyan Alexander Severus onu MS 229 yılında konsül olarak yeniden atamıştır. İkinci konsüllüğünün ardından memleketi olan Nikaia'ya geri dönüp bir süre sonra orada vefat etmiştir³⁵⁸.

Dio'nun "Roma Tarihi" kitabı Aeneas'ın İtalya'ya varışıyla başlamakta ve MS 229 yılına kadar yaşanan olayları anlatmaktadır. 80 ciltlik seride Alexander Severus'un hükümdarlığına (MS 229) kadar yaşanan, MÖ 753 yılında Roma'nın kuruluşu, MÖ 509 yılında Cumhuriyet'e geçiş, MÖ 27 yılında İmparatorluğun kuruluşu gibi önemli dönüm noktaları ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Yaklaşık 1.000 yıllık tarihi kapsayan serinin yazımı 22 yıl sürmüş ve aslı Koine Yunancası dilinde "Ρωμαϊκή Ιστορία" (*Rhōmaikē Historia*) adı ile yayınlanmıştır. Daha sonra "*Historia Romana*" ismiyle Latince'ye de çevrilmiştir³⁵⁹.

6- Cassius Dio

Tarihçi Cassius Dio'nun ya torunu ya da torununun oğlu olduğu tahmin edilen Cassius Dio isminde bir senatörün MS 291 yılında konsül, 295 yılında ise İmparatorluğun en büyük iki eyaletinden biri olan Afrika'da prokonsül olarak görev yaptığı bilinmektedir³⁶⁰.

7- P. Cassius Epigenes

Ailenin tespit edilebilen son üyesi P. Cassius Epigenes'dir. Nikaia şehri adına Pergamon kentine Asklepios rahibi T. Fl.'nin bir heykelini diktirmiştir³⁶¹. Bunun dışında elimizde fazla bir bilgi bulunmamaktadır.

Tespit edilebildiği kadarıyla soyu 300 yılı aşkın bir süreyi kapsayan Cassius'lar ailesi, Nikaia şehrinin en saygın ve tanınmış ailelerinden birisidir. Aile üyelerinden olan Philiscus'un mezarı olan obelisk, özellikle şekli ve büyüklüğü nedeniyle sıradışı bir anıttır. Aile üyelerinden bazıları İmparatorluk yönetiminde konsüllük gibi yüksek görevler alarak, ailenin adını Nikaia ötesine taşımışlardır. Sonuç olarak ailenin soyu tükendikten sonra bile adını günümüze kadar devam ettirmeyi başarmıştır.

³⁵⁵ Şahin 1987, 18 T 16.

³⁵⁶ Halfmann 1979, 194; Halfmann 1982, 638.

³⁵⁷ Jones vd. 1971, 253 bk. Dio.

³⁵⁸ Scott 2018, 1.

³⁵⁹ Ayrıca bk. Millar 1964.

³⁶⁰ Şahin 2004, 15 dipnot 55; Corsten 2016, 208.

³⁶¹ Corsten 2016, 208 dipnot 19.

Antigonos

Bu isim altında Nikaia'dan bir hekim³⁶² ve bir de astrolog³⁶³ bilinmektedir. Astrolog olan Antigonos, İmparator Hadrianus'un da bir horoskopunu hazırlamıştır³⁶⁴.

Astronom Hipparchos

Nikaia'lı ünlü astronom ve coğrafyacı Hipparchos, MÖ 161-127 yılları arasında yaşamıştır³⁶⁵. Nikaia doğumlu olmakla birlikte meslek yaşamını Rodos'ta sürdürmüş ve orada ölmüştür. Eserlerinden az bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Babil gözlemlerine dayanarak güneş ve ayın yörüngelerini incelemiş, büyüklük ve dünyadan uzaklıklarını hesaplamıştır. Bu gözlemlerine dayanarak yıl süresini hemen hemen dakikasına varıncaya kadar doğru tespit etmiştir. Gökyüzünde 850 sabit yıldızın kataloğunu yapmıştır. Hipparchos, kentlerin coğrafik boylam ve enlemlerini astronomik açıdan belirleyen bir sistem de geliştirmiştir. Bu sistemde, coğrafik enlemlere ilişkin verilerin çıkış noktası İskenderiye'den geçen boylamdır. Boylamlar için kullandığı bir tür enlem daireleri, kentlerdeki en uzun gün hesabına dayalı olarak belirlemiş olup, bunlar ekvatora paralel seyretmekteydiler. Bu enlemler üzerinde her seferinde gündönümü mevsimlerinde en uzun günü eşit olan kentler işaretlenmiştir³⁶⁶. Buna göre Nikaia'da en uzun gün 15 ile 15¼ saat arasındadır³⁶⁷.

Hipparchos ve Nikaia ile ilgili bir de ilginç hikâye günümüze ulaşmıştır. Aurelius Victor, "*Caesares*" isimli, Roma imparatorlarının yaşamını anlatan kitabında³⁶⁸, İmparator Marcus Aurelius'un Nikaialıları, Hipparchos'un Nikaialı bir bilgin olduğunu bilemedikleri için cezalandırdığını yazmaktadır. Nikaia'da, Antoninus Pius Devri'nden Gallienus Dönemi'ne kadar, üzerinde Hipparkhos betiminin bulunduğu sikkeler darp edilmiştir (**Resim 34 - 35**)³⁶⁹.

³⁶² RE 1, 2 (1894), 2422, Nr. 23 (Cohn); Şahin 2004, 14 dipnot 47.

³⁶³ RE 1, 2 (1894), 2433, Nr. 24 (Riess); Şahin 2004, 14 dipnot 48.

³⁶⁴ Cramer 1954, 165; Şahin 2004, 14 dipnot 49.

³⁶⁵ Dicks 1960; Heichelheim 1963, 50, 99.

³⁶⁶ Dicks 1960, 178 vdd. Nr. 51-52.

³⁶⁷ Strab. II 34-43 (s.131). Claudius Ptolemaeus, Nikaia'nın en uzun gününü 15 saat 8 dakika olarak hesaplamıştır. Bk. Şahin 1987, 44 T 28a.

³⁶⁸ Şahin 2004, 15 dipnot 56.

³⁶⁹ Sikkeler üzerinde sakallı betimlenen Hipparchos, solunda kaide üzerinde bir küre ile betimlenmektedir. Örnek olarak bk. RPC IV.1, Nr. 17402 (geçici) (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/17402>) veya RPC VI, Nr. 30753 (geçici) (<https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/30753>) (Erişim Tarihi: 16.01.2026).



Resim 34: Marcus Aurelius'un betimlendiği sikke üzerinde Hipparchos. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161).



Resim 35: Hipparchos. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235).

Menekrates

Nikaialı yerel tarihçi olup, “*peri Nikatas*” (Nikaia hakkında) başlığını taşıyan kitabından sadece kısa bir bölüm Plutarkhos aracılığıyla günümüze kadar ulaşmıştır: “*Menekrates, Bithynia kenti Nikaia hakkında tarihçe yazan biri olup, anlattığına göre, Theseus Antiope ile birlikte bu civarda (bir süre) kalmıştır*”³⁷⁰.

Philistion

İsa'nın doğum yıllarında faaliyet gösterdiği bilinen bir pandomimci, yani bir güldürü oyuncusudur. Nikaialı olduğu kesin değildir³⁷¹. Sahnelediği birçok oyun, diğer sanatkârlar tarafından da kullanılmıştır³⁷². Buluntu yeri bilinmeyen bir mezar epigramında pandomimci Philistion bizzat konuşmaktadır: “*Yaşamın nice sıkıntısını insanlara, hafiflettim gülüşümle Nikaialı ben Philistion, şimdi yatıyorum şurada; her yaşamdan arta kalan bu işte! Birçok kez öldüm ama, böylesini asla!*”³⁷³.

³⁷⁰ Şahin 2004, 15 dipnot 58.

³⁷¹ RE 19, 2402 vdd. (R. Wüst); Şahin 2004, 15 dipnot 62.

³⁷² Şahin 2004, 15 dipnot 63.

³⁷³ Şahin 2004, 16 dipnot 64.

Priscus

Septimius Severus Devri'nde (MS 193-211) yaşamış bir mühendis olup, Bizans'ın savunmasında ve Hatra (Musul'un 80 km güneyinde) kentinin kuşatılmasında kullanılan savaş aletlerinin mucididir³⁷⁴.

Parthenios

MÖ 1. yüzyılda yaşamış, "*Erotikâ pathemata*" (Aşkın İstırabı) adlı, talihsiz aşk hikâyelerini içeren kitabıyla tanınmış bir şairdir. Nikaialı mı yoksa Apameia/Myrleialı mı (Mudanya) olduğu hususunda kuşku bulunmakla birlikte, genellikle Nikaialı olarak kabul edilmektedir³⁷⁵. Ancak kendisi, 3. Mithridates Savaşları sırasında Cinna isimli birinin kölesi olarak Roma'ya getirilmiş ve orada azat edilmiştir. Bu bakımdan şair orada yaşamış, orada etkinlik göstermiş ve orada ölmüştür. Mezarı, İmparator Hadrianus tarafından onartılmıştır³⁷⁶.

Alexendros

Nikaialı bir rahip olup, İzmit Körfezi'nin güney kıyısındaki Prainetos (Karamürsel) kentinde ya da onun yakınında bir hamam yaptırmıştır. Buna ilişkin epigram Antologia Palatina aracılığıyla günümüze ulaşmıştır:

*"Hamam yoktu daha önce burada, şimdi var,
bir çöplüktü, kenarda bir yer burası,
şimdi zevk saçarak, sevinç taşıyor
herkese ihtişam içinde; Alexandros zira
Nikaialıların rahibi, tanrısal öğretinin bir yıldızı,
kendi servetiyle yaptırdı onu"*³⁷⁷.

Bactyanus

Commodus Devri'nde (MS 177-192) sözü edilen Apollon Tapınağı'nın inşaatını yöneten mimar olup hakkında elimizde daha fazla bilgi yoktur.

Epitherses

Epitherses, komedi ve trajedi hakkında Atikçe sözlüğün yazarı ve gramercidir.

³⁷⁴ RE 23, 6 Nr. 12 (R. Hanslik); Şahin 2004, 16 dipnot 66.

³⁷⁵ RE 18, 4 (1949), 1895 vdd. Nr. 15 (A. v. Blumenthal); Şahin 2004, 15 dipnot 60.

³⁷⁶ Şahin 2004, 15 dipnot 61.

³⁷⁷ Şahin 2004, 16 dipnot 65.



KÜLTLER

Nikaia sürekli yerleşim gören kentler arasında yer aldığı için günümüze kadar yerleşim genelinde kapsamlı arkeolojik kazılar yürütülememiştir. Bu nedenle kentte bulunan tapınak veya kült alanları hakkında fazla bilgimiz bulunmamaktadır. Bu konuda arkeolojik veri olarak yazılı kaynaklar, yazıtlar ve Nikaia’da darp edilen sikkeler ile yetinmek zorunda kalıyoruz. Nikaialıların darp ettikleri sikkelerde kendilerini “*Khrysea Polis / Altın Şehir*” olarak vasıflandırmaları³⁷⁸, sikkeler üzerinde tercih edilen motiflerin dikkatle irdelenmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Nikaia’da darp edilen sikkelerin betimlerine göre kentin baş tanrısı Dionysos’tur. Kurucu tanrı olarak da Herakles kabul edilir. Antik Çağ’da Nikaia’nın Dionysos’un kenti olarak anılması baş tanrısı olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra Zeus, Hera, Asklepios, Artemis, Apollon,



³⁷⁸ Eyice 1991, 4.

Poseidon gibi tanrı ve tanrıçalar, yerli Anadolu tanrılarından Kybele ve Men, Mısır kökenli tanrılardan Serapis, İsis ve Harpocrates saygı görmüşlerdir³⁷⁹.

Nikaia'da saygı gören kültler hakkında en önemli kaynaklardan birisi Nikaialı Dion Chrysostomos'tur. Nikaialılara yapmış olduğu bir söylevin sonundaki dua bölümünde kentte saygı gören tanrılardan bazılarını sıralamaktadır: *"Bu kentin atası Dionysos'a, kurucusu Herakles'e, kent koruyucu Zeus'a, Athena'ya ve sevgi bahşeden Aphrodite'ye ve Homonoia'ya ve Nemesis'e ve bütün diğer tanrılara yalvarıyorum..."*³⁸⁰.

Bu nedenle kültler bölümünde tanrıları tanıtmaya kentin atası olarak kabul edilen Dionysos ve kurucusu Herakles ile başlayacağız. Sonra tanrıları Yunan Panteonu ve kentteki önemine göre sıralayacağız. Tanrıları Yunan ve varsa Roma'da kullanılan isimleri ile göstereceğiz.

Dionysos / Bacchus

Nikaia, Dionysos'un kenti olarak bilinir ve koruyucu tanrısı Dionysos'tur. Retorik hocası Libanios, MS 343 yılında Konstantinopolis'ten ayrılınca ilk olarak Dionysos'un Kenti Nikaia'ya davet edilmiştir³⁸¹.

Şarap ve üzümün, çılgınlığın, doğadaki kontrol edilemez gücün ve gizemlerin tanrısı olarak kabul edilen Dionysos'un, Trakya özellikle de Küçük Asya'da Lydia - Phrygia kökenli olduğu düşünülmektedir³⁸². Tanrının doğumuna ilişkin birçok söylenceden birisinde Dionysos, Zeus ile Thebai'nin kurucusu Kadmos'un kızı Semele'nin oğludur³⁸³. Bir diğer söylencede ise, Dionysos, Zeus ile Demeter'in kızı Persephone'nin oğludur³⁸⁴.

Homeros ve Hesiodos'un Dionysos'u şarap tanrısı olarak nitelendirmesinden sonra kült Yunan dünyasında MÖ 8. yüzyıldan itibaren güçlenmeye başlamıştır³⁸⁵. Dionysos kültü asıl gelişimini Atina'da Peisistratos Dönemi'nde (MÖ 561-527) inşa edilen Dionysos Tapınağı ve tanrı adına düzenlenen festivale borçludur³⁸⁶. Dionysos şenliklerinde coşkuyla doğayla bütünleşmek vardır. Doğanın uyanışı da Dionysos şenliklerine konu olmuştur³⁸⁷. Bu şenliklerde insanlar davul, trampet ve flüt sesleri eşliğinde kendilerini ölçsüz bir sarhoşluğa terk etmişlerdir³⁸⁸.

Tanrı Dionysos, Roma'da Bacchus adını almış ve onuruna Bacchanalia Şenlikleri

³⁷⁹ Eyice 1991, 4.

³⁸⁰ Şahin 1987, 10 T 11.

³⁸¹ Şahin 1987, 23 T 19.

³⁸² Eur. Bacch. 13-14, 54 - 55; Nillson 1941, 532.

³⁸³ Nillson 1941, 532.

³⁸⁴ Preller 1984, 686.

³⁸⁵ Boyana 2016, 47.

³⁸⁶ Öztürk 2011, 41-42.

³⁸⁷ Boyana 2016, 47.

³⁸⁸ Eur. Bacch. 135-154.

düzenlenmiştir. Dionysos, Roma'nın kır tanrısı Liber Pater ile eş tutulmuş ve tanrının kültü Roma'da MÖ 2. yüzyıldan sonra yayılmaya başlamıştır³⁸⁹.

Dionysos, Nikaia kentinin atası olarak kabul edilmektedir³⁹⁰. Antik Dönem'de asmanın ve üzümün bol olması, hatta ilk ismi olan Helikore'nin sarmaşığı bol - bağı bol anlamına gelmesi³⁹¹, kentin Dionysos ile bağlantısını akla getirmektedir. Nikaia kentinde Dionysos kültürünün olduğunu sikke ve yazıtlar ile kanıtlamak mümkündür.

Dionysos, kentin mitolojik atasıdır³⁹², kent sikkeleri üzerinde Nymphe Nikaia ile birlikte "ktistes" (kurucu) olarak tasvir edilmiştir³⁹³. Lefke Kapısı'nın üstünde yer alan Hadrianus'a adak yazıtında; *"İmparator Caesar, Tanrı Traianus Parthicus'un oğlu, Tanrı Nerva'nın torunu hükümdar Traianus Hadrianus Augustus'a, Augustus'ların en dindar hizmetkari, Dionysos ve Herakles'in soyundan, Bithynia ve Pontos'un birinci (kenti) imparatorların ve kutsal (Roma) senatosunun kararları uyarınca metropol (olan Nikaia sundu)"* ifadesi yer almaktadır³⁹⁴. Buradaki ifadelerden Nikaia'nın kökeninin Dionysos ve Herakles'e bağlandığı anlaşılmaktadır.

Kentte Dionysos adına şenlikler düzenlendiğini gösterir yazıtlar da bulunmuştur: *"[Kutsal Senatonun ve Roma halkının kararları uyarınca] Patrokles'i dindar ve sadık 2. İspanya Bölüğünün, (ayrıca) İskenderiye'deki birinci Afrika Ulpia süvari bölüğünün [komutanını], Traian Hadrian Augustus'un [...], birinci archon ve [...] ve bayram yönetmenini, imparator hazretlerinin kararı uyarınca [halkla ilgili] mali işlerin kanunî memurunu, Dionysos şenliklerinin [hakemini] [onurlandırdı]"*³⁹⁵. Kentte Dionysos onuruna düzenlenen oyunların varlığını Valerianus (**Resim 36**) ve Gallienus Dönemlerinde Nikaia'da darp edilen sikkeler de belgelemektedir. Bunlardan birisinin ön yüzünde sağa profilden İmparator Valerianus'un ışın taçlı büstü yer almaktadır. Arka yüzde üzerinde üç ödül tacı bulunan, iki ayağı oyma desenli masa; ödül taçlarından ortadakinden iki palmiye dalı, her iki yanda duranlarda ise birer palmiye dalı bulunmaktadır. Masanın etrafında ve masa bacaklarının arasında *"Nikaialıların Dionysia Pythia'sı, Valeriana, Galliena, Pythia, Severeia, Augusteia"* yazısı okunmaktadır³⁹⁶.

³⁸⁹ Boyana 2016, 47.

³⁹⁰ Şahin 1987, 10 T 11 dipnot 1.

³⁹¹ Şahin 1987, 1 T 1.

³⁹² Şahin 1987, 54-55 T 32.

³⁹³ Şahin 1987, 56-57 T 3b.

³⁹⁴ Şahin 1979, Nr. 29 Lev. II.

³⁹⁵ Boyana 1997, 204.

³⁹⁶ RPC X, Nr. 74330 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/74330> (Erişim Tarihi: 10.02.2026).



Resim 36: Dionysia oyunları onuruna düzenlenen oyunlara ait ödül masası. Valerianus Dönemi (MS 253-260)

Nikaia'nın kurucu tanrısı Dionysos'u kentte ilk darp edilen sikkelerden başlayarak görmek olasıdır. Dionysos betimli ilk Nikaia sikkeleri bronzdan olup Lysimakhos (İÖ 301) Dönemi'ne tarihlenmektedir³⁹⁷. Bu seri Bithynia Krallık Dönemi'ne kadar devam etmiştir. Daha sonra Roma Cumhuriyet Dönemi'nde Prokonsül (Vali) C. Papirius Carbo ile tekrar ortaya çıkmış (MÖ 62-59), P. Licinius Gallienus Dönemi'ne kadar (MS 253-260) ara ara sikkelerin üzerinde yer almıştır³⁹⁸. MÖ 62-59 yılları arasına tarihlenen C. Papirius Carbo sikkelerinde Dionysos, Yunan sikkelerinde olduğu gibi ön yüzdendir. İlk basımlarda Dionysos, sağa profilden, idealize edilmiş sakalsız bir delikanlı olarak, başının etrafında sarmaşık dalları ile örülmüş bir çelenk ile betimlenmiştir (**Resim 37**)³⁹⁹.



Resim 37: Sarmasık çelengi ile Dionysos başı. C. Papirius Carbo sikkesi (MÖ 62-59).

Yine sikke betimlerinden hareket ederek Nikaia'da Dionysos'a ait bir tapınağın bulunduğunu ileri sürmek mümkündür. Marcus Aurelius Dönemi'ne (MS 161-180) ait bir sikke üzerinde, ön cephesinde dört sarmal yivli sütun bulunan olasılıkla prostytle bir tapınakta, sağ elinde kantharos, sol elinde thyrsos ile Tanrı Dionysos'un ayakta duran kült heykeli bulunmaktadır (**Resim 38**)⁴⁰⁰. Ön yüzünde Lucius Verus'un sağa

³⁹⁷ Boyana 2016, 50.

³⁹⁸ Özkılınç 2019, 43.

³⁹⁹ Weiser 1983, 7 Nr. 1-5 Taf. 1. Fotoğraf için bk. https://www.wildwinds.com/coins/greece/bithynia/nicaea/RecGen_7.jpg (Erişim Tarihi: 29.12.2025).

⁴⁰⁰ RPC IV.1, Nr. 5925 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5925> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

profilden büstünün yer aldığı bir diğer Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169) sikkesi üzerinde Dionysos Tapınağı'nı daha açık bir şekilde görmek mümkündür (**Resim 39**)⁴⁰¹.



Resim 38: *Prostyle* tapınakta Dionysos kült heykeli. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180).



Resim 39: *Prostyle* tapınakta Dionysos kült heykeli. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169).

Roma İmparatorluk Dönemi ile birlikte Dionysos sikkelerin arka yüzüne taşınmıştır. Domitianus Dönemi'ne (MS 81-96) tarihlenen bir Nikaia sikkesi üzerinde sola profilden sarmaşık çelengi ile Dionysos başını bu defa sikkenin arka yüzünde görüyoruz (**Resim 40**)⁴⁰².

⁴⁰¹ RPC IV.1, Nr. 5974 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5974> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

⁴⁰² RPC II, Nr. 637. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/2/637> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).



Resim 40: Sarmaşık çelengi ile Dionysos başı. Domitianus Dönemi (MS 81-96).

Nikaia sikkelerinde Dionysos bebekliğinden başlayarak gösterilmiştir. Marcus Aurelius Dönemi'nde (MS 161-180) darp edilen bir Commodus sikkesinin arka yüzünde bebek Dionysos'u *liknonda* (beşik) görüyoruz⁴⁰³. Bebek Dionysos, kucağa gitmek ister şekilde sola doğru profilden her iki kolunu da uzatmış şekilde *liknonda* oturmaktadır; arkasında çapraz uzanan *thyrsos* yer alır (**Resim 41**)⁴⁰⁴. Caracalla Dönemi'nden (MS 211-217) bir Nikaia sikkesi üzerinde bebek Dionysos'un *liknon* içinde gemi ile kente getirilişi konu edilmiştir. Bu yolculuk aynı zamanda Dionysos kültünün Nikaia'ya getirilişi olarak da değerlendirilebilir. Sikke üzerinde kış tarafında dört kürekçi ve bir kılavuz kaptan bulunan kadırgada Nymphe Nikaia pruvada solda yer alıyor, bebek Dionysos, ortada sola profilden oturan, elinde kâse ve asa tutan Caracalla'ya takdim ediliyor (**Resim 42**)⁴⁰⁵. Bebek Dionysos'un takdimi ile ilgili en ilginç sahnelerden bir diğeri III. Gordianus Dönemi'nde (MS 238-244) darp edilen bir sikkenin arka yüzünde karşımıza çıkmaktadır; sağ yarıda oturak üzerinde oturan Athena, sol yanında kalkan, sağ elinde Nike, sol yarıda ayakta profilden Nikaia Tychesi, her iki eliyle *liknon* üzerinde tuttuğu bebek Dionysos'u Athena'ya takdim etmekte (**Resim 43**)⁴⁰⁶. III. Gordianus Dönemi'ne (MS 238-244) ait bir diğer seride ise Athena, Nike yerine patera tutmaktadır (**Resim 44**)⁴⁰⁷.

⁴⁰³ *Liknon*, düz tabanlı, eğimli kenarlı ve açık uçlu, iki kulplu bir tür sepettir. Başlıca görevi, harmanlamadan sonra tahılı samandan ayırmaktır. Kabin esnek şekli, onu her türlü taşıma için veya yeni doğanları doğumun kirliliğinden arındırmak için beşik olarak kullanmaya uygun hale getiriyordu. Liknon Mystikon, tarımın üretken sürecinde ifade edilen yaşamın yenilenmesinin güçlü bir sembolüdür. Bu nedenle birçok tanrının (Zeus, Hermes, Dionysos) çocukluklarının bir bölümünü liknonda geçirdiği anlatılır. Ayrıca bk. <https://myeleusis.com/en-us/eleusinian-mysteries/priests-and-notable-families/liknophoros/> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).

⁴⁰⁴ RPC IV.1, Nr. 5125 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5125> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).

⁴⁰⁵ RPC V.2, Nr. 78332 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78332> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).

⁴⁰⁶ RPC VII.2, Nr. 1888. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/1888> (Erişim Tarihi: 03.01.2026).

⁴⁰⁷ RPC VII.2, Nr. 1889. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/1889> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).



Resim 41: *Liknonda* kucağa gitmek isteyen bebek Dionysos. Marcus Aurelius sikkesi (MS 175-177).



Resim 42: Bebek Dionysos *liknon* içinde Nikaia'ya getiriliyor. Caracalla Dönemi (MS 211-217).



Resim 43: Tyche, bebek Dionysos'u Athena'ya takdim ediyor. III. Gordianus Dönemi (MS 238-244).



Resim 44: Tyche, bebek Dionysos'u Athena'ya takdim ediyor. III. Gordianus Dönemi (MS 238-244).

Dionysos'un bebekliği ile alakalı bir diğer ilginç seri Septimius Severus Dönemi'nde (MS 193-211) darp edilmiştir. Ön yüzünde Geta'nın betimlendiği sikkenin arka yüzünde bebek Dionysos, sağ profilden bir panter üzerinde yolculuk yapmaktadır; sağ elinde *kantharos*, solunda *thyrsos* tutmaktadır (**Resim 45**)⁴⁰⁸.



Resim 45: Bebek Dionysos panter üzerinde. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211).

Erişkin Dionysos, Nikaia sikkeleri üzerinde otururken veya ayakta dururken tercih edilmiştir. Her iki tipte de giysi olarak *khiton* vardır. Oturur pozisyonda genellikle *diphros* kullanılmaktadır. Marcus Aurelius baskısı bir sikke üzerinde (MS yaklaşık 161-162), Dionysos sola profilden *diphros* üzerine oturmuştur; sağ elinde *kantharos*, solunda *thyrsos* tutmaktadır (**Resim 46**)⁴⁰⁹. Marcus Aurelius Dönemi'nde karşımıza çıkan bir diğer seride farklı olarak *kantharos*un altında, ondan dökülen şarabı içmeye çalışan bir panter yer almaktadır (**Resim 47**)⁴¹⁰. Dionysos, oturma pozisyonunda farklı olarak esner şekilde sağ elini başının üzerine de koyabilmektedir. Septimius Severus Dönemi'ne (MS 193-211) tarihlenen bir sikke üzerinde sola profilden arkalıklı bir iskemleye oturan Dionysos, sağ elini başının üzerine götürmüş, sol elinde *thyrsos* tutmaktadır (**Resim 48**)⁴¹¹.



Resim 46: *Diphros* üzerine oturan Dionysos. Marcus Aurelius sikkesi (MS yaklaşık 161-162).

⁴⁰⁸ RPC V.2, Nr. 77360 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/77360> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

⁴⁰⁹ RPC IV.1, Nr. 25154 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/25154> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

⁴¹⁰ RPC IV.1, Nr. 5986 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5986> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).

⁴¹¹ RPC V.2, Nr. 78906 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78906> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).



Resim 47: *Diphrosta* oturan Dionysos pantere şarap veriyor. Marcus Aurelius sikkesi (MS yaklaşık 175-177).



Resim 48: Arkalıklı iskemle üzerinde Dionysos. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211).

Nikaia sikkelerinde Dionysos'u ayakta dururken de yaklaşık benzer tiplerde görüyoruz. Nero Dönemi'ne (MS 54-55) ait bir sikke üzerinde Dionysos, bir fil başının üzerinde *khiton* giymiş halde, başı sağına dönük, ayakta durmaktadır; sağ elinde *kantharos*, sol elinde *thyrsos* vardır (**Resim 49**)⁴¹². Antoninus Pius Dönemi'ne (MS 138-161) ait bir sikkede, Dionysos'un *kantharos* tuttuğu sağ elinin altında, otururken betimlenen tiplerden birisi olan *kantharostan* akan şarabı içmeye çalışan bir panter yer almaktadır (**Resim 50**)⁴¹³. Nikaia sikkelerinde Tanrı Dionysos sağ elinde bazen üzüm salkımı da tutabilmekte (**Resim 51**)⁴¹⁴ veya oturur pozisyonda olduğu gibi, ayakta da hiçbir şey tutmadan sağ elini başının arkasına atabilmektedir (**Resim 52**)⁴¹⁵.

⁴¹² RPC I, Nr. 2052. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/1/2052> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

⁴¹³ RPC IV.1, Nr. 25118 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/25118> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

⁴¹⁴ RPC III, Nr. 2032. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/3/2032> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

⁴¹⁵ RPC IV.1, Nr. 11829 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/11829> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).



Resim 49: Fil başı üzerinde Dionysos. Nero Dönemi (MS 54-55).



Resim 50: Pantere şarap ikram eden Dionysos. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161).



Resim 51: Sağ elinde üzüm salkımı ile Dionysos. Hadrianus Dönemi (MS 117-138).



Resim 52: Sağ eli başının üzerinde Dionysos. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180).

Fil, panter gibi Dionysos'un kutsal hayvanları arasında olup alay arabasında kullanılan koşum hayvanlarındandır. Vespasianus Dönemi'ne (MS 69-79) ait bir sikke üzerinde Dionysos dört fil tarafından çekilen bir *quadriga*da oturuyor şekilde betimlenmiştir; sola profilden arabada oturan tanrının sağ elinde *kantharos*, solunda *thyrsos* bulunmaktadır (**Resim 53**)⁴¹⁶. Alexander Severus Dönemi'ne (MS 222-235) ait bir sikke üzerinde ise Dionysos iki panterin çektiği bir *biga* üzerinde yolculuk yapmaktadır (**Resim 54**)⁴¹⁷.



Resim 53: Dört filin çektiği quadrigada Dionysos. Vespasianus Dönemi (MS 69-79).



Resim 54: İki panterin çektiği *biga* üzerinde Dionysos. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235).

Nikaia sikkelerinde Dionysos'u "*Dionysos Thiasos*"⁴¹⁸ (büyük alay) kompozisyonu ile de görmek olasıdır. Antoninus Pius Dönemi'ne (MS 138-161) tarihlenen bir Nikaia sikkesi üzerinde Dionysos ve Tykhe, iki kentaur tarafından çekilen büyük bir arabada oturuyor; Dionysos'un elinde *thyrsos*, Tykhe'nin elinde uzun bir asa var; kentaurlardan biri arkaya bakıyor, diğeri çift flüt çalıyor; Eros kentaurlardan birisinin üzerinde profilden ayakta, en önde kafilere yol gösterir şekilde arkasına bakarak ilerleyen bir Satyr (**Resim 55**)⁴¹⁹. Caracalla Dönemi'nde (MS 211-217) darp edilen benzer bir seride Dionysos'un yanında bu defa farklı olarak Ariadne'yi görüyoruz (**Resim 56**)⁴²⁰.

⁴¹⁶ RPC II, Nr. 630. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/2/630> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

⁴¹⁷ RPC VI, Nr. 30829. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/30829>. (Erişim Tarihi: 03.01.2026).

⁴¹⁸ Yunan mitolojisinde, genellikle sarhoş olarak betimlenen *Dionysos*'un kendinden geçmiş maiyeti.

⁴¹⁹ RPC IV.1, Nr. 7992 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/7992> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

⁴²⁰ RPC V.2, Nr. 78236 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78236> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).



Resim 55: İki kentaür tarafından çekilen bigada Dionysos ve Tykhe. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161).



Resim 56: *Dionysos Thiasos*'a Ariadne eşlik ederken. Caracalla Dönemi (MS 211-217).

Dionysos ve Tykhe ikilisini bir arada arkalıklı oturak üzerinde otururken de görüyoruz. Genç Faustina'nın (MS 130-175) betimlendiği bir sikke üzerinde, yan yana oturan tanrı ikilisinden sağ elinde *thyrsos* ile genç Dionysos solda, kuleli tacı ve sol elinde asası ile Tyche sağda yer almaktadır (**Resim 57**)⁴²¹. III. Gordianus Dönemi'ne (MS 238-244) ait bir sikke üzerinde; cepheden ayakta duran Dionysos'un, sol tarafta profilden taht üzerine solunda *cornucopia* (bereket boynuzu) ve sağında asası ile oturan Nikaia Tychesi'ni ileri uzattığı sağ elindeki taç ile onurlandırması konu edilmiştir (**Resim 58**)⁴²².



Resim 57: Dionysos, Tykhe ile birlikte. Antoninus Pius veya Marcus Aurelius Dönemi sikkesi.

⁴²¹ RPC IV.1, Nr. 5529 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5529> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).

⁴²² RPC VII.2, Nr. 1892. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/1892> (Erişim Tarihi: 03.01.2026).



Resim 58: Tykhe, Dionysos tarafından onurlandırılıyor. III. Gordianus Dönemi (MS 238-244).

Benzer bir oturma şemasında Dionysos'un yanında farklı olarak Ariadne yer almaktadır. Septimius Severus Dönemi'nde (MS 193-211) darp edilen bir sikke üzerinde solda sağ elinde *thyrsos* ile Dionysos ve yanında sol eli ile tuttuğu asadan destek olarak oturan Ariadne yer almaktadır (**Resim 59**)⁴²³.



Resim 59: *Diphros* üzerinde Dionysos ve Ariadne. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211).

Nikaia sikkelerinde Dionysos'u maiyeti ile de görüyoruz. Marcus Aurelius Dönemi'nden (MS 161-180) bir sikke üzerinde sağ elinde *thyrsos*, solunda *kantharos* tutar şekilde aslan bacaklı bir *diphros* üzerine oturan tanrıya, solunda bir Satyr sol elinde tuttuğu *pedum* (çobanların kullandığı kıvrık değnek) ile eşlik etmektedir (**Resim 60**)⁴²⁴. Septimius Severus Dönemi'nde (MS 193-211) darp edilen ve ön yüzünde Geta'nın sağa profilden büstü yer alan bir başka sikke üzerinde Satyr, ayakta duran Dionysos tarafından dansa davet edilmektedir; Tanrı cepheden ayakta, başı soluna dönük, sağ kolu başının üzerinde, sol eliyle yanındaki Satyr'i dansa kaldırıyor; sol boşlukta geriye bakan bir panter ve asma var (**Resim 61**)⁴²⁵. Caracalla Dönemi'nde (MS 211-217) darp edilen bu tipe benzer varyantta, sarhoş Dionysos solundaki Satyr'den destek olarak ayakta durmaya çalışmaktadır. Dionysos bir asmanın yanında, çıplak ayakta, soluna bakıyor, sağ eli başının üzerinde, sol kolu yanındaki Satyr'in üzerinde; sağında bir panter, solunda yere devrilmiş bir *kantharos* yer alıyor (**Resim 62**)⁴²⁶.

⁴²³ RPC V.2, Nr. 78925 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78925> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).

⁴²⁴ RPC IV.1, Nr. 5926 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5926> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

⁴²⁵ RPC V.2, Nr. 93037 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/93037> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).

⁴²⁶ RPC V.2, Nr. 78225 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78225> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).



Resim 60: Dionysos, Satyr ile birlikte. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180).



Resim 61: Dionysos, Satyr'i dansa kaldırıyor. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211).



Resim 62: Satyr'den destek alarak ayakta durmaya çalışan sarhoş Dionysos. Caracalla Dönemi (MS 211-217).

Nikaia sikkelerinde Dionysos olmasa bile onun dünyasına işaret eden motiflerin sembol olarak kullanıldığı da olabilmektedir. Örneğin, Vespasianus Dönemi'ne (MS 69-79) ait bir sikkenin arka yüzünde ön pençeleri ile yükselerek bir *kantharostan* şarap içmeye çalışan panter yer almaktadır (**Resim 63**)⁴²⁷. Pan, Dionysos'un sembolü olabilecek bir diğer figürdür. Genellikle yanında tulum taşıyan Pan, sakallı Priapus'un Hermes'i (**Resim 64**)⁴²⁸ veya Hermes Hermes'i (**Resim 65**)⁴²⁹ ile birlikte betimlenmiştir. Bununla birlikte kendi halinde betimlenen Pan figürlerine de rastlamak mümkün-

⁴²⁷ RPC II, Nr. 629. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/2/629> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

⁴²⁸ RPC IV.1, Nr. 5505 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5505> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

⁴²⁹ RPC IV.2, Nr. 78248 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78248> (Erişim Tarihi: 02.01.2026).

dür. Macrinus Dönemi'ne (MS 217-218) ait bir sikke üzerinde, cepheden, başı sağına dönük Pan, sağ omzunda sağ eliyle *pedumunu*, solunda ise *syrinx* (pan flüt) ve keçi postunu tutarak sağına doğru ilerlemektedir; ayaklarının dibinde, sırtüstü yatmış bir panter Pan'ın sol ayağıyla oynamaktadır (**Resim 66**)⁴³⁰. Nikaia sikkelerinde genç yaşta Pan figürlerine de rastlanmaktadır. Maximinus Dönemi'ne (MS 235-238) ait bir sikke üzerinde cepheden ayakta, başı sağına dönük, sol eli ile bir çam dalı tutarken betimlenmiştir (**Resim 67**)⁴³¹.



Resim 63: *Kantharostan* şarap içmeye çalışan panter. Vespasianus Dönemi (MS 69-79).



Resim 64: Priapus Hermes'i'nin yanında Pan. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180)



Resim 65: Hermes Hermes'i'nin yanında Pan. Caracalla Dönemi (MS 211-217).

⁴³⁰ RPC IV.2, Nr. 78615 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78615> (Erişim Tarihi: 03.01.2026).

⁴³¹ RPC VI, Nr. 3285 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3285> (Erişim Tarihi: 03.01.2026).



Resim 66: Yürüyen Pan. Macrinus Dönemi (MS 217-218).



Resim 67: Delikanlı yaşlarda Pan. Maximinus Dönemi (MS 235-238).

Nikaia kentine ismini veren mitolojik kahraman Nymphe Nikaia'dır⁴³². Dionysos ve Nymphe Nikaia ikilisi Nikaia sikkelerinde kendilerine yer bulmuşlardır. Valerianus ve Gallienus Dönemi'ne (MS 253-260) tarihlenen bir seri üzerinde Dionysos, Nymphe Nikaia ile birlikte betimlenmiştir (**Resim 68**)⁴³³.



Resim 68: Dionysos, Nymphe Nikaia ile birlikte. Valerianus ve Gallienus Dönemi (MS 253-260).

Nikaia kentinin efsanevi atası Dionysos ve kurucusu Herakles'in⁴³⁴ birlikte betim-

⁴³² Ayrıca bk. Şahin 1987, 54-57 T 32a-b.

⁴³³ RPC X, Nr. 74439 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/74439> (Erişim Tarihi: 03.01.2026).

Diğer örnekler için ayrıca bk. Şahin 1987, 56 T 32b.

⁴³⁴ Şahin 1987, 10 T 11 dipnot 1-2.

lendiği sikkeler de bulunmaktadır. Caracalla Dönemi'nde (MS 211-217) Nikaia'da darp edilen bir serinin arka yüzünde, ortada, başı sağına dönük, mısır başakları ve uzun bir meşale ile Demeter; sağında, başı soluna dönük, sağ kolunda aslan postu tutan, sol eliyle lobutuna (gürz) dayanan Herakles; solunda, başı sağına dönük, sağ elinde *kantharos* tutan ve sol eliyle *thyrsos*a dayanan Dionysos yer almaktadır (**Resim 69**)⁴³⁵.



Resim 69: Kentin kurucuları Dionysos ve Herakles, Demeter'in huzurunda. Caracalla Dönemi (MS 211-217).

Nikaia kentinin mitolojik kuruluş hikâyesi, günümüze ulaşan yazıtlar, Dionysia Bayramı kutlandığına ilişkin belgeler ve Nikaia'da darp edilen Dionysos sikkeleri, özellikle de bazı sikkeler üzerinde kentin kurucusu olarak gösterilmesi; “*Nikaialılar (onurlandırır) kurucuyu*”⁴³⁶, Nikaia'da Dionysos'a ait bir kültün olduğuna işaret etmektedir.

Sikkeler üzerindeki Dionysos tasvirlerinin hemen hepsinde tanrıyı, belirteçleri olan *thyrsos* ve/veya *kantharos*uyla birlikte mutlaka görüyoruz. Bununla birlikte Dionysos'un kutsal hayvanları olan fil ve pantere de zaman zaman yer verilmiştir. Ayrıca Dionysos dünyasını temsil eden üzüm, asma dalı, Pan, Satyr veya kentaur gibi motifler de Dionysos ile birlikte veya onun sembolü olarak kullanılmıştır.

Her ne kadar bugüne kadar Dionysos Tapınağı veya kült alanına ait herhangi bir kalıntı bulunamamış olsa da hem ölümün hem yaşamın yenilenmesinin, insan ile doğa arasındaki ilişkinin, özellikle coşkulu duyguların ve tutkuların, bolluğun ve bereketin tanrısı Dionysos, kurucu tanrı olarak Nikaia'da mutlaka saygı görmüş olmalıdır.

Herakles / Herkül

Nikaia'nın kurucuları arasında yer alan Herakles, Antik Yunan ve Roma Mitolojisi'nin en ünlü kahramanlarından birisidir. Herakles / Herkül, bir destan oluşturacak

⁴³⁵ RPC V.2, Nr. 86311 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/86311> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).

⁴³⁶ Örnek olarak Antoninus Pius Dönemi'ne ait bir sikkenin ön yüzünde imparatorun zırh ve *paludamentum* giysili sağa profilden büstü, arka yüzde ise cepheden ayakta duran Dionysos, sağ elinde pante-rin üzerinde gelecek şekilde *kantharos*, sol eliyle *thyrsos* tutuyor. Betimin etrafında TON K[TICTH]N NIKAIEC / τὸν κτιστὴν Νικαίεξ / İznikliler (onurlandırır) kurucuyu lejantına yer verilmiştir. Örnek için bk. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/25118> (Erişim Tarihi: 04.01.2026).

kadar çok sayıda efsaneye (on iki görev) sahip bir kahraman ve yarı tanrıdır. Zeus ile Miken Kralı Amphitryon'un karısı Alkmene'nin oğludur⁴³⁷. Doğduğu günden itibaren kahramanlığın ve gücün simgesi olan Herakles, tanrısal kuvvete sahiptir⁴³⁸. Bu özelliklerinden dolayı antik dünyada hem kahraman olarak hem de tanrı olarak tapınım görmüştür⁴³⁹. En önemli atribütü elinde taşıdığı lobuttur. Ayrıca ok, yay, aslan postu gibi kahramanlığına gönderme yapan belirteçleriyle de resmedilir⁴⁴⁰. Ancak Nikaia açısından Herakles kahramanlığından çok kentin kurucusu olmasıyla ön plana çıkmaktadır⁴⁴¹.

Herakles'in kentin kurucusu olarak kabul edildiğiyle ilgili en önemli belge Lefke Kapısı'nın şehir tarafında bulunan *arşitravın* üzerindeki yazıttır: "... *Dionysos ve Herakles'in soyundan, Bithynia ve Pontos'un birinci (kenti) imparatorların ve kutsal (Roma) senatosunun kararları uyarınca metropol (olan Nikaia sundu)*"⁴⁴².

Ünlü hatip Dion Chrysostomos, Nikaia'da vermiş olduğu bir söylevde kenti kuran kahramanlar ve tanrılar arasında Herakles'i de saymaktadır: "*Bu kentin ... kurucusu Herakles'e, ...*"⁴⁴³.

Sadece yazıtlarda değil, aynı zamanda sikkeler üzerinde de Herakles kurucu olarak anılmaktadır. Herakles'in ilk görüldüğü Nikaia sikkelerinden birisi Domitianus Dönemi'nde (MS 81-96) darp edilmiştir. Sikkenin arka yüzünde, cepheden çıplak betimlenen Herakles, soluna dönük, sağ eli kalçasının arkasında, soluyla lobutana yaslanır şekilde betimlenmiştir. Betimin çevresinde TON KTIS NEIKAIEIS ΠΡΩΤ ΠΟΝ KAI B / τὸν κτίσ(την) Νικαεῖς πρῶτοι Πόντου καὶ Βιθυνίας / "*Pontus ve Bitinya'nın ilk Nikaialıları, (onurlandırın) kurucuyu*" lejantı yer almaktadır (**Resim 70**)⁴⁴⁴. Herakles, ilk darplardan başlayarak kentin kurucusu olarak gösterilmektedir.



Resim 70: Sağa profilden Herakles. Domitianus Dönemi (MS 81-96).

⁴³⁷ Hom. Od. II, 266-268; Hom. Il. V, 392; Graf 1998, 387, Özkılınç 2019, 46 dipnot 233.

⁴³⁸ Graf 1998, 387.

⁴³⁹ Karayaka 2007, 146.

⁴⁴⁰ Özkılınç 2019, 47.

⁴⁴¹ Şahin 1987, 10 T 11 dipnot 2.

⁴⁴² Şahin 1979, Nr. 29 Lev. II.

⁴⁴³ Şahin 1987, 10 T 11 dipnot 2.

⁴⁴⁴ RPC II, Nr. 642. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/2/642> (Erişim Tarihi: 04.01.2026).

Nikaia sikkelerinde Herakles'in yaygın tiplerinden birisi çıplak, cepheden ve ayakta durandır; bir elinde lobut, diğerinde aslan postu bulunur. Antoninus Pius Dönemi'ne (MS 138-161) ait bir sikke üzerinde Herakles cepheden, çıplak ve ayakta durmaktadır; sağ elini lobuta dayamış ve sol kolunda aslan postu bulunmaktadır (**Resim 71**)⁴⁴⁵.



Resim 71: Herakles, Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161).

Tegea şehrinin kralı Aleus, kızı Auge'den doğacak çocuğun büyüdüğünde kendisini öldüreceğini kâhinlerden öğrenmiştir. Bunun üzerine kızını erkeklerden uzak tutmak için Athena Tapınağı'na rahibe olarak verir. Ancak yolculuklarından birisinde Herakles'in yolu Tegea'ya düşer ve Athena Tapınağı'nda Auge ile karşılaşır. Böylece Pergamon kentinin de kurucusu olacak olan Telephos dünyaya gelir. Aleus doğumdan sonra çocuktan kurtulmak için onu ormana bırakır. Ancak çocuk ormanda bir dişi geyik tarafından emzirilir ve böylece hayatta kalmayı başarır⁴⁴⁶. Marcus Aurelius Dönemi'ne (MS 161-180) ait bir seri üzerinde Herakles oğlu Telephos ile birlikte betimlenmiştir. Çıplak Herakles cepheden, sağ elinde tuttuğu lobutundan destek alarak ayakta durmaktadır. Sol yana uzattığı sol koluyla aslan postu ve oğlu Telephos'u taşımaktadır. Sol kolunun altında oğlunu emziren dişi geyiğe yer verilmiştir (**Resim 72**)⁴⁴⁷.



Resim 72: Herakles oğlu Telephos'u taşırken. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180).

Nikaia sikkelerinde Herakles'in bebekliğinden kesitler de görmekteyiz. Commodus Dönemi'ne (MS 177-192) tarihlenen bir sikke üzerinde bebek Herakles'in diz

⁴⁴⁵ RPC IV.1, Nr. 5892 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5892> (Erişim Tarihi: 04.01.2026).

⁴⁴⁶ Erhat 1996, 280.

⁴⁴⁷ RPC IV.1, Nr. 11177 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/11177> (Erişim Tarihi: 04.01.2026).

çökmüş şekilde yılanlarla boğuşması resmedilmiştir (**Resim 73**)⁴⁴⁸. *Herakliskos Drakonopnigon* (Yılan Boğucu Herakles) adı verilen sahnede, Hera tarafından gönderilen yılanları öldürerek ilahi gücünü kanıtlayan Herakles konu edilmektedir.



Resim 73: *Herakliskos Drakonopnigon*. Commodus Dönemi (MS 177-192).

Herakles, büst şeklinde sade bir formda da gösterilebilmektedir. Ön yüzünde sağa profilden Caracalla büstünün yer aldığı bir Septimius Severus Dönemi (MS 193-211) sikkesi üzerinde sağa profilden Herakles, delikanlılık yaşlarını temsil eden sakalsız betimlenmiştir; başında aslan postuyla birlikte (**Resim 74**)⁴⁴⁹. Ön yüzde Lucius Verus'un betimlendiği Marcus Aurelius Dönemi'ne (MS 161-180) ait bir sikke üzerinde ise Herakles sakallıdır. Sağa profilden betimlenen Herakles bu defa aslan postunu düğümlemiş olarak boynunda taşımaktadır (**Resim 75**)⁴⁵⁰. Ön yüzde sağa profilden Geta büstünün yer aldığı Septimius Severus Dönemi (MS 193-211) sikkesinde ise Herakles, sakallı ve yapılı bir erkek şeklinde betimlenmiştir (**Resim 76**)⁴⁵¹.



Resim 74: Genç yaşta Herakles başı. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211).

⁴⁴⁸ RPC IV.1, Nr. 17279 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/17279> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

⁴⁴⁹ RPC V.2, Nr. 77983 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/77983> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

⁴⁵⁰ RPC IV.1, Nr. 9902 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/9902> (Erişim Tarihi: 04.01.2026).

⁴⁵¹ RPC V.2, Nr. 77699 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/77699> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).



Resim 75: Herakles başı. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180).



Resim 76: Herakles. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211).

Farklı bir Herakles tipi Marcus Aurelius'un karısı Genç Faustina'ya (MS 145-175) ait bir sikke üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Sakallı Herakles sağa doğru yürüyen aslan üzerinde çıplak halde uzanmıştır; solunda lobutu, sağında Eros yer alır (**Resim 77**)⁴⁵².



Resim 77: Aslan üzerine uzanan Herakles, Eros ile oynarken. Genç Faustina sikkesi (MS 145-175).

Nikaia sikkelerinde Antik Dönem betim sanatının rağbet gören konularından birisi olan Herakles'in Antaeus / Antaios ile güreşi de konu edilmiştir⁴⁵³. Deniz tanrısı Poseidon ile yeryüzü tanrıçası Demeter'in oğlu olan Antaeus, yoldan geçen herkese

⁴⁵² RPC IV.1, Nr. 5530 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5530> (Erişim Tarihi: 04.01.2026). Ayrıca bk. RG 424, 200 Lev.72 No. 1.

⁴⁵³ Erhat 1996, 31, 39.

güreşmek için meydan okumakta, galip gelince de rakibini öldürerek, kafatasını babası için inşa ettiği tapınakta kullanmaktadır. Herakles'e kadar herkesi mağlup eden Antaeus, yere düşünce annesinden güç almaması için Herakles tarafından kucağında sert bir şekilde sıkılarak yenilmiştir. Bu güreş Caracalla Dönemi'ne (MS 198-217) tarihlenen bir sikke üzerinde betimlenmiştir; Herakles çıplak halde ayakta, Antaeus'u kucağına alıp kolları ile sıkarak mağlup etmeye çalışmaktadır (**Resim 78**)⁴⁵⁴.



Resim 78: Herakles ile Antaeus arasındaki güreş. Caracalla Dönemi (MS 198-217).

Nikaia sikkelerinde Herakles sadece sembol olarak da gösterilebilmektedir. Ön yüzde sağa profilden Geta büstünün yer aldığı Septimius Severus Dönemi (MS 193-211) sikkesinde arka yüzde yer alan lobut, Herakles'i simgeliyor olmalıdır (**Resim 79**)⁴⁵⁵.



Resim 79: Herakles'in lobutu. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211).

Herakles, Thebai'yi haraca bağlayan eşkıyalardan kurtarması üzerine, Kral Kreon tarafından kızı Megara ile evlendirilir. Bu evlilikten üç oğlu olur. Fakat Zeus'un gayrimişru çocuğu olması nedeniyle Hera tarafından cezalandırılmak istenen Herakles, bir bunalım sonucunda çocuklarını düşman gibi görerek onları öldürmüştür. Herakles yaptığı kötülüğün farkına vardığında günahından arınmak ve yaşamının geri kalan yıllarında izleyeceği yolu danışmak için Delphi'deki bilicilere başvurur. Kâhinlerin buyruğu üzerine Herakles Mykenai krallı olan kuzeni Eurystheus'a gider ve onun emrine girip, dediklerini yapmak suretiyle günahlardan arınmaya çalışır. Kral Eurystheus'un arınması için verdiği işlere "*Herakles'in 12 görevi*" adı verilir. Bu görevlerin büyük bir bölümü Nikaia sikkelerinde betimlenmiştir.

⁴⁵⁴ RPC V.2, Nr. 78257 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78257> (Erişim Tarihi: 06.01.2026).

⁴⁵⁵ RPC V.2, Nr. 77374 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/77374> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Herakles'in ilk işi kürküne herhangi bir şekilde silah işlemeyen Nemea Aslanı'nın öldürülüp derisinin yüzülmesidir⁴⁵⁶. Herakles, kas gücünü kullanarak aslanı boğarak öldürmeyi başarır ve aslanın kendi pençeleri ile derisini yüzer. Bu kürkü artık Herakles hiç şekilde yanından ayırmayacaktır. Marcus Aurelius Dönemi'ne (MS 161-180) ait bir sikke üzerinde genç yaşlarda gösterilen Herakles, çıplak olarak cepheden ayakta, Nemea Aslanı'nı boğarak öldürmeye çalışıyor (**Resim 80**)⁴⁵⁷.



Resim 80: Herakles, Nemea Aslanı'nı boğarken. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180).

Herakles'in ikinci görevi, Lerna kentinin yakınlarındaki bataklıkta mesken tutan, köpeğe benzer gövdeli ve yılanı dokuz başlı bir yaratık olan Hydra Canavarı'nı öldürmektir⁴⁵⁸. Caracalla Dönemi'nden (MS 211-217) bir serinin ön yüzünde sağa profilden Julia Domna'nın portresi, arka yüzünde sola profilden boynunda aslan postu ile çıplak Herakles, sağ eliyle tuttuğu lobutu ile Lerna Hydrası'nın ölümsüz başını etkisiz hale getirmeye çalışıyor (**Resim 81**)⁴⁵⁹.



Resim 81: Herakles, Lerna Hydrası'nı etkisiz hale getirmeye çalışıyor. Julia Domna sikkesi (MS 193-211).

Herakles'e verilen üçüncü görev, Keryneia Tepesi'nde otlayan, tanrıça Artemis'in bile yakalayamadığı, çok hızlı koşan, zararsız bir dişi geyiği yakalayıp canlı olarak

⁴⁵⁶ Erhat 1996, 138.

⁴⁵⁷ RPC IV.1, Nr. 5117 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5117> (Erişim Tarihi: 04.01.2026).

⁴⁵⁸ Erhat 1996, 138.

⁴⁵⁹ RPC V.2, Nr. 78514 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78514> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

krala getirmektir⁴⁶⁰. Herakles, bir yıl yonunca iz sürdükten sonra geyiği yakalamayı başarır. Caracalla Dönemi'nde (MS 198-217) darp edilen bir seri üzerinde Herakles'in geyiği yakalama anı tasvir edilmiştir; Herakles, sola doğru kaçmaya çalışan geyiği boy-nuzlarından tutup, sırtına bastırarak yaralamadan yakalamaya çalışmaktadır (**Resim 82**)⁴⁶¹. Ön yüzde Commodus'un betimlendiği Marcus Aurelius Dönemi'ne (MS 161-180) ait bir seri üzerinde ise yakalanan geyiğin taşınma anı konu edilmiştir. Cepheden betimlenen çıplak Herakles omzunda Keryneia Geyiği ile sola doğru ilerliyor, sağda lobutu (**Resim 83**)⁴⁶².



Resim 82: Herakles, Keryneia Geyiği'ni yakalarken. Caracalla Dönemi (MS 198-217).



Resim 83: Herakles, Keryneia Geyiği'ni yakaladıktan sonra taşırken. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180).

Dördüncü görev, Erymanthos Dağı'nın eteklerindeki köyleri ve tarlaları talan eden azman bir yaban domuzunun yakalanarak canlı bir şekilde Kral Eurystheus'a teslim edilmesidir⁴⁶³. Caracalla Dönemi'ne (MS 198-217) ait bir sikke üzerinde yaban domuzunun yakalanma anı resmedilmiştir. Sikkenin arka yüzünde çıplak Herakles, Erymanthian Yaban Domuzu'nu zarar vermeden yakalamaya çalışmaktadır (**Resim 84**)⁴⁶⁴. Marcus Aurelius Dönemi'ne (MS 161-180) ait bir sikke üzerinde ise Herakles'in Erymanthian Yaban Domuzu'nu taşıma anı konu edilmiştir (**Resim 85**)⁴⁶⁵.

⁴⁶⁰ Erhat 1996, 138.

⁴⁶¹ RPC V.2, Nr. 67663 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/67663> (Erişim Tarihi: 05.01.2026).

⁴⁶² RPC IV.1, Nr. 11135 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/11135> (Erişim Tarihi: 04.01.2026).

⁴⁶³ Erhat 1996, 138.

⁴⁶⁴ RPC IV.1, Nr. 78259 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78259> (Erişim Tarihi: 05.01.2026).

⁴⁶⁵ RPC IV.1, Nr. 11777 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/11777> (Erişim Tarihi: 04.01.2026).



Resim 84: Herakles, Erymanthian Yaban Domuzu'nu yakalarken. Caracalla Dönemi (MS 198-217).



Resim 85: Herakles'in Erymanthian Yaban Domuzu'nun taşınması. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180).

Stymphalia Gölü çevresinde yaşayan ve etrafa ciddi boyutta zarar veren kuşların bölgeden uzaklaştırılması Herakles'in altıncı görevidir⁴⁶⁶. Athena'nın verdiği tunçtan yapılma bir çift zil (veya bir çingirak) ile kuşları korkutup havalandıran Herakles, ok ve taş fırlatarak birçoğunu öldürmüş, geride kalanlar da uçup gitmiştir. Böylece göl civarında hiç kuş kalmamıştır. Caracalla Dönemi'ne (MS 198-217) ait bir sikke üzerinde aslan postu giymiş Herakles sağa doğru yayıyla Stymphalian Kuşları'na doğru ok atarak iki kuşu yere düşürüyor (**Resim 86**)⁴⁶⁷. Ön yüzünde Valerian'ın betimlendiği Valerianus ve Gallienus Dönemlerine (MS 253-260) ait bir sikke üzerinde ise Herakles cepheden ve çıplak betimlenmiştir. Solunda aslan postu ve lobutunu taşır. Sağ yanında zeminde ise bir yay ve içerisinde ok dolu bir sadak bulunur (**Resim 87**)⁴⁶⁸. Ok ve yay nedeniyle bu kompozisyonun da Stymphalian Kuşları ile ilintili olduğu düşünülmektedir.

⁴⁶⁶ Erhat 1996, 138.

⁴⁶⁷ RPC V.2, Nr. 78256 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78256> (Erişim Tarihi: 06.01.2026).

⁴⁶⁸ RPC X, Nr. 74262 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/74262> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).



Resim 86: Herakles, Stymphalia Kuşları'nı öldürürken. Caracalla Dönemi (MS 198-217).



Resim 87: Cepheden çıplak Herakles, Stymphalia Kuşları'nı gözetlerken. Valerianus Dönemi (MS 253-260).

Herakles'in yedinci görevi, Girit Adası'nda yarı insan yarı boğa bir yaratık olan Minotaurus'un babası beyaz boğayı canlı getirmektir⁴⁶⁹. Girit Boğası olarak nam salmış boğa, sürüldüğü kırsal alanda giderek azgınlaşmış, adaya zarar vermeye başlamıştır. Herakles, boğayı boynuzlarından yere çalarak yakalamış ve gemiye koyup Mikenai'ye götürmüştür. Caracalla Dönemi'ne (MS 198-217) ait bir sikke üzerinde çıplak Herakles'in sağ eliyle Girit Boğası'nı boynuzlarından yakalama anı gösterilmektedir (**Resim 88**)⁴⁷⁰.



Resim 88: Herakles'in Girit Boğası'nı yakalaması. Caracalla Dönemi (MS 198-217).

Herakles'in sekizinci görevinin konusu, Trakya Kralı Diomedes'in insan etine

⁴⁶⁹ Erhat 1996, 139.

⁴⁷⁰ RPC V.2, Nr. 80295 (atanmamış), <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/80295> (Erişim Tarihi: 05.01.2026).

alıştırdığı dört vahşi kırsığı canlı getirmektir⁴⁷¹. Trakya'ya giden Herakles, atları zincirlerle birbirlerine bağlayıp gemiyle Kral Eurystheus'a götürmüştür. Caracalla Dönemi'ne (MS 198-217) ait bir seride Herakles'in dört vahşi kırsığı yakalayıp zincirlerle birbirlerine bağladığı atları gemiye götürmesi betimlenmiştir (**Resim 89**)⁴⁷².



Resim 89: Herakles, Diomedes'in kırsaklarını gemiye götürürken. Caracalla Dönemi (MS 198-217).

Herakles'e buyrulan on birinci görev bir önceki işin yaşandığı yerlerden fazla uzak olmayan, yani bilinen coğrafyanın yine en batısındaki bir bahçede dikili bir elma ağacından üç altın elmayı koparıp getirmektir⁴⁷³. Marcus Aurelius Dönemi'ne (MS 161-180) ait bir sikke üzerinde Herakles cepheden çıplak ayakta durmaktadır. Solu ile aslan postu sarılı lobuta yaslanırken, sağ eli arkada kalçasının üzerindedir (**Resim 90**)⁴⁷⁴. Bu tip, Hesperidlerin altından elmalarını aldıktan sonra dinlenmesini temsil eden Lysippos'un Herakles Farnese heykeline benzemektedir⁴⁷⁵. Tip ilk olarak Domitianus Dönemi (MS 81-96) sikkelerinde karşımıza çıkmaktadır. Valerianus ve Gallienus Dönemlerine (MS 253-260) ait bir sikke üzerinde cepheden ayakta duran çıplak Herakles; sağ elinde Hesperidlerin elmalarını, solunda ise lobutunu tutuyor; bacaklarının arkasında sola doğru uzanmış bir aslan var (**Resim 91**)⁴⁷⁶.



Resim 90: Herakles, Hesperidlerin elmalarını aldıktan sonra dinlenirken. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180).

⁴⁷¹ Erhat 1996, 139.

⁴⁷² RPC V.2, Nr. 78141 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78141> (Erişim Tarihi: 05.01.2026).

⁴⁷³ Erhat 1996, 139.

⁴⁷⁴ RPC IV.1, Nr. 6241 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/6241> (Erişim Tarihi: 04.01.2026).

⁴⁷⁵ Weiser 1983, 202 Nr.12 Taf. 1.

⁴⁷⁶ RPC X, Nr. 74816 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/74816> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).



Resim 91: Hesperidlerin altından elmaları ile Herakles. Valerianus ve Gallienus Dönemi (MS 253-260).

Herakles'in on ikinci ve son görevi ölümler diyarının kapı bekçisi Kerberos'u getirmektir⁴⁷⁷. Kerberos, Hades'in yönettiği yeraltında bulunan ölümler dünyasının kapısında bekçilik yapan üç başlı bir köpektir. Dev zincirlerle bağlı olan bu köpeğin görevi yer altına giren ölümlerin tekrar geri dönmesine engel olmaktır. Caracalla Dönemi'ne (MS 198-217) ait bir sikke üzerinde çıplak Herakles solunda yer alan Kerberos'u yakalamaya çalışmaktadır, yukarı kaldırdığı sağ elinde lobutunu tutuyor, sol eli ise kalçasındadır (**Resim 92**)⁴⁷⁸.



Resim 92: Herakles, Kerberos'u yakalamaya çalışıyor. Caracalla Dönemi (MS 198-217).

Herakles, Nikaia kentinin mitolojik kurucularından birisidir. Günümüze ulaşan yazıtlar ve sikke betimleri kentte bir Herakles kültürünün olduğuna işaret etmektedir. Herakles'e ait bir kült merkezi veya tapınak yeri bilinmemektedir. Bununla birlikte Deliktaş Taş Ocağı'nda *in-situ* bir Herakles Kabartması bulunmaktadır (**Resim 21-22, 93**)⁴⁷⁹. Taş ocağı, ilçe merkezinin 2,5 km kuzeydoğusunda, İznik - Sansarak Mahallesi yolu üzerindedir. 130 x 170 cm boyutlarında konikal bir nişin içerisine yer alan 100 x 150 cm ölçülerindeki kabartma, sade bir işçiliğe sahiptir⁴⁸⁰. Yüksek kabartmada baş bölümü gövdeye nazaran biraz daha özenli işlenmiştir. Figür ayakta durmaktadır, çıplaktır ve yüz detayları aşınmış olsa da sakallı olduğu bellidir. Vücudu ¾ cephe-

⁴⁷⁷ Erhat 1996, 139.

⁴⁷⁸ RPC V.2, Nr. 95942 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/95942> (Erişim Tarihi: 05.01.2026).

⁴⁷⁹ Koordinatlar: 40° 26' 53" K ve 029° 44' 10" E.

⁴⁸⁰ Şahin vd. 2008, 17.

den betimlenmiştir, sol eli belinde durmaktadır ve sağ elini ise belirgin olmayan bir kütleye doğru uzatmıştır. Betimlenen figürün sağ bacağı sabit, sol bacağı ise dizden hafifçe kırık bir pozisyonda durmaktadır. Erkek figürü, sakallı olması, kaslı vücudu ve sağında bulunan lobutu nedeniyle Herakles olmalıdır. Kabartmanın sol yanında genel hatları ile gösterilen bir sunak bulunmaktadır. Sunağın cephesi ile önünde aynı fonksiyonda üstten aşağıya doğru genişleyen 1,50 m yüksekliğinde bir platform bulunmaktadır. Platformun ölçüleri 1,45 x 2,10 metredir. Kabartma, stili ve bulunduğu yer göz önüne alınarak Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmektedir. Kabartma, taş ocağında çalışan taş ustaları tarafından yapılmış olmalıdır. Taşoz⁴⁸¹ veya Rhamnous'ta⁴⁸² bulunan taş ocaklarında da benzer şekilde Herakles kabartmalarına rastlanmıştır. Kabartmanın, Herakles için yapılan bir kült nişi olduğu ve taş ocağında çalışan işçiler için yerel bir tapınım alanı, yani bir tür işçi larariumu olarak hizmet gördüğü düşünülmektedir.



Resim 93: Deliktaş Taş Ocağı'nda Herakles kült nişi.

Zeus / Jüpiter

Titan Kronos ve Rhea'nın oğlu ve tanrıça Hera'nın kocası olan Zeus, Yunan dininin en güçlü tanrısı olup, Roma Mitolojisi'nde Jüpiter adıyla saygı görür⁴⁸³. "*Tanrıların ve insanların babası*" olan Zeus, Olympos'un zirvesinde oturur, göklerin, şimşeklerin ve gök gürültülerinin hâkimidir⁴⁸⁴. Bu özelliklerini göstermek amacıyla genelde bir şimşekle veya bir taht üzerinde betimlenir. Diğer belirteçleri arasında kartal ve asa bulunmaktadır.

Nikaia'da diğer tanrı ve tanrıçalara kıyasla Zeus için sunulan adak sayısı oldukça

⁴⁸¹ Kozelj - Sodini 1981, 961-963 Resim 72.

⁴⁸² Petrakous 1979, 2-3 Lev. 3a.

⁴⁸³ Henrichs 2002, 782.

⁴⁸⁴ Hom. Il. 1. 544, 581; Henrichs 2002, 782.

fazladır⁴⁸⁵. Nikaia kentinde bulunan yazıtlarda 24 farklı Zeus epiteti tespit edilmiştir⁴⁸⁶. Ancak

Ön yüzünde sola profilden Lucius Verus'un portresinin yer aldığı bir Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169) sikkesi üzerinde tanrıyı farklı olarak "*Kersoullos*" epiteti ile görmektediriz (**Resim 94**)⁴⁸⁷.



Resim 94: Zeus Kersoullos. Marcus Aurelius sikkesi (MS 161-169).

Nikaia sikkeleri üzerinde en sık rastlanan tanrılardan birisi olan Zeus⁴⁸⁸, Antoninus Pius Dönemi'nden (MS 138-161) bir sikke üzerinde tahtında cepheden oturmaktadır. Sağ elinde şimşek, solunda asa tutar (**Resim 95**)⁴⁸⁹. Zeus'un ayaklarının ucunda iki figür bulunur; bunlardan biri bereket boynuzu ve mısır başaklarıyla Gaia, diğeri yelken ve dümenle Thalassa'dır. Sikkenin etrafında on iki burca işaret eden Zodyak yer alır.



Resim 95: Taht üzerinde Zeus. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161).

Zeus genelde taht üzerinde otururken, sağ elinde sunu taşı, solunda asa ile resmedilmiştir (**Resim 96**)⁴⁹⁰. Farklılıklar küçük detaylardır. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211) sikkelerinde bu detayları görmek mümkündür; mesela bir seride ayaku-

⁴⁸⁵ Özkılınç 2019, 56.

⁴⁸⁶ Özkılınç 2019, 56-64.

⁴⁸⁷ RPC IV.1, Nr. 10011 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/10011> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

⁴⁸⁸ Özkılınç 2019, 64 dipnot 367.

⁴⁸⁹ RPC IV.1, Nr. 5867 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5867> (Erişim Tarihi: 09.01.2026).

⁴⁹⁰ RPC V.2, Nr. 78877 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78877> (Erişim Tarihi: 09.01.2026).

cunda kartal bulunur (**Resim 97**)⁴⁹¹ veya sağ elinin üzerinde Nike tutmaktadır (**Resim 98**)⁴⁹².



Resim 96: Taht üzerinde Zeus. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211).



Resim 97: Ayakucunda kartal ile Zeus. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211).



Resim 98: Sağ elinde Nike ile Zeus. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211).

Nikaia sikkelerinde Zeus'u sağ elinde sunu taşı, solunda asasıyla birlikte ayakta da görürüz. Ön yüzünde sağa profilden Lucius Verus'un portresinin yer aldığı bir Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169) sikkesi üzerinde Zeus'u üst vücudunu açıkta bırakan bir *himation* (manto) giymiş olarak cepheden ayakta, başı sağına dönük görüyoruz; sağında sunu taşı, solunda asa tutuyor (**Resim 99**)⁴⁹³.

⁴⁹¹ RPC V.2, Nr. 78878 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78878> (Erişim Tarihi: 09.01.2026).

⁴⁹² RPC V.2, Nr. 78880 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78880> (Erişim Tarihi: 09.01.2026).

⁴⁹³ RPC IV.1, Nr. 5962 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5962> (Erişim Tarihi: 09.01.2026).



Resim 99: Ayakta Zeus. Lucius Verus sikkesi (MS 161-169).

Zeus, Septimius Severus Dönemi'ne (MS 193-211) ait bir sikke üzerinde ise yıldırım demeti fırlatırken betimlenmiştir. Cepheden çıplak ayakta duran Zeus, soluna doğru dönmüş, sağ elinde yıldırım demeti, sol elinde kartal tutmaktadır (**Resim 100**)⁴⁹⁴.



Resim 100: Yıldırım demeti fırlatan Zeus. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211).

Sonuç olarak Nikaia kentinde bulunan yazıtlar ve sikkeler üzerinde yer alan betimler kentte bir Zeus tapınınının olduğunu kanıtlamaktadır. Kült alanının kentin merkezinde, günümüzdeki Ayasofya Kilisesi / Orhan Cami'nin altında veya yakınında olduğu söylene de bugüne kadar doğruluğunu gösterir herhangi bir kanıt elde edilememiştir.

Asklepios / Aesculapius

Apollon'un oğlu Asklepios, sağlığın ve tıbbın tanrısı olarak bilinmektedir⁴⁹⁵. Asklepios'un doğumu ile ilgili çeşitli söylenceler vardır. Messenia söylencesine göre, şifa ve sağlık tanrısı Asklepios, Apollon ile Leukippos'un kızı Arsinoe'nin oğludur⁴⁹⁶. Thes-salialı Lakeria'ya göre de Asklepios, Kral Phlegyas'ın kızı Koronis ile Apollon'un oğludur⁴⁹⁷. Apollon veya Hermes Koronis'den doğan çocuğu yetiştirmesi için Kheiron'a⁴⁹⁸

⁴⁹⁴ RPC V.2, Nr. 78682 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78682> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

⁴⁹⁵ Graf 1997, 94.

⁴⁹⁶ Paus. II, 26, 7; Roscher 1884, 616.

⁴⁹⁷ Paus. II, 26, 4, 7; Roscher 1884, 618.

⁴⁹⁸ Kronos ile Philyra'nın oğlu olan Kheiron at adamların en iyisi, en ünlüsü, en bilginidir. Adı "Kheir" yani "el" den gelir. Eli her işe yatkındır. Doğanın sırlarına ermiş, doğanın içinde yaşayan birisidir. Ayrıca bk. Paus. II, 26, 6.

vermiş, Kheiron da ona iyileştirme ve şifa verme sanatını öğretmiştir⁴⁹⁹. Asklepios öğrendiklerini daha da geliştirerek sadece hasta olan insanları iyileştirmekle yetinmeyip, ölüleri diriltmeye de başlamıştır⁵⁰⁰. Ölmüş olan insanların yeniden dirilmesini tehlikeli gören Zeus, Asklepios'u bir yıldırımla öldürmüştür⁵⁰¹. Ardından, Apollon, oğlu Asklepios'u yıldızların arasına yerleştirmiştir⁵⁰². Asklepios'un çok sayıda çocuğu vardır, ancak bunlar arasından kızı Hygeia veya Hygieia⁵⁰³ ve oğlu Telesphoros⁵⁰⁴ ön plana çıkmaktadır.

Hygeia, sağlık ve temizliği temsil eder. Babası Asklepios'un iyileştirme görevini, kızı Hygieia koruma temalı olarak gerçekleştirmektedir⁵⁰⁵. Genellikle babası gibi *patera* ve yılanla tasvir edilmiştir.

Telesphoros ise yalnız ya da Asklepios ile birlikte görülür, ancak Asklepios ve Hygieia ile bir *triade* de oluşturabilirler⁵⁰⁶. Genelde kapüşonlu mantoya sarınmış olarak betimlenen Telesphoros, Geç Helenistik Dönem'de ortaya çıkar ve Helenistik tapınaklarda yer alır. Hakkında fazla bilgi bulunmayan bu çocuk tanrı, Asklepios'un oğlu veya yardımcısı olarak tanımlanır⁵⁰⁷. Telesphoros tapınımı, kökeni hâlâ bilinmemekle birlikte arkeolojik veriler sayesinde MÖ 2. yüzyıl ile MS 1. yüzyıl arasında farklı bölgelerden bulunan terakota figürinlerden tanınmaktadır. İlk defa Telesphoros ismi MS 98-102 yıllarına tarihlenen Pergamon'dan bir sunak yazıtında karşımıza çıkar⁵⁰⁸. MS 2. yüzyıldan itibaren Telesphoros kültü özellikle Küçük Asya'dan Tuna bölgesine kadar yayılmıştır⁵⁰⁹.

İznik'te ele geçen erken Roma İmparatorluk Devri'ne ait bir onur yazıtı Nikaia'da tanrı Asklepios için düzenlenen "*Asklepeia*" isimli bir bayramdan bahsetmektedir⁵¹⁰. Bu kültün varlığına kanıt olarak kentin isminin durduğu yerde bulunan delik nedeniyle darp yeri tam olarak anlaşılamayan bir sikke gösterilmektedir⁵¹¹.

Asklepios, Nikaia sikkeleri üzerinde en fazla görülen tanrılardan birisidir. Bu durum Nikaialıların sık sık sağlık problemi yaşadıklarına işaret etmektedir. Bu problemlerden en önemlisi salgın hastalıklar olmalıdır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde

⁴⁹⁹ Hom. II. IV, 219.

⁵⁰⁰ Apollod. III, 10.4.

⁵⁰¹ Preller 1984, 517.

⁵⁰² Ov. met. II, 642; Erhat 1996, 68.

⁵⁰³ Paus. II, 11, 6.

⁵⁰⁴ Paus. I, 34, 3.

⁵⁰⁵ Graf 1998b, 777-778.

⁵⁰⁶ Bir araya gelen üç tanrının beraber tapınım görmesi. Ayrıca bk. Mehrlein 1959, 274-277, 282-288; Fuchs 1992, 173; Zimmermann 2002, 96.

⁵⁰⁷ Donceva 2001, 99.

⁵⁰⁸ Zimmermann 2002, 96.

⁵⁰⁹ Zimmermann 2002, 96.

⁵¹⁰ RG Lev. 84, No. 2,10; Şahin 1987, 77-78 T 34h.

⁵¹¹ Th. Reinach bu sikkenin Nikaia'ya ait olduğundan kuşku duymaktadır (RG, 397 dipnot 1). Bosch ise sikkenin Nikaia'ya ait olması gerektiğini düşünmektedir (Bosch 1950). Ayrıca bk. Şahin 1987, 77 dipnot 1.

doğuya yollanan ordu Nikaia üzerinden geçmiş ve geri dönmüştür⁵¹². İlerleyen dönemde ise bu güzergâh hacıyolu olarak kullanılmıştır. Kentin yoğun olarak kullanılan bir yol ağı üzerinde bulunması sık sık veba gibi salgın hastalıkların görülmesine neden olmuştur⁵¹³.

Antoninus Pius (MS 138-161) ve Marcus Aurelius (MS 161-180) Devirlerine ait birçok Nikaia sikkесinin arka yüzünde Asklepios'a ithaf vardır⁵¹⁴. Bu sikkelerin her iki imparator devrinde yaşanan veba salgını ile ilişkili olduğu düşünülmektedir⁵¹⁵. Roma İmparatorluk Dönemi'nde doğuya doğru yollanan ordunun Nikaia'dan geçmesi veya buradan geri çekilmesi şehre başta veba olmak üzere birçok salgın hastalığın gelmesine neden olmuştur⁵¹⁶. Bu sebeple Nikaia'da Asklepios'a karşı özel bir ilgi gösterilmiştir⁵¹⁷. Ancak bu ilginin sebebinin salt salgın hastalıklar ile ilintilendirilmesi yanlış olacaktır. Zira Nikaia, Antik Çağ'da şifalı suları olan, bağlarıyla üne kavuşmuş, güzel havasıyla bilinen bir kenttir⁵¹⁸. Bu nedenle Nikaia'da Asklepios'un ön plana çıkması ve şifa dağıtması normaldir.

Bilindiği gibi, Antoninus Pius Dönemi'nde İmparatorluğun birçok bölgesinde salgın hastalıklar baş göstermiştir. Bu salgın döneminde üzerinde sağlık tanrıları Asklepios (**Resim 101**)⁵¹⁹, Hygieia (**Resim 102**)⁵²⁰, Telesphoros (**Resim 103**)⁵²¹ veya sadece bir sunağa sarılı yılan betimi bulunan (**Resim 104**)⁵²² sikkelerin Nikaia'da darp edilmiş olması, hastalığın Nikaia'ya kadar yayıldığına işaret etmektedir. Nikaialılar bu sikkeler ile salgın hastalıktan kurtulmalarına yardımcı olduğuna inandıkları tanrı Asklepios'a şükran duygularını ifade etmiş olmalıdırlar. Bu çıkarımı sikkeler üzerinde yer alan ifadelerle de kanıtlamak mümkündür: "*Kurtarıcı Asklepios'a*"⁵²³.

⁵¹² Paus. II, 26, 7; Roscher 1884, 616; Boyana 2018: 119, Özkılınç 2019, 29 dipnot 128.

⁵¹³ Boyana 2018, 119.

⁵¹⁴ RG 83-94, 101-104, 126, 164-167, 201, 795; SNG von Aulock, 545, 547, 7025; Pick 1929, 43 dipnot 1; Weiser 1983, 201 nr. 11, 215 nr. 34, 224 nr. 54, 248 nr.118, 257 nr.142/3, 290 nr. 222; Şahin 1987, 78.

⁵¹⁵ Özkılınç 2019, 29.

⁵¹⁶ Eyice 1991, 9.

⁵¹⁷ Boyana 2018, 119.

⁵¹⁸ Özkılınç 2019, 32.

⁵¹⁹ RPC IV.1, Nr. 5511 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5511> (Erişim Tarihi: 17.12.2025).

⁵²⁰ RPC IV.1, Nr. 6242 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/6242> (Erişim Tarihi: 17.12.2025).

⁵²¹ RPC IV.1, Nr. 17572 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/17572> (Erişim Tarihi: 17.12.2025).

⁵²² İznik Gölü Bazilikal Kilise buluntusu, bronz, 9 mm, 3 gr. Öy: Sağa profilden Antoninus Pius büstü ve AYT(ομρατωρ) KAI(σαρ) T(ιτος) AI(λιος) AΔP(ιανος) - ANTONINOC CE(βαστος). Ay: Yılanın dolandığı bir sunak ve çevresinde CΩTHPI - ACKΛH(πιω) / NIKAIEIC (İznikliler, kurtarıcı Asklepios'a). Ayrıca bk. Şahin 2016, 48.

⁵²³ RPC IV.1, Nr. 5491 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5491> (Erişim Tarihi: 17.12.2025).



Resim 101: Asklepios. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161).



Resim 102: Hygieia. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180).



Resim 103: Telesphorus. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161).



Resim 104: Yılan sarılı süslü sunak. Antoninus Pius sikkesi.

Nikaia sikkelerinde Asklepios, Hygieia ve Telesphorus birlikte (**Resim 105**)⁵²⁴ veya her biri ayrı ayrı betimlenebilmektedirler. Asklepios, göğsünün önünde bir yılan ile üst vücudu çıplak şekilde, başı sağına dönük sakallı büst olarak gösterilebileceği gibi (**Resim 106**)⁵²⁵ yarı çıplak giyimli, soluna dönük, soluyla yılan dolanmış esasına dayalı, ayakta dururken de resmedilebilmektedir (**Resim 107**)⁵²⁶. Bununla birlikte tekil bir örnekte Asklepios, kanatlı bir yılan üzerinde, solunda tuttuğu yılanlı asası ile soluna dönük otururken (**Resim 108**)⁵²⁷, bir örnekte de oturur şekilde duran kızı Hygieia ile betimlenmiştir (**Resim 109**)⁵²⁸. Nikaia sikkelerinde görülen süslü bir sunağa sarılı yıl anda olduğu gibi (**Resim 104**) tek başına duran yılan betimi de Asklepios ile ilgili olmalıdır (**Resim 110**)⁵²⁹.



Resim 105: Asklepios, Hygieia ve Telesphorus. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161).



Resim 106: Asklepios büstü. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161).

⁵²⁴ RPC IV.1, Nr. 5879 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5879> (Erişim Tarihi: 17.12.2025).

⁵²⁵ RPC IV.1, Nr. 5880 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5880> (Erişim Tarihi: 27.12.2025).

⁵²⁶ RPC IV.1, Nr. 6254 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/6254> (Erişim Tarihi: 27.12.2025).

⁵²⁷ RPC VI, Nr. 3156 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3156> (Erişim Tarihi: 27.12.2025).

⁵²⁸ RPC VI, Nr. 3210 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3210> (Erişim Tarihi: 27.12.2025).

⁵²⁹ RPC IV.1, Nr. 5509 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5509> (Erişim Tarihi: 27.12.2025).



Resim 107: Asklepios solu ile asasına yaslanıyor. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180).



Resim 108: Asklepios kanatlı bir yılan üzerinde ilerlerken. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235).



Resim 109: Asklepios, oturur şekilde yılanı elmayla besleyen Hygieia ile aralarında yılan sarkan bir ağaç ve çıplak, ayakta duran bir çocuk var. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235).



Resim 110: Kıvrılarak ilerleyen yılan. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161).

Sikkelere göre şifa tanrısı Asklepios kültü, Nikaia'da MS 2. yüzyılın ortalarından başlayarak 3. yüzyılın ortalarına kadar etkili olmuştur. Asklepios'un betimlendiği sikkeler ilk olarak Antoninus Pius Dönemi ile birlikte karşımıza çıkar. Bu ilk sikkelerde "*Kurtarıcı Asklepios'a*" ibaresinin bulunması, kültürün Nikaia'ya gelişinde salgın hastalıkların rolünün olduğunu düşündürmektedir.

Apollon / Apollo

Nikaia'da Apollon kültürünü belgeleyen en önemli arkeolojik veri, İmparator Commodus Dönemi'ne (MS 177-192) tarihlendirilen bir yazıttır⁵³⁰. Yazıtta İmparator Commodus'un desteğiyle tanrı Apollon adına sur duvarlarının dışında yaptırılmakta olan bir tapınaktan bahsedilmektedir.

İznik buluntusu olduğu söylenen Apollon isminin yer aldığı bir yazıt Bursa Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır. Sunağın her yanı girlandlarla süslüdür⁵³¹.

Nikaia'da Apollon kültüne işaret eden en erken tarihli belge MÖ 62-59 yıllarında Proconsul Gaius Papirus Carbo tarafından darp edilen sikkelerdir. Sikkenin bir yüzünde sağa dönük, defne çelenkli bir Apollon başı yer almakta; arka yüzde ise bir thyrusos bulunmaktadır (**Resim 111**)⁵³².



Resim 111: Apollon. Gaius Papirus Carbo sikkesi (MÖ 62-59).

Roma İmparatorluğu Dönemi'nde ise Marcus Aurelius⁵³³ (MS 161-180), Caracalla⁵³⁴ (MS 198-217) ve Severus Alexander⁵³⁵ (MS 222-235) Dönemlerinde Apollon betimli sikkeler görülmektedir. Apollon Tapınağı yaptırdığını söyleyen İmparator Commodus'a ait Nikaia sikkeleri üzerinde Apollon'a yer verilmemiş olması kayda değerdir. Bu durum tapınağın Commodus Dönemi'nde tamamlanamadığını düşündürmektedir.

⁵³⁰ Merkelbach 1987, 15.

⁵³¹ Schneider 1943, Taf.21c; Şahin 1979, 32b No. 33; Özkılınç 2019, 22 dipnot 107.

⁵³² Weiser 1983, 195-196 Kat. 1-3 Taf. 1. Ayrıca bk. RG 398, 8 Lev. 65 No.7; Mionnet 1830, No. 207; Mionnet 1830, No. 398; BMC 1889, No. 7; SNG 1944, No. 467; Weiser 1983, 195-196 Kat. 1-3 Taf. 1; Özkılınç 2019, 24 dipnot 108.

⁵³³ RG 416,140.

⁵³⁴ Özkılınç 2019, 25.

⁵³⁵ RG 473, 585, Lev.82, no.14.

Marcus Aurelius Dönemi'ne (MS 161-180) ait bir sikke üzerinde, tanrı Apollon çıplak sağa doğru dönük ve yürür pozisyonunda, başında bir defne çelengi ile tasvir edilmiştir. Sağ elinde bir defne dalı, sol elinde bir yay tutmaktadır. Apollon'un önünde üçayaklı kazan, arkasında yılan sarılmış bir ağaç durmaktadır (**Resim 112**)⁵³⁶.



Resim 112: Cepheden Apollon. Marcus Aurelius sikkesi (MS 161-180).

İmparator Alexander Severus Dönemi'nde (MS 222-235) darp edilen bir Nikaia sikkesi üzerinde tanrı Apollon çıplak, sağına dönük ayakta durmaktadır; sağ elinde bir defne dalı, sol elinde asa tutmaktadır. Yılan bu defa sol dirseği ile destek aldığı üçayaklı kazana sarılıdır (**Resim 113**)⁵³⁷.



Resim 113: Üçayaklı kazanın yanında Apollon. Alexander Severus Sikkesi (MS 222-235).

Caracalla Dönemi'ne (MS 211-217) ait bir sikke üzerinde çıplak cepheden ayakta betimlenen Apollon sağa doğru oku ve yayıyla ilerlemektedir (**Resim 114**)⁵³⁸.

⁵³⁶ RPC IV.1, Nr. 10641 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/10641> (Erişim Tarihi: 09.12.2025).

⁵³⁷ RPC VI, Nr. 3206 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3206> (Erişim Tarihi: 09.12.2025).

⁵³⁸ RPC V.2, Nr. 78075 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78075> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).



Resim 114: Oku ve yayıyla Apollon. Caracalla Dönemi (MS 211-217).

Ön yüzde İmparator Gallienus'un betimlendiği Valerianus ve Gallienus Dönemlerine (MS 253-260) ait bir sikke üzerinde sağa doğru profilden oturan Apollon; sağ dirseği ile kaideden destek alıyor, sol elinde lir tutmaktadır (**Resim 115**)⁵³⁹.



Resim 115: Lir çalan Apollon. Valerianus ve Gallienus Dönemleri (MS 253-260).

Maximinus Dönemi'ne (MS 235-238) tarihlenen bir sikke üzerinde ise cepheden ayakta çıplak betimlenen Apollon'u, *Sauroktonos* tipinde, sağ elini yukarı kaldırmış, sol eli ile uzun bir dal tutarken görüyoruz (**Resim 116**)⁵⁴⁰.



Resim 116: Apollon *Sauroktonos*. Maximinus Dönemi (MS 235-238).

Hem epigrafik hem nümizmatik bulgular sayesinde Nikaia'da Apollon kültürünün

⁵³⁹ RPC X, Nr. 74470 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/74470> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

⁵⁴⁰ RPC VI, Nr. 30984 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/30984> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

olduğunu söylemek mümkündür. R. Merkelbach, Nikaia’da kültünün varlığını belgeleyebildiğimiz Apollon’un, Helios ile bir tutulduğunu ve kültlerinin ortak olabileceğini ileri sürmektedir⁵⁴¹. Ancak bu iddiayı destekleyebilecek herhangi bir arkeolojik belge bugüne kadar bulunamamıştır⁵⁴².

Nikaia sikkelerine göre tanrı Apollon tasvirleri, dönemlere göre çok büyük değişiklikler göstermemektedir; genelde çıplak, elinde yay, defne dalı, asa tutarken, başında defne çelengiyle tasvir edilmiştir. Yanında uçayağa veya ağaca sarılı yılan bulunmaktadır. Yılan şifa dağıtmaya, uçayak yarışmalara veya kehanete işaret etmektedir. Ayrıca yazılı kaynaklar sayesinde Nikaia’nın dışında tanrı için bir tapınak yaptırıldığını biliyoruz. Bu kayıp tapınağın yeri için adaylardan birisi İznik Gölü kıyısında tarafımızdan keşfedilen Bazilikal Kilise’nin bulunduğu alandır. Devşirme olarak kullanılan mermer mimari bloklar ve kilise kalıntısında yapılan kazılarda MÖ 1. yüzyılın ortalarına kadar geri giden buluntular bu hipotezimizi desteklemektedir⁵⁴³.

Artemis / Diana

Tanrıça Artemis, Yunan Panteonu’nda Zeus ve Leto’nun kızı ve Apollon’un ikizi olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁴⁴. Romalılar ise Diana olarak saygı göstermişlerdir⁵⁴⁵. Artemis doğanın egemeni ve bereketin temsilcisidir, ölümü, özellikle de kadın ölümünü niteler⁵⁴⁶. Atribüt olarak yay, ok, meşale ve mızrak ile karşımıza çıkar⁵⁴⁷.

Nikaia kentinde Artemis ile ilgili yazılı bir belge bulunmamış olup, sikke betimlerinde de fazla ön plana çıkmaz⁵⁴⁸. Kent sikkelerinde tanrıçayı genellikle kısa *khiton*, ellerinde yay ve oku, yanında geyik veya köpek ile avcı şeklinde görürüz. Örneğin Marcus Aurelius Dönemi’ne (MS 161-180) ait bir sikkede yanında geyik ile betimlenmiştir (**Resim 117**)⁵⁴⁹. Ön yüzünde II. Philip’in betimlendiği Philippus Arab Dönemi’ne (MS 244-249) ait bir sikke üzerinde benzer kompozisyonu sola profilden de görmek mümkündür (**Resim 118**)⁵⁵⁰. Gordianus Dönemi’ne (MS 238-244) tarihlenen bir seride ise tanrıça yanında köpek ile betimlenmiştir (**Resim 119**)⁵⁵¹.

⁵⁴¹ Merkelbach 1987, 67.

⁵⁴² Özkılınç 2019, 22.

⁵⁴³ Şahin 2017a, 52-53. Ayrıca bk. aşağıda “Apollon Tapınağı” bölümü.

⁵⁴⁴ Wernicke 1895, 1336.

⁵⁴⁵ Graf 1997b, 54; Wilde 1999, 69.

⁵⁴⁶ Özkılınç 2019, 71-72.

⁵⁴⁷ Karayaka 2007, 93.

⁵⁴⁸ Özkılınç 2019, 76 dipnot 445.

⁵⁴⁹ RPC IV.1, Nr. 5923 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5923> (Erişim Tarihi: 12.01.2026).

⁵⁵⁰ RPC VIII, Nr. 19877 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/19877> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

⁵⁵¹ RPC VII.2, Nr. 1899. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/1899> (Erişim Tarihi: 12.01.2026).



Resim 117: Geyik ile Artemis. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180).



Resim 118: Geyik ile Artemis. Philippus Arab Dönemi (MS 244-249).



Resim 119: Köpek ile Artemis. Gordianus Dönemi (MS 238-244).

Ön yüzünde Lucius Verus'un yer aldığı Marcus Aurelius Dönemi'ne (MS 161-169) ait bir sikke üzerinde Artemis'in salt sağa profilden büstüne yer verilmiştir; başında kuleli bir taç, sırtında sadağı ve sol yanında ucu gözüken yayıyla birlikte (**Resim 120**)⁵⁵².



Resim 120: Artemis. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169).

⁵⁵² RPC IV.1, Nr. 5551 (geçici). <https://rpg.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5551> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Ön yüzünde sağa profilden Julia Domna büstünün yer aldığı bir Septimius Severus Dönemi (MS 193-211) sikkesinde, sağa profilden ayakta Artemis geyiklerin çektiği bir *biga*da; başının üzerinde hilal, her iki elinde birer kısa meşale tutuyor (**Resim 121**)⁵⁵³.



Resim 121: Artemis iki geyiğin çektiği *biga* üzerinde meşale tutuyor. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211).

Valerianus ve Gallienus Dönemi'ne (MS 253-260) ait bir sikke üzerinde ise Artemis Dionysos ile birlikte resmedilmiştir (**Resim 122**)⁵⁵⁴. Sağda Dionysos sağına doğru dönmüş, sol eli ile *thyrsos* tutuyor, ayaklarının dibinde bir panter var. Solda kısa *khiton* ile Artemis (su perisi Nikaia olduğu da iddia edilmektedir), sırtında sadak, sağ elinde yayı ile sol eli ile Dionysos ile tokalaşıyor.



Resim 122: Artemis, Dionysos ile birlikte. Valerianus ve Gallienus Dönemi (MS 253-260).

Yazılı belgeler ve sikke betimlerinden hareket ederek Nikaia'da bir Artemis kültünün varlığından bahsetmek zordur. Ancak tarafımızdan İznik'e bağlı Göllüce Mahallesi'nde yaptığımız yüzey araştırması sırasında mahalle merkezine 2 km mesafede İznik Gölü kıyısında, İznik – Gemlik karayolu kenarında, Büyükburun ya da Yılgin olarak isimlendirilen mekânda mermer mimari yapı parçalarına rastlanmıştır. İlçe merkezine 12 km uzaklıkta yer alan Göllüce, 8 km uzunluğu ile İznik Gölü'nde en uzun kıyıya sahip olan mahalledir. Çok sayıda mermer bloktan oluşan kalıntı kıyı-

⁵⁵³ RPC V.2, Nr. 78510 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78510> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

⁵⁵⁴ RPC X, Nr. 1899 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/74439> (Erişim Tarihi: 12.01.2026).

Artemis olduğu konusunda ayrıca bk. RG 503, 819 Lev. 87.16.

da dağınık bir şekilde durmaktadır⁵⁵⁵. Yolun karşısında yaptığımız incelemelerde çok fazla miktarda Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait kaba ve ince, astarlı seramik parçalarına rastlanması nedeniyle kalıntının İznik – Gemlik karayolunun güneyine devam edebileceği anlaşılmıştır.

C. Foss, Nikaia'nın Hristiyanlaştırılmasında çok önemli rol oynadığına inanılan Aziz Andrew hikâyesinden ve onun seyahatini anlatan anonim bir hikâyeden bahsetmektedir⁵⁵⁶. Bu hikâyede Aziz Andrew'in Nikaia ve çevresini nasıl Hristiyanlaştırdığı ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Konumuz açısından anlatının Nikaia'nın Hristiyanlaştırılmasından sonraki bölümü ilginçtir. Zira anlatımlardan anlaşıldığı kadarıyla Nikaia'ya yaklaşık 67,5 *stadia* yani yaklaşık 13,5 km mesafede "*Lochous*" adında çiplak bir kayalık bulunmaktadır. Burada bir ejderha yaşamakta ve ona, ikisi şeytan tarafından tamamen ele geçirilmiş sekiz haydut eşlik etmektedir. Ejderha ve dinsiz haydutlar, bu kayalığı özellikle tehlikeli hâle sokmaktadır. Bunun üzerine Aziz Andrew, iki müridi ve haç tepeli asasının yardımıyla, kısa bir mücadele sonucunda ejderhayı evcilleştirmiş, dinsiz haydutları da vaftiz etmeyi başarmıştır. Bununla yetinmeyen Aziz Andrew, müritleriyle birlikte Kios'a (Gemlik) doğru yoluna devam etmiştir. Bir müddet sonra yine yol kenarında duran ve "*Katzapos*" olarak adlandırılan büyük bir kaya bloğunun bulunduğu alana varmıştır. Burada "Artemis Tapınağı" bulunmaktadır. Aziz Andrew'e göre, bu tapınak, en az Lochous kayalığında bulunan ejder ve dinsiz haydutlar kadar tehlikeli ve zararlıdır. Paganların tapınakta yaptıkları ayinler esnasında Nikaia – Kios kara yolu günlerce trafiğe kapalı kalmaktadır. Bundan dolayı Aziz Andrew, zaman kaybetmeden, hemen buradaki Artemis Tapınağı'nı yıkarak bir kilise kurmuş ve bölgeyi paganlardan tamamen arındırmıştır⁵⁵⁷.

Anonim belki de uydurma olan bu hikâyenin bizim açımızdan önemi yakın çevredeki pagan tapınaklarından söz etmesidir. Özellikle Artemis Tapınağı'nın yeri, mevcut topoğrafyadan da faydalanılarak ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmektedir. Gölün içine doğru ilerleyen ve "*Katzapos*" olarak adlandırılan büyük kaya kütlesi günümüzdeki "Karacakaya" olmalıdır. *Katzapos*'un yani Karacakaya'nın hemen ilerisinde ise yapılan abartılı ayinler nedeniyle kara yolunun kapanmasına neden olan Artemis Tapınağı yer almaktadır. Bu ifade de bizim göl kenarında bulduğumuz kalıntılarla örtüşmektedir. Bu nedenle Artemis Tapınağı söz konusu kalıntıların bulunduğu yere lokalize edilmek istenmektedir⁵⁵⁸.

Demeter / Ceres

Homeros destanlarında "*güzel saçlı*" ve "*güzel örgülü*"⁵⁵⁹ olarak anılan Demeter'e Romalılar Ceres adıyla saygı gösterirler⁵⁶⁰. Tarımı, bereketi, mevsimleri, kadının yaşa-

⁵⁵⁵ Şahin 2019, 78-80 Resim 1-4.

⁵⁵⁶ Foss 1996, 22; Şahin 2019, 81.

⁵⁵⁷ Şahin 2019, 81.

⁵⁵⁸ Şahin 2019, 78-83.

⁵⁵⁹ Hom. Il. XVI, 326; Hom. Od. V, 125.

⁵⁶⁰ Ley 1997, 426; Şahin 2017, 90 vd.

mını ve anne sevgisini Geç Antik Dönem'e kadar temsil etmiştir⁵⁶¹. Tanrıça yeryüzüne mevsimleri getiren ve ölümlü insanların yaşamını devam ettirmesine yardımcı olan, onları besleyen bir özelliğe sahiptir⁵⁶². Tarımla uğraşılan her bölgede Demeter'e ihtiyaç vardır. Tanrıça, Nikaia'da "*Karpophoros*" (meyve, tahıl ve ekin demeti bağışlayan) epitetini kullanmaktadır⁵⁶³.

Nikaia'da Demeter için darp edilen sikke sayısı oldukça fazladır. Bu durum kentte tarımın ne kadar önemsendiğinin de açık bir göstergesidir. Tanrıça en yaygın tipinde mantosu başını örter şekilde ayakta duran bir kadın şeklide gösterilmiştir, sağ elinde mısır koçanları, sol elinde ise uzun bir asa veya meşale tutmaktadır. Demeter ilk olarak Domitianus Dönemi'ne (MS 81-96) tarihlenen sikkelerde gözükmeye başlar. Tanrıça sola doğru $\frac{3}{4}$ cepheden, başı mantosu ile kapatılmış olarak ayakta durmaktadır, sağ elinde mısır koçanları, solunda uzun bir asa tutmaktadır (**Resim 123**)⁵⁶⁴.



Resim 123: Demeter. Domitianus Dönemi (MS 81-96).

Tanrıça sol elinde asa yerine meşale de tutabilmektedir. Ön yüzünde Lucius Verus'un betimlendiği bir Marcus Aurelius sikkesinde başı açık şekilde cepheden ayakta duran Demeter sol eli ile kısa bir meşale tutmaktadır (**Resim 124**)⁵⁶⁵. Commodus Dönemi'ne (MS 177-192) tarihlenen bir sikkede üzerinde ise cepheden sağa doğru ilerleyen Demeter'i her iki eliyle birer kısa meşale taşıyan görmekteyiz (**Resim 125**)⁵⁶⁶. Ön yüzünde Geta'nın sola portresinin yer aldığı bir Septimius Severus Dönemi (MS 193-211) sikkesinde ise her iki elinde kısa meşale taşıyan Demeter bu defa cepheden resmedilmiştir (**Resim 126**)⁵⁶⁷.

⁵⁶¹ Schipporeit 2013, 1.

⁵⁶² Özkılınç 2019, 80.

⁵⁶³ Paus. 8. 53. 7; Steuding 1919, 33.

⁵⁶⁴ RPC II, Nr. 636. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/2/636> (Erişim Tarihi: 13.01.2026).

⁵⁶⁵ RPC IV.1, Nr. 11825 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/11825> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

⁵⁶⁶ RPC IV.1, Nr. 9142 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/9142> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

⁵⁶⁷ RPC V.2, Nr. 77687 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/77687> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).



Resim 124: Kısa meşale ile Demeter. Marcus Aurelius Sikkesi (MS 161-169).



Resim 125: İki kısa meşale ile Demeter. Commodus Dönemi (MS 177-192).



Resim 126: İki kısa meşale ile Demeter. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211).

Bu tipin bir diğer varyasyonunda farklı olarak Demeter'in sol elinde asa şeklinde destek olarak tuttuğu uzun bir meşale bulunmaktadır (**Resim 127**)⁵⁶⁸. Alexander Severus Dönemi'nde (MS 222-235) darp edilen bir sikkede, Demeter sağ elini de dirsekten kırarak yukarı doğru kaldırmaktadır (**Resim 128**)⁵⁶⁹.

⁵⁶⁸ RPC V.2, Nr. 82582 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/82582> (Erişim Tarihi: 13.01.2026).

⁵⁶⁹ RPC VI, Nr. 31025 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/31025> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).



Resim 127: Elinde meşale ile Demeter. Ön yüzde Caracalla betimlenmiş. Septimius Severus Sikkesi (MS 193-211).



Resim 128: Cepheden Demeter. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235).

Tanrıça cepheden ayakta durduğu tipte başı manto ile kapalı olarak da resmedilmiştir. Ön yüzünde Plautilla'nın betimlendiği bir Septimius Severus Dönemi (MS 193-211) sikkесinin arka yüzünde ayakta duran Demeter, sağ elinde mısır koçanları tutarken sol eliyle yanan bir meşaleye dayanmaktadır (**Resim 129**)⁵⁷⁰. Elagabalus Dönemi'nde (MS 218-222) darp edilen bir seri üzerinde ise başını sağına çevirmiş şekilde cepheden ayakta duran Demeter, sağ elinde mısır koçanları, solunda ise etrafına yılanın dolandığı bir meşale tutmaktadır. Farklı olarak sağında yanar şekilde bir sunak durmaktadır (**Resim 130**)⁵⁷¹.



Resim 129: Manto ile başı örtülü Demeter meşaleyle. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211).

⁵⁷⁰ RPC V.2, Nr. 86313 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/86313> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

⁵⁷¹ RPC VI, Nr. 30642 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/30642> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).



Resim 130: Sağ yanında yanan sunak ile Demeter. Elagabalus Dönemi (MS 218-222).

Demeter, Nikaia sikkeleri üzerinde taht üzerinde otururken de betimlenmiştir. Caracalla Dönemi'ne (MS 211-217) ait bir sikke üzerinde Demeter sola profilden bir taht üzerine oturmuş, sağ elinde mısır koçanları tutarken, solu ile uzun bir meşaleden destek alıyor (**Resim 131**)⁵⁷². Maximinus Dönemi'ne (MS 235-238) ait bir sikke üzerinde farklı olarak mısır koçanı tutan sağ eli dirsekten kırılarak yukarı doğru kaldırılmış (**Resim 132**)⁵⁷³. Ön yüzde ışın saçan tacı ile Hostilian'ın sağa profilden portresinin yer aldığı Traianus Decius Dönemi'ne (MS 249-251) ait bir darpta ise sağ elinde sunu taşı bulunmaktadır (**Resim 133**)⁵⁷⁴.



Resim 131: Taht üzerine oturan Demeter. Caracalla Dönemi (MS 211-217).



Resim 132: Oturan Demeter. Maximinus Dönemi (MS 235-238).

⁵⁷² RPC V.2, Nr. 78091 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78091> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

⁵⁷³ RPC VI, Nr. 3287 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3287> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

⁵⁷⁴ RPC IX, Nr. 266. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/9/266> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).



Resim 133: Taht üzerinde Demeter. Traianus Decius Dönemi (MS 249-251).

Macrinus Dönemi'nde (MS 217-218) darp edilen bir sikkede Demeter sadece *polos*-lu başı ile resmedilmiştir, başının arkasında, saç tomarının altına gelecek şekilde bir meşalenin üst tarafı görülmektedir (**Resim 134**)⁵⁷⁵.



Resim 134: Demeter. Macrinus Dönemi (MS 217-218).

Ön yüzünde zırh ve *paludamentum* giymiş şekilde Lucius Verus'un sağa profilden büstünün betimlendiği bir serinin arka yüzünde sağa profilden kanatlı ve kıvrılan yılanlar tarafından çekilen bir *biga* içinde ayakta Demeter görülmektedir; sağ elinde uzun bir meşale tutmaktadır (**Resim 135**)⁵⁷⁶.



Resim 135: Kıvrılan yılanların çektiği biga üzerinde Demeter. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169).

⁵⁷⁵ RPC V.2, Nr. 95170 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/95170> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

⁵⁷⁶ RPC IV.1, Nr. 5965 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5965> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Kıvrılan yılanların çektiği biga üzerinde Demeter'in yanı sıra Triptolemus da resmedilebilmektedir. Commodus Dönemi'ne (MS 177-192) tarihlenen bir sikkenin arka yüzünde Triptolemus, kanatlı yılanlar tarafından çekilen bir *biga*da sağa profilden ayakta dururken, sağ eliyle tohum ekmektedir (**Resim 136**)⁵⁷⁷.



Resim 136: Triptolemus kanatlı yılanların çektiği biga üzerinde tohum ekerken. Commodus Dönemi (MS yaklaşık 188-190).

Bereket ve tarımın Tanrıçası Demeter, Roma İmparatorluk Dönemi Nikaia sikkelerinde sık betimlenen tanrılar arasında yer almaktadır. Tanrıçanın yılanla betimlenmesi veya Triptolemus'un sikkeler üzerinde yer alması kentte tarımın çok önemsendiğinin göstergesidir. Bu durum kentte tanrıçaya ait bir kültün varlığını kanıtlamaktadır. Demeter Tapınağı veya kült alanının da yeri henüz bilinmemektedir.

Kybele / Magna Mater

İnsanlık tarihinin kökleri en eskiye giden tanrılarından birisidir. Kybele veya Ana Tanrıça kültü isim değiştirerek binlerce yıl inanç tarihinde varlığını korumuştur. Phrygia ya da Lydia'da Kybele'ye dönüşen tanrıça⁵⁷⁸, Roma'da Magna Mater adıyla tapınım görmüştür⁵⁷⁹. Kybele adı MÖ 7. yüzyılda ilk defa Phryg yazıtlarında karşımıza çıkar⁵⁸⁰.

Kybele, Nikaia'da darp edilen Roma İmparatorluk Dönemi sikkeleri üzerinde diğer tanrılara göre daha az sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. İlk tespit edilen örnek Hadrianus Dönemi'ne (MS 117-138) aittir. Kybele sikkenin arka yüzünde sağa profilden ilerleyen bir aslanın üzerine binmiş şekilde gösterilmiştir; başında kent surları şeklinde tacı yer alır, sağ eliyle asasını tutarken, sol koluyla *tympanona* dayanmaktadır (**Resim 137**)⁵⁸¹. Caracalla Dönemi'ne (MS 211-217) ait bir sikke üzerinde ise yine sağa doğru yürüyen bir aslan üzerine oturur şekilde resmedilmiştir. Ancak bu defa ters oturmaktadır, başını soluna doğru çevirmiştir, sağ elinde sunu taşı tutarken, sol kolu ile aslanın başından destek almaktadır (**Resim 138**)⁵⁸².

⁵⁷⁷ RPC IV.1, Nr. 5121 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5121> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

⁵⁷⁸ Lurker 2005, 105.

⁵⁷⁹ Cooper 2017, 201; Şahin 2017, 62 vd.; Dubosson - Sbriglione 2018, 11-12.

⁵⁸⁰ Özkılınç 2019, 88.

⁵⁸¹ RG 408,76, Lev. 68, Nr. 10.

⁵⁸² RPC V.2, Nr. 85626 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/85626> (Erişim Tarihi: 15.01.2026).



Resim 137: Aslan üzerinde Kybele. Hadrianus Dönemi (MS 117-138).



Resim 138: Aslan üzerine ters binen Kybele. Caracalla Dönemi (MS 211-217).

Caracalla Dönemi'ne (MS 211-217) ait bir diğer sikke üzerinde Kybele sola doğru aslan bacaklı bir *diphros* üzerine otururken resmedilmiştir. İleri uzattığı sağ elinde sunu taşı tutarken, sol koluyla *tympanona* dayanmaktadır. Ayakucunda ise iki aslan yer alır (**Resim 139**)⁵⁸³.



Resim 139: *Diphros* üzerine oturan Kybele. Caracalla Dönemi (MS 211-217).

Alexander Severus Dönemi'nden (MS 222-235) bir sikke üzerinde Kybele iki aslanın çektiği bir *biga* üzerinde sağa doğru ilerlemektedir; sağ eli ile dizginleri tutarken, soluyla *tympanona* dayanmaktadır (**Resim 140**)⁵⁸⁴.

⁵⁸³ RPC V.2, Nr. 80130 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/80130> (Erişim Tarihi: 15.01.2026).

⁵⁸⁴ RPC VI, Nr. 30167 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/30167> (Erişim Tarihi: 15.01.2026).



Resim 140: İki aslanın çektiği *biga* üzerinde Kybele. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235).

Nikaia sikkelerinde genelde Kybele klasik tasviri ile betimlenmiştir. Elinde *paterası* (sunu taşı) ve yanında *tympanonu* (tef) yer alır. Aslan üzerindedir veya aslanları yanındadır. Başının üzerindeki surlu taç ile şehrin koruyucusu olarak da rol aldığı gösterilmektedir. Nikaia'da kültü bulunan tanrılar arasında yer alan Kybele'nin tapım yeri olarak Abdulvahap Tepesi'nin batı yamacında bulunan üç nişli kaya alanı düşünülmektedir (**Resim 141**)⁵⁸⁵.



Resim 141: Abdulvahap Tepesi'nin yamacında yer alan Kaya Nişleri.

⁵⁸⁵ Özkılınç 2019, 96, 136-145 Lev. 11a.

Athena / Minerva

Tanrıça Athena, Yunan mitolojisinde ilk başta kent tanrıçası, sonrasında zekâ, sanat, strateji, ilham ve barış tanrıçası olarak saygı görmüştür. Roma mitolojisinde Minerva, Etrüsklerde ise Menrva olarak adlandırılır⁵⁸⁶. Babası Zeus, annesi ise Zeus'un ilk karısı olan hikmet tanrıçası Metis'tir⁵⁸⁷. Atribüleri çok zengin olan Athena, genelde kalkan, mızrak, zeytin dalı, baykuş ve *egis* ile tasvir edilir.

Nikaia sikkelerinde Athena tasvirli ilk örnek Lucius Verus Dönemi'nde (MS 16-169) darp edilmiştir⁵⁸⁸. Sikke üzerinde sola profilden taht üzerine oturan Athena, zeytin ağacına dolanmış yılanı beslemektedir; oturağın yanında üzerinde baykuşun durduğu bir kalkan bulunmaktadır (**Resim 142**)⁵⁸⁹. Ön yüzünde Genç Faustina'nın betimlendiği Marcus Aurelius Dönemi'ne (MS 161-169) ait bir sikke üzerinde yılan besleyen Athena'yı bu defa ayakta görüyoruz. Sola bakarak ayakta duran Athena, sağ eli ile tuttuğu pateradan zeytin ağacına dolanmış yılanı beslemektedir; Athena ile ağaç arasında bir sunağın üzerinde baykuş duruyor (**Resim 143**)⁵⁹⁰.



Resim 142: Taht üzerinde Athena. Lucius Verus Dönemi (MS 161-169).



Resim 143: Athena ayakta yılan besliyor. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169).

Caracalla Dönemi'ne (MS 211-217) ait bir sikke üzerinde oturan Athena sağ eli ile bir Nike taşımaktadır, soluyla ise mızrağını tutar (**Resim 144**)⁵⁹¹.

⁵⁸⁶ Ley 1997, 160.

⁵⁸⁷ Hes. theog. 886-99, 924-26; Ley 1997, 161.

⁵⁸⁸ Weiser 1983, 205, Nr. 8.

⁵⁸⁹ RBG IV.1, Nr. 5970 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5970> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

⁵⁹⁰ RBG IV.1, Nr. 5959 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5959> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

⁵⁹¹ RBG V.2, Nr. 72903 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/72903> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).



Resim 144: Nike taşıyan Athena. Caracalla Dönemi (MS 211-217).

Athena'nın en yaygın tipi ayakta dururken olandır. Cepheden ayakta betimlenen bu tipte genellikle peplos giyer. Ön yüzde Lucius Verus'un betimlendiği Marcus Aurelius Dönemi'ne (MS 161-169) ait bir sikke üzerinde cepheden ayakta duran Athena sağına doğru bakmaktadır; sağ elinde *patera* tutar, sol eli kalçasındadır. Benzer tipte *paterası*-nı sol eliyle de tutabilmektedir, ancak bu tipte mızrağı eksiktir (**Resim 145**)⁵⁹². Solunda mızrak ve kalkanı yer alır (**Resim 146**)⁵⁹³. Cepheden ayakta soluna bakarken, sağ elinde mızrak, solunda kalkan tutabilir (**Resim 147**)⁵⁹⁴ veya bunun tam tersi olabilir. Yani cep-heden ayakta soluna bakarken sağ eli ile kalkan, soluyla mızrak tutabilir (**Resim 148**)⁵⁹⁵.



Resim 145: Athena. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169).



Resim 146: Athena. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169).

⁵⁹² RBG IV.1, Nr. 10010 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/10010> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

⁵⁹³ RBG IV.1, Nr. 17469 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/17469> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

⁵⁹⁴ RBG IV.1, Nr. 5969 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5969> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

⁵⁹⁵ RBG IV.1, Nr. 25781 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/25781> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).



Resim 147: Athena. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169).



Resim 148: Athena. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169).

Athena, Nikaia sikkelerinde elinde baykuş tutarken de betimlenmiştir. Commodus Dönemi'ne (MS 177-192) ait bir sikke üzerinde cepheden ayakta duran Athena sağ eli ile baykuş; solu ile mızrak tutar, kalkan sağ arkasına yaslanmıştır (**Resim 149**)⁵⁹⁶.



Resim 149: Sağ elinde baykuş ile Athena. Commodus Dönemi (MS 177-192).

Nikaia'da darp edilen Athena sikkelerinde tanrıçayla birlikte yanan sunağa da yer verilmiştir. Caracalla Dönemi'ne (MS 211-217) tarihlenen bir sikke üzerinde cephe- den ayakta duran Athena sol elinde taşıdığı *paterayı* yanan sunak üzerinde tutmaktadır; sağ elinde ise mızrak tutar (**Resim 150**)⁵⁹⁷. Macrinus Dönemi'nde (MS 217-218) darp edilen bir sikkede olduğu gibi yanan sunak tanrıçanın sağ yanında da olabilmek- tedir (**Resim 151**)⁵⁹⁸.

⁵⁹⁶ RBG IV.1, Nr. 17467 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/17467> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

⁵⁹⁷ RBG V.2, Nr. 72902 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/72902> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

⁵⁹⁸ RBG V.2, Nr. 78661 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78661> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).



Resim 150: Ayakta Athena. Caracalla Dönemi (MS 211-217).



Resim 151: Ayakta Athena. Macrinus Dönemi (MS 217-218).

Philippus Arabs Dönemi'nde (MS 244-249) darp edilen bir sikkede Athena saldırgan bir pozda resmedilmiştir. Ayakta cepheden betimlenen Athena, sol elinde kalkan, sağında mızrak ile soluna doğru atak yapmaktadır (**Resim 152**)⁵⁹⁹.



Resim 152: Saldırı pozisyonunda Athena. Philippus Arabs Dönemi (MS 244-249).

Alexander Severus Dönemi'nden (MS 222-235) bir sikke üzerinde ise Athena'yı Prometheus ile insan yaratırken görmekteyiz (**Resim 153**)⁶⁰⁰. Solda kayanın üzerinde oturan Prometheus, önünde duran çıplak insan figürünü şekillendiriyor; sağda, bir zeytin ağacının yanında ayakta duran Athena sağ elini adamın başına koyuyor, olasılıkla aklını veriyor.

⁵⁹⁹ RBG VIII, Nr. 19881 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/19881> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

⁶⁰⁰ RBG VI, Nr. 3208 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3208> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).



Resim 153: Athena, Prometheus ile insan yaratırken. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235).

Athena, Nikaia sikkelerinde oldukça fazla tasvir edilmiştir. Tasvirlerle baktığımızda ayakta, oturur pozisyonda ya da saldırı pozisyonunda betimlendiğini görürüz. İlgi çeken ayrıntı ise bazı sikkeler üzerinde Athena'nın zafer tanrıçası Nike ile betimlenmiş olmasıdır.

Aphrodite / Venüs

Aphrodite, aşk, şehvet, güzellik, zevk, tutku, üreme, doğurganlık ve refahı simgeleyen bir tanrıçadır⁶⁰¹. Romalılar Venüs olarak saygı duymuşlardır. Hesiodos'un Theogonia'sında Kronos ve Uranus'un⁶⁰², İlyada'da ise Zeus ve Dione'nin kızlarıdır⁶⁰³. Aphrodite'nin sembolleri arasında elma, güvercin, kuğu, kaz ve ördek de dâhil olmak üzere çeşitli su kuşları, deniz, deniz kabukları ve güller yer almaktadır. Aphrodite, aynı zamanda Troyalı kahraman Aeneas'ın annesidir.

Nikaia sikkeleri üzerinde sık olmamakla birlikte karşımıza çıkar. Marcus Aurelius Dönemi'nden (MS 161-180) bir seri üzerinde Aphrodite sağa profilden çıplak bir şekilde diz çökmüş, arkasına bakar şekilde betimlenmiştir (**Resim 154**)⁶⁰⁴. Alexander Severus Dönemi'nde (MS 222-235) darp edilen bir diğer seride ise diz çöken Aphrodite'nin her iki yanında ellerinde meşale tutan birer Eros figürü bulunmaktadır (**Resim 155**)⁶⁰⁵. Sağa doğru profilden diz çöküp başını arkasına çeviren tanrıça, Eros'un tuttuğu aynada kendine bakmaktadır. Ayna tutan Eros meşalenin yanan bölümünü aşağı doğru tutarken, sağdaki Eros düz tutmaktadır.

Literatüre "*Diz Çöken Aphrodite*" olarak giren tip Helenistik Dönem'in önemli heykeltıraşlarından Doidalsas tarafından yapılmıştır ve Bithynia Bölgesi için önemli bir anlama sahiptir⁶⁰⁶.

⁶⁰¹ Ful 2008, 157-159.

⁶⁰² Hes. theog. 191-192.

⁶⁰³ Hom. Il. V. 370 ve XX. 105.

⁶⁰⁴ RPC IV.1, Nr. 25247 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/25247> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

⁶⁰⁵ RPC VI, Nr. 3241 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3241> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

⁶⁰⁶ Kilinski 1992, 1-6 fig. 1-2.



Resim 154: Diz Çöken Aphrodite. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180).



Resim 155: Her iki yanında Eros eşlik eden Aphrodite. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235).

Nikaia sikkelerinde betimlenen bir diğer ünlü tip Aphrodite *Anadyomene*'dir⁶⁰⁷. Yunanca “denizden çıkan” anlamına gelen *Anadyomene*, denizden yeni doğmuş tanrının saçını her iki yanından tutarak kurutmasını tasvir etmektedir. Caracalla Dönemi’nde (MS 211-217) darp edilen bir seri üzerinde çıplak cephem, başını sağına doğru çevirmiş şekilde ayakta duran Aphrodite, her iki eliyle saçlarını düzeltmeye çalışıyor (Resim 156)⁶⁰⁸.



Resim 156: Aphrodite *Anadyomene*. Caracalla Dönemi (MS 211-217).

Ön yüzünde Lucius Verus’un betimlendiği Marcus Aurelius Dönemi’ne (MS 161-

⁶⁰⁷ *Aphrodite Anadyomene* için bk. Sharpe 2014, 160-162 fig. 16.

⁶⁰⁸ RPC V.2, Nr. 67662 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/67662> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

169) ait bir diğer darpta *Knidos Aphrodites*i tipine benzer betimlenmiştir⁶⁰⁹. Bu tip-te Aphrodite, başını soluna çevirmiş şekilde cepheden ayakta durmaktadır (**Resim 157**)⁶¹⁰.



Resim 157: *Knidos Aphrodites*. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169).

Nikaia sikkelerinde Aphrodite'yi en önemli belirteçlerinden olan elma tutarken de görüyoruz. Ön yüzünde Plautilla'nın betimlendiği Septimius Severus Dönemi'ne (MS 193-211) ait bir darpta, *khiton* giysili Aphrodite'yi cepheden ayakta, başı sağına dönük görüyoruz; sağ elinde elma, solunda olasılıkla ayna tutuyor (**Resim 158**)⁶¹¹. Ön yüzünde Julia Paula'nın betimlendiği Elagabalus Dönemi'ne (MS 218-222) ait bir diğer örnekte ise *khiton* üzerinde *khimation* giysili Aphrodite cepheden ayakta durmakta, başı sağ elinde tuttuğu elmaya doğru dönük (**Resim 159**)⁶¹². Macrinus Dönemi'ne (MS 217-218) ait bir sikke üzerinde ise sağ elindeki elma yanan bir sunak üzerinde tutulmaktadır (**Resim 160**)⁶¹³. Aphrodite ayakta, başı sağına dönük, elinde alevli sunağın üzerinde bir elma ve sol elinde enine bir mızrak tutarken, sol dirseğini küre üzerine yerleştirilmiş uzun oval bir kalkanın üzerine yaslamıştır.



Resim 158: Aphrodite. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211).

⁶⁰⁹ *Knidos Aphrodites*i için bk. Michaelis 1887, 324-355, Kilinski 1992, 4 fig. 3.

⁶¹⁰ RPC IV.1, Nr. 5972 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5972> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

⁶¹¹ RPC V.2, Nr. 78490 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78490> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

⁶¹² RPC VI, Nr. 3099 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3099> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

⁶¹³ RPC V.2, Nr. 93076 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/93076> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).



Resim 159: Elma tutan Aphrodite. Elagabalus Dönemi (MS 218-222).



Resim 160: Silahlı Aphrodite. Macrinus Dönemi (MS 217-218).

Hermes / Merkür

Zeus ve Maia'nın oğlu olan Hermes, Zeus'un habercisidir⁶¹⁴. Tanrıların en kurnazı ve en hızlısıdır. Kanatlı sandaletleri ve *kerykeionu* (büyülü altın asası) ile tanınır, ölü ruhları Hades'e (yeraltı dünyası) götüren *psychopompos* (ruhlara yol gösteren) görevi de vardır⁶¹⁵. Romalılar Merkür olarak saygı gösterirler.

Nikaia'da darp edilen bir Caracalla (MS 198-217) sikkesinde cepheden ayakta çıplak duran Hermes, sol omzunda bir pelerin taşıyor; başı sola dönük, sağ elinde koçun üzerinde *kerykeion* tutmaktadır (**Resim 161**)⁶¹⁶.



Resim 161: Hermes. Caracalla Dönemi (MS 198-217).

⁶¹⁴ Erhat 1996, 130-132.

⁶¹⁵ Ful 2008, 107-108.

⁶¹⁶ RBG V.2, Nr. 77891 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/77891> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Yine Caracalla Dönemi'nden (MS 198-217) bir seri üzerinde çıplak olarak cephe-
den ayakta duran Hermes, sağ elinde bir para kesesi tutmaktadır. *Kerykeionu* manto-
sunu tuttuğu solundadır (**Resim 162**)⁶¹⁷.



Resim 162: Elinde para kesesiyle Hermes. Caracalla Dönemi (MS 198-217).

Caracalla Dönemi'ne (MS 211-217) ait bir sikke üzerinde ise çok farklı olarak çıp-
lak Hermes sol elinden destek alarak kaya yığınının üzerine sola profilden oturmuş,
geriye bakıyor; sağ elinde *kerykeionu* ile (**Resim 163**)⁶¹⁸.



Resim 163. Kayalıkta oturan Hermes. Caracalla Dönemi (MS 211-217).

Hermes, ön yüzünde Geta'nın betimlendiği Septimius Severus Dönemi'ne (MS
193-211) ait bir sikke üzerinde sadece *kerykeionu* ile sembolize edilmiştir (**Resim
164**)⁶¹⁹.



Resim 164: *Kerykeion*. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211).

⁶¹⁷ RBG V.2, Nr. 87966 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/87966> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

⁶¹⁸ RBG V.2, Nr. 78079 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78079> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

⁶¹⁹ RBG V.2, Nr. 77371 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/77371> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Ares / Mars

Antik Yunan mitolojisinde savaşın bir diğer tanrısı olan Ares, şiddetin ve kaosu tanrısıdır⁶²⁰. Zeus ve Hera'nın oğludur ve vahşi, hırçın doğası nedeniyle diğer Olympos tanrıları tarafından sevilmez. Romalılar tarafından Mars olarak bilinir ve Athena'ya oranla daha fazla saygı duyulur. Savaş alanında dehşet ve yıkım getiren, sık sık Aphrodite ile çalkantılı ilişkileriyle anılan, kaba kuvveti ve ilkel dürtüleri temsil eder⁶²¹.

Nikaia sikkelerinde fazla örneği olmayan Ares, Caracalla Dönemi'ne (MS 211-217) tarihlenen iki seride karşımıza çıkar. İlk örnekte cepheden ayakta sağına bakar şekilde başında miğferle betimlenen Ares, sağ eli ile kalkanını, soluyla da mızrağını tutmaktadır (**Resim 165**)⁶²². Diğer bir seride ise Ares farklı olarak soluna bakar, mızrak sağ elinde, kalkan ise solundadır (**Resim 166**)⁶²³.



Resim 165: Ares. Caracalla Dönemi (MS 211-217).



Resim 166: Ares. Caracalla Dönemi (MS 211-217).

Poseidon / Neptün

Poseidon, denizlerin, depremlerin, sellerin ve atların tanrısıdır; Zeus ve Hades'in kardeşi, evrenin paylaşımında denizlerin egemenidir⁶²⁴. *Tridenti* (üç dişli yaba) ile dalgaları kontrol eder, fırtınalar yaratır ve yer sarsıntılarını neden olur. Aynı zamanda

⁶²⁰ Erhat 1996, 50-51.

⁶²¹ Ful 2008, 118-120.

⁶²² RBG V.2, Nr. 78077 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78077> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

⁶²³ RBG V.2, Nr. 78078 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78078> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

⁶²⁴ Erhat 1996, 251-254.

denizcilerin koruyucusudur ve atları da yaratmıştır⁶²⁵. Roma mitolojisinde Neptün olarak bilinir ve güçlü, çoğu zaman öfkeli bir tanrı olarak tasvir edilir.

Poseidon, Nikaia sikkelerinde sadece Commodus Dönemi'nde (MS 177-192) darp edilen bir seride karşımıza çıkmaktadır. Cepheden ayakta betimlenen çıplak Poseidon, soluna doğru dönmüş ve sol ayağını bir geminin pruvasına koymuş, sol elinde bir yunus, sağında ise *tridentini* tutuyor (**Resim 167**)⁶²⁶.



Resim 167: Poseidon. Commodus Dönemi (MS 177-192).

Hephaistos / Vulkanus

Hephaistos, demircilerinin, zanaatkârların, ateşin, volkanların ve metal işçiliğinin tanrısıdır⁶²⁷. Annesi Hera tarafından çirkin olduğu gerekçesiyle Olympos'tan atılan, bu nedenle topal kalan, tanrılar ve kahramanlar için tunçtan silahlar döven Hephaistos, zanaatkârlığı, çalışkanlığı ve sert unsurları güzelliğe dönüştürmeyi temsil eder; genellikle volkanlarda bulunan ateşli ocaklarında çalışır.

Nikaia sikkeleri arasında Commodus Dönemi'nde (MS 177-192) darp edilen bir seri üzerinde karşımıza çıkar. Çıplak ayakta duran Hephaistos, soluna dönmüştür, sağ elinde çekiç, solunda işlenmeye hazır metal bir çubuk tutmaktadır (**Resim 168**)⁶²⁸.



Resim 168: Hephaistos. Commodus Dönemi (MS 177-192).

⁶²⁵ Ful 2008, 97-98.

⁶²⁶ RBG IV.1, Nr. 10434 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/10434> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

⁶²⁷ Erhat 1996, 134-135.

⁶²⁸ RBG IV.1, Nr. 5124 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5124> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Hera / Juno

Zeus'un eşi Hera, Kronos ve Rhea'nın kızıdır⁶²⁹. Roma'da Juno adıyla saygı görür. On iki Olympos tanrısı içinde kraliçe vasfına sahip olan Hera, aynı zamanda evlenenlerin de koruyucusudur⁶³⁰. Tanrıça genellikle bir *peplos* ve *khimation*la betimlenir; başında bulundurduğu *polos*u veya tacı başörtüsüyle örter. Belirteçleri arasında *phiale*, nar ve asa bulunmaktadır⁶³¹.

Nikaia sikkeleri arasında tanrıça Hera ile tasvir edilmiş bir sikke bulunmaktadır. III. Gordianus Dönemi'nde (MS 238-244) darp edilen sikkede sola doğru oturmakta olan Hera, bir *peplos* ve *khiton* giymiştir. Sol elinde bir asa, uzattığı sağ elinde de bir *patera* tutmaktadır (**Resim 169**)⁶³².



Resim 169: Hera. III. Gordianus Dönemi (MS 238-244).

Nemesis

Nemesis, Yunan mitolojisinde Erebos ve Nyks'in⁶³³ veya Okeanos'un⁶³⁴, Roma'da ise Dike'nin kızı olarak bilinir⁶³⁵. Nemesis insanların sakındığı ve korktuğu tanrısal bir figürdür ve hubris (tanrıların huzurunda kibirlilik) durumunda olan kişilere karşı cezalandıran konumdur⁶³⁶. Nemesis terimi ayrıca ahlaki suç ve nefreti anlatmak için de kullanılmıştır⁶³⁷. Nemesis, bazılarına göre iyi ahlak düşüncesini temsil eden bir personifikasyon⁶³⁸, bazılarına göre ise yaşam ve ölümden sorumlu bir yeraltı figürü ve somut bir tanrısal varlıktır⁶³⁹. Helenistik ve Roma Dönemi kaynaklarında genelde insanlarda var olan ölçsüzlüğü, kendine ve şansına çok güvenen kişileri cezalandıran bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca tanrıça, “adalet dağıtan bir kader tanrısıdır”⁶⁴⁰.

⁶²⁹ Erhat 1996, 135-137.

⁶³⁰ Graf 1998a, 357-359; Ful 2008, 161-162.

⁶³¹ Ley 1998, 360.

⁶³² RPC VII.2, Nr. 1914. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/1914> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

⁶³³ Hes. theog. 233; Paus. 7, 5, 3.

⁶³⁴ Paus. 7, 5, 3; Nonn. Dion. 48, 375.

⁶³⁵ Herten 1935, 2339; Karanastassi – Rausa 1992, 733-734.

⁶³⁶ Herten 1935, 2339; Karanastassi – Rausa 1992, 733.

⁶³⁷ Karayaka 2007, 163.

⁶³⁸ Herten 1935, 2350.

⁶³⁹ Hornum 1993, 59 vd.

⁶⁴⁰ Özkılınç 2019, 98.

Yunan mitolojisinde pek ön plana çıkamayan tanrıçanın Latince ismi yoktur. Kültü ve tapınımı İmparatorluk Dönemi'nde önem kazanmıştır⁶⁴¹. Genel olarak ölümüne dövüşü temsil eden Nemesis, tiyatrolarda, amfitiyatrolarda, Roma yerleşim yerlerinde ve askeri garnizonlarda tapınım ve saygı görmüştür⁶⁴². Kültü, MS 3. yüzyıl sonuna kadar imparatorluğun doğu ve kuzeydoğu kısmında çok yaygındır⁶⁴³.

Diğer tanrı ve tanrıçalarla karşılaştırdığımızda Nemesis betimli Nikaia sikkesi sayı olarak çok fazladır. Özellikle Antoninus Pius Dönemi'nde (MS 138-161) darp edilen sikkelerde Tanrıça Nemesis'in agnostik bir figür olarak kullanıldığı görülmektedir.

Sikke betimlerinde Nemesis genellikle Smyrna tipi olarak adlandırılan biçimde resmedilmiştir; giysisini sağ eliyle hafifçe göğsüne doğru çekmektedir; sol elinde arşın tutarken, yanında da bir tekerlek bulunmaktadır (**Resim 170**)⁶⁴⁴.



Resim 170: Nemesis. Caracalla Dönemi (MS 211-217).

Maximinus Thrax Dönemi'ne (MS 235-238) tarihlen bir sikke üzerinde tanrıça, sola doğru bir taht üzerinde oturmaktadır. *Khiton*lu ve *peplos* giysili olan Nemesis, sol kolunda bir bereket boynuzu, sağ elinde bir *patera* tutmaktadır. Tahtın altında yine bir tekerlek yer almaktadır (**Resim 171**)⁶⁴⁵.



Resim 171: Taht üzerine oturan Nemesis. Maximinus Thrax Dönemi (MS 235-238).

Nikaia'da Nemesis kültürüne dair en önemli belgelerden birisi antik tiyatronun *scenae frons* (sahne) bulunan adak yazıtıdır: "*Hayırlı, uğurlu olsun! Tanrıça Nemesis'in*

⁶⁴¹ Karanastassi – Rausa 1992, 734.

⁶⁴² Karanastassi – Rausa 1992, 734.

⁶⁴³ Karanastassi – Rausa 1992, 735.

⁶⁴⁴ RPC V.2, Nr. 78274 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78274> (Erişim Tarihi: 15.01.2026).

⁶⁴⁵ RPC VI, Nr. 3304 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3304> (Erişim Tarihi: 15.01.2026).

müminleri, sırasıyla *Salius Collinus, triumvir monetales, sexvir equitum Romanorum, praefectus Romae feriarum Latinarum* makamlarına geldikten sonra *Divus Traianus Parthicus*'un *quaestor*'u, (ardından) *praetor, legatus legionis primae Italicae, augur, konsül ve Asia eyaleti yöneticisi olan vatansever hemşerimiz ve velinimetimiz, Lucius oğlu, Galeria kütüğüne kayıtlı, Lucius Venuleius Montanus Apronianus Octavius Priscus*'u(n heykelini), yaptığı para bağışından diktiler"⁶⁴⁶. Bu adak yazıtından anlaşıldığı kadarıyla Nikaia'da gladyatör oyunları ve hayvan dövüşlerine tutkuyla bağlı, kendilerini "Nemesiatai" yani *Nemesis* Müminleri olarak tanımlayan bir topluluk bulunmaktadır.

B. Yalman, 1985'te yürüttüğü kazı çalışmalarında, tiyatronun doğu paradosunda analemma duvarına açılan iki nişe Smyrna tipi iki *Nemesis* heykelciğinin dikilmiş olduğunu tespit etmiştir⁶⁴⁷. Bu nişlerin altına kazınan ve "Uğurlar olsun! Tanrıça *Nemesis*'leri güneş saati uzmanı *Aelianus Asklepiodotos* adadı" ibaresini taşıyan kitabe, paradosun bu kısmının bir "Nemeseion" yani *Nemesis*'e ait bir tapınma yerine ayrıldığını göstermektedir. Gladyatör oyunlarının doğu eyaletlerinde yaygınlaşması, Nikaia'da *Nemesis*'e olan ilginin artmasında önemli rol oynamış olmalıdır. Örneğin, *Flavius Severianus Asklepiodotos*, Nikaia'da yapılan pahalı gladyatör ve hayvan dövüşleri ile övünmektedir⁶⁴⁸. Hayvan dövüşçüsü olan *Iustus*, Asia ve Bithynia kentlerinde ünlü olduktan sonra Nikaialılar tarafından vatandaş yapılmıştır⁶⁴⁹. M. Adak, gladyatörlere vatandaşlık hakkı verilmesinin çok ender bir uygulama olduğunu vurgulamaktadır⁶⁵⁰. İznik Gölü Bazilikal Kilise kazılarında 2024 sezonunda bulunan üzerinde bir gladyatörün betimlendiği mühür, vatandaşlık elde ederek özgürlüğüne kavuşmuş bir gladyatöre ait olmalıdır (Resim 172).



Resim 172: Bir gladyatöre ait kurşun mühür.

⁶⁴⁶ Adak 2016, 2-4, 16.

⁶⁴⁷ Yalman 1986, 287.

⁶⁴⁸ Özkılınç 2019, 101.

⁶⁴⁹ Bennet 2009, 6; Adak 2016, 14.

⁶⁵⁰ Adak 2016, 14.

Selene – Hekate / Luna

Selene, ayın kişileştirilmiş halidir⁶⁵¹. Gece gökyüzünde arabasını süren, aynı zamanda dinlendirici uyku ve rüyalarla ilişkilendirilen bir Titan'dır. Karanlığa ışık getirir ve uyuyanları ziyaret eder. Hyperion ve Theia'nın kızı, Helios (Güneş) ve Eos'un (Şafak) kız kardeşidir. Genellikle hilal şeklinde bir taçla tasvir edilir. Romalılar tarafından Luna ismi ile saygı duyulur.

Ön yüzünde Lucius Verus'un betimlendiği Marcus Aurelius Dönemi'ne (MS 161-169) tarihlenen bir sikkede bir hilal üzerinde sola profilden Selene büstü yer almaktadır (**Resim 173**)⁶⁵².



Resim 173: Selene. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169).

Yine ön yüzünde Lucius Verus'un betimlendiği bir diğer seride ise Selene, Helios ile birlikte yer almaktadır. Selene ve Helios'un yan yana büstleri sağa profilden betimlenmiştir; Helios ışın saçmakta, Selene bir hilal üzerinde yükselmektedir (**Resim 174**)⁶⁵³.



Resim 174: Selene ve Helios. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169).

Commodus Dönemi'ne (MS 177-192) ait bir sikke üzerinde cepheden ayakta Selene her iki elinde meşale tutarak soluna doğru yürümektedir; omzunun arkasında hilal yer alır (**Resim 175**)⁶⁵⁴.

⁶⁵¹ Erhat 1996, 269.

⁶⁵² RPC IV.1, Nr. 17474 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/17474> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

⁶⁵³ RPC IV.1, Nr. 5550 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5550> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

⁶⁵⁴ RPC IV.1, Nr. 5553 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5553> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).



Resim 175: Meşaleler ile Selene. Commodus Dönemi (MS 177-192).

Men

Tanrı Men, aile, kadın, çocuk, bereket, doğurganlık, şifa ve yeraltı tanrısıdır⁶⁵⁵. Aynı zamanda adaletin, ölülerin ve mezarların koruyucusu olarak büyük bir rol oynamıştır⁶⁵⁶. Phryg kökenli⁶⁵⁷ bir tanrı olduğu düşünülen tanrı Men'in Persler ile Anadolu'ya geldiği öne sürülmektedir⁶⁵⁸. Anadolu'da bu kültün müritleri genellikle yüksek mertebede bulunan ve toprak zengini olan kişilerdir⁶⁵⁹.

Nikaia'da Men için darp edildiği bilinen sikke sayısı sadece iki adettir⁶⁶⁰. Birinci sikke Antoninus Pius Dönemi'ne (MS 138-161) tarihlenir (**Resim 176**)⁶⁶¹. Sikkenin üzerinde Men, kuyruğu yılan şeklinde olan bir atın üzerinde sağa doğru ilerlemektedir. Omuzunun arkasında hilal yer alır, sağ elinde bir taç tutar. Atın ön sol ayağı insan ayağına benzer, sağ bacağı ise insan kolu gibidir ve elinde Asklepios'un yılanlı asasını tutmaktadır.



Resim 176: Tanrı Men. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161).

Diğer sikke III. Gordianus Dönemi'ne (MS 238-244) aittir (**Resim 177**)⁶⁶². Burada

⁶⁵⁵ Erhat 1996, 203.

⁶⁵⁶ Özkılınç 2019, 118.

⁶⁵⁷ Hdt. I, 94; Ramsay 1895, 169, 294; Erzen 1953, 3.

⁶⁵⁸ Tartışma için bk. Özkılınç 2019, 112-114.

⁶⁵⁹ Lane 1971, 110-111; Türkan 2012, 344.

⁶⁶⁰ Özkılınç 2019, 119.

⁶⁶¹ RG 409, 82 Lev. 68 Nr. 16.

⁶⁶² RPC VII.2, Nr. 1895. <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/1895> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

da sağa profilden Men - Ascanios bir at üzerinde ilerlemektedir. Bu sefer başında Phrygialıların taşıdığına benzer bir başlık bulunur, sağ elinde bir çelenk tutar. Göğsünde ise hilal şeklinde bir ay betimlenmiştir. Atın ön sol ayağı insan bacağı, sağ insan kolu şeklindedir; elinde yılan sarılmış bir asa tutar. Atın başının üzerinde Men'i taçlandıran küçük bir Nike bulunur. Betimin çevresinde yer alan bir sıra yazıtta “*Nikaialıların insan ayaklı atı*” ifadesi yer almaktadır:

ΙΠΠΙΟΝ ΒΡΟΤΟΠΟΔΑ ΝΙΚΑΙΕΩΝ

ἵππον βροτόποδα Νικαίεων ἵππον βροτόποδα Νικαίεων



Resim 177: Tanrı Men. III. Gordianus Dönemi (MS 238-244).

İznik ve çevresi yüzey araştırmamız projesi kapsamında Çakırca Mahallesi'nde köşelerde akroterleri olan, ortasında rozet bulunan, altta silmeli, çift tarafı yazıtlı ve üst kısmında derin bir çukurun olduğu mermer bir sunağın üst yarısı bulunmuştur (**Resim 178**). Gri damarlı beyaz mermer blok, üstte 55 cm, altta 50 cm genişliğe, 63 cm yüksekliğe, 57 cm derinliğe sahiptir. Bloğun içinde bulunan oyuğun çapı 56,5 cm ve derinliği 50 santimetredir. Ön yüzde alınlık ve kenarlarda akroterler bulunmaktadır. Akroterlerin yüksekliği 14 cm, alınlığın yüksekliği ise yaklaşık 21 santimetredir.

Üç silmeli bir pervazdan sonra resim alanında yukarı doğru bakan 15 cm yüksekliğinde ve 18 cm genişliğinde bir ay ve ayın ortasında bir yıldız bulunmaktadır. Ayrıca ayın her iki yanda birer yıldız daha yer almaktadır. Yıldızlar kazıma olarak yapılmış olup altı kolludur. Akroterler, ayna ve kalkan kabartma şeklinde yapılmıştır. Kabartma kalınlığı 1 santimetredir. Bunun altında da okunabilen tek sıra bir yazıt vardır. Harf yüksekliği burada 3 santimetredir.

HN- ♥ ΒΑΣΙ-[ΛΕΥΣ]

Diğer yüzde ayrıca iki satırı korunan bir yazıt kuşağı daha bulunmaktadır. Burada harf yüksekliği 4,8 santimetredir (**Resim 178**).

MHN[H] – –ΑΣΙΑΕ– (1. satır)

ΕΙΣ ΒΟ– -ΝΑ--

Sunak üzerindeki yazıtta muhtemelen “*Men Basileus’a adak*” yer almaktadır⁶⁶³. Sunak Roma İmparatorluk Dönemi’ne aittir.



Resim 178: Çakırca Mahallesi’nde bulunan tanrı Men’e adanmış sunak.

Tanrı Men’e ait çok önemli bir diğer mermer blok tarafımızdan İznik sur içinde, Uğur Sokak’ta, 9 numaralı evin bahçesinde bulunmuştur. Büyük ihtimalle bir aediculaya ait üçgen alınlığın *tympanonu* surların şehir tarafındaki bölümünde temel hizasında devşirme olarak kullanılmıştır (**Resim 179**). Mermer üçgen alınlık, 76 cm yüksekliğe, 349 cm genişliğe ve 50 cm derinliğe sahiptir. Alınlığın ortasında bir Men figürü; figürün arkasında hilal biçiminde bir ay tasviri; ayın sağında ve solunda birer tane yıldız motifi bulunmaktadır. Alınlığın üst çerçevesini bir sıra İon kymationu, dış sırası ve konsollü bir *geison* sınırlamaktadır. Kabartma, stilistik özelliklerinden dolayı Roma İmparatorluk Dönemi’ne tarihlenmiştir. Özellikle İon *kymationunu* oluşturan yumurtaların işçiliği MS 2. yüzyıl özellikleri yansıtmaktadır.



Resim 179. Men betimli alınlık.

⁶⁶³ Şahin 1979, Nr. 43.

Nikaia'da bulunan hem taş eserler hem de kent sikkeleri üzerindeki betimler, Roma İmparatorluk Dönemi'nde ay tanrısı Men'e ait bir kültün var olduğuna işaret etmektedir.

Askania Limne, İznik Gölü'nün antik dönemdeki ismidir. Askania ismi Roma egemenliğiyle birlikte daha da önemli hale gelmiştir. Çünkü Roma'nın kurucusu olduğuna inanılan ve Juliuslar Sülalesi'nin atası olarak kabul edilen Venüs ve Ankises'in çocukları Aeneas'ın oğlunun adı Askanios'tur. Bu nedenle Romalılar, Lacus Askanios (İznik Gölü) adının Askanios'tan geldiğine inanmaktadırlar. Bundan dolayı Romalılar göl ve çevresindeki arazileri kutsallaştırarak Julius adını vermişlerdir (Foto 7)⁶⁶⁴. Böylece başta senatörler olmak üzere Romalı zenginler, İznik Gölü çevresinde geniş araziler satın alarak çiftlikler kurmuşlardır⁶⁶⁵; Catilius ailesi bunlardan birisidir⁶⁶⁶.

W. M. Ramsay ve A. Erzen, bunun Phrygia'daki Askanios gibi coğrafi isimlerle bağlantılı olduğunu düşünmektedirler⁶⁶⁷. Bu isim Anadolu'da Roma hâkimiyetinin kurulmasının ardından ortaya çıkmış olmalıdır⁶⁶⁸.

Tanrı Men'in Nikaia'da "*Men – Askanios*" olarak saygı görmesi, ayrıca birkaç seri üzerinde Aeneas'ın babası Ankhises ve ağlu Askanios ile birlikte resmedilmesi, kentte Men ile birlikte Askanios'a ait bir kültün olabileceğini düşündürmektedir. Örneğin Alexander Severus Dönemi'ne (MS 222-235) ait bir sikke üzerinde sağa doğru ilerleyen Aeneas, başını arkaya çevirmiş sağ eliyle tuttuğu Askanios'u çekiştiriyor, babası Ankhises'i ise omzunda taşıyor (**Resim 180**)⁶⁶⁹.



Resim 180: Aeneas oğlu Askanios ve babası Ankhises ile birlikte. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235).

Mısır Tanrıları

Nikaia'da darp edilen sikkelerden anlaşıldığı kadarıyla, kentte Helenistik Dönem'de Küçük Asya'da moda olmaya başlayan Mısır kökenli tanrılar da saygı görmüştür. Klasik Dönem yazarları Mısır kültürleri ile ilgili herhangi bir mitolojiden bah-

⁶⁶⁴ Verg. Aen. I, 267 vd.

⁶⁶⁵ Kaplanoglu – Oğuzoglu 2011, 46.

⁶⁶⁶ Corsten 1985, 127 vd.

⁶⁶⁷ Erzen 1953, 5.

⁶⁶⁸ Lane 1971, 74-75.

⁶⁶⁹ RPC VI, 30540 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/30540> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

setmezler. MÖ 4. yüzyılın sonlarına doğru birkaç yazıtta Serapis adına rastlanır⁶⁷⁰. Helenistik Dönem’de yaşanan siyasi ve kültürel etkileşimler beraberinde dinsel değişimi de getirmiş olmalıdır. Mısır kültleri Roma İmparatorluk Dönemiyle birlikte yaygınlaşmıştır. Mısır tanrıları ile ilgili olarak Nikaia’da Serapis ve İsis ön plana çıkmaktadır. Ön yüzünde Verus’un betimlendiği Marcus Aurelius Dönemi’ne (MS yaklaşık 161-162) ait bir sikkenin arka yüzünde sağa profilden Serapis ve İsis’i yan yana görmekteyiz (**Resim 181**)⁶⁷¹.



Resim 181: Serapis ve İsis. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-162).

1- Serapis

Mısır Panteonu’nun önemli tanrıları arasında yer alan Osiris, Helenistik Dönem’de Helenler tarafından Serapis adıyla saygı görmeye başlamıştır⁶⁷². Batı dünyasında ikonografi olarak Zeus ile benzerlik gösterir⁶⁷³. Serapis, Zeus dışında, Asklepios’tan sağlığı, Osiris ve Hades’ten ise ölümü almıştır⁶⁷⁴. Serapis, başında *kalathos*, elinde *cornucopia*, yılan, yanında Kerberos veya elinde uzun ya da kısa bir asa ile betimlenir⁶⁷⁵. Tacitus’a göre, Serapis kültünün kurucusu I. Ptolemaios Soter’dır (MÖ 305-283)⁶⁷⁶. Serapis kültü, MÖ 43 yılında senato kararıyla devlet kültü olarak tanınmış, en parlak dönemini MS 2. yüzyıl sonu - 3. yüzyıl başında yaşamıştır⁶⁷⁷. Nikaia’da Serapis ile ilgili herhangi bir yazıt veya bir kült alanı bilgisi mevcut değildir. Sadece sikkeler üzerindeki betimlerden kentte kültünün olabileceği düşünülmektedir.

Sikkelerde Serapis, başının üzerinde *kalathos* ile karşımıza çıkar. Marcus Aurelius Dönemi’nden (MS 161-180) bir darpta başının üzerinde kalathos ile sağa profilden Serapis büstü yer almaktadır (**Resim 182**)⁶⁷⁸.

⁶⁷⁰ Özkılınç 2019, 121.

⁶⁷¹ RPC IV.1, Nr. 5115 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5115> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

⁶⁷² Witt 1971, 55.

⁶⁷³ Ferguson 1985, 36 vd.

⁶⁷⁴ Ferguson 1985, 36 vd.

⁶⁷⁵ Özkılınç 2019, 125.

⁶⁷⁶ Winter 1994, 314.

⁶⁷⁷ Roeder 1920, 2416.

⁶⁷⁸ RPC IV.1, Nr. 5114 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5114> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).



Resim 182: Serapis büstü. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180).

Serapis genellikle ayakta betimlenmiştir. Maximinus Dönemi'nden (MS 235-238) bir sikke üzerinde cepheden ayakta Serapis, başını sağına doğru çevirmiş; sağ elinde *phiale*, solunda uzun bir asa tutuyor (**Resim 183**)⁶⁷⁹. Septimius Severus Dönemi'nden (MS 193-211) benzer bir tipte cepheden ayakta Serapis farklı olarak sağ elinde Demeter' de olduğu gibi iki mısır koçanı tutmaktadır (**Resim 184**)⁶⁸⁰.



Resim 183: Serapis. Maximinus Dönemi (MS 235-238).



Resim 184: Elinde mısır koçanı ile Serapis. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211).

Serapis betimlerinde bir diğer sevilen konu Serapis'in insanları selamlamasıdır. Ön yüzünde Geta'nın betimlendiği Septimius Severus Dönemi'ne (MS 193-211) ait bir sikke üzerinde cepheden ayakta Serapis, başı sağına dönük, sağ elini selamlar şekilde yukarı kaldırmış, elinin altında yanan bir sunak var. Sol eliyle asa tutuyor (**Resim**

⁶⁷⁹ RPC VI, Nr. 3282 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3282> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

⁶⁸⁰ RPC V.2, Nr. 91848 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/91848> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

185)⁶⁸¹. Macrinus Dönemi'ne (MS 217-218) ait bir seri üzerinde cepheden betimlenen Serapis soluna doğru dönmüş, sağ elini selamlar şekilde kaldırıyor ve sol elinde enine bir asa tutuyor (**Resim 186**)⁶⁸². Maximinus Dönemi'ne (MS 235-238) ait bir sikkede ise yine sağ eliyle bu defa sağına doğru selam vermektedir (**Resim 187**)⁶⁸³.



Resim 185: Selamlar pozisyonunda Serapis. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211).



Resim 186: Selamlar pozisyonunda Serapis. Macrinus Dönemi (MS 217-218).



Resim 187: Selamlar pozisyonunda Serapis. Maximinus Dönemi (MS 235-238).

Macrinus Dönemi'ne (MS 217-218) ait bir sikke üzerinde sola profilden bir *diphros* üzerine oturan Serapis, sol eli ile asasını tutarken, sağ elini Kerberos'un kafasına doğru uzatmıştır (**Resim 188**)⁶⁸⁴.

⁶⁸¹ RPC V.2, Nr. 77250 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/77250> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

⁶⁸² RPC V.2, Nr. 78609 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78609> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

⁶⁸³ RPC VI, Nr. 3306 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3306> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

⁶⁸⁴ RPC V.2, Nr. 318 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/318> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).



Resim 188: Kerberos ile Serapis. Macrinus Dönemi (MS 217-218).

Serapis'in en ilginç betimlerinden birisi Alexander Severus Dönemi'ne (MS 222-235) ait bir sikke üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu seride cepheden ayakta duran Serapis, şehir surlarının içindedir; sol elinde asasını tutarken, sağ eli selamlama pozisyonundadır (**Resim 189**)⁶⁸⁵. Bu kompozisyonda yer alan Serapis betiminin bir kült heykeli olduğu, sur duvarlarını andıran yapı üzerinde herhangi bir kapı yer almaması nedeniyle bir tapınak veya kült alanı olabileceği ileri sürülmektedir⁶⁸⁶. Diğer bir ifade ile Serapis, bir yapının içinde, yani kendi kült alanında gösterilmektedir.



Resim 189: Sur duvarlarının içerisinde Serapis. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235).

Maximinus Dönemi'ne (MS 235-238) ait bir sikke üzerinde ise sol elinde tuttuğu uzun asası ile cepheden ayakta duran Serapis, sağında cepheden ayakta duran ve sağ elinde *phiale* tutan İmparator Maximinus'u taçlandırıyor (**Resim 190**)⁶⁸⁷.

⁶⁸⁵ RPC VI, Nr. 10922 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/10922> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

⁶⁸⁶ Özkılınç 2019, 127.

⁶⁸⁷ RPC VI, Nr. 10973 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/10973> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).



Resim 190: Serapis, İmparator Maximinus'u taçlandırıyor. Maximinus Dönemi (MS 235-238).

2- İsis

Mısır kökenli olan İsis, Greko-Romen dünyasına yayılan önemli kültlerden biridir. Nut ve Geb'in kızları olan İsis, Osiris'in karısı, çocuk Horus'un annesi, Seth ve Nephthys'in kardeşidir. İsis, ana tanrıçadır, büyü ve bilgeliğin tanrıçasıdır, evliliği icat edendir, denizde gemileri korur. MÖ 1. yüzyılda Roma'ya geldiği düşünülmektedir. İsis kültü MS 4. - 6. yüzyıllarda Hristiyanlığın yükselişiyle sona ermiştir.

Ön yüzde Genç Faustina'nın betimlendiği Antoninus Pius veya Marcus Aurelius Dönemi'ne (MS 138-180 arası) ait bir sikke üzerinde ayakta cepheden, soluna dönmüş İsis Pelagia, *basileion* giysisi ile elleriyle şişmiş bir yelkeni tutuyor (**Resim 191**)⁶⁸⁸.



Resim 191: Yelken şişiren İsis. Antoninus Pius veya Marcus Aurelius Dönemi (MS 138-180).

Ön yüzünde Geta'nın betimlendiği Septimius Severus Dönemi (MS 193-211) sikkesi üzerinde *basileion* giymiş İsis cepheden ayakta duruyor, başı sola dönük, sağ elinde *sistrum*, solunda *situla* tutuyor (**Resim 192**)⁶⁸⁹.

⁶⁸⁸ RPC IV.1, Nr. 17466 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/17466> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

⁶⁸⁹ RPC V.2, Nr. 91579 (atanmamış). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/91579> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).



Resim 192: İsis. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211).

3- Harpocrates

Mısır kökenli bir diğer tanrı olan Harpocrates, İsis ve Osiris'in çocuğudur. Sessizliğin, sırların, gizliliğin tanrısı, itibarların koruyucusu, umudun simgesidir. Harpocrates, her gün şafakta yükselen yeni doğmuş güneşi temsil eder, “Çocuk Horus” anlamına gelir, bu nedenle de ağzına parmağını götürüp emiyormuş gibi çıplak bir çocuk olarak tasvir edilmiştir. Çocukların ve annelerinin özel koruyucusudur.

Harpocrates, Nikaia sikkelerinde çıplak bir çocuk olarak karşımıza çıkar; cep-heden ayakta durur, sağına dönmüş şekilde, sağ elinin işaret parmağını dudaklarına doğru götürür; soluyla ise *cornucopia* (bereket boynuzu) taşır. En erken örneklerinden birisi Antoninus Pius Dönemi'nde (MS 138-161) karşımıza çıkar; sağına dönük şekilde ayakta duran çıplak Harpocrates ayakta, başını sağına çevirmiş, sağ elini ağzına götürmüş, sol eli ile *cornucopia* taşıyor (Resim 193)⁶⁹⁰.



Resim 193: Harpocrates. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161).

⁶⁹⁰ RPC IV.1, Nr. 17280 (geçici). <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/17280> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).



ÖNEMLİ YAPILAR

İznik göl çanağının kuzeyini düz araziler, güneyini ise Katırlı Dağı çevirir. Bu nedenle gölün kuzeyi tarım ve yerleşime daha uygundur. Güneyi ise zeytincilik ve bağcılığa daha uygundur, yerleşime fazla uygun değildir⁶⁹¹. Buna rağmen Derbent, Göllüce ve Müşküle Mahallelerinde de kültürel mirasa konu kalıntılar tespit edilmiştir. Bu bölümde tanınmasında fayda gördüğümüz yapıları kendi içinde gruplar halinde kronolojik olarak ele alacağız.

Anıt Mezarlar

Nikaia'nın mezar anıtları Helenistik, Roma ve Bizans Dönemlerini kapsayacak şekilde süreklilik göstermektedir. Anıtların %89'luk büyük kısmı Samanlı ve Katırlı Dağları'nın eteklerinde ve kente hâkim noktalarda yer almaktadır⁶⁹². Geriye kalan %11'i ise tarlalarda bulunan steller veya lahitlerden oluşmaktadır⁶⁹³. Mezar anıtları genellikle şehir surlarının yakınında ve Antik Dönem yol güzergâhı boyunca konumlanmıştır. Özel mülkte



⁶⁹¹ Şahin 1981, 82.

⁶⁹² Cura 2022.

⁶⁹³ Weissová 2017, 301.

yer alan mezarlar da bulunmaktadır⁶⁹⁴. Mezarların genellikle dağların eteklerinde yer alması, defin alanlarını ovada yer alan tarım arazilerinden uzak tutmaya çalıştıklarını göstermektedir. Mezarların yalnızca %36'sı İznik şehrini görebilmektedir⁶⁹⁵. Ancak mezarların tamamı “Hac Yolu” veya İznik Gölü'nün güneyinde uzanan “Nikaia – Kios / Prusias a.M.” yolundan izlenebilmektedir⁶⁹⁶.

1- Dörttepeler Tümülsü

İznik'in kuzeyinde Elbeyli Mahallesi'ne giden karayolu üzerinde, günümüzde Elbeyli Mezarlığı olarak kullanılan, etrafı duvarla çevrelenmiş alanda 9 m yüksekliği ve 110 m çevresi olan tümülüs alanı doğal şisttik kayalar üzerindedir⁶⁹⁷. 1970'lerde yol yapımı esnasında gerçekleştirilen çapraz yarmadan dolayı dört ayrı tepeciğe bölündüğünden, halk arasında “Dörttepeler” diye anılmaktadır⁶⁹⁸. Tümülüs alanında birbirinden bağımsız üç mezar odası açığa çıkartılmıştır (**Resim 194**).



Resim 194: Dörttepeler Tümülsü, genel görünüş.

B. Yalman tarafından 1 numaralı mezar olarak isimlendirilen, dromoslu mezar, Karayolları, 147. Şube Şefliği'nce yol genişletme çalışmaları sırasında bulunmuştur

⁶⁹⁴ Weissová 2017, 302 dipnot 865.

⁶⁹⁵ Weissová 2017, 307.

⁶⁹⁶ Weissová 2017, 304.

⁶⁹⁷ Koordinatları 40° 28' 51" N ve 29° 43' 06" E.

⁶⁹⁸ Şahin 2020b, 23 Resim 5.

(**Resim 195**)⁶⁹⁹. Mezarlardan ilki İznik – Elbeyli karayolunun kenarındadır⁷⁰⁰. Yol açma çalışmaları esnasında bulunmuş, 1981 yılında A. Kılıçkaya tarafından yayınlanmıştır⁷⁰¹. Düzgün kesme taşlarla yapılmış, *dromos* ve mezar odasından ibaret bir mezardır (**Resim 196**). Girişte yer alan ve güney-kuzey doğrultusunda uzanan *dromos*un yüksekliği 2,05 m, genişliği ortalama 1,20 m, uzunluğu 3,30 metredir (**Resim 197**). Doğu-batı uzantılı mezar odası ise 2,43 m uzunluğa, 2,15 m genişliğe ve 2,16 m yüksekliğe sahiptir (**Resim 198**). Mezar odasının batı ve doğusunda altı üstlü ranza tipli ikişer *kline* yer almaktadır. Yataklar mermerlerden oluşturulmuş, kireç kum harcı ile sıvanmış, güneyinde yastıklara yer verilmiştir⁷⁰². Günümüzde mezar odasının zemin ve duvar taşlarından bir kısmı sökülmüş, *klineler* parçalanmıştır. Mezar, buluntularına göre MÖ 2. yüzyılın 2. yarısı – 1. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir⁷⁰³.



Resim 195: 1 numaralı mezar.

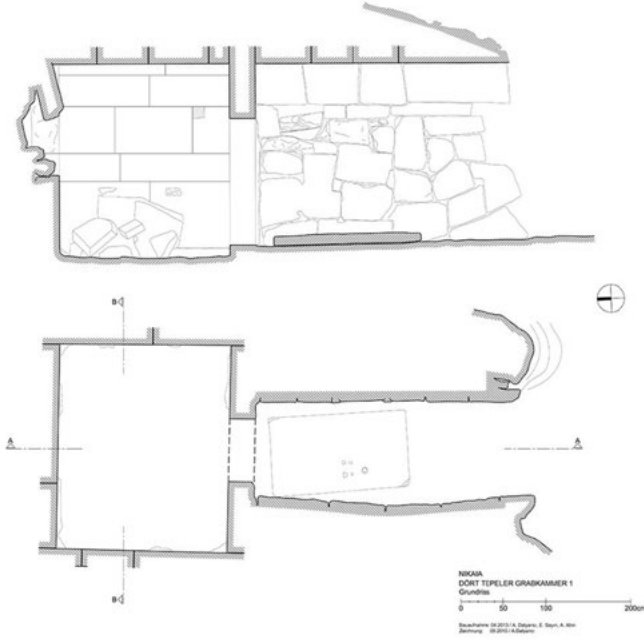
⁶⁹⁹ Yalman 2000, 55.

⁷⁰⁰ Şahin vd. 2008, 15-16 Resim 8.

⁷⁰¹ Kılıçkaya 1981, 21-22.

⁷⁰² Yalman 2000, 55.

⁷⁰³ Altın 2019, 276 Kat. KG. 1; Altın 2020, 106 Resim 5.



Resim 196: 1 numaralı mezarın rölövesi.



Resim 197: Dromos.



Resim 198: Mezar odasının üst örtüsü.

Yalman tarafından 2 numaralı mezar olarak adlandırılan bir diğer mezar, mezarlık alanının içerisinde, tümülüs alanının yaklaşık ortasında yer almaktadır⁷⁰⁴. 1988 yılında İznik Müzesi tarafından kazılmıştır. Düzgün kesme taşlarla yapılmış, üzeri ahşap hatıllarla örtülü, yaklaşık 10 m uzunluğunda bir *dromos* (Resim 199), beş basamakla

⁷⁰⁴ .Yalman 2000, 55-57; Şahin vd. 2008, 16 Resim 9; Şahin 2020b, 23 Resim 6-7.

inilebilen bir mezar odasından ibarettir (**Resim 200**). *Dromosun* üzerini örten meşe ağacından yapılmış kirişler maalesef açıkta bırakılmış (**Resim 201**) ve günümüzde tamamen tahrip olmuştur. Yalman, malzeme farklılığından dolayı *dromos* bölümünün ikinci kullanımla ilintili olduğunu düşünmektedir. Bu mezar da 1981 yılında A. Kılıçkaya tarafından yayınlanmıştır⁷⁰⁵.



Resim 199: 2 numaralı mezar, üstten görünümü.



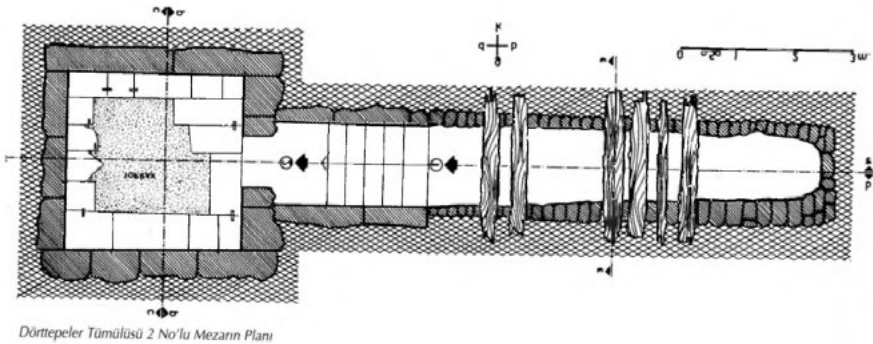
Resim 200: 2006 yılında dromosun üst örtüsünden detay.

⁷⁰⁵ Kılıçkaya 1981, 22.



Resim 201: Dromos ve mezar odasının günümüzdeki durumu.

Mezar odasına 1,35 m uzunluğundaki beş basamaklı merdiven ile inilmektedir (**Resim 202-203**). 3 x 3 m ölçülerinde kare planlı olan mezar odasının yüksekliği 3 m olup tamamen mermer kullanılarak inşa edilmiştir (**Resim 204-205**). Mezar odasında duvar, tonoz ve zeminde bazı kesme taşlar yerlerinden sökülüştür. Bu mezar mimari özellikleri nedeniyle Yalman tarafından Geç Helenistik - Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne⁷⁰⁶, Altın tarafından MÖ 4. yüzyılın sonları - 2. yüzyıl arasına tarihlenmektedir⁷⁰⁷.

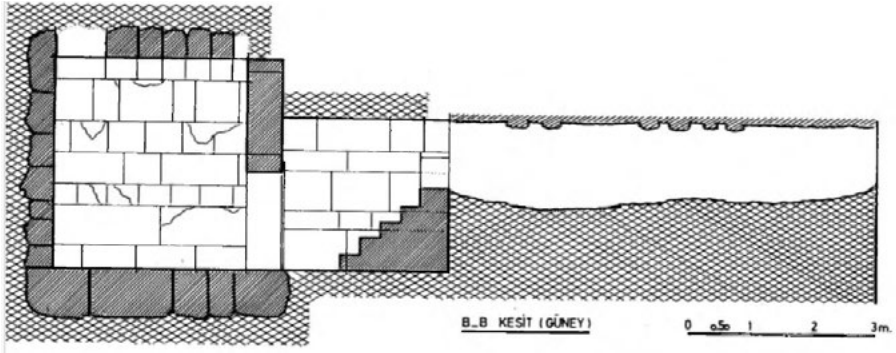


Dörttepeliler Tümülüsü 2 No'lu Mezarın Planı

Resim 202: 2 numaralı mezarın planı.

⁷⁰⁶ Yalman 2000, 57.

⁷⁰⁷ Altın 2019, 277-278 Kat. KG. 3.



Resim 203: 2 numaralı mezarın kesiti.



Resim 204: Mezar odası girişinde yer alan profil kapı.



Resim 205. Mezar odasının içten görünümü

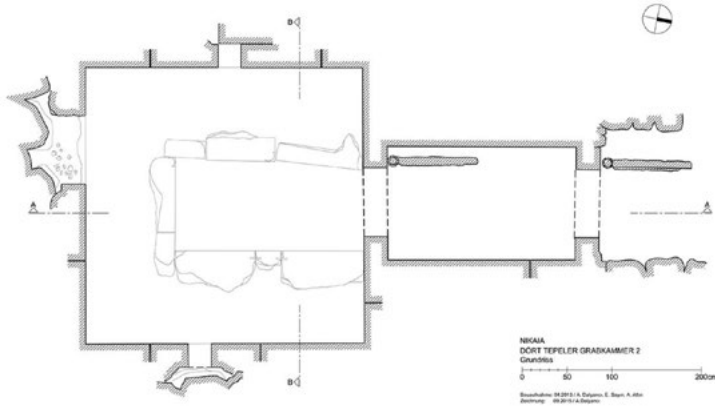
3 numaralı mezar olarak isimlendirilebilecek bir diğer mezar odası ise tümülüs alanının doğu eteğinde yer almaktadır⁷⁰⁸. Define kazısı sonucunda açığa çıkartılmıştır. Mezar, 2,10 m uzunluğa, 1,30 m genişliğe 1,90 m yüksekliğe sahip dikdörtgen planlı, kısa bir *dromos* ve 3,16 x 3,14 m ölçülerinde kare planlı ve en yüksek bölümü 3,12 m olan bir mezar odasından ibarettir (**Resim 206-207**)⁷⁰⁹. *Dromos*tan sonra mezar odasına ulaşılmaktadır (**Resim 208**). Hem *dromos* hem de mezar odasına girişi sağlayan monolit taş kapılar, üzerinde kilit mekanizmasına ilişkin bronz bağlantılar ve bronzdan yapılmış zıvanalara takılı durumda çalışır vaziyettedir (**Resim 209-211**)⁷¹⁰. Ancak günümüzde dışardaki kapı kırılmış durumdadır. Mezar odasında *kline* formu, profilli bacaklı üç lahit (**Resim 212-213**) ve mezar hediyelerinin konması için *kylike-ion* şeklinde taştan bir sandık bulunmaktadır (**Resim 214**). İznik Müzesi envanterine kayıtlı *unguentarium*, cam kâse, kandil, bronz ayna, kurşun *pyxis*, altın yüzük, iki altın sikke biçimli varak ve olasılıkla bir çelenk veya *diademe* ait yaprak biçimli ince altın levhalar yardımıyla mezar, MÖ 2. yüzyılın 2. yarısı – 1. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir⁷¹¹.

⁷⁰⁸ Şahin 2020b, 23 Resim 8-10.

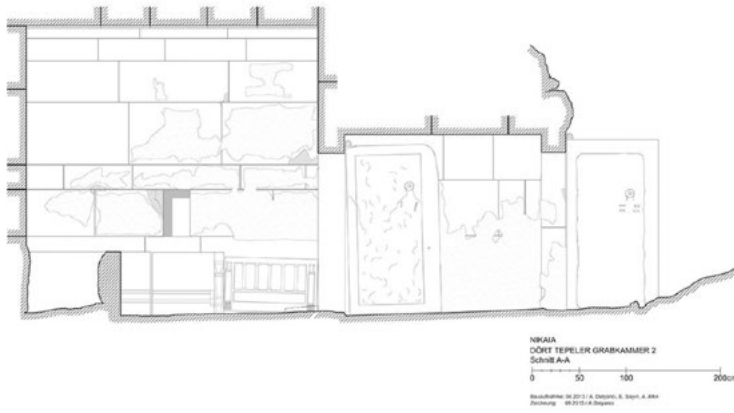
⁷⁰⁹ Altın 2020, 107.

⁷¹⁰ Altın 2020, 125 Resim 7c.

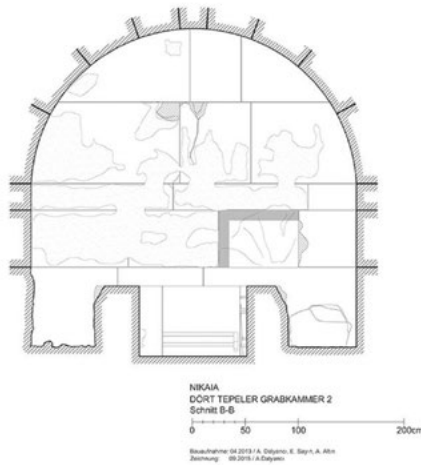
⁷¹¹ Altın 2019, 276-277 Kat. KG. 2; Altın 2020, 108 Resim 13.



Resim 206: 3 numaralı mezarın planı.



Resim 207: 3 numaralı mezarın dikine kesiti.



Resim 208: 3 numaralı mezarın dikine kesiti.



Resim. 209: 3 numaralı mezarın girişi.



Resim 210: Dromos ve mezar odasının taş kapısı.



Resim 211: Taş kapıları sabitleyen bronz zıvana, detay.



Resim 212: Mezar odasının üst yapısı.



Resim 213: Mezar odasında taş lahitler.



Resim 214: Mezar odasında mermer *kylikeion*.

Dörttepeliler tümülüs alanında birbirinden bağımsız, girişleri farklı yönlere bakan ve farklı kotta bulunan mezar odalarından en erken tarihli olanı Altın'a göre 2 numaralı mezar odasıdır⁷¹². Mezar odalarında bulunan birden çok sayıdaki *kline*, bunların aile mezarı olduklarına işaret etmektedir. Mezarların inşasında 2 km kuzeydoğudaki İnikli veya 3 km kuzeydeki Ömerli taş ocaklarından getirildiği düşünülen sarımtırak damarlı beyaz renkli mermer kullanılmıştır. Tümülüs alanında bulunan üç mezar odası, Helenistik Dönem Nikaia'sından günümüze ulaşabilen nadir örnekler arasında yer almaktadır.

Altın, mezar odalarının kareye yakın planlı olması, iki mezar odasını örten yarım daire formundaki muntazam beşik tonoz, mezar odasında yer alan taş *kline*ler ve mezar yapısının duvarlarında görülen sıvaların benzerlerinin Makedonya mezarlarında görüldüğünü düşünmektedir⁷¹³. Bithynia Krallığı yöneticilerinin Makedonya ile olan sıkı ilişkileri bu olasılığı güçlendirmektedir. Örneğin II. Prusias'ın isyan eden oğlu Nikomedes'e karşı Trakyalı kayınbiraderi Diegulis'ten yardım istemiştir⁷¹⁴. Bu olay üst yönetimin Makedonya ile sıkı ilişkiler içerisinde olduğunu göstermektedir. Mezarlarla ilgili dikkat çeken diğer bir nokta, mezarların mevcut antik şehrin yaklaşık 6 km kuzeydoğusunda bulunmasıdır. Mezarların kente olan uzaklığı her ne kadar çiftlik evlerini düşündürse⁷¹⁵ de II. Prusias'ın isyanı bastıramaması üzerine savaştan kaçarak sığındığı Helenistik Nikaia'nın kayıp akropolisinin bu civarda aranabileceğini akla getirmektedir.

⁷¹² Altın 2020, 109.

⁷¹³ Altın 2020, 109 dipnot 34.

⁷¹⁴ App. Mithr. 18. 422. 11-17; Şahin, 1987, 2 vd. T 3; Şahin 2004, 7 dipnot 13.

⁷¹⁵ Altın 2020, 109.

2- Müşküle Anıt Mezarı

Mezar anıtı, Müşküle Mahallesi'nin sınırları içerisinde, köyün 400 m kadar güneyinde Çarıktepe mevkinde, zeytin bahçelerinin içinde yer almaktadır (**Resim 215**)⁷¹⁶. Anıt, 2,5 m yüksekliğinde kireçtaşıdan ana kaya üzerindedir⁷¹⁷. Ana kayanın dört yüzeyi düzeltilerek podyum şekli verilmiştir. Podyumda korunan 1,3 x 3,80 m boyutlarında düzgün kesilmiş mermer bloklar (**Resim 216**), podyumun üzerinde bir mezar odasının olduğunu göstermektedir. Podyumu oluşturan ana kaya üzerindeki temel yatakları, olası mezar odasının dikdörtgen planlı, doğu-batı doğrultuda uzanan, dıştan dışa 7,50 x 10,50 m ölçülerinde olduğunu göstermektedir. Mezar odası 2,50 x 2,52 m ölçülerinde kareye yakın olmalıdır (**Resim 217**). *Kripta* bölümünün bu noktanın alt kısmında ve ana kayanın içerisinde olduğu tahmin edilmektedir. Çevresinde ve üst noktasındaki kaçak kazı çukurlarından mezar odasına defincilerin de ulaşmak istediğini göstermektedir. Gerek köy içerisinde oluşu gerekse üzerindeki büyük mermer bloklar nedeniyle soyulmamış olma olasılığı fazladır. Mezar anıtı, B. Yalman tarafından Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlense de⁷¹⁸ göle hâkim bir konumda ve podyum üzerinde yer alması, mermer bloklarla oluşturulan mezar odası gibi nedenlerle yapım tarihi için Helenistik Dönem'in de göz önünde bulundurulması gerektiğini düşündürmektedir.



Resim 215: Müşküle podyumlu mezar.

⁷¹⁶ Koordinatları 40° 21' 11 K ve 029° 31' 38 E.

⁷¹⁷ Şahin vd. 2008, 14-15 Resim 5-6.

⁷¹⁸ Yalman 2000, 100.



Resim 216: Müşküle mezarının podyumu üzerinde *stylobat* için kullanılan kyklopik mermer bloklar.



Resim 217: Müşküle mezarının odasını oluşturan kyklopik mermer bloklar ve mermer zemin kaplaması.

3- Karacakaya Anıt Mezarı

Karacakaya Anıt Mezarı, İznik-Gemlik Karayolu'nun 9. kilometresinde, Göllüce Mahallesi'nin sınırları içerisinde yer almaktadır (**Resim 218**). Mezar anıtı, Artemis Tapınağı olarak düşündüğümüz kalıntıların yaklaşık 500 m doğusunda, göl yüzeyinden 26,5 m yüksekliğe sahip Karacakaya olarak bilinen ve günümüzde yanında bir lokanta ve kamp yerinin işletildiği sahada, ana yapısı kalker olan doğal bir tepedir (**Resim 219**)⁷¹⁹. Tepeyi oluşturan kaya bloğun güneyi dışındaki bölümleri dik bir şekilde yükselmekte, bu durumuyla doğal bir podyum görüntüsü vermektedir (**Resim 220**)⁷²⁰. Üst kısmındaki düzlükte Müşküle mezar anıtında olduğu gibi düzgün kesme taş bloklarla inşa edilmiş bir mezar odasının temelleri yer almaktadır (**Resim**). Podyum görünümündeki kaya kütlesi de Müşküle mezarına benzemektedir.



Resim 218: Karacakaya Anıt Mezarı.



Resim 219: Karacakaya Anıt Mezarı'na güneyden bakış.

⁷¹⁹ Şahin 2022c, 8-11.

⁷²⁰ Yalman 2000, 100.



Resim 220: Karacakaya Anıt Mezarı podyum şeklinde yükselen ana kayası üzerindedir.



Resim 221: Karacakaya Anıt Mezarı, mezar odası.

Mezar odasını oluşturan kaba yontulu kyklopik rekristalize kalker blokların sökülerek göle veya yola doğru yuvarlandığı söylenmektedir. Kesme taşların bir kısmı mezar odasının duvarlarının sınırlarını belirtecek şekilde *in-situ* olarak korunmuştur. Yalman, mezar odasının 5 x 5 m ölçülerinde kare planlı olduğunu düşünmektedir. Günümüzde üst üste taş kalmasa da 1,5 m yüksekliğinde, 75 cm kalınlığında bir duvardan bahsedilmektedir. Yalman, olası mezarı Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirmek istese de Müşküle mezarı gibi bu mezarın da konumu, podyum üzerinde olması ve anıtsal mimarisi gibi özelliklerinden dolayı Helenistik Dönem'e tarihlenmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Mezar yapısının antik Nikaia – Kios yolu üzerinde ve Nikaia'yı görür şekilde göl kenarına inşa edilmiş olması mezarın önemli hizmetlerde bulunan bir Nikaia vatan-

daşına ait olduğunu düşündürmektedir. Aziz Andrew'un Nikaia ve çevresinin Hristiyanlaştırılması ile ilgili anlatılan anonim hikâyesinde; Nikaia'ya yaklaşık 67,5 stadia yani yaklaşık 13,5 km mesafede "Lochous" adında çıplak bir kayalık bulunduğu, burada bir ejderhanın yaşadığı, ona, ikisi şeytan tarafından tamamen ele geçirilmiş sekiz haydudun eşlik ettiği anlatılmaktadır. Ejderha ve dinsiz haydutlar kayalığı özellikle tehlikeli hâle sokmaktadır. Bunun üzerine Aziz Andrew, iki müridi ve haç tepeli asasının yardımıyla, kısa bir mücadele sonucunda ejderhayı evcilleştirmiş, dinsiz haydutları da vaftiz etmeyi başarmıştır⁷²¹. Bu hikâye bize Geç Antik Çağ'da kayalığın üzerinde hâlâ ziyaret edilen *heroon* şeklinde anıtsal bir mezarın bulunduğunu düşündürmektedir. Hikâyede anlatılan Aziz Andrew'un ejderhayı evcilleştirmesinin anlamı olası pagan mezarının tahrip edilmesidir. Daha sonra da burada çalışan ve eşkıya olarak nitelendirilen 8 kişi vaftiz edilerek Hristiyanlaştırılmıştır. Diğer bir ifade ile geleneksel olduğu üzere, çok rağbet gören bir pagan yapısı itibarsızlaştırılmış ve aynı alana olasılıkla bir kilise inşa edilmiştir⁷²². Doğu-batı istikametinde uzanan kireç harçlı moloz taşlarla yapılan yapı Yalman'ın iddia ettiği gibi bir gözetleme kalesi⁷²³ değil de Orta Çağ'da inşa edilen bir kiliseye ait olmalıdır.

4- Berberkaya Anıt Mezarı

Nikaia'da Helenistik Dönem'den ayakta kalan en önemli eserlerden birisi olan anıt mezar, geçmişteki berber dükkânlarındaki oturma şeklini hatırlatır platformlar nede niyle halk arasında Berberkaya olarak adlandırılmıştır⁷²⁴. İznik'in doğusunda, Lefke Kapısı'na 1 km mesafede, Abdulvahap Sancaktar Tepesi'ne çıkan yolun kenarında bulunan anıt mezar, koyu gri kalker monolit bloğun oyulması ile yapılmıştır⁷²⁵. Seyyah ve araştırmacıların aktardığı bilgiler, bu mezarda bir yandan lahit, diğer yandan oda mezar kavramıyla örtüşen bir ara tipin söz konusu olduğunu akla getirmektedir.

Kyklopi ölçülerde monolit bir taş blok yontularak bağımsız mezar şekline getirilmiştir. Başka bir benzeri olmayan bu eşsiz eser uzun yıllar tek parça halinde korunmuştur. 18. yüzyılda Nikaia'yı ziyaret eden R. Pococke'un gravürleri sayesinde anıtın sağlam durumu hakkında bilgi sahibi oluyoruz (**Resim 222**)⁷²⁶. Pococke, anıtı 14 ayak 6 inç uzunluğunda ve 12 ayak 10 inç genişliğinde ölçmüştür. 1953 yılında defineciler tarafından dinamitle parçalanan anıt⁷²⁷, günümüze 17 parça olarak ulaşmıştır (**Resim 223-224**)⁷²⁸.

⁷²¹ Foss 1996, 22-23; Şahin 2019, 81.

⁷²² Şahin 2022c, 11.

⁷²³ Yalman 2000, 125-126.

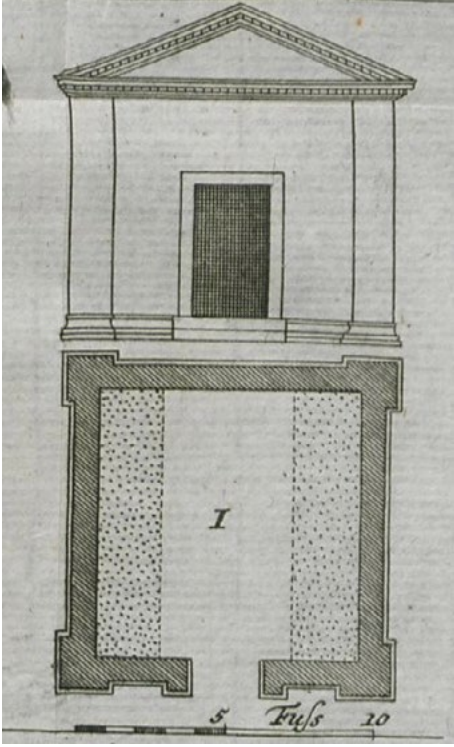
⁷²⁴ Koordinatlar: 40° 28' 45" K ve 29° 44' 28" E.

⁷²⁵ Şahin vd. 2008, 15 Resim 7; Şahin 2020b, 22 Resim 2-3; Cura 2022, 8-9 Resim 1-3.

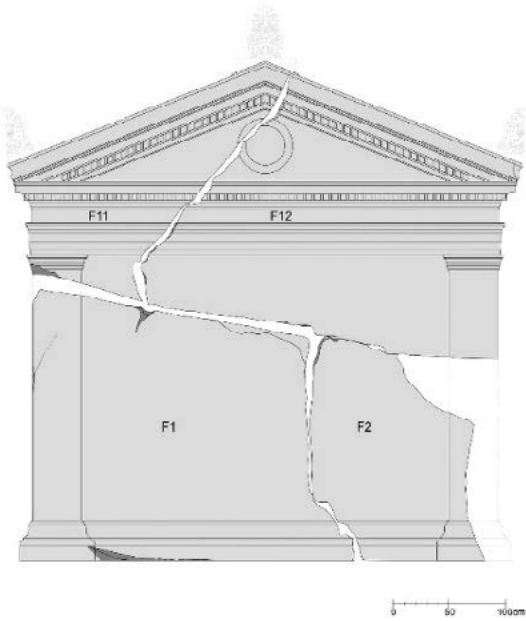
⁷²⁶ Pococke 1755, 180 Pl. 60.3

⁷²⁷ Eyice 1991, 4.

⁷²⁸ Yalman 2000, 52-53.



Resim 222: Berberkaya Anıt Mezarı rölövesi.



Resim 223: Berberkaya Anıt Mezarı rekonstrüksiyon denemesi.



Resim 224: Berberkaya Anıt Mezarı, günümüzdeki görünümü.

Ev şeklinde oyulmuş olan mezar anıtının köşelerinde kaide ve başlıkları ile plasterler yer almaktadır. Günümüzde mezar odası dıştan 4,10 m genişliğinde, 4,35 m yüksekliğinde ve 4,26 m uzunluğunda ölçülmüştür. Dış yüzeyi büyük bir lahit formunda bezenmiş mezar yapısı, profilli bir kaideye ve köşelerde plasterlere sahiptir (**Resim 225**). Plasterlerin üzerinde sırasıyla üç *fascia*eden oluşan bir *arşitrav*, düz bir friz, frizden alınlığa geçişte bir dış sırası yer alır (**Resim 226**). Üçgen alınlığın ortasında bir kalkan motifi ve *geisonu* üzerinde bir dış sırası bulunmaktadır. Alınlık tepe ve yan akroterle son bulmaktadır. Mezar odasının içinde arka ve yan duvarlar boyunca 0,60 metre eninde ve 0,42 metre derinliğinde, kenarları hafif yükseltilmiş *ostothek*lerin yer aldığı, bunların üzerinde kapakların bulunduğu günümüze kalan demir bağlantı yuvalarından anlaşılmaktadır⁷²⁹. Mezarın tavanı tonoz izlenimi verecek şekilde oyulmuştur⁷³⁰.

Mezarda, kısa kenarda bir kapı, kapının üzerinde tek kelimesi korunan Yunanca yazıt “MNHMOEYNON” ve içeride üç kenar boyunca devam eden bir seki yer alır. Mezar odasına ait parçalar üzerinde ayrıca İbranice⁷³¹ yazı ve zaman zaman buraya uğrayan hacıların kazıdıkları düşünülen haç motifleri de dikkat çekmektedir.

G. Rodenwaldt, mezar anıtını Geç Helenistik - Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlemiştir⁷³². G. Kleiner ise bezemede daha erken özellikler bulunduğunu belirtmiş ve yarı işçilik üzerinde durarak, mezarın MÖ 149 yılında ölen Bithynia Kralı II. Prusias (MÖ 185-149) için yapıldığını, fakat Nikomedia'ya taşınması sırasında kırıldığını

⁷²⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Yalman 2000, 52 vd.; Altın 2020, 110 Resim 23.

⁷³⁰ Altın 2020, 110 Resim 24.

⁷³¹ Schneider 1943, 37 No. 70.

⁷³² Rodenwaldt 1943, 5-7 Resim 2-3.

ileri sürmüştür⁷³³. Bilindiği gibi, II. Prusias, oğlunun başlattığı isyanı bastıramayınca askerleri ile Nikaia akropolisine sığınmış, ancak burada yakalanarak Nikomedia'da öldürülmüştür. Dolayısı ile bu mezarın II. Prusias için Nikaia'da yaptırılıp başkente taşınma ihtimali düşüktür. Kral mezarları grubuna girebilecek bu dev ölçülü lahdin, blok halinde taşınırken yolda çatladığından olduğu yere bırakılmış olabileceği düşünülmektedir⁷³⁴. Ancak kraliyet ailesi için değil de belki Nikaialı bir eliti düşünmek daha doğru olacaktır. Bununla birlikte şehrin kapılarını yaptıran C. Cassius Chrestus'un mezarının da bu bölgede olduğu bilinmektedir. Herhangi bir yazılı belge olmadığı için anıt mezarın kime ait olduğunu tam olarak bilemiyoruz. Küçük Asya için ünik nitelikteki bu anıt mezarı, mimarı özellikleri ve mezar odası – lahit arasındaki formu sebebiyle MÖ 1. yüzyıla tarihlenmek isteyenler de bulunmaktadır⁷³⁵.



Resim 225: Berberkaya Anıt Mezarı.



Resim 226: Berberkaya Anıt Mezarı, detay.

⁷³³ Kleiner 1957, 8 Levha 5.2-3; Eyice 1991, 4.

⁷³⁴ Eyice 1991, 4.

⁷³⁵ Altın 2020, 110-111 dipnot 45.

5- Çamdibi Mezar Anıtı

İznik merkeze yaklaşık 3 km mesafede bulunan Çamdibi Mahallesi'nin 500 m kadar batısında yer almaktadır (**Resim 227**)⁷³⁶. Kalker bir kayalığa oyulmuş mezar, Nikaia'nın *khamosorion* tipindeki mezarlarına çok güzel bir örnektir. Mezar anıtı, merdiven, lahit tekneleri ve mezar sunağı olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır⁷³⁷. Sunak ve önündeki merdivenler etkili şekilde tahrip olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Merdiven basamaklarından en alttaki 230 cm, ortadaki 204 cm ve üstteki 179 cm uzunluğa sahiptir. Basamaklar ortalama 45 cm genişliğe ve 31 cm yüksekliğe sahiptir. En üstte 39 cm genişliğinde, 65 cm derinliğinde bir girinti mevcuttur. Yüzeyinde herhangi bir yazıt veya betim tespit edilememiş olan sunağın korunan yüksekliği 214 cm, genişliği 98 cm ve derinliği 34 santimetredir. (**Resim 228**). Yalman, kalan izlerden sunağın üst köşelerinin *akhantus* yapraklarından oluşan akroterler ile sona erdiğini düşünmektedir⁷³⁸. Anıt mezarın podyum bölümünde, doğu batı doğrultusunda ana kayaya kazılmış iki adet tekne mezar bulunmaktadır (**Resim 229**). Bunlardan sağdaki 226 cm uzunluğunda, 120 cm genişliğinde ve 90 cm derinliğindedir. Soldaki ise 225 cm uzunluğa, 103 cm genişliğe ve 78 cm derinliğe sahiptir (**Resim 227**). Kenar profilleri mezarların kapaklarına işaret etmektedir.

Khamosorion tipi mezarlar uzun bir zaman aralığına yayıldığından, tarihlendirme ancak mezar buluntularına göre yapılabilmektedir⁷³⁹. Çamdibi Mezarı'nda, mezar teknelerinin boşaltılmış ve mezar sunağı bölümünün etkili şekilde tahrip edilmiş olması gibi nedenlerle mezarın tarihi hakkında herhangi bir yorumda bulunamıyoruz. Mezar, geniş panoramik bir manzaraya sahiptir. Yalman, sunaktan hareket ederek mezar anıtını MS 3. yüzyıla tarihlemektedir⁷⁴⁰.



Resim 227: Çamdibi Mezar Anıtı. Altar bölümünden genel görünüş.

⁷³⁶ Koordinatları: 40°23'59" K - 29°44'26" D. Rakım: 190 m.

⁷³⁷ Yalman 2000, 96-99; Şahin 2020, 84; Cura 2022, 9-10 Resim 8-12.

⁷³⁸ Yalman 2000, 98; Cura 2022, 10 dipnot 12 Resim 11.

⁷³⁹ Bilir 2020, 111.

⁷⁴⁰ Yalman 2000, 99.



Resim 228: Çamdibi Mezar Anıtı. Sunak bölümünden detay.



Resim 229: Çamdibi Mezar Anıtı'nın podyumunda khamasorion tipinde mezarlar.

6- Obelisk

Obelisk, İzmit'in yaklaşık 8 km kuzeybatında, Nikomedia'ya giden Roma yolunun üzerinde⁷⁴¹, nekropol alanının dışında tek başına inşa edilen, dünyada eşine rastlanmayan 12 m yüksekliğe sahip "Dikilitaş", "Nişantaşı" veya "Beştaş" adıyla da tanınan mezar anıtıdır (**Resim 230-233**)⁷⁴². MS 2. yüzyılın başlarına ait olması gereken bu anıt, Lefke ve İstanbul Kapılarını yaptıran Gaius Cassius Chrestus'un yakın bir akrabası, belki de kardeşi C. Cassius Philiscus'a aittir.



Resim 230: Obelisk mezar, kenarından geçen yol Antik Dönem'de de kullanılmaktadır.



Resim 231: Obelisk mezar, genel.

⁷⁴¹ Koordinatlar: 40° 29' 15 N, 29° 42' 07 E.

⁷⁴² Şahin vd. 2008, 14 Resim 4; Altın 2019, 280-281 Kat. OG. 1; Şahin 2020b, 22 Resim 1.

Gri damarlı düzgün kesme mermerden yapılmış anıt mezar, üç *krepi*si, 0,46 m yüksekliğe, 2,96 m uzunluğa ve 2,93 m genişliğe sahip *stylobat* üzerindedir⁷⁴³. İkinci *krepi*si, kabartma aslan ayaklarına sahiptir⁷⁴⁴. Aslan ayaklı profiller bu sıranın oturma bankı olarak düşünüldüğünü, yani mezarın bir *heroon* olarak tasarlandığını göstermektedir⁷⁴⁵. *Stylobat*ın üzerinde kenetlerle birbirine tutturulan blok taşlarla inşa edilmiş 2,90 m yüksekliğinde, 2,32 m uzunluğunda ve 2,31 m genişliğinde yaklaşık kare şeklinde kaide yer almaktadır (**Resim 232**). Kaide ile obelisk arasında 46 cm yüksekliğinde, köşelerinde palmetlerle bezemeli *akroter*lerin bulunduğu çok yivli bir korniş bulunur⁷⁴⁶. Üçgen prizma biçimindeki taşların üst üste konmasından oluşan obeliske, kaideye göre farklı türde mermer kullanılmıştır. Kaidenin üst yüzeyindeki izler, obeliskin iki yanında bronz figürlerin veya başka bezeme öğelerinin durduğunu işaret eder. Obelisk, üç yüzeyli, yukarıya doğru incelen ve birbiri üzerine demir kamalarla oturtulmuş beş beyaz mermer bloktan oluşmaktadır. En üstte kaybolduğu düşünülen altıncı bloğun üzerinde yer alan dübel delikleri⁷⁴⁷, bu bölüme zafer tanrıçası Nike veya tanrı Zeus'un kartalı gibi bir heykelin yerleştirildiğini düşündürmektedir (**Resim 233**)⁷⁴⁸. Anıtın günümüzdeki toplam yüksekliği yaklaşık 12 metredir⁷⁴⁹.

Obeliski oluşturan beş bloktan en alttakinin üzerinde anıtın ithaf yazıtı bulunur: “*G. Cassius Philiscus, C. Cassius Asclepiodotus'un oğlu, 83 yıl yaşadı*”⁷⁵⁰ (**Resim 234**).

Yazıtta adı geçen C. Cassius Asclepiodotus, Nikaia'nın ileri gelen ailelerinden birisine mensup olup, son derece zengindir. MS 66 yılında Roma İmparatoru Nero (MS 54-68) tarafından tüm varlığına el konularak sürgüne gönderilmiştir. Daha sonra İmparator Galba (MS 68-69) tarafından affedilip itibarı iade edilerek Nikaia'ya geri dönmesine izin verilmiştir⁷⁵¹.

⁷⁴³ Altın 2019, 280.

⁷⁴⁴ Gümgüm 2020, 267 Resim 12.

⁷⁴⁵ Mert 2015, 57.

⁷⁴⁶ Gümgüm 2020, 265 Resim 9.

⁷⁴⁷ Gümgüm 2020, 275 Resim 25.

⁷⁴⁸ Yalman 2000, 90.

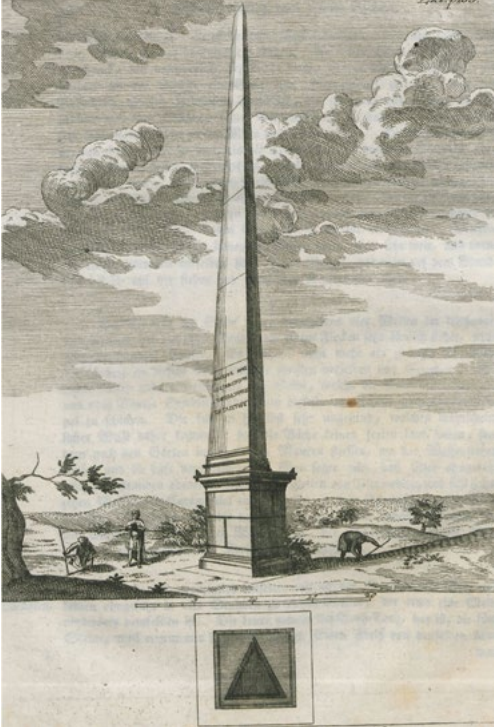
⁷⁴⁹ Yalman 2000, 90; Gümgüm 2020, 248.

⁷⁵⁰ Şahin 2004, 21 dipnot 88.

⁷⁵¹ Yalman 2000, 90.



Resim 232: Obelisk mezar.



Resim 233: Obelisk mezarın bilinen ilk gravürlerinden birisi.



Resim 234: Obelisk mezar, ithaf yazıtından detay.

Nikaia’da, Hadrianus Devri’nde bir diğer obelisk inşâ edildiği bilinmektedir⁷⁵². Bu mezarın sahibi olarak Sakerdos gösterilmektedir⁷⁵³. Nikaia halkı “*Panhellen Bayramlarına*” yani dönemin olimpiyatlarına katılabilmesi için Atina’ya bir heyet göndermiştir. Sakerdos isminde bir imparator rahibi bu heyete başkanlık etmiş, ancak Atina’da vefat etmiştir. Bir zamanlar İzniç Gölü yakınında bulunan “*Gaius Cassius Philiscus’un Obeliski*” üzerindeki uzun epigramda Sakerdos’un varanî için yaptığı ünlü işleri anlatılmaktadır. Görünüşe göre Sakerdos, MS 120 yılı depreminde yıkılan Nikaia’yı Hadrianus’un (şiiirde Ausonius Zeus’u diye anılmaktadır) yardımlarıyla yeniden inşâ ettirmiştir. Daha sonra Sakerdos, *Panhellen Bayramları* için elçi olarak Atina’ya yollanmış, ancak orada vefat etmiştir. Yakılan cesedinin külleri Nikaia’ya getirilerek oradaki obeliskine konmuştur⁷⁵⁴.

7- Değirmenkaya Kaya Mezarı

Yöre halkı tarafından “*Resimli Kayaları*” olarak da isimlendirilen anıt, İzniç-Yenişehir yolunun doğusunda, Derbent Mahallesi’nin kuzeyinde yer almaktadır⁷⁵⁵. Yol seviyesinden yaklaşık 500 m yukarıdadır (**Resim 235**)⁷⁵⁶. Anıt, kireç taşı bir kaya külesinin zirvesine yakın bir yerde, Yenişehir’e bakan yüzeyine işlenmiş büst şeklinde alçak kabartmalardan oluşmaktadır. Kaya bloğunun en üstünde, ortada kuzey güney doğrultusunda uzanan 50 cm genişlik, 50 cm derinliğe sahip ana kayaya oyulmuş bir yağmur suyu tahliye kanalı bulunmaktadır⁷⁵⁷.

⁷⁵² Altın 2019, 281-282 Kat. OG, 2.

⁷⁵³ Anth. Lat. XV 4-8; Şahin 2004, 21-22 dipnot 89.

⁷⁵⁴ Şahin 2004, 10 dipnot 28.

⁷⁵⁵ Şahin 1979, 37-38 No. 38 Levha 4-5; Abbasoğlu – Delemen 2004, 194 Resim 13.

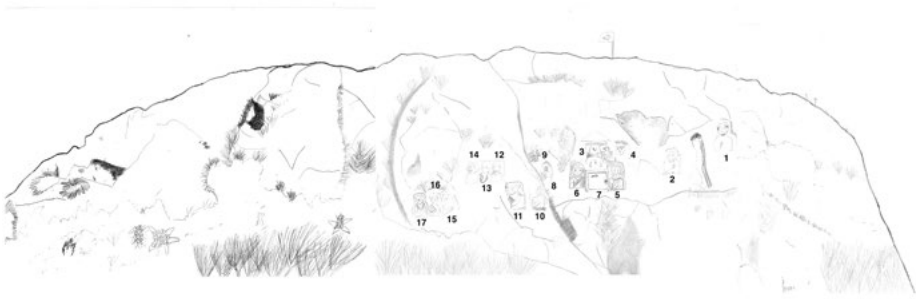
⁷⁵⁶ Şahin 2016b, 2 Resim 1.

⁷⁵⁷ Şahin 2016b, 344 Resim 6.



Resim 235: Değirmenkaya Anıt Mezarı.

Doğu-batı yönünde uzanan kaya kütesinin düzeltilen yüzeyinde profilli veya düz çerçeveli panolarda 3 grup halinde, 14 erkek ve 1 kadına ait portreler, kanatları yarım açık cepheden betimlenmiş bir kartal ve kenarları çerçeveli bir tabula yer almaktadır (**Resim 236**)⁷⁵⁸. Kabartma yükseklikleri 1,5 – 7 cm arasında değişebilmektedir. Figürler yan yana birlikte bir pano içerisinde veya birbirinden bağımsız panolarda tek başlarına durmaktadırlar.



Resim 236: Figürlü panolar.

1. grupta bağımsız panolar içerisinde iki büst yer alırken (**Resim 237**)⁷⁵⁹, 2. grupta yan yana bitişik şekilde yerleştirilen 5 pano içerisinde 4 büst ve 1 kartal betimlenmiştir (**Resim 238**)⁷⁶⁰. İçerisinde birer figürün bulunduğu iki pano ise bu kümeden bağımsız bir şekilde yana iliştilmiştir. Bu grubun ortasında yer alan tabula, 40 x 53 cm ölçülere sahip olup, korunan izlere göre içinde 6 satır Yunanca yazıt bulunmaktadır. Günümüzde sadece “A” harfi korunmuş olsa da 1979 yılında S. Şahin yazıtın “*uğurlu olsun*” bölümünü okuyabilmiştir⁷⁶¹.

⁷⁵⁸ Şahin 2016b, 344 Resim 3.

⁷⁵⁹ Şahin 2016b, 344-345 Resim 7-8.

⁷⁶⁰ Şahin 2016b, 345-348 Resim 9-12.

⁷⁶¹ Şahin 1979, Kat. Nr. 38 Levha 4-5.

3. grupta ise en sağda yan yana bağımsız iki pano içerisinde birer büst, orta yukarda yan yana dizilmiş üç büstün bulunduğu uzun bir pano ve en solda yine birbirinden bağımsız panolar içerisinde 3 büst dikkat çekmektedir (**Resim 239**)⁷⁶².



Resim 237: 1. grupta bağımsız panolar.



Resim 238: 2. grup panolar.

⁷⁶² Şahin 2016b, 348-349 Resim 13-15.



Resim 239: 3. grup panolar.

Anıtta yer alan tabulanın içinde okunabilen “*uğurlar olsun*” ifadesi ve kartal betimi⁷⁶³ ölü kültü ile ilgilidir. Portre büstler de Roma İmparatorluk Dönemi’nde genellikle aile mezarlarına işaret etmektedir⁷⁶⁴. Tabulanın üzerinde kartal ile birlikte tek başına betimlenen kadın, aile reisinin bir kadın olduğunu düşündürmektedir. Değirmenkaya Mezar Anıtı’nı portrelerde seçilebilen özelliklere göre MS 2. - 3. yüzyıla tarihlemek istiyoruz⁷⁶⁵.

8- Kirazlıyayla Kaya Mezarı, Yenişehir

Kirazlıyayla Kaya Mezarı, Kirazlıyayla Köyü’nün takriben 400 - 500 m kuzeyinde, Evkaya olarak adlandırılan mevkide yer almaktadır⁷⁶⁶. Mezar odası kireç taşından bir kaya kütesinin içine oyulmuş tek odadan oluşmaktadır (**Resim 240-243**). “*Delikli-taş*” ya da “*Odalıkaya*” olarak da isimlendirilen mezar odası, 4,65 m genişliğe, 6,22 m derinliğe ve 3,65 m yüksekliğe sahiptir (**Resim 244-245**). Yenişehir Ovası’na hâkim konumda olan mezarın girişi (**Resim 246**), olasılıkla mezar odasında bulunan lahitleri çıkartmak için patlatılarak 2 m eninde ve 2,5 m yüksekliğinde büyütülmüştür (**Resim 247-248**). Mezar odası günümüzde iş makineleri için garaj olarak kullanılmaktadır (**Resim 249**).

⁷⁶³ Şahin 2016b, 354-355.

⁷⁶⁴ Şahin 2016b, 350 dipnot 11.

⁷⁶⁵ Şahin 2016b, 358.

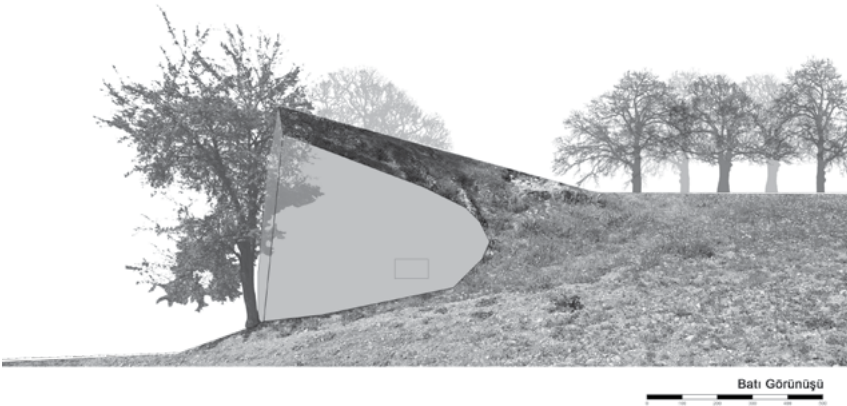
⁷⁶⁶ 35720442 D, 4469776 K, rakım 639 m.



Resim 240: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'nın konumunun genel görüntüsü.



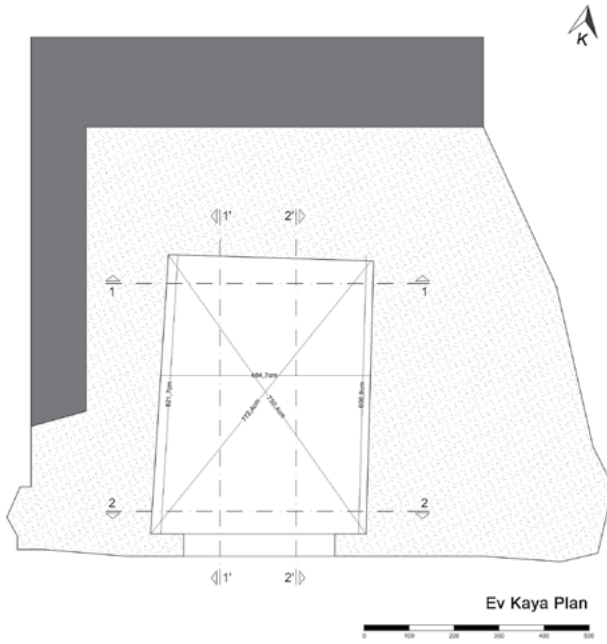
Resim 241: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'nın doğudan görünüşü.



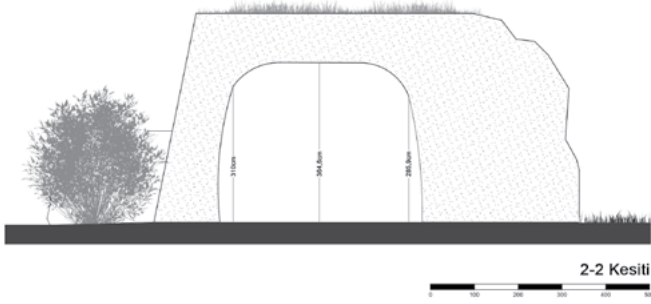
Resim 242: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'nın doğudan kesiti.



Resim 243: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'nın batıdan görünüşü.



Resim 244: Kirazlıyayla Kaya Mezarı planı.



Resim 245: Kirazlıyayla Kaya Mezarı, 1 - 1 kesitler.



Resim 246: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'ndan Yenişehir Ovası'na doğru bakış.



Resim 247: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'nın kuzeyden görünüşü.



Resim 248: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'nın patlatılan girişi.



Resim 249: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'nın günümüzdeki görünüşü.

Anıt mezarda beş farklı yazıt alanı bulunmaktadır. Bunlardan birisi mezarın dışında, diğerleri mezar odasında panolar içerisinde yer almaktadır. Mezar odasının iç duvarlarında doğuda iki, batıda ise bir olmak üzere toplam üç tane, Latince ve Yunanca çift dilli yazılmış kitabe bulunmaktadır⁷⁶⁷. Bu kitabelerden, mezar odasına en azından 3 adet lahit yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Mezar odasına, kapı girişinden 4-5 basamakla inilmektedir. Günümüzde basamaklar dolgu zemin altında kalmıştır. Mezar odası, depo olarak kullanıldığı için fazla inceleme yapılamamıştır.

Mezar odasının doğu duvarının dış yüzüne yazılmış olan yazıt anıttaki en eski mülkiyet belgesidir (**Resim 250**). Yazıttan mezarın ilk sahibinin P. Clodius Primigenus isimli birisi olduğu anlaşılmaktadır⁷⁶⁸.

Π. Κλωδίου
Πριμιγένου
τόπος

“P. Clodius
Primigenus’un
(mezar) sahası”.



Resim 250: Mezar anıtının dışında mülkiyet yazıtı.

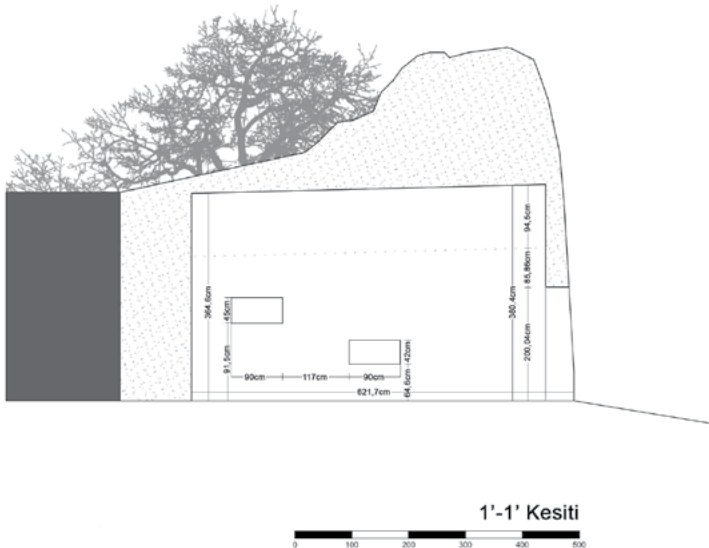
⁷⁶⁷ Şahin 1979, 107-110 No.121-124 Levha 11-12.

⁷⁶⁸ Şahin 1979, 107 Nr. 121 Levha 11.

Mezar odasının içerisinde iki tane doğu ve iki tane batı duvarda olmak üzere dört yazıt panosu bulunmaktadır (**Resim 251-252**). Bunların üçünün içinde yazıt varken, birisi boş bırakılmıştır. Yazılı panolarda mezar odasında dört adet lahitten bahsedilmektedir. Boş bırakılan pano da bir lahde ait olmalıdır. Mezar odasında kullanılmayan beşinci bir lahit olup olmadığını bilemiyoruz. Günümüze lahitlerden hiçbirisi ulaşamamıştır.



Resim 251: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'nın doğu duvarındaki yazıt panoları.



Resim 252: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'nın doğu duvarındaki yazıt panoları, 1 - 1 kesiti.

Mezar odasındaki ilk pano doğu duvarında kuzeyde yer almakta olup yüksekliği 41 cm, genişliği 80 santimetredir (**Resim 253**). Latince ve Yunanca olarak iki dilde yazılmış yazıtın harf yükseklikleri 1. satırda 0,7 cm, 2. satırda 0,55 cm, 3. satır ve diğerlerinde 0,45 santimetredir. Metinde bir lahitten bahsedilmektedir, ancak günümüze kadar ulaşamamıştır⁷⁶⁹.

P. Clodio Antho f(ilio)
 2 et liberis eius
 Π. Κλωδίωι Ἀνθωι υἱῶι
 4 καὶ τοῖς τέκνοις·
 σκάφη α'

*“Oğlu(muz) P. Clodius Anthus
 ve çocukları için:
 bir lahid”.*



Resim 253: Doğu duvar kuzey yandaki Latince ve Yunaca yazıt.

⁷⁶⁹ Şahin 1979, 108 Nr. 122 Levha 11 (eski kaynakça ile birlikte).

Doğu duvarında diğerinden 117 cm daha güneyde yer alan yazıt, kuzeydekine göre yaklaşık 50 cm daha aşağı kottadır (**Resim 254**). 35 cm yüksekliğe, 39 cm genişliğe sahip panoda iki satır Latince ve üç satır Yunanca yazılmış iki dilli yazıt bulunmaktadır. Harf yükseklikleri, 1. satırda 0,55 cm, 2. satır ve diğerlerinde 0,35 santimetredir. Metinde bir lahitten bahsedilmektedir, ancak günümüzde eksiktir⁷⁷⁰.

Clodiae Calliste
 2 cum Prima matre
 Κλωδίαι Καλλίστηι
 4 σὺν Πρεΐμα τῇ μητρὶ
 σκάφῃ α΄

*“Clodia Calliste’ye
 annesi Prima ile birlikte:
 bir lahid”.*



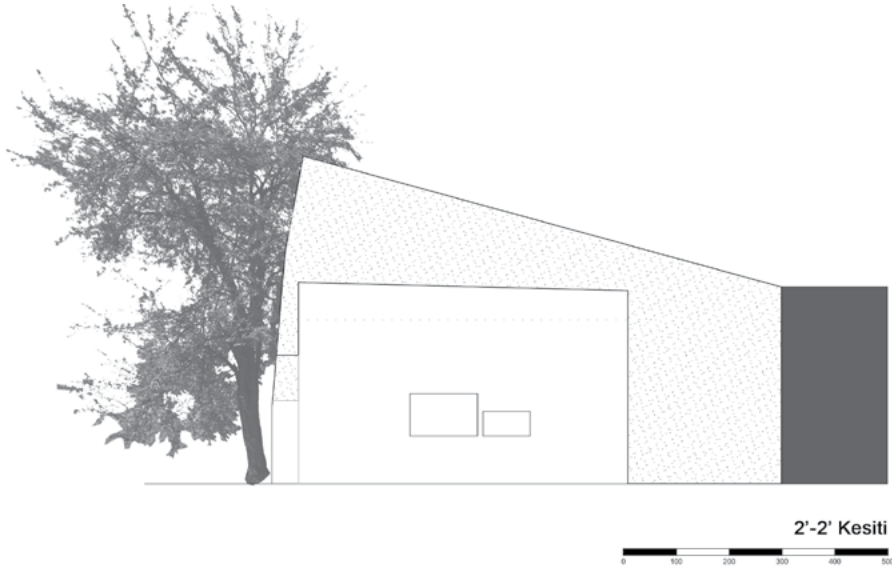
Resim 254: Doğu duvar güney yandaki Latince ve Yunaca yazıt.

⁷⁷⁰ Şahin 1979, 110 Nr. 123 Levha 11 (eski kaynakça ile birlikte).

Diğer iki pano batı duvarda yan yana yer almaktadır. Güneydeki diğerine göre daha büyük olup sadece pano hazırlanmış içinde herhangi bir yazıt bulunmamaktadır (Resim 255 - 256).



Resim 255: Batı duvardaki yazıt panoları.



Resim 256: Kirazlıyayla Kaya Mezarı batı duvarındaki yazıt panoları, 2 - 2 kesit.

Batı duvarda kuzey tarafta daha küçük olan 50 cm yüksekliğe ve 91 cm genişliğe sahip olan panoda beş satır yazıt yer almaktadır (**Resim 257**). İlk iki satır Latince, diğer üç satır Yunanca yazılan yazıtta harf yükseklikleri 1. satırda 0,5 cm, 3. satırda 0,4 santimetredir. Metinde iki lahitten bahsedilmektedir, ancak günümüzde eksiktir⁷⁷¹.

P. Servilio [Q]uirinali f(ilio)
 2 cum uxore et natis eius
 Π. Σερουιλίῳ [Κ]ουιρινάλει υἱῷ
 4 σὺν τῇ γυναικὶ καὶ τέκνοις·
 σκάφαι δύο

“Oğlu(muz) P. Servilius Quirinalis’e
 karısı ve çocuklarıyla birlikte:
 iki lahid”.



Resim 257. Batı duvarında kuzeyde yer alan pano.

Mezar odasındaki son yazıt panosu batı duvarında güneyde yer almaktadır (**Resim 258**). Ancak pano içerisinde herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. Dördüncü lahdin sahibi kuzeydeki panoda zikredildiğinden bu panoya ihtiyaç kalmamış mıdır veya bu pano için mezar odasında beşinci bir lahit var mıdır bilemiyoruz.

⁷⁷¹ Şahin 1979, 110 Nr. 124 Levha 12 (eski kaynakça ile birlikte).



Resim 258: Batı duvarında güneyde yer alan boş pano.

Yenişehir Ovası'na hâkim bir konumda yer alan anıt mezar Latince ve Yunanca çift dille yazılmış kitabeleri ile dikkat çekmektedir. Bu durum Nikaialı yerli bir aileye işaret etmektedir. Latince kullanılmış olması ailenin Roma kültürüne açık olduğuna işaret ederek Nikaialı elit sınıfın romanizasyonuna çok güzel bir örnektir. Anıt mezar da tarihlendirmeye yardımcı olabilecek herhangi bir buluntu olmazsa da yazıtlardaki çift dillilik kaya oygu mezarın Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmesi gerektiğini göstermektedir.

9- Derbent / Deliklitaş Kaya Mezarı, Yenişehir

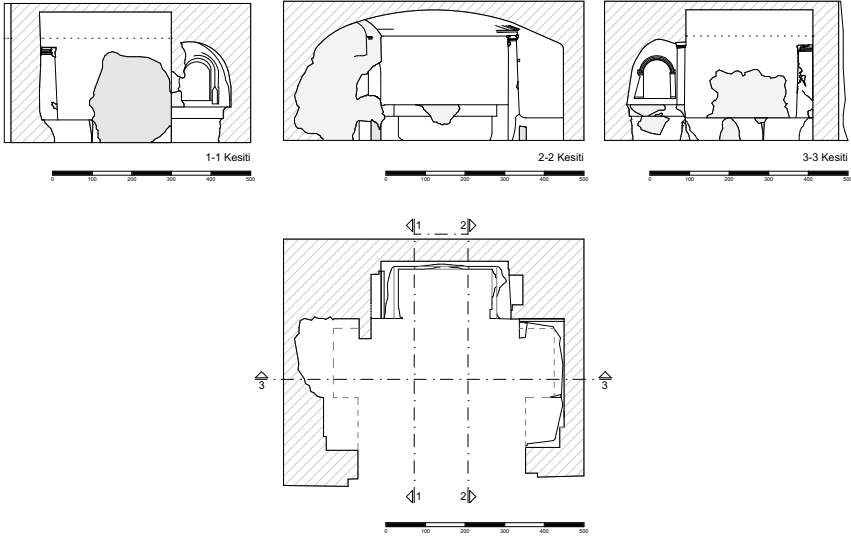
İznik'in yaklaşık 20 km güneyindeki Kirazlıyayla Köyü'nün yakınında yer alan ve "Deliklitaş" adıyla bilinen kaya oygu mezarı⁷⁷², bağımsız bir kayanın yüzeyi düzensiz dörtgen plan verecek şekilde çepeçevre düzeltilmiş ve bir mezar odası oluşturulmuştur (Resim 259)⁷⁷³.

Kirazlıyayla Kaya Mezarı'ndan birkaç kilometre doğuda bir vadi içinde yer almaktadır (Resim 260). Tek odadan ibaret olan mezar, 15 metreden daha yüksek bir kaya bloğunun batı yüzeyine oyulmuştur⁷⁷⁴. Mağara ağzına benzeyen giriş, ovaya doğru değil de tepeye bakmaktadır (Resim 261).

⁷⁷² GPS: 44° 20' 26.2" K 29° 39' 25.7" D, Rakım: 500 m

⁷⁷³ Şahin 1981, 36 ve 82 Lev. II.

⁷⁷⁴ Şahin 1981, 36 ve 82 Lev. II.



Resim 259: Derbent Mezarı rölövesi.



Resim 260: Derbent Mezarı, genel görünüş.



Resim 261: Mezarın içinden dışarı bakış.

Günümüzde mezarın girişi, kuzey ve güney yanlarından etkili şekilde tahrip edilmiştir. Kapının girişindeki kuzey kenarda yer alan 22 cm genişliğindeki ve güney kenarda yer alan 15 cm genişliğindeki profiller, mezar girişinin orijinalinde kapalı olduğunu, zaman içinde kırılarak tahrip edildiğini göstermektedir (**Resim 262**). Bu durumu girişin üst bölümünde yer alan köşe profilleri de belgelemektedir. Mezarın içinde girişin her iki yanında yer alan sekiler, her üç lahdin teknesi, kuzeydeki lahdin kuzey duvarının büyük bir bölümü patlatılarak tahrip edilmiştir (**Resim 263**). Kuzey duvarı dinamitle patlatmak için hilti delikleri açılmıştır. Mezarın kuzey ve güney iç duvarlarındaki aedikulalardan kuzeydekinin batı profili tamamen olmak üzere etkili şekilde tahribata uğramıştır. Mezarın tavanında derin yarıklar şeklinde tahribat ve mezarın ortasında zemin üzerinde kayanın patlatılmasıyla oluşan tahribat görülmektedir. Doğudaki lahdin kuzey köşesinde yer alan ante, başlığın bir bölümü dışında neredeyse tamamen, güneydeki ise kısmen olmak üzere tahrip edilmiştir. Çoban barınağı olarak da kullanıldığı için duvarlar isle kaplanmıştı. Ayrıca duvarların çeşitli yüzeylerinde yakın zamanda beyaz boya ile yazılmış isimler ve tarihler görülmektedir.



Resim 262: Mezarın içerisinde tahribat.



Resim 263: Kapı profilinden detay.

Korunan köşe profillerinden anlaşıldığı kadarıyla, içeriden alınlık şeklinde bir düzenleme söz konusu olmalıdır. Alınlığın köşeleri her iki yanda üst bölümü silmeli birer pilaster veya ante başlığının üst köşesine gelecek şekilde sona ermektedir. Girişin tahrip edilmesinden dolayı, orijinal giriş kapısının yüksekliği hakkında bir yorumda bulunamıyoruz.

Mezarın girişinde dış yüzeyde yaklaşık 3,50 m yüksekliğinde, 15 cm genişliğinde, 10 cm derinliğinde bir profil bulunmaktadır. Cephe yaklaşık 3,50 m genişliğinde ortalama 10 cm derinliğinde bir profile vurgulanmıştır. Dış profil de tamamlanmadan bırakılmıştır. Mezarın kuzey duvarının uzunluğu 3,68 m, kuzeybatı duvarının genişliği 80 santimetredir. Güney duvar 3,68 m, kapıya kadar korunan genişliği 85 santimetredir. Mezarın en yüksek noktası merkezde 3 m, her iki yanda ise 2,50 m olarak ölçülmüştür. Bu nedenle mezarın tavanı yalancı tonoz görünümündedir (**Resim 264**).



Resim 264: İçten kırma çatı şeklinde üst yapı.

Mezarın iç bölümünde, kuzeybatı ve güneybatı köşelerde, pilasterler bulunmaktadır (**Resim 265**). Kuzeybatı köşedeki pilaster 1,64 m yüksekliğinde, üstte 32 cm, altta 36 cm genişliğinde ve 6 cm derinliğindedir. Bu pilasterin üzerindeki ante başının yüksekliği 17 santimetredir. Güneybatı köşedeki pilaster 1,78 m yüksekliğinde, üst genişliği 33 cm, alt genişliği 36 cm, derinliği ise 11 santimetredir. Bu pilasterin ante başı yüksekliği 16 santimetredir.



Resim 265: Kapı girişinde alınlığı destekleyen ante başlıklı plaster.

Kuzey yönde 1,33 m uzunluğunda, korunan genişliği ise 80 cm, yüksekliği 57 cm olan bir seki yer almaktadır (**Resim 266**). Sekinin yanında 200 cm uzunluğunda, 90 cm genişliğinde, korunan yüksekliği 44 cm olan bir lahit teknesi bulunmaktadır. Lahit teknesinin güney duvar kalınlığı 30 santimetredir. Lahit teknesinin doğu kısa kenar profilinden anlaşıldığı kadarıyla, mezar zemini hafif iç bükey biçimde ilerlemektedir.



Resim 266: Mezar odasının kuzey duvarındaki düzenleme.

Girişin tam karşısında, doğu yönde bulunan, köşelerinde bulunan ante başlıkları ve üst bölümündeki alınlık ve ayrıca her iki yandaki *aedikulalar* nedeniyle mezar sahibinin mezarı olduğunu düşündüğümüz lahit bulunmaktadır (**Resim 267**). Bu cephe- de lahit teknesinin yer aldığı nişin yüksekliği 2,47 m, derinliği ise 1,10 metredir. Bu nişin tavanı yarım tonoz biçimindedir. Lahit teknesinin uzunluğu 2,21 m, yüksekliği 0,61 m, genişliği 1,07 m, teknenin batı duvar kalınlığı 28 santimetredir. Mezar ka- pağının oturduğu profilin kuzey bölümdeki kalınlığı 11 cm, batıda 7 cm, güneyde 12 santimetredir. Lahdin üzerinde kuzeyde 44 cm, batıda 19 cm, güneyde 41 cm ge- nişliğinde üzeri kaba bırakılmış bir seki yer alır. Sekinin kuzey kısa kenarı boyunca, 7 cm genişliğinde, 2 cm derinliğinde olasılıkla bir su tahliye kanalı bulunmaktadır. Kuzeyde yer alan üzeri kemer biçiminde sonlanan aedikulanın yüksekliği 107 cm, genişliği 73 cm, derinliği 24 santimetredir (**Resim 268 - 269**). Batı köşesi tamamen tahrip olduğundan *aedikulanın* bu yönde nasıl sonlandığı belli değildir. *Aedikulanın* doğu yanında 99 cm yüksekliğinde, 9 cm genişliğinde bir profil yer almaktadır. Bu bölüm altta 30 cm, üstte 33 cm olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Üst profil derinliği 5 cm, alt profil derinliği 9 santimetredir. Korunan üst profilden anlaşıldığı kadarıyla kemer biçiminde sonlanmaktadır. Profilin alt bölümü 8 santimetredir. 14 cm genişliğinde ta- banı kaba bırakılmış bir zemine sahiptir. Aedikulanın içinde yer alan zemin de benzer şekilde perdahlanmadan kaba bırakılmıştır. *Aedikulanın* üst bölümü batı yanda koru- nan profilden anlaşıldığı kadarıyla silmeli bir kemerle sona ermektedir. *Aedikulanın* batıdaki ön yüzünde ise üst profilden anlaşıldığı kadarıyla bir ante başlığı bulunmak- tadır. Güney yanda da simetrik şekilde, 107 cm yüksekliğinde, 75 cm genişliğinde, 25 cm derinliğinde kemerli bir *aedikula* bulunmaktadır (**Resim 270**). Batı köşede 4 cm yüksekliğindeki profilli bir kaide üzerinde bir pilaster yer almaktadır. Ante 12 cm yüksekliğindeki bir kemeri taşımaktadır. Doğu köşedeki ante diğerinden farklı olarak üst genişliği 11 cm, alt genişliği 29 cm, derinliği 6 cm olan bir girintiye sahiptir. Yük- seklik doğuda 61 cm, batıda 66 cm olacak şekilde içe doğru yükselen bir profil vardır. *Aedikulanın* zemini perdahlanmadan kaba bırakılmıştır. Mezarın bulunduğu ana ni- şin güney sınırında tama yakın korunmuş 164 cm yüksekliğinde, üst genişliği 20 cm, alt genişliği 23 cm olan, 14 cm yüksekliğinde bir ante başlığı yer almaktadır (**Resim 271**). Antenin üzerinde alınlığın profili korunmuştur. Alınlık, mezarın içerisine doğ- ru çıkıntı yapacak şekilde yükselmektedir. Alınlıkta, yalnızca güney ante başlığının üzerindeki bölüm işlenmiş, diğer yerler kaba bırakılmıştır (**Resim 272**).



Resim 267: Mezarın doğusundaki ana mezar.



Resim 268: Ana mezarın güney köşesi.



Resim 269: Kuzeydeki aedikula, detay.



Resim 270: Güneydeki aedikula, detay.



Resim 271: Ante ve başlığı.



Resim 272: Ana nişte korunan alınlık parçası.

Doğu duvarının kuzeyinde pilasterin köşesine gelecek şekilde, 5 cm yüksekliğinde 6 cm genişliğinde yaklaşık 2,5 cm derinliğinde bir dübel yuvası yer almaktadır. Duvar perdahlanmadan kaba bırakılmıştır. Ancak güney alt köşedeki sıva izinden anlaşıldığı kadarıyla yüzey sıvayla kaplanıp kırmızı renk boya ile boyanmıştır (**Resim 273**). Olasılıkla bu cephede bir pano yer almaktadır. Doğu bölümdeki bu resimli alanın derinliği anteden anlaşıldığı kadarıyla 2 santimetredir.



Resim 273: Duvarda korunan boyalı sıva izi.

Güneybatı seki yaklaşık 1,26 m uzunluğunda, 1,06 m derinliğindedir. Mezarın güney duvarının önüne yerleştirilmiş lahit teknesinin uzunluğu 1,99 m, genişliği 0,95 m, yüksekliği 0,66 metredir (**Resim 274**). Lahit teknesinin doğu duvarının kalınlığı 18 cm, güney duvarının kalınlığı 12 cm, kuzey duvarının kalınlığı ise 21 santimetredir. Lahdin doğu kısa kenarında 7 cm genişliğinde, 2 cm yüksekliğinde bir su tahliye kanalı bulunmaktadır. Lahdin doğusunda duvarı tamamen kaplayan, 5 cm derinliğinde çerçeveli kör bir niş yer almaktadır (**Resim 275**).



Resim 274: Mezar odasının güneyi.



Resim 275: Çerçeve şeklinde kör niş.

Derbent / Deliklitaş Mezar Anıtı, Anadolu'da yüzyıllar boyu yaygınlık gösteren kaya mezarlarının Bithynia Bölgesi'ndeki uzantısını göstermesi açısından önemlidir⁷⁷⁵. Definecilerin etkili tahribi nedeniyle tarihlemeye yardımcı olabilecek herhangi bir ipucuna rastlanmamıştır. Çevresindeki diğer anıt mezarlar göz önünde bulundurulurken bu mezarın da Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olabileceği düşünülmektedir.

Derbent, Değirmenkaya ve Kirazlıyayla anıt mezarları İznik – Yenişehir yolunun doğu ve batısına konumlanmış, Yenişehir Ovası'na hâkim konumda mezarlardır. Her üç mezar da Nikaia'dan görülmemekte, dağın Yenişehir'e bakan yamacında yer almaktadır. Etrafta başka yerleşim olmaması mezar sahiplerinin Nikaia vatandaşları olduklarını, bu bölgede çiftliklerinin bulunduğunu düşündürmektedir. Mezarları birbirleri ile karşılaştırıp, tarihlendirebileceğimiz kabul edilebilir kriterler olmasa da Değirmenkaya'da yer alan portreler, *tabula ansata*, kartal gibi motifler, Kirazlıyayla'da Latince - Yunanca yazıtlar mezar anıtlarının Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanıldıklarına işaret etmektedir. Değirmenkaya'da ailelerin giyim tarzı yerli olduklarını gösterirken, *tabula ansata*, kartal gibi motifler Roma mezar ikonografisinden alınmıştır⁷⁷⁶. Bu durum mezar sahiplerinin bir taraftan Nikaia'nın yerlileri olduklarını diğer taraftan Roma kültürüne ilgi duyduklarını göstermektedir. Yani geleneksellik ve batılılaşma bir arada görülmektedir. Sıralanan özellikleri ile her üç anıt mezar, Nikaialı elitler arasında Romalılaşma eğiliminin bulunduğunu gösterir önemli bir kanıttır⁷⁷⁷.

10- Hespekli / Berberkaya Kaya Mezarı

Hespekli mevkinde, Merdivenli Kaya ve İznik Hali'nin arkasında kalan bayırda, deniz seviyesinden 186 m yüksekte yer almaktadır (**Resim 276**)⁷⁷⁸. Göl manzarasına ve İznik - Elbeyli yoluna hâkim bir konumdadır. Halk arasında Berberkaya olarak anılan kaya mezarı, 2,05 m genişlik ve 2,17 m yükseklikte olup 1,92 m derinliğe sahiptir⁷⁷⁹. Tavanı basık tonoz tiplidir. Mezar içinde kuzey ve güney yarlarda karşılıklı iki seki yer almaktadır. Doğu duvarında tabanında iki dübel deliği olan yüksekliği 85 cm, eni 50 cm, derinliği 30 cm ölçülerinde yuvarlak kemerli bir niş bulunmaktadır. Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olmalıdır.

⁷⁷⁵ Abbasoğlu – Delemen 2004, 193.

⁷⁷⁶ Şahin 2016b, 354-355.

⁷⁷⁷ Şahin 2016b, 354.

⁷⁷⁸ Koordinatları: 40°28'30" K - 29°42'53" D.

⁷⁷⁹ Yalman 2000, 93; Cura 2022, 9 Resim 5, 7; Şahin 2020b, 23 Resim 4.



Resim 276: Hespekli / Berberkaya Kaya Mezarı.

Apollon Tapınağı

Nikaia'da günümüzde henüz lokalize edilememiş bir Apollon Tapınağı'ndan bahsedilmektedir. *Chronikon paschale* göre MS 183 yılında İmparator Commodus tarafından kent surlarının dışında bir Apollon Tapınağı yaptırılmıştır: “*Augustus Commodus 4. kez, Victorinus (ilk kez) konsül iken Bithynia'nın Nikaia kentinde surların dışında bir Apollonion yapıliyordu; işin başında Bactyanus (Pactyanus ?) bulunuyordu ve Severus Bithynia valisi idi*”⁷⁸⁰. Günümüze ulaşan yazılı belgelerden Tanrı Apollon'un Nikaia'da “*Pythia*” epiteti ile saygı gördüğü anlaşılmaktadır⁷⁸¹. Roma İmparatorluk Çağı'nda bu yaygın bir bayram olup Theseus'un, Nikaia yakınlarındaki ikameti sırasında Delphi kehanetine uyararak, “*Pythopolis*” adı altında Askania Gölü kıyısında bir kent kurduğu rivayet edilmektedir⁷⁸².

Ele geçen epigrafik ve özellikle nümizmatik belgelerden⁷⁸³ anlaşıldığı kadarıyla, Nikaia'da tanrıların ve hükümdarların onuruna yarışma şenlikleri MS 180, yani Commodus'un hükümdar olmasıyla parlak bir dönem yaşamıştır⁷⁸⁴. Yarışma programının Delphi'deki şenliklerine uygun biçimde düzenlenmesi “*Olympia*” oyunlarından farklı olarak, müzik yarışmalarının da yer aldığını akla getirmektedir⁷⁸⁵. Commodus ile birlikte kentte Apollon onuruna oyunların ortaya çıkması yeniden inşa edilen Apollon Tapınağı ile ilintili olmalıdır.

Kentte yarışma şenliklerinin ilk olarak Augustus Devri'nde alınan neokoros (im-

⁷⁸⁰ Şahin 1987, 15 T 14.

⁷⁸¹ Bosch 1950, 3 C 4c lev. XIII 26 (Valerianus); Weiser 1983, 280 nr. 195 ve 198 (Valerianus), 215 (Valerianus), 244 (Gallienus), 280 nr. 196 (Valerianus), 282 nr.199 (Valerianus), 296 nr. 237/8 (Gallienus), 283 vdd. nr. 201 (Valerianus), nr. 202 - 206 (Valerianus), 302 nr. 254 (Gallienus).

⁷⁸² Şahin 1987, 11-12 T 32, T 63.

⁷⁸³ Bosch 1950, 80-90 Lev. XIII; Karl 1975, Weiser 1983, 321 vd. krş. nr. 52, 190 ve 196.

⁷⁸⁴ Şahin 1987, 66 T 34.

⁷⁸⁵ Şahin 1987, 67-68 dipnot 5.

parator kültü bekçisi) ünvanı ile başladığı bilinmektedir⁷⁸⁶. Aynı zamanda Roma egemenliğine karşı sadakat gösterisi niteliği taşıyan *neokori* ünvanlı kentlerde, belirli zaman aralıklarıyla, olasılıkla her dört yılda bir, tüm eyaleti içeren bayramlar kutlanmaktadır. Bu yarışlar MS 258 yılındaki Got akınları ve bunu izleyen ekonomik krize kadar sürmüştür⁷⁸⁷.

Roma Tiyatrosu

Selçuk Mahallesi, Saraybahçe mevkinde bulunan Roma Tiyatrosu, ilk olarak 1743 yılında belgelenmiştir⁷⁸⁸. Tiyatroda ilk arkeolojik kazılar 1980 yılında Dr. Bedri Yalman tarafından başlatılmıştır. 2006 yılına kadar süren ilk dönem kazılarında *orquestra*, *cavea*, *parodoslar*, bazı tonozlu galeriler ve sahne binasının ön cephesi açığa çıkartılmıştır. 2011 - 2015 yılları arasında İznik Müzesi başkanlığında devam eden kazılara, 2016 yılından itibaren Prof. Dr. Aygün Ekin Meriç başkanlığında devam edilmektedir. Günümüzde önemli ölçüde kazıları tamamlanarak ziyarete açılmıştır (**Resim 277-280**).

Antik Tiyatro, kentin korunan en iyi yapılarından birisidir. Nikaia'nın güneybatı köşesinde, gölden 400 m kadar içeride yer almaktadır. Nikaia, Helenistik Devir'de de bir tiyatroya sahip olmalıdır. Bunun için en uygun alan Abdulvahap Tepesi'nin yamaçlarıdır. Ancak, 2016 yılında İznik Müze Müdürlüğü başkanlığında yaptığımız sondaj kazılarında bu alanda akropol veya yamaçta tiyatro olabilecek bir kalıntıya rastlanmamıştır⁷⁸⁹.

Nikaia kentinin yeni tiyatrosu Traianus Dönemi'nde (MS 98-117) inşa edilmiştir. MS 109-111 yılları arasında Bithynia Eyalet Valiliği yapan Genç Plinius'un inşaat çalışmaları ile ilgili imparatora yazdığı mektuplarla bu tarih kesin olarak bellidir. Mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla, binanın temeli sağlam değildir ve kalitesiz malzeme kullanıldığından, yapı henüz tamamlanmadan yere gömülmüş ve duvarlarında büyük çatlaklar meydana gelmiştir. Yani Nikaialılar inşaat sürecini dürüst yürütmemektedir. Bu nedenle Genç Plinius, Traianus'a bir mektup yazıp kendisine işin devamı hakkında görüş bildirebilecek iyi bir mimarın gönderilmesini talep etmektedir:

“Efendim, Nikaia'daki henüz bitmemiş ancak büyük bölümü tamamlanmış tiyatro için, duyduğuma göre, her ne kadar hesaplar henüz kontrol edilmemişse de 10 milyondan fazla para çarçur edilmiş; korkarım tüm masraf boşuna yapılmış. Çünkü yapı bugünkü haliyle yere göçmüş durumda olup, üzerinde büyük çatlaklar oluşmuş. Bu durum, toprağın nemli ve yumuşak oluşundan, ya da malzemenin kalitesiz ve dayanıksız oluşundan ileri gelmiş olabilir, Her ne olursa olsun, yapının tamamlanması ya da olduğu gibi bırakılması veya yıkılması hususunda karar vermek gerekiyor. Çünkü yapıyı yıkılmaktan korumak için zaman zaman başvurulacak destek direkleri ve bir takım alt yapılar, bana, duruma bir çözüm olmaktan daha çok, masraflı bir iş gibi görünüyor. Bu tiyatro için,

⁷⁸⁶ Şahin 1987, 66 T 34a.

⁷⁸⁷ Şahin 1987, 66 T 34.

⁷⁸⁸ Pococke 1743, 121-123.

⁷⁸⁹ Şahin 2017.

özel kişiler tarafından yapımına söz verilmiş, örneğin çepeçevre basilikler, seyirci tribününün üst tarafında bir galeri gibi bazı şeyler de var. Fakat bütün bunlar, daha önce yapılması gereken inşaatlar bitmediği için, şimdilik ertelenmiş bulunuyor.

Kamuya ait paraların „,„ kötü yatırımlarda kullanılmış olduğundan korktuğum için, senden, tiyatro için, ... bu kadar masraftan sonra bu inşaatı en uygun biçimde bitirmek yararlı olur mu, yoksa hatalı kısımları mı düzeltmeli veya bir kere elden çıkmış olanı kurtarmaya çalışırken, eldekini daha fazla masrafa girerek kullanmak zorunda kalmamak için, paraya çevrilebilir olanı paraya çevirmek gibi hususlarda karar verebilecek bir mimar göndermeni rica etmeye mecbur kalıyorum”⁷⁹⁰.

Bu mektuba Traianus’un verdiği cevap ilginçtir: “Nikaia’da inşaat halinde olan tiyatro için yapılması gereken hakkında, en iyisi sen orada bizzat düşünüp karar vermelisin, Bana, hangi taraf için karar verdiğini bildirmen kâfidir. Ama özel kişilerden, tiyatro için söz verdikleri inşaatlara, tiyatronun yapımı bitince, başlamalarını iste. ...”⁷⁹¹.

Traianus, yöredeki mimarlar arasından seçilecek bir mimarın yapıyı kontrol etmesini tavsiye etse de Genç Plinius’un bahsettiği tiyatronun akıbeti hakkında bilgimiz yoktur.

Tiyatro 102 x 79 m boyutlarında düz bir alan üzerine oturmakta olup tonozlu bir alt yapıya sahiptir⁷⁹². *Cavea* (oturma basamakları) alt, orta ve üst olmak üzere üç sıra halinde dir. Kazılarda bulunan kılıç - kalkan betimli bir blok⁷⁹³ veya sahnede kullanılan mermer bloklardan birisinin üzerinde yer alan miğfer, zırh, dizlik gibi kabartmalar⁷⁹⁴, tiyatrodaki dönemin modası olan gladyatör dövüşlerinin yapıldığına işaret etmektedir.

Yapının sahne binası, üç adet giriş kapısı ve koridorla birbirinden ayrılan dört ana mekândan oluşmaktadır. Eldeki verilerle iki katlı olduğu düşünülen binanın süslemesinde mitolojik ve bitkisel motifler kullanılmıştır. Yapının gövdesi moloz taş ve harç kullanılarak inşa edilmiş, daha sonra yüzeye kireçtaşı düzgün kesilmiş bloklar giydirilmiştir. Sahne binasında ve bazı alanlarda mermer bloklar kullanılmıştır. A. Ekin Meriç, tiyatronun seyirci kapasitesini yaklaşık 10 bin kişi olarak hesaplamıştır⁷⁹⁵.

MS 729 yılında Nikaia’yı kuşatan Arap orduları, surları aşamayarak başarısızlığa uğramış olup sonrasında III. Leon ile IV. Constantinos tiyatroya ait kesme taşları yerlerinden söktürerek surların onarımında kullandırmıştır. Tiyatro caveasına ait oturma basamaklarının bir bölümü surların üzerinde yan yana dizilerek seyirci tribününe dönüştürülmüştür⁷⁹⁶. Tiyatrodaki hazır yapı malzemesine ilgi 13. yüzyılda Laskarisler veya 14. ve 15. yüzyıllarda Osmanlı Dönemlerinde de devam etmiş, kısaca yapı yüzyıl larca yağmalanmıştır.

⁷⁹⁰ Plin. Epist. X, 39; Şahin 1987, 11-12 T 12a.

⁷⁹¹ Plin. Epist. X, 40; Şahin 1987, 12-13 T 12b.

⁷⁹² Ekin-Meriç 2019, 342 Şekil 3.

⁷⁹³ Ekin-Meriç 2019, 342 Şekil 4.

⁷⁹⁴ Yalman 2000, 87.

⁷⁹⁵ Ekin-Meriç 2019, 342.

⁷⁹⁶ Yalman 2000, 81. U. Peschlow, mesafeyi düşünerek bu olasılığı biraz zor görmektedir. Peschlow 2020, 155.

Tiyatronun *caveası*na sonradan küçük bir kilise, *caveanın* ayağında, merkez merdivenlerin sağında kalıntıları görülebilen freskler eklenmiştir. Fresk üzerinde Baş Melek eşliğinde Hz. Meryem'i Hz. İsa ile birlikte mücevher ve incilerle süslü bir tahtta cepheden otururken tasvir eden bir imge bulunmaktadır⁷⁹⁷. U. Peschlow, freski MS 6. yüzyıla tarihlendirmekte, freskin bulunduğu şapeli andıran küçük ve dar odanın ise şehitlere adanmış dua odası olduğunu düşünmektedir⁷⁹⁸.



Resim 277: Roma Tiyatrosu, kuzeydoğudan.



Resim 278: Roma Tiyatrosu, doğudan.

⁷⁹⁷ Peschlow 2020, 155 Resim 22.

⁷⁹⁸ Peschlow 2020, 155.



Resim 279: Roma Tiyatrosu, güneydoğudan.

Yalman'a göre, İstanbul Kapısı'ndaki iki tiyatro maski, friz parçası, batısındaki sur üzerinde tiyatroya ait taş yazılmış Yunanca kitabe, Lefke Kapısı'ndaki iki friz parçası, İznik Müzesi'ne taşınan friz, tiyatrodan taşınan mimari elamanlardan sadece birkaçıdır⁷⁹⁹.



Resim 280: Roma Tiyatrosu, güneyden.

⁷⁹⁹ Yalman 2000, 81.

Roma Yolu

Roma Yolu olarak bilinen yol kalıntısı, Atatürk Caddesi'nde, I. Murat Hamamı'nın batı tarafında, mevcut karayolunun yaklaşık 3 m altında bulunmaktadır (**Resim 281**)⁸⁰⁰. Yol kalıntısı, Nikaia'nın antik dönemdeki şehir planında İstanbul Kapı'sında başlayıp Yenişehir Kapısı'na kadar kuzey-güney doğrultusunda uzanan "*cardo maximus*" caddesine ait olmalıdır (**Resim 282**). Yolu batı yarısı halen modern yolun altındadır. Hamam restorasyonu esnasında tesadüfen bulunarak açığa çıkartılan doğu yarısında, yolun sal taşlarla döşeli olduğu ve yaya yoluna iki *krepsile* çıkıldığı anlaşılmıştır. İlk *krepsiste* belirli aralıklarla düzenli bir şekilde yerleştirilen mermer kaideler bulunmaktadır. Bu kaidelerin üzerinde sütunların yer aldığı tahmin edilmektedir (**Resim 283**). Yaya yolu olduğunu düşündüğümüz alan, muhtemelen Orta Çağ'da devşirme mermer bloklarla bir defa daha kaplanmıştır.



Resim 281: Cardo Maximus / Roma Yolu'nun rölövesi.



Resim 282: Cardo Maximus / Roma Yolu.

⁸⁰⁰ Şahin 2020b, 24.



Resim 283: Roma Yolu boyunca sıralandığı düşünülen sütunlardan birisine ait gövde ve kaide.

Nikaia'da Su Temini – Su Kanalı ve Aqueduct

Nikaia, Roma İmparatorluk Dönemi ile birlikte metropol olmuş, bu durum da kentte nüfusu normale göre en az iki kat artırmıştır. Helenistik Dönem kent surlarının, daha sonra yaklaşık iki katına çıkması önerdiğimiz nüfus artışının en bariz göstergesidir. Kentte bir yandan nüfus diğer yandan çağdaş yaşam gereği ihtiyaç duyulan hamam, *gymnasium*, *nymphaeum* gibi yapıların inşası su gereksinimini artırmıştır⁸⁰¹. Günümüze ulaşan arkeolojik verilere göre kente su temininde iki kaynak ön plana çıkmıştır: Dereköy'de Çınarlık su kaynağı, Bilecik'in Osmaneli ilçesinin Oğulpaşa ve Hisarcık Mahallelerinden kaynayan su ile zenginleşen Çınarcık Deresi.

Nikaia'nın doğusunda yer alan Dereköy'ün bulunduğu vadinin en tepe noktasında, 582 m rakımlı Çınarlık Mevkisi'nde⁸⁰², kireçtaşıdan ana kayanın hemen dibinde iki kanaldan kaynayan bir su kaynağı bulunmaktadır (**Resim 284**). Su kaynağı moloz taş ve çamur harcı ile yapılan bir oda içerisinde korumaya alınmıştır (**Resim 285**). Su kaynağından alınan su 8 km boyunca⁸⁰³ açık veya kapalı kanallarla vadiyi aşarak Abdolvahap Tepesi'nin eteğine kadar getirilmektedir⁸⁰⁴. Tepenin eteklerinde yer alan Katırcı İni ile Berberkaya arasında açılan tünel ile tepeyi aşan su, burada *aquadukt* (su kanalı) vasıtası ile kent surlarına kadar nakledilmiştir. Su, bu noktadan sonra Lefke

⁸⁰¹ Şahin 2022b, 124-134.

⁸⁰² Koordinatlar: 40.44683, 29.819963.

⁸⁰³ Şahin 2023a, 10 Resim 10.

⁸⁰⁴ Şahin 2023a, 10 Resim 7-8.

Kapısı'ndan veya kanalla taşınarak İstanbul Kapısı'ndan⁸⁰⁵ kente dağıtılmıştır. Kente ulaşan suyun debisi Lefke Kapısı'nın kenarında bulunan ve su haznesi çökeltme havuzu gibi kullanılan çeşmede düşürüldükten sonra kentin içine doğru nakledilmektedir⁸⁰⁶. Chr. Texier tarafından çizilen Lefke Kapısı gravüründe çeşmeden su akar vaziyette gösterilmiştir (**Resim 286**)⁸⁰⁷.



Resim 284: İki gözeden oluşan Çınarlık su kaynağı.



Resim 285: Çınarlık su kaynağının bulunduğu yapı.

⁸⁰⁵ İstanbul Kapısı'na ulaşan su kanalı için bk. Yalman 2000, 126-127.

⁸⁰⁶ Şahin 2023a, 10 Resim 12.

⁸⁰⁷ Şahin 2023a, 10 Resim 13.



Resim 286: Chr. Texier'in gravüründe Lefke Kapısı'nda akan su.

Ele geçen bir yazıt sayesinde, Hadrianus Dönemi'nde kente su taşıyan bir kanalın yapıldığını öğreniyoruz. Yazıtın yer aldığı mermer blok, kent surlarında 42 numaralı kulenin kuzey tarafında ters konmuş şekilde bulunmuştur. İlk defa A. M. Schneider ve W. Karnapp tarafından tespit edilen kitabenin en son tercümesi S. Şahin tarafından yayınlanmıştır⁸⁰⁸. Yazıt, Bithynia Eyaleti Valisi'nin imparator adına bir genelgesini içermektedir. Bu genelgeye göre, su yolunu çevreleyen arazide oturanlar, su kanalına girmeyecekler, civarındaki orman ağaçlarını kesmeyecekler, kanal üzerindeki köprüler, hayvanların ve arabaların geçeceği şekilde yapılacak ve arabalar kanal içinden geçmeyecektir. Buna aykırı davrananlar ise kent kasasına ağır cezalar ödemek zorunda kalacaklardır. Metinde ayrıca kaynaktan kente su aktaran kanalın korunması için alınan tedbirler ve aykırı uygulamalarda verilecek cezalardan da bahsedilmektedir: “Yüce İmparator Kayser Trajan Hadrian'ın elçisi [filanca], su yolunu çevreleyen arazide oturanlara, [], hiçbir şekilde (su kanalına) girmemelerini, (kanal çevresinde) yetişmiş bulunan (orman ağaçlarını) ve bunlardan on dirsek boyunda olanları kesmemelerini duyurur. Aynı şekilde [], bir kimse buna aykırı davranışta bulunursa, devlet kasasına kanun uyarınca [(ceza)], ödeyecektir. [Filanca kimseler], su yolunun köprülerini, üzerlerinden arabaların ve bütün hayvanların geçebileceği şekilde yapmalıdırlar. Eğer bazı kimseler su kanalının içinden geçmeye yeltenirlerse, aynı kanunun cezai kapsamına düşerler. [Su kanalı yakınında], hendek açanlara (elçi şunu da) duyurur ki, (bu iş) hiçbir şekilde su kanalına zarar vermemelidir. Eğer bir kimse buna aykırı bir davranışta bulunursa, kanun uyarınca [devlet kasasına (para cezası)] ödeyecektir”⁸⁰⁹. Yazıttan kente

⁸⁰⁸ Schneider – Karnapp 1938, nr. 10; Şahin 1979, Nr. 1 (eski kaynakça ile birlikte).

⁸⁰⁹ Şahin 1979, Nr. 1; Şahin 2004, 10 dipnot 30.

içme suyu temininde kullanılan açık kanalların koruma altına alındığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Yine Hadrianus Devri'ne ait bir diğer yazıtta da kente içme suyu getirilmesi ve bir çeşmenin yapımı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır⁸¹⁰.

Günümüze ulaşan *aquadukt* yapım özellikleri nedeniyle açıkça Justinianus tarafından yaptırılmış olmalıdır. Kitabeden anlaşıldığı kadarıyla Roma İmparatoru Hadrianus zamanında da (MS 117-138) bir *aquadukt* söz konusudur. Günümüze ulaşamayan bu ilk *aquadukt*a ait izler Lefke Kapısı'nın güney doğusunda mezarlık içinde görülebilmektedir (**Resim 287-288**).



Resim 287: Hadrianus Dönemi *aquadukt*u.



Resim 288: Hadrianus Dönemi *aquadukt*u, temel seviyesinde korunmuş.

⁸¹⁰ Şahin 2004, 10.

Birçok kez onarım görerek⁸¹¹ günümüze kadar ulaşmayı başarabilen Justinianus'un *aquadukt*u, moloz taş, konglomera, devşirme parçalar, tuğlalar ve kireç kum harcı ile örülmüştür. 822 m uzunluğundaki kanalda Roma ve Bizans Dönemlerine ait mermer mimari ve yazıtlı parçalar devşirme olarak kullanılmıştır. En yüksek yeri 3,60 metre, suyun aktığı kanalın derinliği 50 cm, eni 45 santimetredir (**Resim 289**). Kanal Lefke Kapısı'na doğru yükselmekte, burada bir kısmı sonradan doldurulmuş, yuvarlak altı adet tuğla örme taşıyıcı kemer yer almaktadır. Lefke Kapısı'nın şehre bakan yüzünde, güney köşede tuğladan örme nişli bir çeşme kalıntısı görülmektedir. İnşa tekniğinden daha geç bir tarihte inşa edildiği anlaşılan çeşme, tuğla kemerli, depolu, klasik bir yapıya sahiptir. Su, burada ufak bir şelale gibi akarak Kılıçarslan Caddesi'nin iki yanında yer alan kanallardan geçerek, göle kadar inmektedir. Günümüzde bu kanallar yolu genişletmek amacıyla doldurulmuştur.



Resim 289: Justinianus *aquadukt*u.

Dereköy Mahallesi'nde, Hamamsuları Mevkisi'nde bularak İznik Müzesi'ne teslim ettiğimiz su sınır taşı⁸¹², su kanallarının aynı zamanda taşınmazların sınırlarını işaretlemeye de kullanıldığına işaret etmesi açısından ilginçtir (**Resim 290**). Korunan yüksekliği 74 cm ve çapı 27 cm olan sütuncenin üzerinde tamamı okunabilen Yunanca 2 satır yazıt, "*Su Sınırı*" anlamına gelmekte olup, arazi paylaşımı ile ilgili bir anlam taşımaktadır.

⁸¹¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Yalman (tarihsiz), 90 vd.

⁸¹² Hayri Okkalı'ya taşı bildirip, bize teslim ettiği için çok teşekkür ederiz.

OPOS POTAMOY



Resim 290: Su sınırı taşı.

Köprüler

1- Traianus Köprüsü / Koca Köprü

İnikli Köyü sınırları içerisinde yer almaktadır⁸¹³. Köprü'nün bulunduğu nokta yeniden güncelleştirilmiş olup Çakırca Köyü merkezinin kuş uçuşu 4 km kuzeydoğusunda, İznik -Çakırca karayolunun 365 m kadar kuzeyinde, Çakırca Höyüğü'nün 1 km güneydoğusundadır⁸¹⁴. Kara Dere yatağının üzerinde yer almaktadır (**Resim 291**). Üç gözülü köprü, 25 m uzunluğunda, 5 m genişliğindedir. Köprü gözlerinin açıklığı 10 m, gözler arasındaki mesafe 5 metredir (**Resim 292**). Zeminin dolgu olması nedeniyle ölçülebilen yüksekliği 5,5 metredir.

Traianus'un Astakos Dağları eteklerinden çıktıktan sonra Nikaia'nın kuzeyinde akarak İznik Gölü'ne dökülen Pharmutios isminde bir ırmağın üzerine bir köprü yaptırdığından bahsedilmektedir: "*Pharmutios isminde bir ırmak vardır: bu ırmak Nikaia'nın kuzeyinden, Astakos Dağları eteklerinden çıktıktan ve mümkün merteye çok girintili çıkıntılı ve sık ağaçlı araziye kıvrımlarla geçtikten ve Traianus Köprüsü'nü de arkada bıraktıktan sonra, bağlar bahçeler arasından, Nil örneği bir ırmak gibi, Askania Gölü'ne karışır*"⁸¹⁵. Şahin, Pharmutios Irmağı'nın, günümüzde Karadere ya da Karasu diye bilinen çay olduğunu öne sürmektedir. Bu nedenle köprü Traianus (MS 98-117) tarafından yaptırılmış olmalıdır.

⁸¹³ Şahin vd. 2008, 18.

⁸¹⁴ Koordinatlar: 40° 28' 37" K ve 029° 41' 03" E.

⁸¹⁵ Şahin 1987, 50 T 30.



Resim 291: Traianus Köprüsü / Koca Köprü.



Resim 292: Traianus Köprüsü / Koca Köprü, kemerden detay.

2- Justinianus Köprüsü / Kuru Köprü

Justinianus Köprüsü veya Kuru Köprü, İnikli Mahallesi sınırları içerisinde⁸¹⁶. Çakırca Köyü'nün merkezine kuş uçuşu 3 km mesafede, İznik - Çakırca karayolunun 185 m kuzeyinde, Çakırca yolunun üzerinden geçtiği yeni köprüye ise yaklaşık 1200 m uzaklıkta bulunmaktadır (**Resim 293**)⁸¹⁷. Köprü, 3 gözlü, kesme taş ve yer yer de moloz taş kullanılarak yapılmıştır (**Resim 294**). Köprünün gözlerini oluşturan kemerler kesme taş, kemer araları ise moloz taşlarla doldurulmuştur (**Resim 295**). Köprü kemerlerinden ortada olan gözün kemer açıklığı yanlardakilere oranla daha geniş tutulmuş olup 6,5 m genişliğindedir. Kemerler arasındaki mesafe 3,15 m, yan gözlerin kemer açıklıkları ise 5 metredir. Zeminin dolgu olması nedeniyle ölçülebilen yüksekliği dıştan 3,80 m, içten 3 metredir. Boy ölçüsünün tam olarak alınamadığı köprünün genişliği 4 metredir.

Günümüzde altından herhangi bir ırmak veya dere akmamaktadır. Bu nedenle de halk tarafından Kuru Köprü olarak isimlendirilmiştir. Prokopius, Justinianus'un Nikaia kenti için yapmış olduğu yapılar arasında sel yatağı üzerine bir köprü yaptırdığından bahsetmektedir: *"Bu kentin hemen batısındaki bir sel yatağı sık sık hasara sebebiyet vermekte, buradaki yolu tamamen geçilmez duruma sokmaktadır. Eski devir insanları burada bir köprü yapmışlardı; zamanla bu köprü (usulünce yapılmadığı için) selin şiddetli akıntısına dayanamamış ve bulunduğu yerde hiçbir iz bırakmaksızın selin azgın dalgalarına kapılarak kaybolup gitmişti. Kral Justinianus ise orada bir köprü yaptırdı; yeteri kadar yüksek ve geniş, öyle ki, önceki köprü bunun galiba en küçük bir bölümü bile olamaz. Bu köprü, sel homurdanmaya başlayınca, sel yatağını kat kat aştığı için, buradaki yolcuların emniyet içinde karşıya geçmelerini sağlamaktadır"*⁸¹⁸. Olasılıkla Kuru Köprü, Justinianus tarafından yaptırılan köprüdür, dolayısıyla Justinianus Dönemi'nde (MS 527-565) inşa edilmiştir.

⁸¹⁶ Koordinatları: 40° 27' 45" K ve 029° 41' 34" E.

⁸¹⁷ Şahin vd. 2008, 18 Resim 12.

⁸¹⁸ Prok. V, 3; Şahin 1987, 42 T 27.



Resim 293: Justinianus Köprüsü veya namıdiğer Kuru Köprü.



Resim 294: Justinianus Köprüsü, orta gözden detay.



Resim 295: Justinianus Köprüsü, kemer ve duvardan detay.

Hisarkale (Asar) - Müşküle ve Süleymaniye (Yenişehir)

Bir bölümü İznik Müşküle, bir bölümü de Yenişehir Süleymaniye mahallesi sınırları içerisinde kalan, heriki mahalleden de kuş uçuşu 5 km mesafede yer alan kale, 836 m rakımda, diğer bir ifade ile yöredeki en yüksek tepede yer almaktadır (Resim 296)⁸¹⁹. Yaklaşık 70 dönüm genişliğindeki tepenin etrafını çepeçevre kuşatan sur duvarlarından ibarettir⁸²⁰. Kaleye giriş, güneydoğu kesimde mevcut olan 2 burç arasından sağlanmaktadır (**Resim 297-298**). İç moloz dolgusu görünen burçların cephe taşları büyük ölçüde yerinden alınmış ve düşmüş bir haldedir. Korunan burçların ortalama yüksekliği 4 metreye kadar ulaşmaktadır. Sur duvarlarının görünen yüksekliği 0,5 – 1,5 m arasında değişmekte, genişlikleri yer yer 3 m olarak ölçülebilmektedir (**Resim 299**). Yoğun bitki örtüsü nedeniyle kesin ölçüler alınamamıştır. Sur duvarı, pseudo-isodomik tarzda rektogonal taşlarla örülmüştür. Sur duvarında yer yer düzgün sıra takip eden taş sıraları izlenmektedir. Bunların savunma amaçlı yapı gruplarının, barınma, sarnıç ve erzak depolarının temellerine ait oldukları düşünülmektedir. Ancak üzerlerini örten toprak ve bitki örtüsünü kaldırmadan bu yapı temellerini tanımlamak olası değildir. Bölgenin tarih ve arkeolojisine önemli belgeler sunabilecek potansiyel arz eden, üzerinde bilimsel araştırma yapılması gereken yerlerden biri olan kale, duvar örgü sistemine göre Helenistik Çağ özelliğini yansıtmaktadır.

⁸¹⁹ Koordinatlar: 40° 21' 11 K ve 029° 31' 38 E.

⁸²⁰ Şahin vd. 2008, 19 Resim 13.



Resim 296: Kale kalıntısının bulunduğu Asar Tepe.



Resim 297 - 298: Kale giriş kapısını koruyan kuleler.



Resim 299: Sur duvarı kalıntısı.

Nikaia Sur Duvarları

Modern İznik'in yerleşim sınırlarını da belirleyen renkli sur duvarları, kenti bin yılı aşkın bir süredir başarıyla korumuştur. Gerek tasarımcılarının ustalığı gerekse yapının oturaklı ve sağlam oluşu, surların Roma'dan Osmanlı Devri'ne kadar uzun bir zaman zarfında sapsağlam korunmasını sağlamıştır.

Günümüze ulaşan yaklaşık 5 km uzunluğundaki sur duvarları, iç surda 114, daha sonradan eklenen dış surda ise 89 kule ile desteklenmektedir (**Resim 300**)⁸²¹. Surların şehrin iki ana aksını belirleyen dört ana kapısı vardır: İstanbul Kapısı, Lefke Kapısı, Yenişehir Kapısı ve Göl Kapısı.

Surların ilk sistematik araştırması arkeolog-mimar Chr. Texier tarafından yapılmıştır⁸²². İlk ciddi ve kapsamlı araştırma ise 1930'lu yıllarda Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün İznik'te yürüttüğü proje kapsamında, A. M. Schneider ve W. Karnapp tarafından yapılmış ve elde edilen sonuçlar bir kitap halinde yayınlanmıştır⁸²³. Günümüze ulaşan sur duvarının ilk evresi MS 258 ve 268/269 yılları arasına tarihlenmektedir⁸²⁴.

⁸²¹ Dalyancı-Berns 2020, 57.

⁸²² Texier 1839, Levha 6-10; Dalyancı-Berns 2020, 57 dipnot 5.

⁸²³ Schneider - Karnapp 1938.

⁸²⁴ Dalyancı-Berns 2020, 58.



Resim 300: Nikaia Sur Duvarları.

Strabon'dan öğrendiğimize göre⁸²⁵, her kent gibi, Nikaia da Helenistik Devir'de surlarla çevriliydi ve dört kapısı mevcuttu. Bu surlar bugün gördüğümüz Bizans surlarından daha içerde ve olasılıkla çember şeklinde kenti kuşatmaktaydı⁸²⁶. Strabon, kentin çevresini 16 *stadion*, yani yaklaşık 2.960 m vermektedir. S. Şahin, Helenistik surlardan günümüze hiçbir iz kalmadığını düşünse de⁸²⁷ B. Weissová, İznik'in 16 *stadion* uzunluğundaki Helenistik Dönem surlarının şehir planında hâlâ belirgin şekilde izlenebileceğini düşünmektedir⁸²⁸.

Helenistik Dönem surları şehirde yaklaşık 504.100 metrekare veya 50 hektarlık bir alanı kaplıyor olmalıdır. Bu büyüklükte bir kentte yaşayan insan nüfusunun ortalama 7.500 kişi olduğu tahmin edilmektedir⁸²⁹.

Büyük bir olasılıkla işlevini yitiren Helenistik Dönem'e ait surlara ait taşlar Roma Çağ'ında başka inşaatlarda kullanılarak yok olmuştur. Çünkü ünlü *Pax Romana* (Roma Barışı / Altın Çağ), dış düşmanlara karşı sağladığı emniyet sayesinde, kentlerde sur yapımını gereksiz kılmıştır. Ancak, Vespasianus Devri'nde daha da gelişen kente yeni giriş kapıları yapılmış, MS 120 yılında yaşanan depreminden sonra Hadrianus

⁸²⁵ Strab. 12, 4, 7; Şahin 2004, 16 dipnot 67.

⁸²⁶ Foss 2004, 249.

⁸²⁷ Şahin 2004, 16.

⁸²⁸ Weissová 2017, 272 dipnot 772.

⁸²⁹ Weissová 2017, 278.

tarafından tamir ettirilmişlerdir⁸³⁰. Bu kapılar, herhangi bir sur duvarı üzerinde yer almadıkları için tamamen sembolik anı takları olmalıdırlar.

Yaklaşık 5 kilometreye ulaşan ve yerleşmeyi düzensiz bir çokgen oluşturarak kuşatan⁸³¹ Roma Dönemi surları ise Gotların istilası sonrasında MS 258 yılında inşa edilmeye başlanmıştır⁸³². Antik yazar Zosimos'a göre, Gotlar Nikomedia, Kios, Prusia gibi şehirlerin yanında Nikaia'yı da yakıp yıkmışlardır (**Resim 301**)⁸³³.



Resim 301: Nikaia'yı çeviren Roma Dönemi sur duvarı.

Roma Dönemi surları 1.369.436 metrekare veya 137 hektarlık bir alanı kaplamaktadır (**Resim 302**)⁸³⁴. Daha açık bir ifade ile yeni sur, Helenistik şehrin neredeyse üç katı (2,7 katı) büyüklüğünde bir alanı kaplamaktadır⁸³⁵. Bu genişleme kentte yaşayan nüfusun arttığına işaret etmektedir. Tahminlere göre Roma ve Erken Bizans Dönemlerinde kentte 20.550 kişi yaşamıştır⁸³⁶. Kentteki yerleşimin durumunun sur duvarlarının planını etkilediği de düşünülmektedir. Sur duvarının girintili çıkıntılı çeşitkenar bir altıgeni andıran planı belirli bir plan tipinin uygulanmadığını, mevcut yerleşim sınırları göz önünde bulundurularak duvarın bu alanı içine alacak şekilde tasarlandığını göstermektedir. Böylece duvar gerekli olan en az çabayla inşa edilmiştir⁸³⁷.

⁸³⁰ Şahin 2004, 16 dipnot 69; Şahin 2013, 2-3.

⁸³¹ Schneider - Karnapp 1938, 1.

⁸³² Weissová 2017, 273 dipnot 776; Dalyancı-Berns 2020, 58.

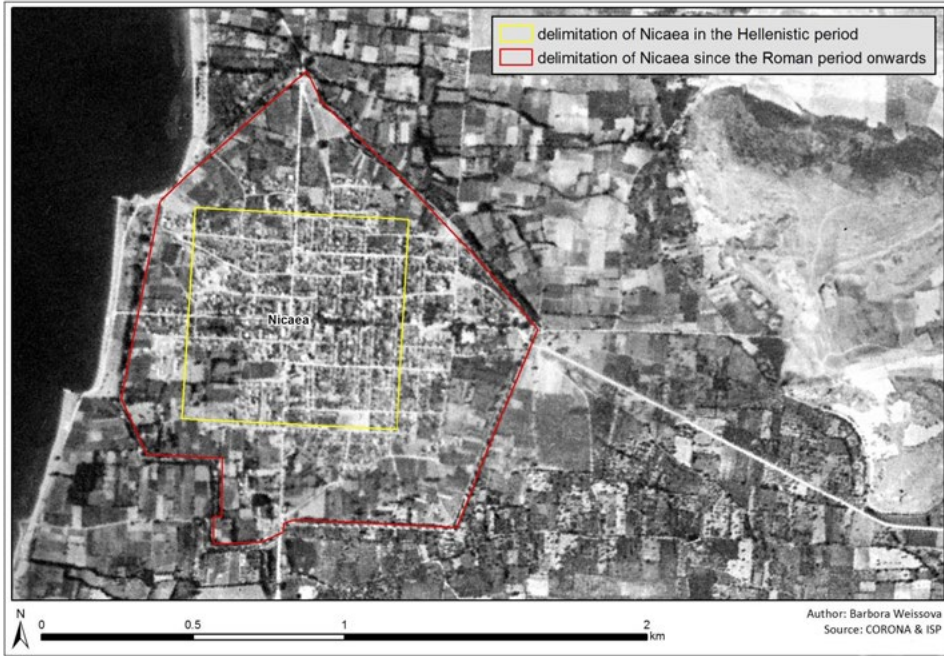
⁸³³ Zos. I, 35, 2; Dalyancı-Berns 2020, 58 dipnot 10.

⁸³⁴ İznik'in yüzölçümünü J. W. Hanson 159 hektar önermektedir. Ayrıca bk. Hanson 2011, 254.

⁸³⁵ Weissová 2017, 273.

⁸³⁶ Weissová 2017, 278 Tablo 44.

⁸³⁷ Dalyancı-Berns 2020, 58.



Resim 302: Helenistik ve Roma/Erken Bizans Dönemlerinde Nikaia'nın sınırları.

Roma Dönemi sur duvarlarında üç evre tespit edilmiştir⁸³⁸. Birinci evrede duvarlar moloz taş ve tuğladan Roma betonu ya da *opus caementitium* denen harçla dolgu tekniğinde yapılmıştır. Duvarların kalınlığı ortalama olarak 3.70 metredir⁸³⁹. İlk yapım evresindeki duvar yüksekliği 9 m olarak hesaplanmıştır⁸⁴⁰. Duvarda kullanılan yatay tuğla kuşaklarıyla duvara sağlamlık ve çok renklilik kazandırılmıştır (**Resim 303**). Bu evreye ait 80 adet kule tespit edilmiştir. Kuleler genellikle 45 - 55 m aralıklarla yapılmışlardır. Sadece göle paralel batı bölümünde kulelerin arasındaki mesafe 65 - 70 metreyi bulmaktadır. Sur duvarıyla aynı teknikte inşa edilen kulelerin genişlik ve derinlikleri 8 - 9 m arasında değişmektedir. Kulelerin kır tarafına bakan kenarları yarım daire şeklinde olup ayrıca uğrun ya da huruç kapıları denen, dar açıklıkları vardır. Bu ikinci kapılar, kulelerin içinde 90 derecelik bir dirsek oluşturarak, şehir ve kır arasında bir geçiş sağlamaktadır. Bu kapılar olası bir saldırıda kır yönünden algılanamayacak şekilde tasarlanmışlardır⁸⁴¹. Yükseklikleri 13 m olduğu düşünülen⁸⁴² kulelerde üst yapı ve özellikle ikinci kat konusu aydınlığa kavuşturulamamıştır. Bazı kulelerde kubbe tonozlu üst kat öngörülür (**Resim 304**)⁸⁴³.

⁸³⁸ Schneider - Karnapp 1938, 9 vdd., 36 vdd., Lev.1-2; Abbasoğlu – Delemen 2004, 190 dipnot 9.

⁸³⁹ Dalyancı-Berns 2020, 58.

⁸⁴⁰ Schneider - Karnapp 1938, 10-12.

⁸⁴¹ Dalyancı-Berns 2020, 59 Resim 6.

⁸⁴² Schneider - Karnapp 1938, Levha 1-2; Dalyancı-Berns 2020, 58 dipnot 14.

⁸⁴³ Abbasoğlu – Delemen 2004, 190.



Resim 303: Nikaia'yı çeviren Roma Dönemi sur duvarı ve kuleleri.



Resim 304: Sur duvarı kulelerinden kesit.

Daha yüksek bir düzleme oturan ikinci evreye ait duvarlar, değişik dönemlerde yapılan saldırıların onarımlarını yansıttıkları için teknik açıdan önemli bir değişiklik göstermezler. Bu onarımlarda tiyatro veya tapınak gibi pagan yapılarından sökülen devşirme malzemeler yoğundur (**Resim 305**). Zaman içerisinde sur duvarı, ilk evreye ait kulelerin arasına yeni kuleler eklenerek güçlendirilmiştir. Birinci evreye ait kulelerin çekirdekleri ve kabukları duvarla yapısal bir bağ oluştururken⁸⁴⁴, geç kuleler sonradan duvarın önüne inşa edilmiştir⁸⁴⁵. Kulelerin arka yüzeyleri ile duvar arasında

⁸⁴⁴ Dalyancı-Berns 2020, 71 Resim 5a.

⁸⁴⁵ Dalyancı-Berns 2020, 71 Resim 5b.

oluşan yapı derzi açıkça görülebilmektedir⁸⁴⁶. Bu nedenle eski kuleler daha sonra eklenen kulelerden belirgin bir şekilde ayrılabilir. Eklmelerle kule sayısı yüz on dörde ulaşmıştır⁸⁴⁷. İkinci evreye ait kulelerin boyutu eskisinden farksızdır. Devşirme malzemeden inşa edilmiş bir kaide üzerinde yükselen bu kulelerde, üst katın varlığı tespit edilmiştir fakat çatı örtüsü için herhangi bir veri yoktur⁸⁴⁸.



Resim 305: Sur duvarlarının ikinci evresinde yoğun olarak kullanılan devşirme malzeme.

İkinci evreye ait farklı öğeler, MS 348 sonrasında farklı tarihler ile ilişkilendirilmiştir: Bazı öğeler III. Leon Dönemi'nde (MS 717-741), MS 729 yılındaki Arap akınları sonucunda tahrip olan sur duvarlarının onarımı ile ilgilidir. Leon Dönemi onarım izlerini İstanbul Kapısı'nın batısındaki sur duvarında (**Resim 306**) ve Göl Kapısı ile Yenişehir Kapısı arasındaki Bahçe veya Saray Kapısı olarak isimlendirilen ara kapının güneyindeki kulede görmek mümkündür (**Resim 307**)⁸⁴⁹. İstanbul Kapısı'nın batısındaki sur duvarı üzerinde yer alan yazıtta onarımdan bahsedilmektedir (**Resim 308**)⁸⁵⁰. Büyük ve gösterişli harflerle gramer kuralları hiçe sayılarak taşta kazınan bu metinde şöyle denmektedir: “*Düşmanın cüretinin, tanrının yardımıyla, utanca dönüştüğü şu yerde, Hristiyan dostu krallarımız Leon ve Constantinius, yüz basamaklı bir zafer kulesi yaptırdılar. Coşku içinde giriştikleri bu işi gerçekleştirerek, Nikaia şehrini içten bir gayretle onardılar. Her üne layık saray mabeyincisi patrik Artavasdos'un yapıtın tamamlanmasında büyük emeği geçti*”⁸⁵¹.

⁸⁴⁶ Dalyancı-Berns 2020, 58-59.

⁸⁴⁷ Fıratlı 1961, 11; Abbasoğlu – Delemen 2004, 190 dipnot 13.

⁸⁴⁸ Abbasoğlu – Delemen 2004, 190.

⁸⁴⁹ Foss 2004, 252 Resim 6, 254.

⁸⁵⁰ Şahin 2004, 18 dipnot 73.

⁸⁵¹ Şahin 2004, 18 dipnot 73; Ermiş 2011, 84 dipnot 126.



Resim 306: III. Leon'un onarım yazıtı ile birlikte sur duvarı, İstanbul Kapısı batısı.



Resim 307: III. Leon tarafından onarılan Saray Kapısı'nın güneyindeki sur duvarı.



Resim 308: III. Leon'un onarım yazıtı.

Roma İmparatorluk Dönemi surlarının ilk evresi Got istilası sonrasında MS 258 yılı ile surların Sezar Claudius Gothicus'a ithaf edildiği 268/69 yılları arasında inşa edilmiş olmalıdır⁸⁵². Gotların yapmış olduğu tahribat ve yarattıkları dehşet sonrasında kentin etrafının tekrar surlarla çevrilmesi kent sakinleri tarafından önemsenmiş olmalıdır. Valerianus⁸⁵³, Gallienus⁸⁵⁴, Solonina⁸⁵⁵, Macrianus⁸⁵⁶ (**Resim 309**)⁸⁵⁷ ve Quietus⁸⁵⁸ Devirlerinde (MS 258-268) darp edilen çok sayıda sikkenin arka yüzünde kent tarihinde ilk kez surları simgeleyen betimlerin görülmesi bu değer kanıtıdır. Gotları, Balkanlar'da Nis (Naissus) yakınlarında büyük bir yenilgiye uğratan İmparator Claudius Gothicus'un yönetimi sırasında (MS 269) Nikaia surlarının inşaatı tamamlanmıştır.



Resim 309: Nikaia surlarının betimlendiği Macrianus Dönemi (MS 261-262) sikkesi.

⁸⁵² Şahin 1979, 7-11 No. 11. 12; Weissová 2017, 276.

⁸⁵³ Şahin 2004, 17.

⁸⁵⁴ İhtiyar 2024, 111 - 112 Çiz. 4 Res. 27, 259 Kat 21.

⁸⁵⁵ İhtiyar 2024, 111, 260 Kat. 22.

⁸⁵⁶ İhtiyar 2024, 111, 260 Kat. 23.

⁸⁵⁷ Öy: Işın veya sur duvarı tacı ile sağa profilden Macrianus büstü. Ay: İznik sur duvarları.

<https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=2652704&AucID=6788&Lot=10464&Val=20b48c5d7165e6fd862223e3186f4b47> (20.10.2025).

⁸⁵⁸ İhtiyar 2024, 111, 261 Kat. 24.

Günümüze ulaşan iki yazıt ilk evre surları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Göl Kapısı'nda bulunan ancak günümüzde kayıp olan ilk yazıt: “*İmparator Kayser Marcus Aur(elius) Claudius Eusebes (dindar) Euthyches (bahıtlı) Augustus, en yüce rahip, ikinci kez hükümdar, konsül, vatanın babası, prokonsül, muhteşem Nikaia (kenti) için, Augustus’un konsül rütbesindeki valisi ekselans Vellius Macrinus’un ve curatoru ekselans Sallius Antoninus’un (Eyalette görevli oldukları sırada) bu surları (yaptırdı)*”⁸⁵⁹.

İki bloğu Yenişehir Kapısı'nda ortada yer alan, üçüncü bloğu kayıp olan üç blok üzerindeki ikinci yazıtta: “*İmparator Kayser Marcus Aur(elius) Claudius Eusebes (dindar) Euthyches (bahıtlı) Augustus’a, en yüce rahip, ikinci kez hükümdar, prokonsül ve vatanın babasına ve kutsal Roma Senatosuna ve Roma Halkına; Nikaialıların muhteşem, görkemli ve yüce şehri, suru (olasılıkla Yenişehir Kapısı kastediliyor), Augustus’un konsül rütbesindeki valisi ekselans Velleius Macreinus ve curator ekselans Sallius Antoninus’un (Eyalette görevli oldukları sırada adadı)*”⁸⁶⁰.

Roma Dönemi Küçük Asya’sının en büyük on şehriden biri olan Nikaia’da⁸⁶¹, yaklaşık 5 km uzunluğunda bir sur inşaatı için gerekli tuğlanın üretilmesi için 83 kişinin haftanın her günü çalışarak toplam 3.652 iş gününde yani 10 sene içerisinde üretim yapması gerekmektedir. Bu sonuç Nikaialıların büyük inşaat işlerini organize etme ve finanse etme konusundaki büyük bir yeteneğe sahip olduklarını düşündürmektedir⁸⁶². Ancak bu hesaplama, herhangi bir boş gün veya hastalıklar gibi işçi verimliliğindeki dalgalanmayı hesaba katmadığı için hatalıdır. B. Weissová, on yıllık bir süre zarfında sur duvarlarının tamamlanabilmesi için günlük yaklaşık 300 kişinin çalışması gerektiğini düşünmektedir⁸⁶³. Bu kabaca değerlendirme, Nikaia’da, herhangi bir gıda maddesi üretmeyen bir sektörde çalışan 300 adam için konaklama, yiyecek ve köle olmayan işçiler için ücret sağlanmak zorunda olduğu anlamına gelmektedir. Diğer bir ifade ile çok büyük bir alana yayılan sur duvarlarının yapım süresi 10 yıldan fazla sürmelidir⁸⁶⁴.

Diğer onarımlar sırasıyla MS 857/858, 1065 ve 1097 yıllarına tarihlenir⁸⁶⁵. Bunlardan ilki Bizans Krallığı’nın yükseliş ve refah döneminin başlangıcı olarak kabul edilen⁸⁶⁶ Kral III. Mikhael Devri’nde (MS 842-867) MS 857/858 yılında karşımıza çıkmaktadır⁸⁶⁷. Bu dönemde surlar yeniden gözden geçirilerek çok sayıda kule yapılmıştır: “*Yüce Kral, Hristiyan hükümdar, Mikhael’in Kulesi*”⁸⁶⁸. Nikaia’da, Mikhael Dönemi eklemeleri savunma dizgesindeki ilk ana değişimi içermektedir. Surların

⁸⁵⁹ Şahin 2004, 17 dipnot 72.

⁸⁶⁰ Şahin 2004, 17.

⁸⁶¹ Weissová 2017, 273 dipnot 776.

⁸⁶² Daylancı - Berns 2017, 419.

⁸⁶³ Weissová 2017, 277.

⁸⁶⁴ Hesaplama için ayrıca bk. Daylancı - Berns 2020, 59.

⁸⁶⁵ Abbasoğlu – Delemen 2004, 190 dipnot 14.

⁸⁶⁶ Şahin 2004, 18 dipnot 75.

⁸⁶⁷ Foss 2004, 254.

⁸⁶⁸ Şahin 2004, 18 dipnot 76.

güney ve güneydoğuya uzanan kanatlarında, kuleler çok geniş aralıklarla yerleştirildiğinden çok güçsüzdür. Bu yüzden, her zaman uygulanan yeniden yapılanma ya da yükseltme yerine, eski kuleler arasına yeni kuleler eklenerek ateş gücü ve savunma yetisi güçlendirilmiştir. Yeniden eklenen kuleler ayırt edilemeyecek oranda eskileri örnek almışlardır. Daire biçiminde, yüzeyleri tuğla kaplı ve öncekilerle aynı yükseklikte olan kulelerin en önemli farkı bunların özgün temelden daha yüksek, devşirme mermer bloklarla örülmüş masif temeller üzerinde yükselmeleridir⁸⁶⁹.

Sonradan eklenen kuleler eskilerde olduğu gibi surlara bağlantılı değildir. Böylece kulenin ele geçirilmesi veya yıkılması durumunda mevcut sur duvarının en az oranda zarar görmesi sağlanmıştır. Ağır silahlar kulelerin en üst sekilerine yerleştirilirken, savunma sırasında askerlerin daha alt düzlemlerden ok atabilmeleri için yeni kulelere mazgallar ve daha büyük pencereler açılmıştır⁸⁷⁰.

800 yıl boyunca her türlü saldırıya direnen sur duvarı doğa karşısında çaresiz kalmış ve 1065 yılında yaşanan büyük depremde önemli ölçüde zarar görmüştür. Duvar ve kulelerde yapılan onarımlar özellikle doğu kanatta açık bir şekilde görülmektedir. Yeni duvar tekniğinde, tuğlalar bir sıra öne çıkık, bir sıra geriye çekik olarak örülmüş, geriye çekilmiş sıranın harçla kaplanmasıyla duvarın görünüşte bir kuşak harç, bir kuşak tuğladan oluştuğu izlenimi uyandırılmıştır. Bu da kanca ya da merdivenlerin takılabileceği girintilerin olmadığı daha düz bir yüzey oluşmasını sağlamıştır. Kaplama, kalın ahşap kirişlerden bir örgüyle molozdan örülmüş içyapıya eklenmiştir. Bizans'ta yaygınlaşan bu yeni teknik, içyapı ile yüzey kaplamayı birbirine iliştiirmiş ve yapının esnekliği surları depremlere karşı daha başarıyla korumuştur⁸⁷¹.

1097 yılındaki onarımlar ise I. Haçlı Savaşları ile ilişkilidir. Haçlı saldırıları daha çok güneye yönelmiş, Yenişehir Kapısı yakınlarında olduğu söylenen "Diz Çöken Kule" civarında yoğunlaşmıştır. Saldırıları sonunda kule, bitişiğinde bulunan sur duvarını da tahrip ederek yıkılmıştır. Türklerle anlaşarak kaleyi ele geçiren Bizans İmparatoru Aleksios, ilk iş olarak sur duvarında tahrip olan bölümlerde onarıma girişmiştir. Tamamen yıkılan Diz Çöken Kule'nin yerine, surların tam bir dik üçgen oluşturdukları noktaya beşgen payandaya benzer çok daha küçük bir kule dikmişlerdir⁸⁷². Kulede Selçuklu mezar taşları devşirme olarak kullanılmıştır. Üstyapıda, 1065 depreminden sonra görülmeye başlanan gömme tuğla tekniği kullanılmıştır.

Bizans tahtına geçen Manuel Komnenos (MS 1143-1181) imparatorluğun Anadolu'daki konumunu güçlendirme programı çerçevesinde Nikaia surlarının göl kıyısındaki kanadını da onartmıştır. Bu evrede surların onarılmış yüzeylerinde, keşikli olarak tuğla ve taşla örülmüş kuşaklar ve tuğlaların bol bol kullanıldığı özenli bir kap-

⁸⁶⁹ Foss 2004, 253.

⁸⁷⁰ Foss 2004, 253.

⁸⁷¹ Foss 2004, 255.

⁸⁷² Foss 2004, 257 Resim 13.

lamadan oluşan yeni duvar tekniği dikkat çekmektedir⁸⁷³. Böylece Nikaia surları iyice geçilmez hale gelmiştir. Bu konuda MS 1182 yılında hileli bir şekilde Bizans İmparatorluğu'nu ele geçiren Andronikos Komnenos'un Nikaia'ya saldırısı kayda değerdir. Hileli iktidar nedeniyle imparatorlukta MS 1183 yılında ayaklanma başlamış, bunun merkezi de Nikaia olmuştur⁸⁷⁴. İmparator ayaklanmayı bastırmak için MS 1184 yılında isyancı kentlere bir sefer düzenlemiştir. Prusa ad Olympum (Bursa) ve Lopadion (Uluabat) kentlerini ele geçirmede fazla zorlanmayan Andronikos, Nikaia surlarını aşamamıştır. Olayların çağdaşı Niketas Choniates kentin ne kadar güçlü sur duvarlarına sahip olduğunu gayet iyi özetlemektedir: *“Tamamıyla fırınlanmış tuğladan inşa edilmiş olan Nikaia, kudretli surları sayesinde ele geçirilmesinin imkânsız veya çok güç olmasıyla iftihar edebilir. Bu defasında bir de Andronikos'a olan nefretlerinden dolayı askerlerin .., ve davet edilen Türklerin akını vardı. Yani saldırganlar bu kenti kuşattıklarına pek memnun olmadılar”*⁸⁷⁵.

Sur duvarlarında 3. evre olarak adlandırılabilen en son kapsamlı onarım ve eklemeler Laskarisler Zamanı'nda olmuştur. IV. Haçlı Seferi'nde, Haçlılar planlandığı gibi Kudüs'e ilerlemek yerine MS 1204 yılında Konstantinopolis'e yönelmişler ve 1261 yılında VIII. Michael Palaiologos, Bizans başkentini geri alıncaya kadar orada bir Latin hükümdarlığı kurmuşlardır. MS 1204 yağmasının ardından Bizans saray maiyeti arasında yer alan Laskaris ailesinin üyeleri imparator III. Aleksios Angelos'un damadı I. Theodoros Laskaris'in MS 1208 yılında Bizans İmparatoru olarak taç giyeceği Nikaia'ya sığınmışlardır⁸⁷⁶. Nikaia kent surları üzerinde gerçekleşen en önemli değişiklik bu döneme rast gelmektedir.

Ana sur daha I. Theodoros Laskaris (MS 1204-1222) zamanında restore edilmiş ve yükseltilmiştir. I. Theodoros Laskaris ayrıca devşirme malzemeden oluşan büyük bir temel üzerine tuğladan üstyapı ile yeni iki kule yaptırmıştır⁸⁷⁷. Bu yenilikler onun damadı III. Ioannes Vatatzes (MS 1222 -1254) Dönemi'nde de sürdürülmüş ve parlak bir biçimde nihayete erdirilmiştir: ana surun özgün boylarının yükseltilmesinin yanı sıra, bir dış sur mevcut duvarların 13 - 16 m önüne eklenmiş, böylece bir hendek, kulelerle güçlendirilmiş alçak bir dış duvar ve geçit yolunun ilerisindeki daha yüksek bir kuleli surdan oluşan üçlü bir savunma sistemi yaratılmıştır⁸⁷⁸. Orijinal yüksekliği 3 - 4 metreyi bulan dış duvarı, ana sur duvarındakiler ile ilişkileri gözetilerek konumlandırılan kule ve kapılar ile donatılmıştır. Dış yüzdeki yeni surlar eski hendeğin kıyısından başlatılmış; yeni hendek bunun çevresine kazılmıştır.

II. Theodoros Laskaris tarafından hazırlanan *“Muhteşem Nikaia Kentine Övgü”* adlı bir söylevde kent surlarından bahsedilmektedir. Metinde Theodoros, imparatoru

⁸⁷³ Foss 2004, 258 Resim 14.

⁸⁷⁴ Magdalino 2020, 409.

⁸⁷⁵ Magdalino 2020, 409 dipnot 13.

⁸⁷⁶ Bevilacqua 2020, 552 dipnot 7.

⁸⁷⁷ Jevtic 2020, 583 dipnot 52.

⁸⁷⁸ Bevilacqua 2020, 552 dipnot 8 Resim 2.

eserleri vesilesiyle methetmek amacıyla surları kentin onuru ve Vatatzes'in hayırseverliğinin bir meyvesi olarak göklere çıkarmaktadır: “*Nikaialılar, sizin bu en şanlı kentiniz içindeki toprağın etrafını saran sağlam sur ile muazzam büyüklüğü ve simetrisiyle, konumuyla, her birinden sekizer tane bulunan mazgallı siperleri ve kuleleriyle, yapısındaki en muhteşem ve seçkin malzemeleriyle, inşasındaki düzen ve ustalıklı yöntem ile – ki bunlar surun hem içinde hem dışında mevcuttur- akıl sahibi herkesi daha ilk bakışta mest eder [...] ve senin sayende, onurlu insan, sen zarıflığın ve ilminle benzersizsin çünkü bunlar senin şahsiyetinin bir parçası. Bu yüzden bu şehir diğerlerinin üstünde bir şehir ve kraliçelerin üstünde bir kraliçe ve hükümdarların üzerinde bir hükümdar, üstünlerin üstünde bir üstün – bir başkasının üst derecesinde olmaya uygun biçimde seçkin- iş aklını kullanmaya geldiğinde hepsini cebinden çıkaran* [...]”

İşte şimdi, onun attığı temeller üzerinde, seçkin zekâlı, koca elli, muhteşem tabiatlı, şanlı Doukas ismini taşıyan imparator, imparatorluğun sınırlarını on bin yoldan genişletiyor, onu eski ihtişamına iyice yaklaştırıyor”⁸⁷⁹. Theodoros'un sözlerinde kent surlarının sağlamlığını ve donanımını kentin kültürü içinde “besleme” ve “sakınma” becerisiyle kıyaslayarak askeri ve entelektüel güç arasında bir paralellik kurulmaktadır.

Genç söz ustası Teodoros Metochites'in “*Nikaia Hitabesi*” adlı MS 13. yüzyılın son senelerinde kaleme alınmış övgüsünde de kent surlarından bahsedilmektedir: “*Onun etrafındaki, inşa edilişinden bu yana her türlü aletle sarf edilen çabanın karşısında faydasız kaldığı ve imkânsız denerken kaybedilen beyhude zamana dönüştüğü şu fazlasıyla güven veren surlara bakıp da kim hayretler içinde kalmaz? [...] Bu yapının yılmaz gücü malzemelerinin seçiminden gelmektedir ve içerisindeki kulelerde de durum böyledir: onlar temellerine güvenerek yükseklere doğru uzanmaya çalışırlar [...] Ve birbirlerine yakınlıkları ve ayrı durmaya gönülsüzlükleri onların size etrafı saran bir dansçı halkası gibi görünmesine sebep olabilir, kentin içinden keyfini sürmek için pek muntazam ve sevimli, ancak dışarıdan bir düşman onlara doğru yaklaşırsa eğer silahlı ve tanışmak için pek mesafeli. Sizin de görebileceğiniz gibi kent bu konuda oldukça zengindir, ilkinin biraz ilerisinde bir diğer halka daha mevcuttur; ... bunun da önünde çamur dolu derin bir hendek vardır... bu tek başına diğer kentler için yeterli olabilir*”⁸⁸⁰. Bu ifadelerden yenilenen hendeklerin derin olduğu ve içlerinin çamur ile doldurulduğu anlaşılmaktadır.⁸⁸¹

Dış surlar, iç surların kuleleri arasına rastlayan noktalarda yükselen yarım daire biçiminde kulelerle koruma altına alınmıştır. Kuleler, içinden keşikli olarak tek tuğladan kuşaklar geçen, moloz ve harç karışımıyla örülmüş, doğal taşlarla kaplanmışlardır.⁸⁸² Savunmayı güçlendirmek amacıyla ayrıca iç surlar 2,5 m daha yükseltilmiştir.⁸⁸³ Böylece kalenin ateş gücü büyük ölçüde artırılmıştır. Yükselen kuleler artık iki kat

⁸⁷⁹ Bevilacqua 2020, 554-555 dipnot 18.

⁸⁸⁰ Bevilacqua 2020, 555 dipnot 20.

⁸⁸¹ Foss 1996, 175 vd.; Foss 2004, 260 dipnot 14.

⁸⁸² Foss 2004, 259 Resim 19.

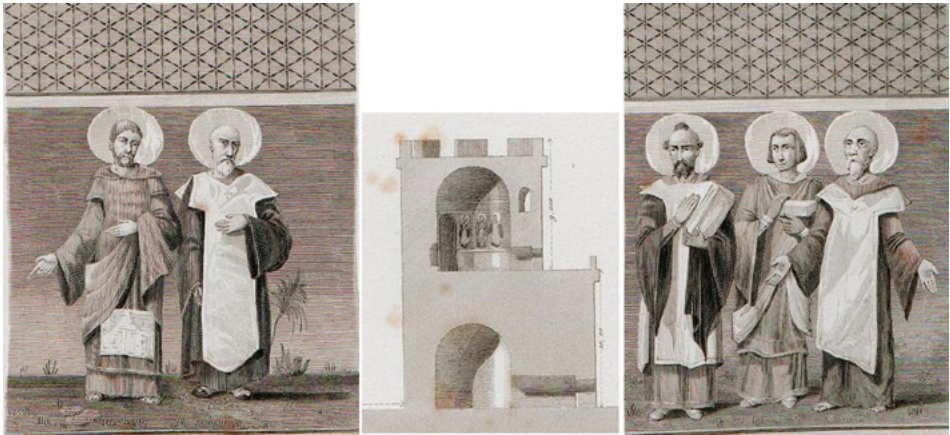
⁸⁸³ Foss 2004, 259 Resim 20.

odacıklara ve buna ek olarak çatıda savunma araçlarının yerleştirilebileceği dam düzlüğüne sahiptirler.

Sonuç olarak surlar iki katına çıkartılarak Nikaia'ya büyük başkent görünümü verilmiştir. Zira bu düzenleme MS 5. yüzyılda, Konstantinopolis'te Theodosius surlarının inşası için faydalanılan düzenlemenin aynıdır⁸⁸⁴.

Nikaia surlarında yer alan kapılarda sonradan yuvaları açılan giyotin kapılar bulunmaktadır. Bu eklemenin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. VIII. Michael Palaeologus'un (MS 1259-1282), 1261 yılında Konstantinopolis'i Latinlerden geri almasından sonra Nikaia, yönetimin düşmanlarının hapsedildiği bir tutukevi haline getirilmiştir. Yüksek konumlardaki kilise adamları, siyasal karşıtlar ve rehinelere burada, başkente çok yakın ve uygun biçimde el altında tutulmuşlardır. Yeni ortaya çıkarılan bir ermiş üstüne yazılmış ilginç bir metin giyotin kapılar hakkında önemli bir ayrıntıyı ortaya çıkartmaktadır: *"Ermişin bedeni kuzey kapısı dışındaki bir gömütte bulunmuş, bir arabaya konarak kente getirilmiştir. Ancak, gün henüz doğmadığından kapı açılana kadar dışarda beklemek zorunda kalınmıştır"*. Bu ayrıntıdan, kentin giyotin kapılarının, geceleri tümüyle kapalı tutulduğu anlaşılmaktadır⁸⁸⁵. Diğer bir ifade ile MS 1. yüzyılın ortalarında giyotin kapılar mevcuttur.

Lefke ve Yenişehir Kapıları arasında uzanan kentin güneye bakan surları özellikle güneyden gelen Türklerin saldırısı altındadır. Bu nedenle kulelerden bazıları dua nişi haline getirilerek duvarları sıvanmış ve üzerine yapılan fresklerde koruyucu azizlerin betimlerine yer verilmiştir. Bunlardan birisi Chr. Texier (**Resim 310**)⁸⁸⁶, 21 numaralı kulede yer alan diğeri de tarafımızdan yayınlanmıştır (**Resim 311**)⁸⁸⁷.



Resim 310: Lefke Kapısı yakınında yer alan kuledeki aziz tasvirli fresk.

⁸⁸⁴ Bevilacqua 2020, 552 dipnot 9.

⁸⁸⁵ Foss 2004, 260.

⁸⁸⁶ Texier 1839, 57 Pl. 10.

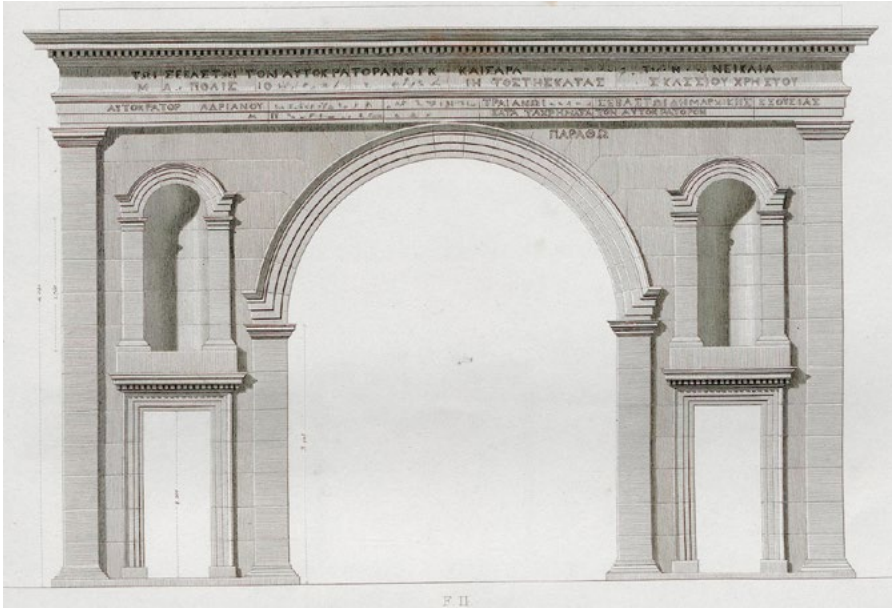
⁸⁸⁷ Şahin 2020c, 440-454 Resim 5-11.



Resim 311: Güney kulelerinden birisinde yer alan Aziz Georgios freski.

Kent Kapıları / Onur Anıtları

İmparator Vespasianus ve oğlu Titus Devri'nde kente dört giriş kapısı yaptırılmıştır (**Resim 7**). Bunlar Lefke (Doğu) Kapısı, İstanbul (Kuzey) Kapısı, Göl (Batı) Kapısı ve Yenişehir (Batı) Kapısı'dır. Lefke ve İstanbul Kapıları Nikaia'yı bir ucu Roma'da diğer ucu Kudüs'te bulunan ünlü Roma askeri yol güzergâhındaki büyük merkezlerle, Göl Kapısı'ndaki liman bugünkü Gemlik Körfezi'ndeki Kios limanına, Yenişehir Kapısı ise Bithynia eyaletinin diğer önemli bir sınır kenti olan Prusa ad Olympum (Bursa) ve Apameia (Mudanya) üzerinden Asia Eyaleti'nin kentlerine bağlamaktaydı. Şu hâlde Nikaia önemli bir yol kavşağında bulunmaktaydı ve dört kent kapısı dört yönü simgeler nitelikteydi.



Resim 312: Lefke Kapı gravürü.

Bu kapılar, inşa edildikleri devir itibarıyla, savunma amaçlı surlarla ilişki içinde olmayıp, kente giriş ve çıkışları simgeleyen, daha çok taka benzeyen ve salt dekoratif mimari özelliği taşıyan yapılardır. Çünkü kent kapılarının surlarla ilişkilendirilmesi MS 3. yüzyılın ikinci yansına rastlayan Got saldırılarıyla başlamış, bundan sonra kapılara eklenen savunma amaçlı yapı öğeleri, kapıların mimari özelliklerini bozmuştur.

Flaviuslar Devri'nde (MS 69-96) Anadolu'da görülen büyük bir imar faaliyetinden birçok kent gibi Nikaia da payını almıştır. Bithynia'ya eyalet valisi olarak gelen Pergeli ünlü senatör Marcus Plancius Varus (MS 69-79)⁸⁸⁸, Nikaia'nın "patronu" olmuş ve kent kapıları, ithaf yazıtlarından anlaşılacağı üzere bu vali tarafından hizmete açılmıştır.

MS 120 yılında Bithynia'da meydana gelen deprem⁸⁸⁹, birçok yapının yanı sıra kent kapılarında da hasara neden olmuştur. Hadrianus, Nikaia'da yıkılan yapıları yeniden yaptırmıştır: "*Hadrianus Nikomedia ve Nikaia'da agoralar, dört yol güzergâhları ve Bithynia'ya (açılan) sur (kapıları) yaptırdı*"⁸⁹⁰. S. Şahin, bu ifadenin geçtiği chronikonun 7. yüzyılda yazıldığını ve o tarihte halihazırda kapıların sur duvarları ile entegre edilmesi nedeniyle anı taklarının sur duvarı kapıları olduğunun düşünüldüğünü ileri sürmekte ve bu nedenle dört yol kavşakları ve Bithynia'ya karşı surlar ifadesi ile Nikaia'da birbirini merkezde kesen iki ana cadde ve bunların nihayetinde kenti dört bir yandan eyalete bağlayan dört kapının kastedilmiş olduğunu düşünmektedir⁸⁹¹.

⁸⁸⁸ Şahin 2004, 18 dipnot 76.

⁸⁸⁹ Şahin 2004, 18 dipnot 78; Şahin 2013, 2-3.

⁸⁹⁰ Chr. pasch., 475, ed. Bonn.

⁸⁹¹ Şahin 2004, 19 dipnot 79.

Hadrianus, MS 123 yılında Küçük Asya'da (Anadolu) yaptığı ilk seyahat sırasında Nikaia'ya da uğramış⁸⁹² ve yapılan işleri yerinde görmüştür. İmparatorun bu iyilikleri karşılığında kent halkı, Lefke ve büyük bir olasılıkla İstanbul Kapılarını Hadrianus'a ithaf etmiştir.

1- İstanbul Kapısı ve Onur Anıtı

Nikaia'nın kuzeyinde, cardo maximusun, günümüzdeki adıyla Atatürk Caddesi'nin kuzey ucunda yer almaktadır. Geçirdiği çeşitli evreler ve onarımlardan sonra bugünkü görünümünü almıştır. Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilerek kapı tamamen trafiğe kapatılmıştır. Antik Dönem'de İstanbul'a giden yola açılmasından dolayı bu isimle anılmaktadır⁸⁹³. Dış, orta ve iç olmak üzere üç ayrı geçiştten oluşmaktadır. Dıştaki kapı ön surla aittir. Her iki yanında yarım silindirik iki kule yükselmektedir (**Resim 313**).



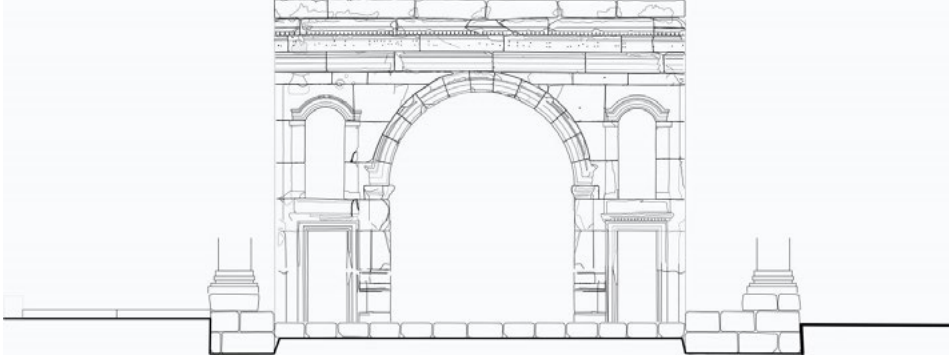
Resim 313: İstanbul Kapısı, havadan görünüş.

Kapının ilk evresi, Nikaia'nın en önemli ve görkemli anıtlarından birisi olan onur takından oluşmaktadır (**Resim 314-315**). Anıtta, kent ve kırsal tarafında olmak üzere metal harflerle Vespasianus ve Titus'a ithaf yazıtları yer almaktadır. Günümüze metal harflerden sadece monte edilmek için kullanılan dübel delikleri ulaşabilmiştir. Benzer içerikli yazıtların Lefke Kapısı'nın kırsal yüzünde daha küçük ve sıkışık metal harflerle, kent yüzünde ise kazınarak yazılması, İstanbul girişinin daha önemsendiğine işaret etmektedir. İmparator Hadrianus, MS 120 depremi sonrasında Küçük Asya'da yaptığı ziyaretler esnasında Nikaia'ya Nikomedia üzerinden geldiği için kente mutlaka

⁸⁹² Weber 1907, 128; Şahin 2004, 19 dipnot 80.

⁸⁹³ Yalman 2000, 67.

İstanbul Kapısı'ndan giriş yapmış olmalıdır⁸⁹⁴. Bu nedenle de esas görkemli ithaf yazısının bu kapıda olması doğaldır. Ama kapı üzerinde bu yazıttan hiçbir iz kalmamıştır. Bununla beraber Lefke Kapısı'nda yer alan ithaf yazıtının ikinci satırı İstanbul Kapısı'nda eksiktir ve kapıda kullanılan bazı bloklarda tek tük harf kalıntılarına rastlanmaktadır. Bu durum kapının zaman zaman onarım görmesi ile açıklanmaktadır⁸⁹⁵. Bilinen esaslı onarımlardan birisinin MS 120 depremi sonrası Hadrianus'un desteği ile yapıldığı bilinmektedir.



Resim 314: İstanbul Kapısı Onur Takı.

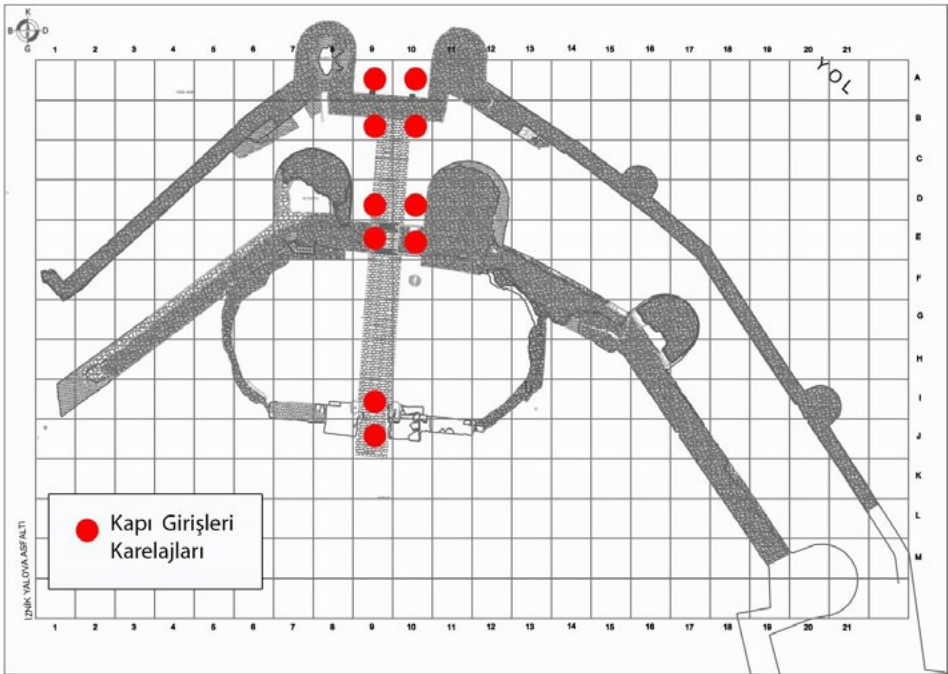


Resim 315: İstanbul Kapısı Onur Anıtı. Kazılardan önce henüz yol bağlantısı olarak kullanıldığı dönem.

⁸⁹⁴ Şahin 2004, 20.

⁸⁹⁵ Şahin 2004, 20 dipnot 86.

Kuzeyden kente sembolik girişi sağlayan Onur Anıtı, Roma Dönemi sur duvarı programı esnasında duvarın ana giriş kapılarından birisi haline dönüştürülmüştür. Yuvarlak kuleler arasına yerleştirilmiş olan İstanbul Kapısı, dışarıda kemerli bir geçit, içeride oval biçimli bir avlu ve kent tarafında üç geçitli bir kapıdan ibarettir (**Resim 316**)⁸⁹⁶. Mermer kaplamasıyla dikkati çeken kapı yapısında merkezi geçit kemerli, yaların kullandığı yan geçitler kurt dişi motifli yatay *lentoludur* (**Resim 317**)⁸⁹⁷. Yaya geçişleri 0,90 m genişliğinde ve 3,5 m yüksekliğindedir. Bunun üzerinde beyaz mermerden kaide ve *akanthus* başlıklı plasterlere sahip, 0,85 m genişliğinde, 2 m yüksekliğinde ve 0,77 m derinliğinde kemerli kör nişler bulunur. *Sima* üst yüzeyindeki dübel delikleri ikinci bir katı işaret eder. Geç Antik Çağ'da seviye 1,2 m kadar yükseldiğinden işlevsiz kalan yan geçitlerin büyük bloklarla geçiye kapatıldığı düşünülmektedir (**Resim 318**).



Resim 316: İstanbul Kapısı planı.

⁸⁹⁶ Schneider-Karnapp 1938, 24-27 Resim 14 Levha 13-19; Abbasoğlu – Delemen 2004, 191 dipnot 19.

⁸⁹⁷ Abbasoğlu – Delemen 2004, 191 dipnot 20.



Resim 317: İstanbul Kapısı Onur Anıtı. Günümüzdeki görünümü.



Resim 318: İstanbul Kapısı'nın yan geçişleri Geç Antik Çağ'da iptal edilmiştir.

Sonradan eklenen dış kapı yan ve üst söveler, silindirik koyu gri granit sütunların demir kuşak ve hatlarla birbirine bağlanmasıyla oluşturulmuştur (**Resim 319**). Sövelerin üzerindeki büyük kemer köşe duvarları üzerine oturmaktadır. Kemer ile söve arası tuğla ile örülerek doldurulmuştur. Kapının doğusunda duvara devşirme olarak yerleştirilmiş mermer friz parçaları ve bir lahit kapağı dikkat çekmektedir. Ön kapının dış yüzünde girişin doğusunda beyaz mermerden yapılmış yüksekliği 1,70 m, eni 1,55 m, kalınlığı 0,77 m olan yüksek kabartmalı friz bloğunda, ayakta duran uzun elbiseli üç kadın yer almaktadır (**Resim 320**). Ortada duran kadının elinde *lithus* bulunmaktadır. Kabartmanın üst bölümüne Pamphylia tipi lahit kapağı yerleştirilmiştir. Kapı girişinin batısına yerleştirilen yüksek kabartma devşirme friz parçasının ölçüleri, 2,18 m uzunluğunda, 0,80 m yüksekliğinde ve 0,45 m kalınlığındadır (**Resim 321**). Friz bloğu üzerinde farklı iki süvari birliğine mensup tam silah kuşanmış askerlerin birbirleriyle kıyasıya savaşı betimlenmiştir. Yerde bazı yaralı ve ölüler yatmaktadır. MS 3. yüzyılda yaptırılan bir zafer anıtına ait olduğu düşünülen friz bloklarından ikisi de Lefke Kapısı'nda yine kır girişinde bulunmaktadır⁸⁹⁸.



Resim 319: İstanbul Kapısı, dış giriş.

⁸⁹⁸ Laubscher 1993, 375-397; Berns 2020, 43 Resim 10. Friz konusu Lefke Kapısı bölümünden ele alınacaktır.



Resim 320: İstanbul Kapısı, dış girişte devşirme kullanılan mermer friz bloğu ve lahit kapağı.



Resim 321: İstanbul Kapısı, dış girişin iç bölümünde devşirme kullanılan mermer friz bloğu.

İç kapının söveleri üzerinde, Roma Tiyatrosu'ndan getirildiği düşünülen ve şehre gelenleri karşılayacak şekilde cepheleri kuzeye bakan iki yüksek kabartma tiyatro maskı bulunmaktadır (**Resim 322-324**). Bu maskların kenti fena ruhlardan ve düşmanlardan korumak amacıyla konulduğuna inanılmaktadır⁸⁹⁹. İç kapıda kullanılan üzeri kabartmalı kyklopi mermer bloklar bunlarla sınırlı değildir (**Resim 325**). Bir blok üzerinde yüzü tıraşlanmış bir baş bulunmaktadır (**Resim 326**). Burada Büyük

⁸⁹⁹ Yalman 2000, 69.

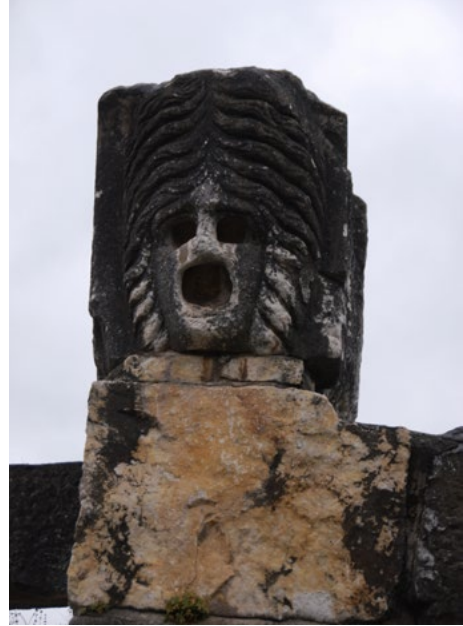
İskender olduğu iddiası inandırıcı değildir⁹⁰⁰. İstanbul Kapısı, Mustafa Uğur Ekmekçi tarafından doktora tezi kapsamında detaylı olarak irdelenmiştir ve evreleri belirlenerek plan üzerine işaretlenmiştir (**Resim 327**)⁹⁰¹.



Resim 322: İç kapıda kente gelenleri karşılayacak şekilde yerleştirilmiş masklar.



Resim 323:
Girişin doğusunda yer alan mask.



Resim 324:
Girişin batısında yer alan mask.

⁹⁰⁰ Yalman 2000, 69.

⁹⁰¹ Ekmekçi 2024.



Resim 325: İç duvarda kullanılan devşirme mermer elemanlar.



Resim 326: Devşirme olarak kullanılan kyklopik mimari eleman, yüzü kazınmış bir baş.



Resim 327: İstanbul Kapısı'nın evreleri.

2- Lefke Kapısı ve Onur Anıtı

İznik'in doğusunda, decumanus maximusun veya günümüzdeki adıyla Kılıçarslan Caddesi'nin doğu ucundadır. Sangarios'un (Sakarya Nehri) kıyısında kurulu olan Lefke (Osmaneli) kentine ulaşan yolun başlangıç noktasında olması nedeniyle bu isimle anılmaktadır⁹⁰².

Lefke Kapısı Onur Anıtı, Nikaia'nın zengin ailelerinden Cassi Ailesi'nden Gaius Cassius Chrestus tarafından yaptırılmıştır. Kapı yazıtlarından edindiğimiz bilgiye göre, kapının kent yüzündeki nişleri Eyalet Valisi Marcus Plancius Varus'un heykelleri içindir (**Resim 328**). Kapının en üstü ise ithaf edilen imparatorların heykelleri için ayrılmıştır. Kapının üzerinde değişik noktalarda yazıtlara yer verilmiştir.



Resim 328: Onur Takı üzerinde yer alan yazıtlardan detay.

Lefke Kapısı'nın kent ve kır yüzlerinde friz üzerindeki içerikleri aynı olan yazıtlardan kent tarafındaki keskiyle kazınarak, kır tarafındaki ise metal harflerle kakma yoluyla yazılmıştır. Metal harflere ait bugün sadece dübel delikleri kalmıştır. Yazıtın çevirisi şöyledir: *“İmparatorların yüce ailesine ve Eyaletin Metropolü Nikaia'ya G(aius) Cassius Chrestus'un çabasıyla yapımı tamamlanan (bu eseri) Prokonsül M(arcus) Plancius Varus kutsayarak adadı”*⁹⁰³. Yazıtta herhangi bir imparator adı geçmez, ancak prokonsül Marcus Plancius Varus, Vespasianus ve Titus Dönemi'nde eyalet valisidir⁹⁰⁴.

⁹⁰² Yalman 2000, 72.

⁹⁰³ Şahin 2004, 19 dipnot 81.

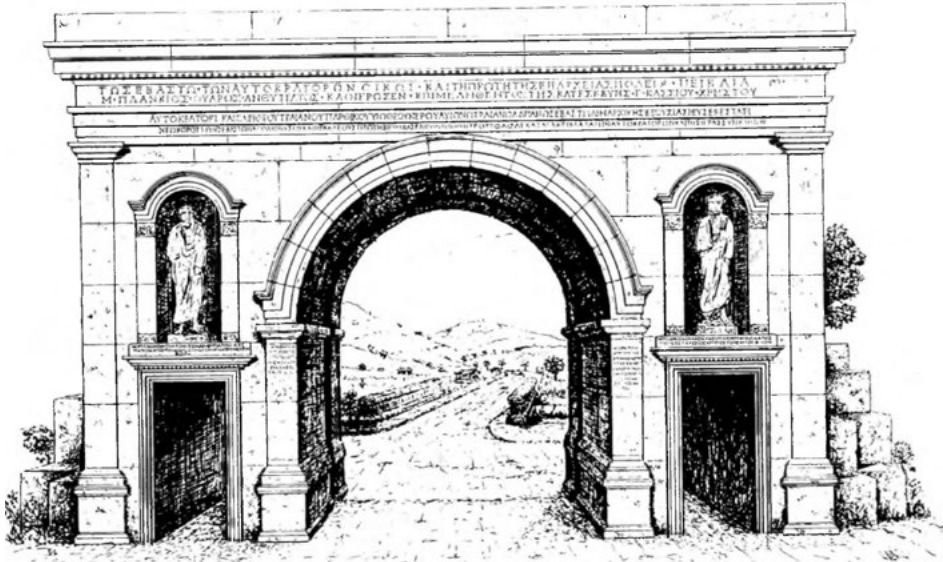
⁹⁰⁴ Şahin 2004, 19.

Arşitrav üzerinde de hem kent hem de kır cephesinde kazınarak yazılmış yazıt vardır: “İmparator Kayser, Tanrı Traianus Parthicus’un oğlu, Tann Nerva’nın torunu, Hükümdar Traianus Hadrianus Augustus’a, Augustus’ların en dindar hizmetkârı, Dionysos ve Herakles’in soyundan, Bithynia ve Pontos’un birinci (kenti), imparatorların ve kutsal (Roma) Senatosu’nun kararları uyarınca metropol (olan Nikaia sundu)”⁹⁰⁵.

Kapının kent cephesinde sol yan girişin üzerinde yer alan niş, alt kenarında yer alan yazıta göre Nikaia’nın saygın vatandaşlarından Ti. Claudius Quintianus tarafından eyalet valisi M. Plancius Varus’un heykeli için ayrılmıştır: “*Prokonsül ve kentin patronu M(arcus) Plancius Varus’un dostu Ti(berius) Claudius Quintianus (onurlandırdı)*”⁹⁰⁶.

Sağ taraftaki niş ise kapının yapımını üstlenen Gaius Cassius Chrestus tarafından yine eyalet valisi M. Plancius Varus’un heykelinin dikilmesi için adanmıştır: “*Prokonsül ve kentin patronu M(arcus) Plancius Varus’u G(aius) Cassius Chrestus (onurlandırdı)*”⁹⁰⁷.

Onur anıtının ortasında 4,30 m genişliğinde, 3,70 m yüksekliğinde ve 3,60 m uzunluğunda yuvarlak kemerli ana geçiş vardır (**Resim 329**). Her iki yanında ise 0,88 m genişliğinde ve 3,60 m uzunluğunda, dikine dikdörtgen yaya geçitleri yer almaktadır. Yaya geçitlerinin üzerinde Eyalet Valisi Marcus Plancius Varus’un heykelleri için yapılan 0,83 m genişliğinde, 2,20 m yüksekliğinde ve 0,86 m derinliğinde kör nişler bulunmaktadır.



Resim 329: Lefke Kapısı Onur Anıtı rekonstrüksiyon denemesi, kent cephesinden görüşü.

⁹⁰⁵ Şahin 2004, 19 dipnot 82.

⁹⁰⁶ Şahin 2004, 19 dipnot 83.

⁹⁰⁷ Şahin 2004, 20 dipnot 84.

Geç Roma Dönemi kent surları bu anıttan geçirilerek anıt, doğuya açılan ana giriş kapısına dönüştürülmüştür (**Resim 330-331**). Kapı iki yanda yuvarlak kulelerle sınırlı, üzeri kemerle örtülü bir geçide, dörtgen bir iç avluya ve kemerli bir iç geçide sahiptir⁹⁰⁸. Fakat dıştaki kemerli geçit, boyutları ve ayrıntılarıyla kuzeydeki İstanbul Kapısı'na benzemektedir⁹⁰⁹. Günümüzde kapının kent yüzü orijinal yol seviyesine göre yaklaşık 3 m yukarıda kalmıştır (**Resim 232**).



Resim 330: Lefke Kapısı Onur Takı'na kır cephesinden bakış.



Resim 331: Lefke Kapısı Onur Takı'na kır cephesinden bakış.

⁹⁰⁸ Schneider-Karnapp 1938, 22-23 Resim 13.

⁹⁰⁹ Şahin 1978, 8; Merkelbach 1987, 8 Resim 1; Abbasoğlu – Delemen 2004, 190 dipnot 18.



Resim 332: Lefke Kapısı, kent yüzünden bakış.

Lefke Kapısı'nda da iç avludan kente açılan geçitte ve kır cephesinde yoğun olmak üzere devşirme malzeme kullanılmıştır (**Resim 333**). Bunlar arasında doğu yanda yer alan friz blokları ve her iki yanda birer mezar sunağı dikkate değerdir (**Resim 334-335**)⁹¹⁰. Friz bloklarının İstanbul ve Lefke Kapılara, III. Vatatzes Dönemi'nde dış surun inşası sırasında eklendiği bilinmektedir⁹¹¹.

Bir anıta ait olduğu düşünülen friz bloklarından iki tanesi Lefke Kapısı'nın kır yüzünde çok iyi görünür şekilde duvarda (**Resim 336-337**)⁹¹², birisi İstanbul Kapısı'nın yine kır girişinde, birisi de iç surun güney doğu bölümünün yükseltilmesinde kullanılmıştır⁹¹³. Sur duvarında kullanılan ve günümüzde İznik Müzesi'nde korunan bloğun üst tarafında büyük harflerle "ALAMANNIA" ibaresi dikkat çekmektedir⁹¹⁴. Toplam dört bloğu günümüze ulaşan frizin, Geç Roma İmparatorluğu Tetrarklar Dönemi imparatorlarından Konstantius Khlorus'un MS 298 yılında Vindonissa'da (günümüzde Windisch, İsviçre) Alamanni Kabilesi karşısında elde ettiği zaferi kutlamak üzere dikilen anıta ait olduğu düşünülmektedir⁹¹⁵.

⁹¹⁰ Berns 2020, 43 Resim 8-9.

⁹¹¹ Jevtic 2020, 583 dipnot 53.

⁹¹² Berns 2020, 43 Resim 10.

⁹¹³ Bevilacqua 2020, 553 Resim 9-10.

⁹¹⁴ Bevilacqua 2020, 553 dipnot 13.

⁹¹⁵ Laubscher 1993, 375-397; Bevilacqua 2020, 553-554 dipnot 15.



Resim 333: Lefke Kapısı, kır cephesinden ana girişe bakış.



Resim 334: Lefke Kapısı'nın kır yüzünde devşirme kullanılan mezar sunakları.



Resim 335: Lefke Kapısı'nın kır yüzünde devşirme parçalar.



Resim 336: Lefke Kapısı'nın kır yüzünde devşirme kullanılan friz blokları.



Resim 337: Lefke Kapısı'nın kır yüzünde devşirme kullanılan Tetrarklar Anıtı'ndan bir friz bloğu.

3- Yenişehir Kapısı

*Cardo maximus*un güney ucunda yer alan Yenişehir Kapısı, Nikaia'yı Yenişehir istikametinde Bursa'ya (Prusa ad Olympum), gölün güneyinden ise sahili takip ederek Gemlik'e (Kios), buradan da Mudanya'ya (Myrleia / Apameia) bağlamaktadır. Bu yol güzergâhında, Sarıkaya mevkiindeki (İznik'ten 20 km uzakta Göllüce veya Balarım Mahallesi'nde) kaya üzerine İmparator Nero'nun üçüncü kez konsül olduğu dönemde (MS 58/59 yılları) Latince ve Yunanca yazılmış yol tamirat yazıtından bahsedilmektedir⁹¹⁶. Ancak bu yazıt günümüze kadar ulaşamamıştır.

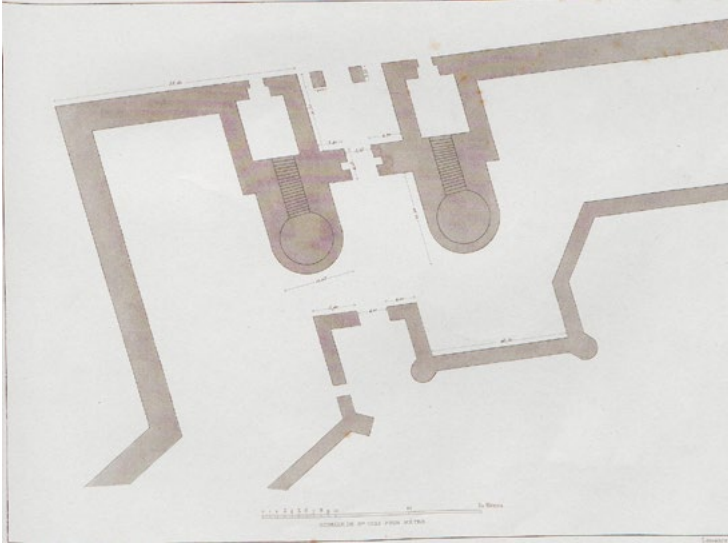
Diğer iki kapı gibi üç kısımdan oluşan Yenişehir Kapısı, iki yanda yuvarlak kulelerle sınırlı (**Resim 338**), üzeri kemerle örtülü bir geçide, dörtgen bir iç avluya ve kemerli bir iç geçide sahiptir (**Resim 339**). Özellikle iç geçitte devşirme mermer malzeme yoğunudur. Burada İmparator Claudius Gothicus'un adını veren bir yazıt yer alır⁹¹⁷. Lefke ve İstanbul Kapılarından farklı olarak herhangi bir onur anıtı ile ilişkilendirilmemiştir.



Resim 338: İki kule tarafından korunan Yenişehir Kapısı.

⁹¹⁶ Texier 1839, 52; Şahin 2004, 20.

⁹¹⁷ Schneider-Karnapp 1938, 20-21; Adak 2001, 175-177; Abbasoğlu – Delemen 2004, 190 dipnot 16.



Resim 339: Yenişehir Kapısı'nın planı.

Dış kapının 4,20 m genişliği, 5,75 m yüksekliği ve 3,10 m derinliği bulunmaktadır (**Resim 340**). Tek tuğla ile örülü olan kapı kemeri, ahşap hatıllarla sınırlandırılıp iç kısmı tuğla ile örülerek kapatılmıştır (**Resim 341**). Buradaki kapının ahşaptan iki kanatlı olduğu izlerden anlaşılmaktadır. Ana sura ait orta kapı, dış kapıdan 10,75 m kuzeyde ve oldukça sadedir (**Resim 342**). Yanları yıkılmış, yapılan ilavelerle sur duvarları ile birleşmiş olan kapı tek açıklık halindedir. 3,50 m genişliği, 5,05 m yüksekliği ve 3,95 m derinliği olan kısım ile birlikte uzunluğu 9,55 metredir⁹¹⁸.



Resim 340: Yenişehir Kapısı, kent yüzünden bakış.

⁹¹⁸ Yalman 2000, 78.



Resim 341: Yenişehir Kapısı, kır yüzünden bakış.



Resim 342: Yenişehir Kapısı, Roma Dönemi kapısı, kır yüzünden bakış.

4- Göl / Kios Kapısı

Kios Kapısı olarak da isimlendirilen Göl Kapısı, bugün tamamen ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla mahiyeti hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak, *decumanus maximus*un batı sınırı, diğer bir ifade ile İznik Gölü'ne ulaştığı kapıdır (**Resim 343-345**). Antik limanın buraya kadar geldiği tahmin edilmektedir. Göl Kapısı'na ait olduğu sanılan bir yazıtta Claudius Gothicus'un adına rastlanmaktadır⁹¹⁹.

⁹¹⁹ Schneider-Karnapp 1938, 27; Abbasoğlu – Delemen 2004, 191 dipnot 24.



Resim 343: Göl Kapısı, kent yüzünden göle doğru bakış.



Resim 344: Göl Kapısı'nın güney sınırı.



Resim 345: Göl Kapısı'nı koruyan kuzey kule.

HRİSTİYANLIK DÖNEMİNDE NİKAİA

Kiliseler ve Hipoje Mezarlar

Nikaia, Hristiyanlık dini uğruna çok sayıda şehit vermiş kentlerden birisidir. İmparator Decius Dönemi'nde (MS 249-251), Nikaialı Tryphonos inancı nedeniyle yaşamını yitirmiştir⁹²⁰. Diocletianos ve Galerius'un buyruğuyla Hristiyanların çektiği eziyetler tekrar hız kazanmış, yarım yüzyıl sürecektir bu dönemde birçok Hristiyan katledilmiştir⁹²¹. Bunlar arasında Diocletianos Dönemi'nde MS 303 yılında şehit edilen Neophytos da bulunmaktadır⁹²². İlk yüzyıllarda Nikaia'da şehit edilenler arasında ayrıca Theusetas, Horris, Theodora, Nymphodora, Marcus, Arabia, Antonina, Theodota ile üç oğlu, Respicius, Eustachius, Thespesius, Anatol, Darius, Zosimos, Paulus ve Secundus gibi isimler de günümüze ulaşmış, bunlar inançları uğruna öldürüldükleri için Aziz ve Azize olarak saygı görmüşlerdir⁹²³. Bunlardan bir bölümünün adına kilise inşa ettirildiği bilinmektedir (Resim 346).



Resim 346: Kenti çeviren sur duvarları ve kiliseler.

C. Mango'nun vurguladığı gibi, Nikaia'yı kutsal bir şehir yapan Neophytos ve Tryphonos gibi yerel azizler değil, 325 yılında toplanan Birinci Konsil Toplantısı'na ev

⁹²⁰ Foss 1996, 6; Peschlow 2004, 201 dipnot 3.

⁹²¹ Foss 1996a, 3.

⁹²² Janin 1975, 118; Foss 1996, 6-7; Peschlow 2004, 201 dipnot 5.

⁹²³ Eyice 1991, 9.

sahipliği yapması ve bu şekilde 318 pederin şehri haline gelmesidir⁹²⁴. 20 Mayıs - 25 Temmuz 325 tarihleri arasında toplandığı düşünülen ve iki aydan uzun süren Birinci Konsil, Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlar arasındaki teolojik tartışmaları çözme ve doktrinsel birliği sağlama niyetiyle Büyük Konstantin'in liderliğinde ve katılımıyla gerçekleşmiştir⁹²⁵.

Hristiyan inancı açısından ilk ve tartışmasız en önemlisi olan bu konsil, Hristiyanlığa yeni geçen İmparator Büyük Konstantin'in MS. 4.yüzyılın başlarında yaptığı çağrının ardından 325 yılında Nikaia'da yapılmıştır. İzleyen yıllarda kilisenin birliği adına Batı Anadolu'da yedi konsil daha toplanmış olup⁹²⁶, bunlardan ilki ve sonuncusu Nikaia'da yapılmıştır⁹²⁷. Bu toplantılar o kadar önemlidir ki, en parlak ve en seçkin erken dönem Hristiyan din adamları ve liderleri bu toplantılara katılabilmek için binlerce kilometreyi bulan uzun yollar kat etmek zorunda kalmışlardır. Eski zamanlarda seyahat etmenin zorluklarına rağmen, yüzlercesi bu yolculuğa çıkmıştır.

İskenderiyeli Arius adında bir din adamı, İskenderiye'de MS 312'den itibaren Hristiyanlıkta değişik bir görüş getiren yeni bir mezhebi yaymaya başlamıştır. Kısa sürede pek çok taraftar toplayan bu mezhebin ortaya attığı fikirlerin tartışılması için toplanan konsil sonunda Arius yalnız kalmış ve sürgüne gönderilmiştir. İznik Konsilinde alınan kararlar ve İsa ile babası Tanrı'nın bir oldukları görüşü Kilisece benimsenerek bugüne kadar kabul edilmiştir. Paskalya yortusunun yapıldığı tarihte ortak bir karara varılmış, kiliseyi ilgilendiren diğer yasalar düzenlenmiştir. Toplantıların sonunda Büyük Konstantin, resmi tutanakların (*tomoi*) tüm katılımcılar tarafından imzalanmasını talep etmiş ve azledilenler dışında tüm katılımcılar bu talebe uymuştur⁹²⁸. Konsilin sonunda onaylanan "*Nikaia İnanç Bildirgesi*" (*Nicene Creed*), Katolik, Ortodoks ve Protestan Kiliseleri tarafından kabul edilen temel metinlerden biridir. Konsil toplantısı, parçalanmaya yüz tutan Roma İmparatorluğu'nda tekrar birleşmeye vesile olmuştur.

1- Aziz Neophytos ve Kutsal Pederler Kilisesi

A- Aziz Neophytos Kilisesi

Hisardere Nekropolü ve çevresindeki erken dönem hipoje (yeraltı mezarı) ve çatkı mezarlar göz ardı edilirse Nikaia'da Hristiyanlığın erken döneminden günümüze çok az iz kalmıştır. Nikaia kentinde ilk Hristiyan toplulukların oluşmaya başladığı dönemde, bunların nerede bulunduğu ve ibadet ettikleri, ibadet mekânlarının neye benzediği gibi konularda herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır⁹²⁹.

⁹²⁴ Mango 2004, 305.

⁹²⁵ Grant 1975, 5; Chadwick 2004, 96.

⁹²⁶ Davis 1983.

⁹²⁷ Davis 1983, 17-40, 146-162.

⁹²⁸ Mango 2004, 308.

⁹²⁹ Peschlow 2004, 201.

MS 303-304 yıllarında, Diocletianos ve Galerius'un buyruğuyla Hristiyanların çektiği eziyetler, yarım yüzyıl boyunca sürmüş ve bunun sonucunda birçok insan yaşamını yitirmiştir. Bu kurbanlardan biri de Aziz Neophytos'tur. Aziz'in hayatı, MS 11. yüzyıla ait bir elyazması içerisinde yer alan "*Aziz Neophytos'a Övgü*" başlıklı anonim bir hikâyede detaylı şekilde anlatılmaktadır⁹³⁰. Bu övgü, Aziz'in hayatını anlatmasının dışında surlar ile gölün arasında bulunan alanda Aziz Neophytos'a adanmış güzel bir kiliseden bahsetmesi açısından da çok önemlidir. Böylece kutsal şehit için, kent dışındaki gölün kıyısına bir kilise yaptırıldığı anlaşılmaktadır⁹³¹. Bu kilise Büyük Konstantin'in dinsel hoşgörüyü öngören, MS 313 yılında yayınlanan "*Milano Fermanı*" sonrasında Nikaia'da inşa ettirilen ilk kilise olmalıdır. Büyük merkezlerde ve Kutsal Topraklar'da ilk kiliseler özellikle kraliyet ailesinin bağışlarıyla inşa ettirilmiş olsa da daha küçük bölgelerde, Hristiyan toplulukların yardımıyla yavaş yavaş yaptırılabilmiştir⁹³². Bu nedenle de her 21 Ocak'ta Ortodoks Kilisesi tarafından düzenli olarak anılan⁹³³ bu şehidin kilisesi mütevazı boyutlarda olmalıdır.

2014 yılında İznik Gölü kıyısında tarafımızdan yapılan keşifle İznik'in bilinen en büyük ve en eski kilisesi bulunmuştur (**Resim 347**). Göl içinde, kıyıdan yaklaşık 50 m açıkta ve 1 m derinlikte yer alan kilise kalıntısında 2015 yılında başlatılan ve günümüze kadar aralıksız sürdürülen sualtı araştırma ve kazıları sonucunda yapının önemli bir bölümü açığa çıkartılmıştır (**Resim 348**).



Resim 347: İznik Gölü kıyısında kilise kalıntısının ilk keşif fotoğrafı.

⁹³⁰ Ioannou 1884, 239-251; Foss 1996, 6-7, 32-34; Magdalino 2020, 411 dipnot 21.

⁹³¹ Janin 1975, 118; Foss 1996, 6 vd.

⁹³² Krautheimer 1989, 40-67.

⁹³³ Delehay 1902, 410.



Resim 348: Kilise kalıntısının günümüzdeki görünümü – 2025.

Pastophoria odalarından *diakonikon* olarak adlandırılan güneydeki odanın doğu duvarındaki *apsis* ve güneybatı yanda yer alan lahit nedeniyle *martyrium* olduğu düşünülmektedir (Resim 349)⁹³⁴. Henüz yazılı bir belge bulunmasa da hem Aziz'in kent surlarının dışında olmak üzere göl kenarında şehit edilmesi, hem de arkeolojik belgeler *martyriumun* Aziz Neophytos'a ait olabileceğine işaret etmektedir⁹³⁵. Arkeolojik belgeler arasında en kayda değeri; moloz taş ve harçla yapılan lahitte devşirme kullanılan mermer mimari parçaların (Resim 350)⁹³⁶ Koimesis Kilisesi'nde bulunan ve Aziz Neophytos'un mezarına ait olduğu söylenen⁹³⁷ mermer kapak ile benzerlik göstermesidir (Resim 351). Aziz Neophytos'un rölikleri Laskarisler Dönemi'nde, olasılıkla suların yükselmesi nedeniyle Koimesis Kilisesi'ne taşınmıştır⁹³⁸.

⁹³⁴ Şahin 2020, 101 Colour Pl. 7.1, 8.2.

⁹³⁵ Özellikle bk. Şahin 2021, 64-67; Kurtbayram 2022.

⁹³⁶ Şahin 2020, Pl. 26.4, 27.1.

⁹³⁷ Wulff 1903, 182 fig. 35; Barsanti 2004, 280-281 Abb. 50a-b.

⁹³⁸ Peschlow 2004, 201.



Resim 349: Kilisenin doğusunda pastophoria odaları, sağda diakonikon, solda prothesis.



Resim 350: Diakonikon bölümünde yer alan lahitte kullanılan devşirme parçalar, ön ve arka yüzler.



Resim 351: Koimesis Kilisesi'nde bulunan Aziz Neophytos'un mezar kapağı, üst ön yüz, alt arka yüz.

Diakonikon bölümü Aziz Neophytos adına inşa edilen *martyrum* olsa da kilise bölümüne ait fazla buluntu günümüze ulaşamamıştır. Kilisenin *prothesis* odasında yapılan kazılarda pişmiş toprak plakalarla düzenlenmiş bir zemin açığa çıkartılmıştır (**Resim 352**). Kilise zeminin yaklaşık 30 cm altında uzanan döşeme Aziz Neophytos Kilisesi'ne ait olmalıdır (**Resim 353**). Bu kilise, Ammianus Marcellinus'un anlattığı MS 358-368 yılları arasında yaşanan şiddetli depremlerle tamamen yıkılan yapılar arasında yer almalıdır⁹³⁹. Daha sonra üzerine bazilikal kilise inşa edildiği için kilisenin birinci evresiyle ilgili fazla veri elimizde bulunmamaktadır.

Caesarealı Eusebius, 1. Konsil Toplantısı'nın yapıldığı yer olarak “*dua evi*” veya küçük bir kiliseyi gösterir⁹⁴⁰. Son kararın oylanarak imzalandığı yer olarak da Büyük Konstantin'in sarayının en büyük salonuna işaret eder⁹⁴¹. Eusebius, küçük kiliseden bahsederken şu ifadeleri kullanır: “... *O kadar küçüktür ki, konsil toplantısına katılan çok sayıdaki din adamı bu küçük kiliseye nasıl sığmıştır, bu bile Tanrı'nın büyük bir mucizesidir*”. Bu küçük yapı Neophytos'un *martyriumunun* yanına inşa edilen kilise

⁹³⁹ Amm. IX, 5.

⁹⁴⁰ Eus. 3.7.1, sayfa 124; Fairchild 2024, 137 dipnot 4; Fairchild 2025, 34.

⁹⁴¹ Eus. 3.10.1, sayfa 124; Fairchild 2024, 137 dipnot 5; Fairchild 2025, 34.

olmalıdır. Bu toplantıya Nikaia adına katılan ve adı kayıtlara geçen ilk peder Theogenios da olasılıkla bu kilisesinin başrahibidir⁹⁴².



Resim 352: Bir bölümü korunan zemin döşeme.

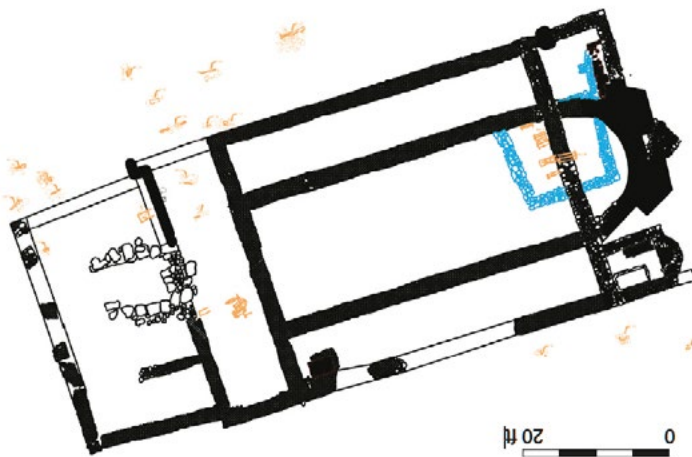


Resim 353: Bazilikal kilisenin zemininin yaklaşık 30 cm altında yer alan pişmiş toprak plakalardan oluşan döşeme.

⁹⁴² Peschlow 2004, 201 dipnot 12.

B- Kutsal Pederler Kilisesi

İlk keşfedildiğinde Neophytos Kilisesi, daha sonra Bazilikal Kilise olarak adlandırılan Kutsal Pederler Kilisesi, doğu - batı ekseninde uzanan, 41,32 m uzunluğunda, 18,61 m genişliğinde dikdörtgen formda ortalama 60 cm yükseklikte duvarları korunan bir yapıdır (**Resim 354**). Sadece temel duvarları günümüze ulaşabilmiş kilise, ortadaki nef yanlardakine göre daha geniş olan üç neften oluşur. 20 m uzunluğa sahip neflerden yan nefler 3,30 m genişliğe sahipken, orta nefin genişliği 8 metredir. Nefleri birbirinden ayıran duvar genişliği beden duvarında olduğu gibi 1 metredir. Orta nefin doğusunda, dışardan 2,50 m genişliğe sahip köşeli payanda ile desteklenen 6,80 m yarı çapında ve 3,50 m derinliğindeki *apsis* yer alır. *Apsisin* her iki yanında *pastoforium* odaları bulunur; bunlardan kuzeydeki *prothesis* 4 x 3,80 m, güneydeki *diakonikon* ise 3,20 x 2,60 m ölçülerdedir. Diakonikon odasının doğu duvarında 1,30 m yarıçapında ve 90 cm derinliğinde bir *apsis* yer almaktadır. Güney duvarına ise 1,95 m uzunluğunda, 70 m genişliğinde bir lahit yer almaktadır. Kilisede korunan bir diğer lahit ise güney nefin batı köşesinde yer almakta olup, 2,20 m uzunluğuna, 1,03 m genişliğe sahiptir. Batıda 18 m uzunluğunda ve 4 m genişliğinde narteks bölümü yer almaktadır. Yapının ana giriş kapısı *narteksin* kuzeydendir. Giriş kapısı beden duvarından 1,43 m dışarı taşırılmış olup, 2,65 m genişliğe sahiptir. Yapının batısında 8 m genişliğinde ve 18 m uzunluğunda *atrium* bölümü bulunur. *Atriumunda* yaklaşık kuzey yarısına gelecek şekilde yerleştirilen vaftiz havuzunun doğu duvarı *narteks* duvarı ile ortak kullanılmıştır. Vaftiz havuzunun *atriumda* simetri gözetilmeden gelişigüzel yerleştirilmesi, havuzu besleyen olası su kaynağı ile ilintili olmalıdır. Havuzun duvarları içten içe kuzeyde 4,30 m, doğuda 3m, güneyde ise 4,04 m uzunluğa sahiptir. Batıda yer alan giriş 2,10 m genişliğe sahiptir. Atriumun güneyinde soyunma odası olduğunu düşündüğümüz bir mekân bulunmaktadır.



Resim 354: Kutsal Pederler Kilisesi'nin planı.

Genel özellikleri ile Erken Dönem Hristiyanlık dini mimarisi özellikleri yansıtan kilisenin temelinde genellikle büyük boyutlu düzgün kesilmemiş taşlar kullanılmıştır. Yaklaşık 1 m kalınlığa sahip duvarın taşları, düz bölümleri dış yüze gelecek şekilde yerleştirilmiş, arası moloz taş ve horasan harcı ile doldurulmuştur. Korunan izlerden anlaşıldığı kadarıyla duvarlar tuğla ile örülmüştür.

2016 yılında Bazilikal Kilise'nin *bema* duvarı önünde 4a sondajı olarak adlandırılan alanda yapılan kazılarda sekiz adet mezar bulunmuştur⁹⁴³. Bunlardan iki tanesi *bema* duvarının tam altında uzanmaktadır⁹⁴⁴. Mezarda yer alan iskelet üzerinde harç izlerinin bulunması da kilisenin mezarlar üzerine inşa edildiğini kanıtlamaktadır⁹⁴⁵. Her iki mezarda bulunan Valens (MS 364-378) ve II. Valentinianus (MS 375-392) sik-keleri, günümüze ulaşan kilisenin MS 380 civarında bir tarihte inşa edildiğini göstermektedir⁹⁴⁶. MS 358-368 yılları arasındaki şiddetli depremler yeni kilisenin MS 380 civarında inşa edilme nedenini açıklamaktadır.

Arkeolojik kazılar ve jeolojik araştırmalar, kilisenin 1065 yılında yaşanan büyük depremle yıkıldığını ortaya koymuştur. Bu tarihten sonra tekrar inşa edildiğine dair bir ipucu elimizde bulunmamaktadır. Ancak depremden sonra aynı zamanda kıyı kesiminde de çökme olmuş olacak ki, yapının kuzeyine yarım çember şeklinde devşirme taşlardan bir koruma duvarı inşa edilmiştir. Bu duvarın yapımında büyük mermer bloklardan oluşan devşirme taşlar kullanılmıştır. *Atrium* bölümünde yer alan boy vaftizhaneyi çeviren devşirme mermer blokların altında 25 x 25 cm ölçülerindeki ahşap hatıllar uzanmaktadır (**Resim 355**)⁹⁴⁷. Buradaki hatılardan alınan numuneler ahşabın yaşını MS +/- 1000 tarihini vermiştir. Bu tarih 1065 yılındaki depremle örtüşmektedir. Bu durum deprem sonrası vaftizhanede de duvarların yükseltildiğini göstermektedir.

⁹⁴³ Şahin 2016a, 64-79, 65 Şekil 2-3, 76-78 Şekil 18; Şahin 2017b, 78-81.

⁹⁴⁴ Şahin 2016a, 67 Şekil 4.

⁹⁴⁵ Şahin 2016a, 79 Şekil 6.

⁹⁴⁶ Şahin 2016a, 72-73 Şekil 13-14.

⁹⁴⁷ Şahin 2023, 160-161 Şekil 2-7.



Resim 355: Vaftiz çukurunu çeviren duvarın tabanını oluşturan ahşap hatıllar.

Boy vaftizhanesinde yaptığımız kazılar, duvarlardaki yükseltmeden sonra vaftizhanenin uzun bir süre daha kullanıldığına işaret etmektedir. Vaftizhanenin yanında küçültülmüş bir kilise inşa edilip edilmediğini bilemiyoruz. Vaftizhanede yürütülen sualtı kazılarında MS 11-13. yüzyıllara tarihlenen 200 civarında çukur sikke⁹⁴⁸, çoğunluğu yine aynı döneme tarihlenen ince seramikler⁹⁴⁹, camdan yapılmış bilezik parçaları⁹⁵⁰, çok sayıda çivi⁹⁵¹, ok uçları⁹⁵², düğmeler⁹⁵³, kemer tokaları⁹⁵⁴ ve haç şeklinde birçok metal yüzük⁹⁵⁵, röliker haç ve haç şeklinde kolye uçları⁹⁵⁶, terrakotta buhurdanlık⁹⁵⁷ bulunmuştur⁹⁵⁸. Bu alandaki en eski tarihli buluntu, Prusa ad Olympum'da basılan konsül C. Papirius Carbo'nun MÖ 69-59 yıllarına tarihlenen sikkesidir⁹⁵⁹. Bu sikke, burada MÖ 1. yüzyıldan başlayarak bir kullanım olduğunu göstermektedir. Ele geçirilen en geç tarihli sikke, III. Ioannes Dukas Vatatzes (MS 1221-1254) Dönemi'ne

⁹⁴⁸ Şahin 2021a, 44-59 Şekil 10; Şahin 2024a, 160 Şekil 5.

⁹⁴⁹ Şahin 2022, 342 Şekil 11; Şahin 2025, 49 Şekil 6.

⁹⁵⁰ Şahin 2022, 342 Şekil 9.

⁹⁵¹ Şahin 2025, 48-49 Şekil 4.

⁹⁵² Şahin 2025, 49 Şekil 7.

⁹⁵³ Şahin 2025, 49-50 Şekil 8.

⁹⁵⁴ Şahin 2025, 49-50 Şekil 9.

⁹⁵⁵ Şahin 2025, 49-50 Şekil 10.

⁹⁵⁶ Şahin 2025, 49-50 Şekil 11.

⁹⁵⁷ Şahin 2025, 49-50 dipnot 3 Şekil 12.

⁹⁵⁸ Şahin 2022, 341-343.

⁹⁵⁹ Şahin 2024a, 160 Şekil 7; Şahin 2025, 49-50 dipnot 3 Şekil 13.

aittir⁹⁶⁰. Vaftiz kuyusu, kırılarak içine atılmış mermer *ostotek*, mezar steli, sütun ve *ambon* levhası parçaları gibi birçok mimari parça ile doldurulmuştur. Vaftiz çukurunun parçalanmış mermerlerle doldurulması, mekânın kasıtlı olarak gömülüp terk edildiği izlenimini vermektedir. Diğer bir ifade ile vaftiz kuyusu MS 13. yüzyılın ortalarına doğru, belki de suların iyice yükselmesi nedeniyle bilinçli bir şekilde gömülerek terk edilmiştir. Sonrasında 2014 yılında tekrar keşfedilinceye kadar sular altında kalmış ve zamanla tamamen unutulmuştur.

I. İznik Konsili'nin tam olarak nerede toplandığı kesin olarak bilinmemektedir. Genel kanı, toplantının bir zamanlar Büyük Konstantin Bazilikası'nın bulunduğu saray kompleksinin içinde gerçekleştiği yönündedir⁹⁶¹. Ancak Eusebius'un aktardığına göre, sarayda sadece kutlama yemeği yenmiştir: *“İmparatorun ziyafetinden bir piskopos bile eksik kalmadı. Olan-biten bütün tasvirin üstündeydi. Sarayın girişi etrafında muhafızlar ve askerler yalın kılıçlarıyla nöbetteydiler. Tanrı'nın adamları bu muhafızların arasından serbestçe geçti ve sarayın en iç kısımlarına kadar gittiler. Bazıları onunla aynı masayı paylaşmak üzere uzandı, diğerleri de her iki taraftaki döşeklerin üzerinde dindiler. Bir kimse Mesih'in krallığının temsilini bayal ettiğini, meydana gelenin gerçek değil, rüya olduğunu zannetti”*⁹⁶².

Sarayın konumu ve toplantıdaki fonksiyonu üzerine yapılan tartışmalar bir yana, Mango, Birinci Konsil Toplantısı'nın yapıldığı yerin kutsanması ve oraya bir kilise yaptırılması gerektiğini düşünmektedir: *“MS 700 yılına gelindiğinde Nikaia'da Kutsal Pederlerin anısına inşa edilen ve onların resimlerini içermesiyle ünlü bir kilise bulunduğunu biliyoruz”*⁹⁶³.

MS 729 yılının Haziran ayında Nikaia, Emevî Halifeliği tarafından ele geçirilmek üzere Theophanes'e göre 100.000 kişilik orduyla kuşatılmıştır⁹⁶⁴. Arap akınını anlatan kaynaklarda Kutsal Pederler Kilisesi'nden söz edilmektedir⁹⁶⁵. Mango, akının başarısızlıkla sonuçlanması nedeniyle Arap kaynaklarının bu seferden bahsetmediklerini düşünmektedir. Arap kuşatması en ayrıntılı şekilde Theophanes'in *Chronographia* (MS 818) adlı eserinde yer almaktadır⁹⁶⁶. Theophanes, Müslümanların uzun süren bir kuşatma sırasında şehrin surlarına hatırı sayılır şekilde zarar verdiklerinden, buna rağmen şehri ele geçiremediklerinden bahsetmiş ve bu başarısızlığı kuşatma alanına yakın olan kilisenin kutsal pederlerinin dualarına bağlamıştır. Bu kuşatma sırasında İstanbul Kapısı ile göl arasındaki surlar ciddi derecede hasar görmüş, daha sonra tamir edilmiştir. Onarımla ilgili yazıtı bugün bile surların yetmiş birinci burcunda görmek mümkündür.

⁹⁶⁰ Şahin 2025, 51 dipnot 1 Şekil 14.

⁹⁶¹ Girardet 1993, 340; Peschlow 2004, 201 dipnot 9.

⁹⁶² Akalın 2020, 393.

⁹⁶³ Mango 2004, 305.

⁹⁶⁴ Magdalino 2020, 408.

⁹⁶⁵ Mango 2004, 306.

⁹⁶⁶ Theophanes, 406 (sayfa 560-561); Ermiş 2011, 84 dipnot 125.

Kutsal pederlerden söz edilen bir diğer yazılı belge, MS 9. yüzyıla tarihlenen Kapadokya'da bulunan Caesarea (Kayseri) Kilisesi'nin rahibi Gregorios tarafından 318 piskopos için yazılan övgü metnidir⁹⁶⁷. Metnin başlangıcında Konstantin'in tahta çıkması, Hristiyanlığı benimsemesi ve bu iki olay nedeniyle Roma İmparatorluğu'na barış ortamını getirmesi anlatılmaktadır. Devamında konsilin sarayın hemen yanındaki geniş bir mekânda bir araya geldiği ve bu mekânın pederlerin varlığıyla halen güzelliğini koruduğu belirtilmektedir. Gregorios, aynı zamanda Arap kuşatması ve kutsal pederlerin birtakım mucizelerinden de bahsetmektedir. Bu anlatımdan Birinci Konsil'in saraya bağlı bir mekânda toplandığı anlaşılmaktadır. MS 8. ve 9. yüzyıllara ait yazılı kaynaklar, kutsal pederlere adanan bir kilise bulunduğunu ve aynı dönemde sarayın salonunun görkemini koruduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, konsilin toplandığı salonun hemen yanına sonradan bir kilise inşa edilmiş olması daha olası görünmektedir⁹⁶⁸. Gregorios, kim olduklarını belirtmemekle birlikte, söz konusu Doğulu istilacıların, gerçekten Kutsal Pederler Kilisesi'ne girdiklerini ve burada dinsel tören düzenlediklerini yazmaktadır. Bu ayrıntı, Kutsal Pederler Kilisesi'nin şehir surlarının dışında bulunduğunu göstermektedir. Mango, aksi halde, istilacıların Nikaia şehrini ele geçirmiş olmaları gerektiğini vurgular⁹⁶⁹. Buna karşın, bu tip bir fetihten söz eden herhangi bir kaynak bulunamamıştır. Bu anlatılara dayanarak, Arapların, Kutsal Pederler Kilisesi'ne ulaştığı ve kilise içinde yazarın "*tiksindirici büyüğü ayinler*" olarak nitelendirdiği İslami ibadetlerini gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. 2025 sezonu kazılarında bulunan bir Emevî Dönemi'ne ait bir yüksük (**Resim 356**) ve Arap askerlerine ait olduğu düşünülen bir altın yüzük (**Resim 357**), Arap askerlerinin bu alanı ziyaret ettiğini belgelemektedir.



Resim 356: Emevî Dönemi yüksüğü.

⁹⁶⁷ Mango 2004, 307 dipnot 20; Ermiş 2011, 85 dipnot 128.

⁹⁶⁸ Ermiş 2011, 85.

⁹⁶⁹ Mango 2004, 309.



Resim 357: Arap askerlerine ait olduğu düşünülen altın yüzük.

Vatikan'da Sistine Şapeli'nin duvarında yer alan Birinci Nicaea Konsil Toplantısı'nı resmeden fresk, konsilin buluşma yeri konusunda önemli bir ipucu sağlamaktadır (**Resim 358**)⁹⁷⁰. Fresk, Hollandalı ressam Hendrik van den Broeck'un eseridir⁹⁷¹57. Freski çevreleyen panelin üst kısmında Birinci Nikaia Konsili'ne ithafen yapılan yazıtta: "*Concilium Nicaenum I*" ifadesi bulunmaktadır⁹⁷². Freskin ortasında Roma'yı temsil eden Vitus ve Vincentius'un arasında toplantıya başkanlık eden Kordoba Piskoposu Hosius oturmaktadır⁹⁷³. Rocca, tipik mor cüppe ve dört köşeli şapkalarıyla Vitus ve Vincentius'un kardinal olarak tasvir edildiğini söyler, ancak kardinallerin İkinci Lyon Konsili'ne kadar mor cüppe ve dört köşeli şapka giydiklerine dair bir bulgu yoktur⁹⁷⁴. Bu nedenle, Roma'dan gelen her iki rahibin de papanın değil imparatorluk sarayının temsilcileri olması daha olasıdır. Konsilin pederleri, aralarında herhangi bir hiyerarşik ayırım olmaksızın eşit olarak gösterilmiş ve Batılı piskoposlar gibi beyaz keten cüppeler (*influla* ve *pluviales*) giymişlerdir⁹⁷⁵. Toplantıda Büyük Konstantin asa ve tacıyla Augustus'un imparator kıyafeti tarzını anımsatan gösterişli, parlak bir cüppe ile tasvir edilmiştir⁹⁷⁶. Eusebius'un belirttiği gibi, imparator salonda piskoposlardan ayrı olarak *parva sella ex auro* (altından yapılmış taht üzerine) oturmaktadır⁹⁷⁷.

⁹⁷⁰ Şahin 2022, 10 Şekil 4, 18, 23.

⁹⁷¹ Veth 2003, 225; Şahin 2022, 12.

⁹⁷² Şahin 2022, 13 Şekil 6.

⁹⁷³ Veth 2003, 295 dipnot 21; Şahin 2022, 13 Şekil 6.

⁹⁷⁴ Veth 2003, 297 dipnot 39.

⁹⁷⁵ Şahin 2022, 15.

⁹⁷⁶ Şahin 2022, 16 Şekil 9.

⁹⁷⁷ Veth 2003, 297 dipnot 36.



Resim 358: Sistine Şapeli'ndeki 1. Konsil Toplantısı freskosu.

Sistine Şapeli'ndeki freskler, estetik açıdan zayıf olsalar da önemli ikonografik ipuçları sağlamaktadır. En önemli ayrıntılardan biri, konsilin buluşma yerinin konumuyla ilgilidir⁹⁷⁸. Freskin sol üst kısmında, arka planda göl ve kulelerle çevrili bir şehir surunun görülebildiği salonun dışının panoramik bir görünümü yer alır. Yuvarlak formulu kule, Vatikan'da bulunan tepesindeki baş melek Mikail'in heykeli ile Castel Sant Angelo'yu andırmaktadır⁹⁷⁹.

Bu betimlemeye dayanarak, 20 Mayıs 325 tarihinde başlayan Birinci Konsil'in buluştuğu salon ve aynı yerde daha sonra inşa edilen Kutsal Pederler Kilisesi, şehir surlarının dışında ve göl kıyısında bir yerde konumlanmış olmalıdır. Bu konum için en uygun aday, günümüzde sualtı kazıları devam etmekte olan Bazilikal Kilise'nin bulunduğu yerdir.

Bu olasılık İznik'te inşa edilen en büyük kilisenin şehir surlarının dışında bulunuyor olması gerçeğiyle de desteklenebilir. İznik şehir surları içerisinde korunmuş çok sayıda kilise bulunmaktadır⁹⁸⁰. Bu kiliseler, MS 7. yüzyılın sonları ile MS 13. yüzyılın ilk yarısı arasında inşa edilmiştir. Ancak, Bazilikal Kilise şehrin en eski kilisesi olup, MS 4. yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir. Ayrıca bazilika planlı kiliseler kentin prestij yapıları olup genel olarak şehir merkezinde yer alırlar. Buna karşın şehrin bazilikal planlı, en erken tarihli ve en büyük kilisesi şehir surlarının dışındadır. Günümüze kadar korunan surların ilk olarak MS 3. yüzyılın 3. çeyreğinde Got saldırılarına karşı korunmak amacıyla inşa edilmiş olması kilise inşa edilirken kenti çeviren surlar yoktu olasılığını da ortadan kaldırmaktadır⁹⁸¹. Başka bir deyişle, şehir surları Bazilikal Kilise'den daha eski tarihlidir. Sur duvarının çizdiği hat da önemlidir: surlar her tarafta düz bir doğrultu üzerinde uzayıp giderken, şehrin güneybatısında bölge zemini topografik açıdan düz olmasına rağmen köşe yaparak kuzeye doğru girinti yapmaktadır

⁹⁷⁸ Şahin 2022, 18 Şekil 11.

⁹⁷⁹ Şahin 2022, 19 Şekil 12 - 13.

⁹⁸⁰ Çetinkaya 2019, 244-252; Çetinkaya 2021, 55-76.

⁹⁸¹ Foss 2004, 250.

(Resim 346). Sur planındaki bu sapmanın alanın öneminden kaynaklandığını düşünüyoruz. Kilisenin surların içinde daha güvenli bir yerde değil de şehir dışında inşa edilmesi söz konusu alanın kutsallığıyla ilgili olmalıdır.

Arkeolojik kazılar ve jeolojik araştırmalar kilisenin MS 4. yüzyılın sonlarına doğru inşa edildiğini ve 1065 yılındaki depremle yıkıldığını göstermektedir. Ancak MS 1233-1234 yılında Nikaia’da yapılan Doğu – Batı Kiliseleri Toplantısı’nda, papalık temsilcileri Kutsal Pederler Kilisesi’ni ziyaret etmişlerdir⁹⁸². Bu durum depremden sonra kilisenin bir şekilde hala kullanılmakta olduğunu göstermektedir. Boy vaftizhanesinde bulunan MS 13. yüzyıl ortalarına tarihlenen sikkeler de bu kullanımı desteklemektedir. 1234 yılında gerçekleşen toplantılar için ana kaynak, kimliği bilinmeyen bir Latin elçilik mensubu tarafından kaleme alınan anlatıdır⁹⁸³. Metnin en ilginç bölümü heyetin kente varışını tasvir eden giriş pasajıdır: “Efendimizin yılıyla [1234] Ocak ayında, Efendimiz Papa’nın elçileri olarak Yunanların başpiskoposuna gönderilen bizler, ... Epiphani yortusunun sekizinci gününden sonraki ilk Pazar günü (15 Ocak, Pazar) akşam duası esnasında Nikaia’ya vardık. Ancak kente girişimizden önce sık sık İmparator tarafından gönderilen ve bizi selamlayarak gelişimiz dolayısıyla yüreğinin neşe ile dolduğunu İmparator adına bize bildiren pek çok elçi ile karşılaştık. Aynı şekilde Patriğin temsilcileri tarafından da saygı dolu bir biçimde selamlandık ve son olarak, kentin oldukça dışında Büyük Kiliseden gelenler tarafından karşılandık ve bizi sevincin yanı sıra büyük bir saygı ve hürmet ile kente kabul ettiler. Ardından dua edebilmemiz için bizi Büyük Kiliseye götürmelerini istediğimizde **bizi ilk konsilin gerçekleştiği başka bir kiliseye götürdüler ve bu konsile katılan Kutsal Babaların duvarlarda bulunan tasvirlerini gösterdiler.** Sonrasında, kentte büyük bir turun ardından bizi İmparator Hazretlerinin bizim için hazırlattığı, pek çok papazın ve büyük bir kalabalığın bize eşlik ettiği misafirhaneye götürdüler. Yorgun insanlar olarak bolluk içerisinde hazırlanmış bu misafirhanede bedensel ihtiyaçlarımızı giderme fırsatı bulduk”⁹⁸⁴. T. M. Kolbaba, keşişlere konsillerin gerçekleştiği kiliseyi göstermelerinin sebebi olarak bu kilisenin “Büyük Kilise” diye andıkları kiliseden – muhtemelen Ayasofya – daha etkiyleyici olmasıdır⁹⁸⁵. C. Foss’a göre, ev sahiplerinin gelen misafirleri hiç vakit kaybedilmeksizin götürdükleri Birinci Ekümenik Konsil’in toplandığı yer Vatatzes’in yeniden inşa ettirdiği Aziz Tryphonos Kilisesi’dir⁹⁸⁶.

Pederler Kilisesi ile ilgili elimizdeki bir başka veri de ilk olarak K. Papadopoulos tarafından yayınlanan, sonrasında Mango tarafından yeniden ele alınan bir yazıttır. Bu yazıtta manastırın kapladığı alanın boyutu ve manastırdaki papazların, keşişlerin sayısı verilmektedir. Yazıttaki tarihi, Papadopoulos 591 olarak verse de Mango indiksiyon hesabıyla yazıtı 1291’e tarihlemektedir⁹⁸⁷. Bu tarih, Pederler Kilisesi’nin 13. yüzyılın

⁹⁸² Jevtic 2020, 581 dipnot 36.

⁹⁸³ Kolbaba 2020, 425 dipnot 15.

⁹⁸⁴ Kolbaba 2020, 425-426 dipnot 16 ve 21.

⁹⁸⁵ Kolbaba 2020, 426 dipnot 22.

⁹⁸⁶ Foss 2020, 375.

⁹⁸⁷ Papadopoulos 1914, 138-139; Mango 1994, 355 - 357; Ermiş 2011, 86 dipnot 132.

sonlarına kadar gündemde olduğunu göstermektedir⁹⁸⁸. 13. yüzyılın sonlarına tarihlenen bu yazıta göre, Kutsal Pederler Kilisesi'nin daha sonra onarıldığı ve bir manastır haline geldiği iddia edilmektedir⁹⁸⁹.

Bundan sonra kilise hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Bu durum kilisenin MS 13. yüzyılın sonlarına doğru tamamen terk edildiğini ve sonrasında gölün sularına gömüldüğünü düşündürmektedir. Bu durum yazılı kaynaklara göre Kutsal Pederler Kilisesi'nin 1. Konsil Toplantısı'ndan sonraki bir tarihte inşa edilmesi, yıkılma ve terk edilmesi tarihleri ile uyum göstermektedir. Bazilikal Kilise olarak adlandırdığımız kilise çok büyük bir olasılıkla 1. Konsil'in toplandığı yere, toplantıya katılan pederlerin anısına sonradan inşa edilen Kutsal Pederler Kilisesi'dir⁹⁹⁰. MS 368 yılında Nikaia'nın bir *metropolis* konumuna gelmesi⁹⁹¹ de böylesine büyük bir kilisenin yapılması için zemin hazırlamış olmalıdır.

2- Ayasofya Kilisesi

Ayasofya Kilisesi, Mahmut Çelebi Mahallesi'nde, Atatürk ve Kılıçaslan Caddelerinin kesiştiği köşede, kentin en göze çarpan konumunda yer almaktadır. Kentin iki ana eksenini oluşturan yolların kesiştiği noktaya, yani kentin tam merkezine inşa edilmiştir. Üst örtüsü hariç günümüze kadar iyi durumda korunmuştur. Kilisenin bulunduğu alan, 1998 yılında çevre düzenlemesi yapılarak park haline getirilmiştir. Bir süre İznik Müze Müdürlüğü'ne bağlı birim olarak faaliyet gösteren kilise, günümüzde Orhan Cami ismiyle tekrar ibadete açılmıştır. MS 787 yılındaki VII. Konsil Toplantısı'nın yapıldığı yer olan Ayasofya Kilisesi, Kutsal Pederler Kilisesi'nden sonra kentin en büyük kilisesi ve piskoposluğun da merkezidir⁹⁹².

Yaklaşık 37 x 20 m boyutlarında, 3 nefli, bazilikal planlı, dikdörtgen biçimli bir yapıdır (**Resim 359**)⁹⁹³. Yapının güney doğusunda yapıya bitişik bir şapel yer almaktadır. Kilisenin dış duvarlarının ilk iki metresi dikkatle yontulmuş kesme taşlardan, bunun üzerindeki duvarlar tuğladan yapılmıştır. Taş temeller, kilisenin Pagan Dönemi'ne ait bir yapının üzerine inşa edildiğini düşündürmektedir⁹⁹⁴. Geçitlerin pencere kemerlerine dek uzanan dış duvarları günümüze kadar ulaşmıştır. Üç nefli kilisenin orijinal nef bölümü ve geçitleri arasında yer alan iki sütun dizisinden hiçbir iz kalmamıştır. *Apsis*, iç tarafta yarım daire biçiminde, dış tarafta ise üç yüzeilidir. Her üç yüzün üzerinde büyük birer pencere vardır. Batı duvarının önünde geniş bir *narteks* yer alır. Buradan kilisenin içine açılan bir kapı bulunmaktadır. Kilisenin batı ana yola komşu olduğu için *atrium* bölümü yapılamamıştır. Kilisenin iç bölümü yuvarlak ke-

⁹⁸⁸ Ermiş 2011, 87.

⁹⁸⁹ Mango 2004, 311 dipnot 39; Jevtic 2020, 581 dipnot 36.

⁹⁹⁰ Peschlow 2004 201 dipnot 13.

⁹⁹¹ Peschlow 2004 202 dipnot 16.

⁹⁹² Peder merkezinin V. ya da VI. yy'da buraya taşındığı varsayılmaktadır. Ayrıca bk. Peschlow 2004, 202.

⁹⁹³ Peschlow 2004, 202 Resim 3.

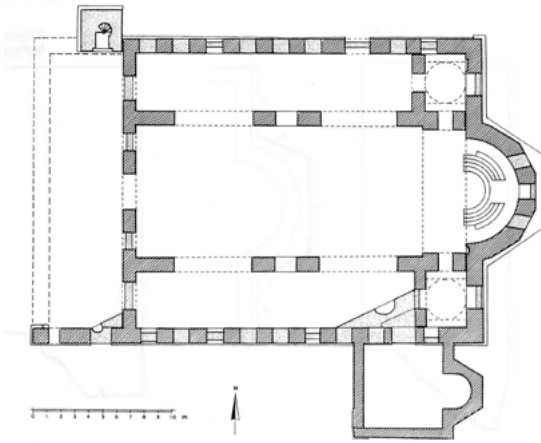
⁹⁹⁴ Eyice 1991, 16.

merli ve birbirine oldukça yakın yapılmış pencerelerle aydınlatılmaktadır. Kuzey duvarında sekiz, güney duvarında ise dokuz pencere vardır. Doğu yönündeki duvarların her birinde fazladan bir pencere daha yer almaktadır. İç bölümde nefleri birbirinden ayıran sütun dizileri büyük olasılıkla, üzerlerinde kemerleri bulunan yedi sütundan yapılmıştır. Yapının üst katına çıkan merdivenin konumu bilinmemektedir. Sunağın *apsis*inde bir *syntronon* bulunmaktadır.

Kilisenin güneydoğusunda içinde beş adet mezar bulunan şapel 5.70 x 6 m ölçülere sahiptir⁹⁹⁵. Tabanı *opus sectile* ile kaplanmıştır.

Kilisenin içinde, *pastophoria* odalarında, kuzey yan nefteki *arkosolium*da freskler bulunmaktadır⁹⁹⁶. Kilisede *apsis* ve *bema* bölümünde geometrik desenli mozaikler, orta ve güney neflerin batısında *opus sectile* döşemeye ait bölümler korunmuştur⁹⁹⁷. Kilisenin duvarlarında ise sıva üzerine kazınmış değişik dönemlere çok sayıda tekne grafitosu bulunmaktadır⁹⁹⁸.

Kilise, MS 5. - 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir⁹⁹⁹. 1065 depreminden sonra yapıda çeşitli onarımlar ve eklemeler olmuştur¹⁰⁰⁰. Bu eklemelerden en önemlileri doğuda, güney ve kuzey köşelere eklenen *pastophoria* odalarıdır¹⁰⁰¹. 1331 yılında mihrap ve minare eklenerek camiye dönüştürülen yapı, Orhan Cami adını almıştır. 16. yüzyılda geçirdiği bir yangın sonrasında Mimar Sinan tarafından onarıldığı söylenmektedir¹⁰⁰².



Resim 359: Ayasofya Kilisesi'nin planı.

⁹⁹⁵ Ermiş 2009, 66.

⁹⁹⁶ Freskler için ayrıca bk. Ermiş 2009, 68-73 Resim F. 17-24.

⁹⁹⁷ Ermiş 2009, 74-76 Resim F. 25-26.

⁹⁹⁸ Aydın 2019.

⁹⁹⁹ Peschlow 2004, 203. Kilisenin tarihi ile ilgili görüşler için bk. Ermiş 2009, 48-49.

¹⁰⁰⁰ Ermiş 2009, 54.

¹⁰⁰¹ Ermiş 2009, 64.

¹⁰⁰² Ermiş 2009, 65 dipnot 46.

3- Koimesis Kilisesi

Yeni Mahalle’de, Yakup Çelebi Sokak ile Özen Sokağın kesiştiği yerde bulunan Koimesis Kilisesi, yol seviyesinden yaklaşık 2 m aşağıdadır (**Resim 360**). Böcek Ayazma’nın yaklaşık 50 m batısında yer alır. 1922 Türk – Yunan savaşı esnasında tahrip olmuştur. Mevcut yapı, 1950’lerin ortasında İznik Müzesi tarafından kazılarak açığa çıkartılmıştır¹⁰⁰³.

“*Koimesis tes Theotokos* / Meryem’in Ölümü veya Göğe Yükselmesi Kilisesi”, İznik’teki diğer kiliselerin bazilikal planından farklı olarak “*Kapalı Yunan Haçı*” tasarımında inşa edilmiştir. Kubbe, fil ayağı denen dört paye üzerinde yükselmektedir. Kilisenin ilk olarak ne zaman inşa edildiği hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır¹⁰⁰⁴. Burada ilk olarak MS 730 civarında Patrik Hyakinthos tarafından bir manastır kurulduğundan bahsedilmektedir¹⁰⁰⁵.



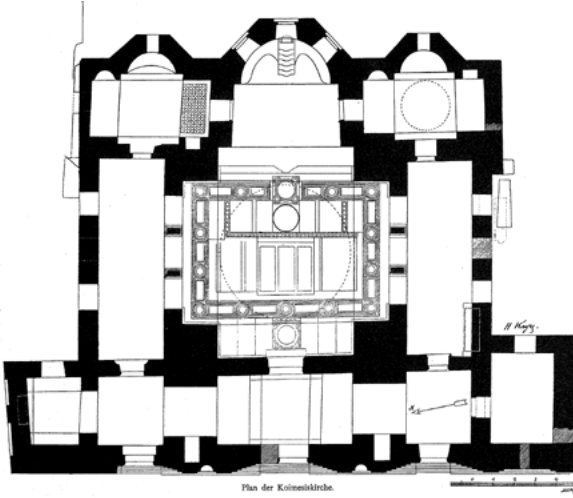
Resim 360: Koimesis Kilisesi.

Manastırdaki ilk kilisenin boyutlarının 20 x 20 m civarında olduğu ve tuğladan inşa edildiği tahmin edilmektedir. Kare şeklindeki iç bölüm geniş gömme ayaklarla bölünmüş, yanlarda üzerleri beşik tonozlarla kaplanmış birer nef oluşturulmuştur (**Resim 361**). Batıda binanın genişliği kadar *narteks* bölümü bulunmaktadır (**Resim 362**). Neflerden *narteks* bölümüne geçiş için kapı bulunmaktadır (**Resim 363**). Güneyde bulunan nefe, ayrıca dışarıdan, çapraz ekseninde bulunan bir başka kapıdan geçilerek girilebilmektedir. Yaklaşık kare şeklindeki *naos*, dört masif ayakla taşınan ve onikigen kasnağa oturan yaklaşık 6,8 m çapında kubbeye örtülüdür (**Resim 364**).

¹⁰⁰³ Peschlow 1972, 145.

¹⁰⁰⁴ Tarihlendirme tartışmaları için bk. Ermiş 2009, 79-81.

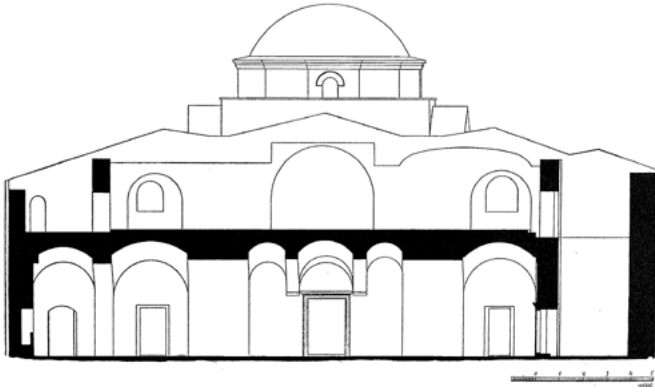
¹⁰⁰⁵ Peschlow 2004, 203.



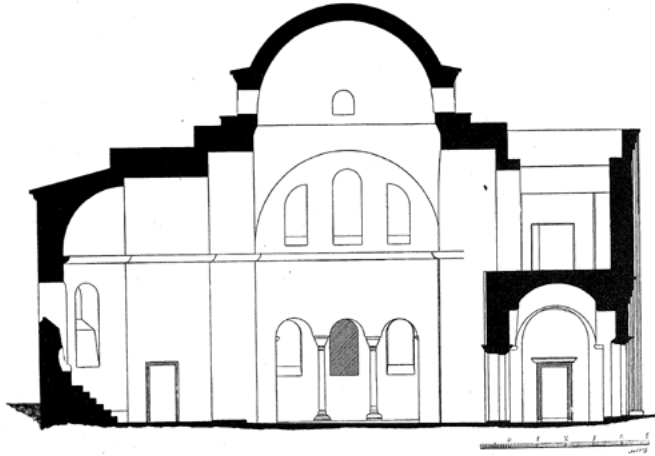
Resim 361: Koimesis Kilisesi'nin planı.



Resim 362: Koimesis Kilisesi'nin narteksinden görünüşü.



Resim 363: Koimesis Kilisesi narteksinin enine kesit planı.



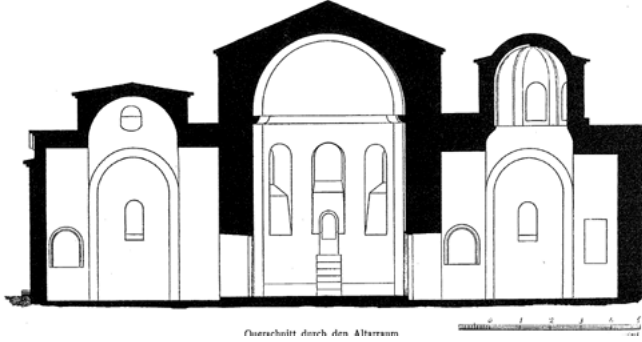
Resim 364: Koimesis Kilisesi'nin uzunlamasına kesit planı.

İç mekân içeriye doğru basamaklar halinde düzenlenmiştir. *Bema* beşik kemerli, *apsis* yarı daireseldir. *Bemanın* yan duvarlarında, *pastoforyonlara* giden birer geçit bulunmaktadır. Derin kemerli nişlerle yanlarda sınırlandırılmış, 3 metreyi aşan merkezi bir orta mekândan oluşan çapraz odalar mevcuttur. Merkezi açıklık, her bir mahfazada, yuvarlatılmış bir *apsis*le birleştirilmiştir. Her üç *apsis* de dış kısımlarında üç köşelidir. Yan *apsis*lerin her birinde merkezi bir pencere bulunmakta ve ortada bulunan *apsis*, 3 pencereyle aydınlatılmaktadır (**Resim 365**). Dış duvarlar düzdür. Yalnızca, *naosun* kubbesini taşıyan kolonlar dış bölümde de tekrarlanmıştır. *Synthronon* yedi basamağa sahiptir. Yukarı çıkan merkezi basamaklarıyla *synthrononun* yapının ilk evresinden olduğu düşünülmektedir¹⁰⁰⁶. Doğu kubbesi payanda ayakları arasına yerleştirilmiş olan mermer piskopos kürsüsü¹⁰⁰⁷ ve *templon* sütun sekisi, büyük bir olasılıkla

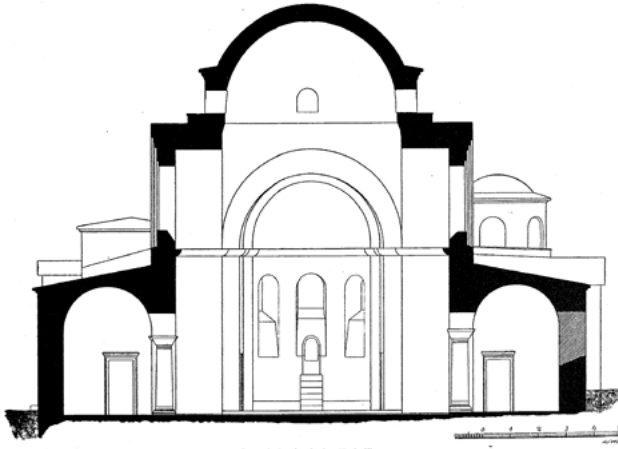
¹⁰⁰⁶ Peschlow 2004, 204.

¹⁰⁰⁷ Wulff 1903, 180; Schmidt 1927, 9.

orijinal binaya aittir (**Resim 366**). Yaklaşık 2,50 m uzunluğunda bir döşeme levha, yanlardaki orta boşluğu kapatmaktadır¹⁰⁰⁸. İç duvarlar, tonozların başlangıcına kadar mermer levhalarla giydirilmiştir.



Resim 365: Koimesis Kilisesi, bemanın enine kesit planı.



Resim 366: Koimesis Kilisesi *kathedikonunun* enine kesit planı.

Kilisenin tavanı, duvarları ve zemininde zengin mozaik döşemler olduğu bilinmektedir. Tonozların tamamının orijinal olarak mozaiklerle süslenip süslenmediği hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Yalnızca *bema* tonozunun (kiliselerde mihrabın bulunduğu yer) alt bölümünde ve *apsislerin* (yarım daire şeklindeki çıkıntılı kısımlar) yarım kubbelerinde görülen mozaikler, kilisenin yıkılmasına kadar korunmuştur¹⁰⁰⁹. *Apsisteki* mozaikte *suppedaneum* (çarmıha gerilmiş kişinin ayaklarını desteklemek için kullanılan büyük tahta parçası) üzerinde kucağında İsa ile ayakta duran Meryem, başının üzerinde Tanrı'nın anneye ışın gönderen eli resmedilmiştir (**Resim**

¹⁰⁰⁸ Peschlow 1972, 167-169.

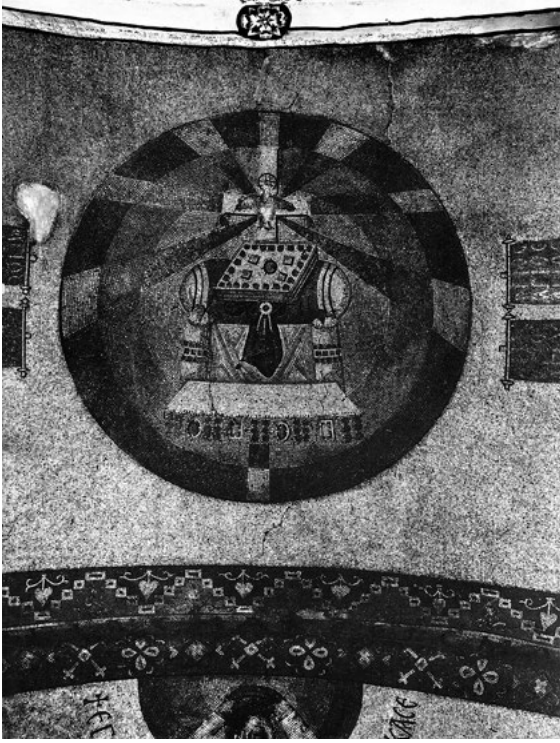
¹⁰⁰⁹ Wulff 1903, 194-300; Schmit 1927, 21-47; Peschlow 2004, 204 dipnot 30.

367). *Bema* tonozunda üzerine bir haç ile bir rulo-kitap yerleştirilmiş ve Hz. İsa'nın ikinci gelişini hazır bekleyen bir taht biçiminde betimlenen ve “*tahtın hazırlanması*” anlamına gelen *hetoimasia* mozaïği yer alır (**Resim 368**). Bunun her iki yanında ise kutsal güçleri simgeleyen birer çift halinde baş melekler bulunur (**Resim 369**). Rivayete göre, kilisede bulunan figürlü mozaikler İkonoklazma Dönemi'nde tahribe uğramış, *bema* tonozundaki yazıtlara göre, *bemada* bulunan ve baş melekler ve *apsiste* yer alan İsa'nın annesi MS 9. yüzyılın ortalarında (MS 843 yılında) Naukratios tarafından restore edilmiştir¹⁰¹⁰.



Resim 367: *Apsis* mozaïği.

¹⁰¹⁰ Peschlow 2004, 205 dipnot 31.



Resim 368: Bema tonozunda hetoimasia mozaïği.



Resim 369: Kutsal güçleri temsil eden baş melekler.

İstanbul'un 1204 yılında Latin istilasına uğraması üzerine Doğu Roma İmparatoru Theodoros Laskaris, Nikaia'ya kaçmış ve burada Nikaia Bizans İmparatorluğu'nu

kurmuştur. Bu dönemde Koimesis Kilisesi, Nikaia Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkez kilisesi (metropolitlik) olarak ilan edilmiştir. Böylece kilise Hristiyanlar arasında büyük bir önem kazanmış, hatta I. Theodoros Laskaris öldükten sonra (1222) bu kilisede ilk eşi Anna'nın yanına defnedilmiştir. I. Theodoros, kayınpederi III. Alekios Angelos ve II. Isaakios Angelos'un oğlu Manuel (1211) buraya gömülüdürler¹⁰¹¹. Yalnızca nartekste korunan mezar taşından Manuel'in mezarının yeri bilinmektedir¹⁰¹². Mezarlar nedeniyle güney yan nefin *parekklesion* olarak kullanıldığı düşünülmektedir¹⁰¹³. Seyahatnamelerde bu bölümde ayrıca Patrik Nikephoros'a ait su mermerinden bir lahitten bahsedilmektedir. 1240 yılında, yalnızca üç ay boyunca patriklik makamını işgal etmiş olan başrahip Methodios da bu manastırda gömülüdür¹⁰¹⁴. Diğer bir ifade ile kilise ayrıcalıklı bir defin mekânı haline gelmiştir. Kudüs'den dönüşü sırasında 2 Temmuz 1035 tarihinde Nikaia'da hayatını kaybeden Normandiya Dükü I. Robert (yakl. 1000–1035) de kiliseye defnedilenler arasındadır. Ancak daha sonra oğlu İngiltere Krallığının kurucusu Fatih William'ın girişimleri ile naaş kiliseden alınmıştır.

İznik Gölü kıyısında yer alan Bazilikal Kilise (Kutsal Pederler Kilisesi) 1065 depreminde yıkılınca tekrar inşa edilmemiş, kilisede bulunan Aziz Neophytos'un rölikleri de Koimesis Kilisesi'ne taşınmıştır. Aziz Neophytos'un lahdi *narteksin* kuzey kanadındaki odada yer almaktadır¹⁰¹⁵. Seyyahlardan Launay, Patrik Nikephoros'un yanı sıra Martyr Neophytos'un da mezarını gördüğünden bahsetmektedir¹⁰¹⁶. K. Papadopoulos¹⁰¹⁷ ve D. Rayčanovski¹⁰¹⁸ de Neophytos'un mezarından bahsetmektedir. 1950'li yıllarda yapılan kazılarda bulunan mermer ön levha MS 6. yüzyıla tarihlenmekte¹⁰¹⁹ olup günümüzde İznik Göl Bazilikası Ören Yeri Müzesi'nde sergilenmektedir.

Bilindiği gibi, ilk ikonoklazma hareketi Bizans İmparatoru III. Leon Dönemi'nde 726-730 yılları arasında yaşanmıştır. Bu nedenle MS 8. yüzyılın ilk yarısında Hegoumenos Hyakinthos Dönemi'ndeki ilk evrede yapılan olası figürlü mozaikler tahrip edilmiş olmalıdır¹⁰²⁰. *Apsis* döşemelerinde, sütun başlığında, *narteks* kapısında kornişin üzerinde bulunan mozaik monogramların bu evreye ait olduğu düşünülmektedir. Daha sonra bulunan bir kapı kornişinde üzerindeki yazıtta hem isim hem de monogram olarak Hyakinthos'un geçmesi bu erken tarihi doğrulamaktadır (**Resim 370**)¹⁰²¹. MS 787 yılındaki VII. Ökümenik Konsil kayıtları, toplantıya katılanlar arasında yer alan

¹⁰¹¹ Janin 1975, 121; Peschlow 2004, 214 dipnot 104.

¹⁰¹² Peschlow 2004, 214 dipnot 105.

¹⁰¹³ Ermiş 2009, 90 dipnot 115.

¹⁰¹⁴ Foss 1996, 98.

¹⁰¹⁵ Wulff 1903, 181-183 Resim 35.

¹⁰¹⁶ Launay 1913, 217; Ermiş 2009, 91 dipnot 115.

¹⁰¹⁷ Papadopoulos 1914, 135-151.

¹⁰¹⁸ Rayčanovski 1974, 233.

¹⁰¹⁹ Wulff 1903, 181-183; Feld 1965, 175; Barsanti 1982, 207 Resim 3.10; Peschlow 1995, 1104 Plate 156 a.b.; Koch 2000, 437; Peschlow 2004, 214 dipnot 103.

¹⁰²⁰ Peschlow 2004, 205 dipnot 33.

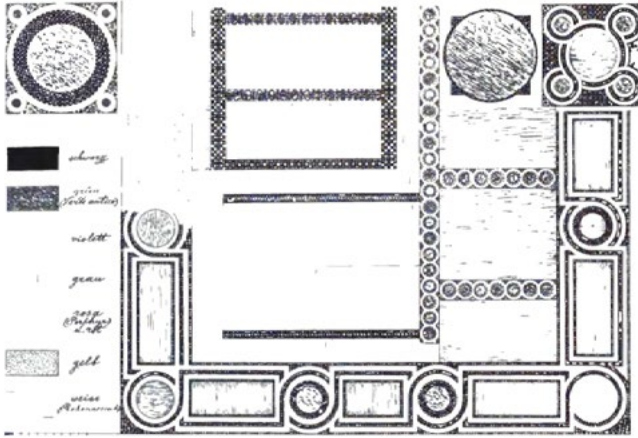
¹⁰²¹ Mango 1994, 350-353; Peschlow 2004, 205 dipnot 34 Resim 9.

Gregorios'un Hyakinthos Manastırı'nın başrahibi olduğundan bahsetmektedir¹⁰²². Bu belge, Konsil Toplantısı esnasında Koimesis Kilisesi'nin var olduğunu göstermesi açısından önemlidir.



Resim 370: Koimesis Kilisesi, kapı lentosu.

Kilisenin *naosu* 11. yüzyıl 2. yarısına ait *opus sectile* döşeme ile kaplıdır. Günümüze az bir bölümü ulaşmıştır. Çerçevenin içinde kalan bölüm çeşitli boyutlarda dörtgenler ile bölünmüştür (**Resim 371**).



Resim 371: Naosun tabanında yer alan opus sectile döşeme.

20. yüzyılın başlarına kadar ayakta olan yapı birçok defa onarım geçirmiştir. *Bunlardan en önemlisi 1065 depreminden sonraki onarım ve ilavelerdir. Bu onarımlarda naosun döşemesi de yenilenmiş, opus sectile bir bordür eklenmiştir*¹⁰²³. 1922 yılında İstiklal Savaşı esnasında etkili şekilde tahrip olmuştur (**Resim 372**).

1950'li yıllarda İznik Müzesi tarafından yapılan kazılar ile sağlam kalan kalıntıların bir bölümü ortaya çıkarılmıştır. Günümüzde yüzeyde bazı temel kalıntıları, ayak,

¹⁰²² Janin 1975, 430 Nr. 12; Peschlow 2004, 205 dipnot 35.

¹⁰²³ Ermiş 2009, 91 dipnot 118.

sütun ve sütun başlığı gözükmektedir. *Narteks* duvarları yer yer 1 metre yüksekliğe kadar korunmuştur. Batıdaki üç kapının eşikleri yerinde durmaktadır. Kalıntıların etrafı günümüzde taş bir duvar ve üzerinde demir korkuluklarla çevrilmiştir.



Resim 372: Koimesis Kilisesi, günümüzdeki görünümü.



Resim 373: Koimesis Kilisesi, günümüzdeki görünümü.

4- Böcek Ayazma

Yakup Çelebi Sokağı üzerinde, Koimesis Kilisesi'nin yaklaşık 50 metre doğusunda yer alan Böcek Ayazma, sokağa göre birkaç metre çukurda kalmaktadır. Etrafı yine bir duvar ve demir parmaklıklar ile çevrilidir. Yapının kubbesinin üstü günümüzde beton ile kaplanmış, etrafında mıcır atılı vaziyettedir (**Resim 374**). Kubbe ile örtülü daire planlı yapının içine batı yönden L şeklinde 11 basamaklı bir merdivenle inilmektedir. Giriş kısmı 2,55 m yüksekliğinde olup, bir *arşitrav* ile üstten sınırlanmıştır. *Arşitrav*ı tuğladan örülmüş bir kemerin sınırladığı alınlık izler. Buradan 4,5 m çapında ve 3,8 m yüksekliğinde, kubbesi tuğla ile örülmüş bir odaya girilmektedir. Zeminin taş levhalarla döşeli olduğu, duvarların moloz taş, tuğla ve kireç kum harcı ile almalı olarak örüldüğü görülmektedir. Mekânın ortasında kare planlı ve yaklaşık 1 metre derinliğinde bir su kuyusu bulunmaktadır. Oda duvarlarında nişler yer almaktadır. Doğudaki nişin her iki yanında kabartma olarak işlenmiş haç ve geometrik motiflerin işlendiği mermer levhaların bulunduğu rivayet edilmektedir. Su kuyusunun kenarındaki kitabeli mermer blok üzerinde; “*Hristiyan İmparator yüce kral Michael Kulesi*” ve Tevrat’tan alınmış “*Her bedene iyi olanı verir. Çünkü, onun lütfu ebedidir*” yazılı metinler yer almaktadır. Tam olarak yapım tarihi bilinmese de MS 6. yüzyılda inşa edildiğine inanılmaktadır. Su kuyusunun başlangıçta *baptisterium* yani vaftizhane olarak kullanıldığı, 20. yüzyılın başlarında ayazmaya dönüştürüldüğü bilinmektedir. İznik’in Bizans İmparatorluğu’na başkentlik yaptığı dönemlerde, Böcek Ayazma’nın çok önemli kutsamalara ve vaftizlere ev sahipliği yaptığı şüphe götürmez bir gerçektir.

Böcek Ayazma olarak isimlendirilen yapı, Hyakinthos Manastırı’nın vaftizhanesi olmalıdır. Bu nedenle ayrı ayrı yapılar değil de Koimesis Kilisesi ile birlikte düşünülmelidir¹⁰²⁴. Böcek Ayazma olarak bilinen su kuyusunun ilk olarak tanrı Asklepios için inşa edilen Asklepon’un bölümlerinden birisi olduğu da ileri sürülmektedir.

¹⁰²⁴ Şahin 2014, 104.



Resim 374: Böcek Ayazma.

5- A Kilisesi

Mustafakemalpaşa Mahallesi'nde, Kumbaşı Sokağın Atatürk Caddesi'ne açıldığı köşede, kent surlarına yaklaşık 100 m mesafede yer almaktadır. 1948 yılında Sema-vi Eyice tarafından kazılarak açığa çıkartılmıştır¹⁰²⁵. Kilise, yaklaşık 22,5 m uzunlu-ğa, 12,5 m genişliğe sahip olup, kapalı Yunan haçı planlı, tek *narteks*li, üç *apsis*lidir (**Resim 375**). İlk bulunduğu korunan duvar yüksekliği 1,50 m iken günümüzde 0,50 m yüksekliğe kadar mevcuttur. Eyice, duvar tekniği olarak tuğla – taş almaşık düzende inşa edildiğini, kilisenin içindeki ayaklarda bir sıra taş, dört sıra tuğla dü-zeni olduğunu tespit etmiştir¹⁰²⁶. Tuğlalar düzgün sıralanmışken, moloz taşlarda bu özen görülememektedir. Yapıda kireç ağırlıklı, tuğla kırığı katkılı harç kullanılmış-tır. Kubbe ortada dört sütunla desteklenmektedir. Yan kanatlar ve batıya eklenen bölümler planın bozulmasına neden olmuş ve yaklaşık kare şeklinde bir plan ortaya çıkmıştır. Hemen hemen kare *pastophoria* odalarıyla çevrilmiş yarım daire şeklindeki *apsis*in önünde *bema* yer almaktadır. Doğu bölümlerinde dışa taşkın birer *apsis* olan *pastophoria* odalarının *bemayla* bağlantısı geçitlerle sağlanmıştır. Batıda kiliseye girişi sağlayan *narteks* yer almaktadır. *Nartekse* batıdan ve yanlardan olmak üzere üç giriş vardır, buradan da *naosa* üç kapıdan giriş sağlanmaktadır. Yan duvarlara 2 m mesafe-

¹⁰²⁵ Eyice 1949, 37-51.

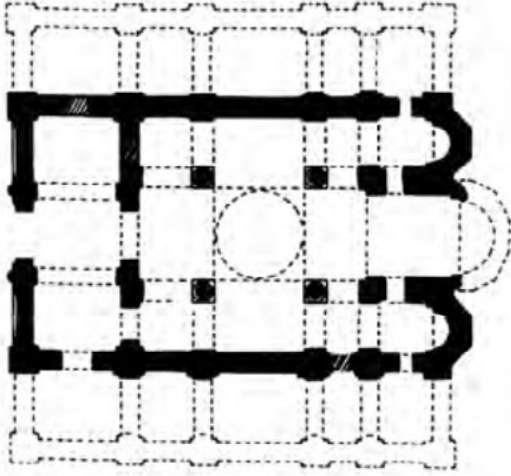
¹⁰²⁶ Eyice 1949, 38.

de paralel ilerleyen temeller, kilisenin kuzeyden ve güneyden koridor benzeri odalarla çevrili olduğuna işaret eder. Sonradan eklenen her iki koridorun üzerinin tahta çatıyla örtüldüğü düşünülmektedir¹⁰²⁷. Günümüzde kilisenin güney yan nefi, *narteks* kısmının güneybatı köşesi, *diakonikon* ve *prothesis* dışında fazla bir bölümü korunmamıştır.

Kilisenin zemininde *opus sectile* döşeme bulunmaktadır. *Naos* duvarları mermerlerle kaplanmıştır. Köşe açıklıkları, *pastophorion*lar ve *narteks* fresklerle süslenmişken, tonozlar muhtemelen mozaiklerle bezenmiştir. Mermer cephe ve kubbe sütunları, kaideler ve başlıkları devşirme olarak kullanılmıştır¹⁰²⁸.

Kiliseden günümüze örme duvarlar ve duvar mafsalları dışında bir kalıntı kalmamıştır. Kilisenin *apsisi* tamamen tahrip olmuştur. Korunan duvarlardan anlaşıldığı kadarıyla moloz taş temel üzerine tuğla duvar örülmüştür. Yapıda kullanılan tuğlalar, kare şeklinde, 26 cm uzunluğunda, nispeten küçük, kenarları eğik olarak kesilmiştir¹⁰²⁹. Benzer tuğlalara, yalnızca Laskarisler Dönemi'nin hüküm sürdüğü dönemde inşa edilen 19 numaralı kulede rastlanılır¹⁰³⁰. Bu nedenle kilise MS 13. yüzyıla tarihlenmektedir¹⁰³¹.

Bu kilisenin Tryphonos Kilisesi ve Agalma Manastırı olabileceği konusunda iddialar bulunmaktadır¹⁰³².



Resim 375: A Kilisesi planı.

¹⁰²⁷ Peschlow 2004, 209.

¹⁰²⁸ Eyice 1949, 46; Peschlow 2004, 209 dipnot 60.

¹⁰²⁹ Çağaptay 2020, 626.

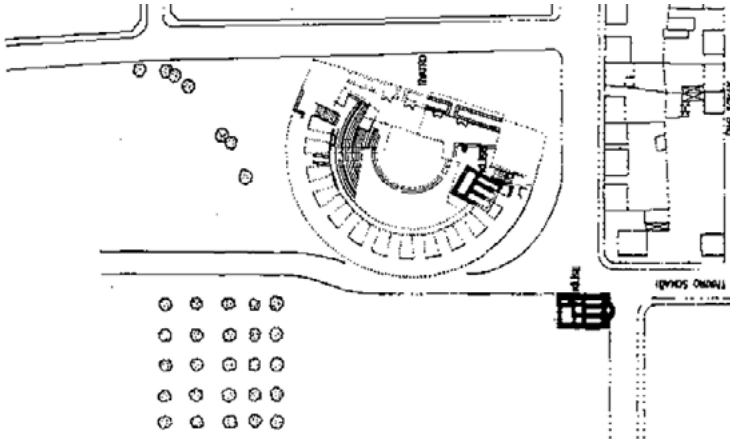
¹⁰³⁰ Schneider - Karnapp 1938, 30; Eyice 1949, 39; Peschlow 2004, 209 dipnot 64.

¹⁰³¹ Peschlow 2004, 210. Tarihleme konusunda tartışmalar için ayrıca bk. Ermiş 2009, 102-103.

¹⁰³² Ermiş 2009, 103 dipnot 173.

6- B Kilisesi

Roma Tiyatrosu'nun güneydoğusunda yer almaktadır (**Resim 376**). Sadece tonozlu alt yapıdan oluşmaktadır (**Resim 377**). Kalıntılar ilk defa A.M. Schneider tarafından 1943 yılında keşfedilmiş ve yayınlanmıştır¹⁰³³. Asıl kazı ve yayın 1974 yılında B. Yalman tarafından yapılmıştır¹⁰³⁴. Kilise, 18 x 12 m ölçülerinde, tek dış *apsis*li ve *nartek*slidir. Kilisenin muhtemelen haç-kare plan kullanılarak inşa edildiği düşünülmektedir¹⁰³⁵. Günümüze ulaşan kalıntılar yuvarlak *apsis*li dikdörtgenlerdir¹⁰³⁶. Muhtemelen geniş bir *nartekse* sahip bazilikal bir kilisedir¹⁰³⁷. İç mekân, yaklaşık 2 m yüksekliğinde, çok defasında geçitlerle birbirine bağlanan çok sayıda beşik tonozlu veya köşeli tonozlu odalardan oluşmaktadır. Ayrıca, ayrılmış odalar ve duvarların içine inşa edilmiş dikdörtgen biçiminde çukur mekânlar bulunmaktadır. Kuzey ve güneydeki kalın dış duvarların her birinde üçer dikdörtgen mezar yer alır; batı duvarında bir mezar daha vardır. Bütün altyapının bir defin bölgesi olarak düzenlendiği gibi, bu mekânlar ölülerin gömülmesi için kullanılmıştır¹⁰³⁸. Odalarda ve mezarlarda fresk boya kalıntıları bulunmuştur¹⁰³⁹. Bu mezarlık kilisesinin altyapısının dışarıdan hiçbir girişi olmadığı için buraya erişimin yukarıdaki kiliseden olduğu varsayılmaktadır¹⁰⁴⁰. Duvar işçiliği D Kilisesi ile aynı döneme aittir ve tiyatronun çevresi ve avlusu o dönemde mezarlık olarak kullanılmıştır. Kilise, A.M. Schneider tarafından 11. - 13. yüzyıllara tarihlenmektedir¹⁰⁴¹.



Resim 376: B Kilisesi konumu.

¹⁰³³ Schneider 1943, 18 Textabb. 13.

¹⁰³⁴ Yalman 1979, 457-466,

¹⁰³⁵ Foss 1996, 108 Şekil 16; Ermiş 2009, 129 vd.

¹⁰³⁶ Ermiş 2009, 135.

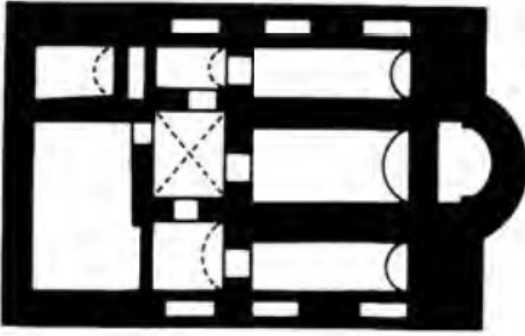
¹⁰³⁷ Peschlow 2004, 213 dipnot 84.

¹⁰³⁸ Yalman 1979, 460.

¹⁰³⁹ Yalman 1979, 460-462.

¹⁰⁴⁰ Peschlow 2004, 213.

¹⁰⁴¹ Peschlow 2004, 213 dipnot 86.



Resim 377: B Kilisesi planı.

7- C Kilisesi / Aziz Tryphonos Kilisesi

Selçuk Mahallesi'nde, İzzet Peşte Sokağı'nın Atatürk Caddesi'ne açıldığı köşede yer almaktadır. Yenişehir Kapısı'na 200 m mesafededir. İlk olarak 1943 yılında A.M. Schneider tarafından keşfedilerek belgelenmiştir¹⁰⁴². 1964 yılında O. Aslanapa tarafından alanda kazılar yapılarak yalnızca duvarlar ortaya çıkartılmış, ancak iç mekân ve sundurmadaki moloz katmanlarına dokunulmamıştır¹⁰⁴³. Daha sonra, S. Eyice bu binanın bir Bizans kilisesi olduğunun farkına varmış ve 1983 yılında gözlemlerini anlatan bir rapor sunmuştur¹⁰⁴⁴.

22,50 x 19,50 m boyutlarındaki yapı *kiborion* plana sahiptir. Kilise, *naos* veya özgün bir çekirdek bina ile daha sonradan ilave edilmiş olan yan neflerin çevrelediği koridor benzeri odalardan ve *narteksten* oluşmaktadır (**Resim 378**). Doğu ve batı kubbe ayakları kısmen korunmuştur. *Bema*, *apsis* ve kuzey nef duvarlarının bir bölümü de günümüze kadar ulaşmıştır. Güney neften sadece dış duvarlarına ait temeller kalmıştır. Zemin taşları pek fazla korunmamıştır.

11 x 11 m ölçülerinde olan asıl bina kare görünümlüdür. *Bema* ve *apsis* doğu yönünde birleştirilmiştir. Dairesel *apsis* dış yüzeyde beşgen görünümlüdür. *Prothesis* ve *diakonikon* odalarının doğu duvarlarında da *apsis* bulunmaktadır. Asıl binanın serbest yükselen her üç yanının ortalarında, *bema*'nın her bir yanında pencereci bir kapı bulunmaktadır.

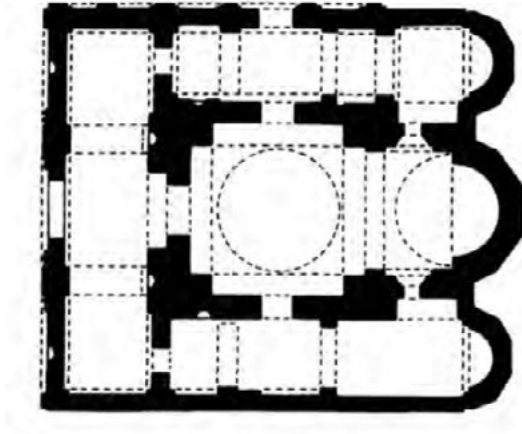
Kare şeklindeki iç mekânda, esasında yaklaşık 1 m derinliğindeki kemerlerin üzerinde kat edilen köşe ayakları, bunun üzerinde ise, yaklaşık 6 m çapında bir kubbe kasnağı üstündeki kubbe bulunmaktadır. Doğu tarafında onu 4 m derinliğindeki *bema* izler. Yan duvarların her bir tarafında sıg, girintili bir niş açılmıştır. Daha önce sözü

¹⁰⁴² Schneider 1943, 18 Fig. 13.

¹⁰⁴³ Peschlow 2004, 210 dipnot 68.

¹⁰⁴⁴ Eyice 1983, 152-167.

edilen pencere, yaklaşık olarak 1,2 m yüksekliğinde açılmıştır. Buna, yüzeysel bir *apsis* bağlanmıştır.



Resim 378: C Kilisesi'nin planları.

S. Eyice'nin aksine U. Peschlow kilisede farklı evrelerin olduğunu ve daha sonra büyütüldüğünü düşünmektedir¹⁰⁴⁵. İlk safhada zayıflamış bir Yunan haçı plan tipi mevcuttur¹⁰⁴⁶. İkinci safhada ise yapıda büyütme söz konusudur. İki safhayı birbirinden ayıran en önemli ipucu iç oda ile yan koridorların bağlantısını sağlayan duvarda ek yerlerinin bulunmamasıdır¹⁰⁴⁷. Büyütme esnasında her iki yana birer nef ve batı bölümüne de bir *narteks* eklenmiştir. Yan nefler, büyük bir olasılıkla aslında, tıpkı ana *apsis* gibi dışarıdan çokgen dışı olan yüzeysel bir *apsise* açılan ve kubbeli bir tonozlu kare şeklinde doğu açıklığından oluşmaktadır. Kuzey *bema* penceresi bir geçide açılmıştır, güneyde bulunan pencere ise, yanların iç taraflarına doğru iyice bağlanan büyük bir taş bloğunun altında olduğu gibi bırakılmıştır¹⁰⁴⁸. Ayaklar batı tarafında açıklıkları birleştirir ve bunu yan taraflarından iki çift ayağın mafsalladığı koridor benzeri odalar izler. Batı tarafında bir kapıyla, *nartekse* giriş sağlanır. *Narteks*, birbirlerinden geniş ayaklarla ayrılan üç açıklıktan oluşur. Yan açıklıklar kare şeklindedir ve büyük bir olasılıkla esas olarak da karınlı sivri tonozlarla kapanmıştır. Batıda üç kapı ve dar yanlarının her birinde bir kapı *nartekse* açılır. Kuzeydeki kapı, daha sonradan, ortasında *plastro* bulunan bir kapama duvarıyla engellenmiştir. *Narteksin* batı kapılarının arasında, her bir ayağın içine doğru girinti yapan nişler vardır. Ana *apsis*, büyük bir olasılıkla bu evrede *synthronon* platformu ile donatılmıştır.

Yapının temelini geniş, kısmen düzensiz devşirme bloklarından yapılmış duvar

¹⁰⁴⁵ Peschlow 2004, 211; Çağaptay 2020, 627.

¹⁰⁴⁶ Çağaptay 2020, 627.

¹⁰⁴⁷ Çağaptay 2020, 627.

¹⁰⁴⁸ Peschlow 2004, 211 Resim 25.

oluşturur. Bina *cloisonné* tekniği ile inşa edilmiştir¹⁰⁴⁹. Duvarlarda iki farklı örgü tekniği uygulanmıştır. Birinci teknikte sadece tuğla ve harç kullanılmıştır. Diğer teknikte ise moloz taş ve tuğla sıralarından oluşan, yer yer çerçeve tekniğinin de uygulandığı almaşık örgü sistemi kullanılmıştır. Duvar içlerinde ahşap hatıl kullanıldığını gösterir izler mevcuttur. Duvarda, gözenekli sünger taşı, tuğlalar ve harç gibi malzemeler, ebat, kalite ve kullanım açısından bir bütünlük içerisinde. Duvarlar bırakma kirişlerle güçlendirilmiştir. Temel bölgesine ve yan neflerde görülebileceği gibi zeminin altına ahşap kirişler yerleştirilmiştir.

Kenet deliklerinin de kanıtlayacağı gibi *naos* mermer kaplanmıştır. Yalnızca yan *bema* nişleri boyanmıştır. Bu süsleme büyük bir olasılıkla ilk evrede gerçekleştirilmiştir. Kilisenin genişletilmesiyle, yan nefler de mermerle kaplanmıştır. Bu işlem, asıl binanın, yan neflerin iç duvarlarına dönüşen dış duvarlarına da uygulanmıştır. Batıdaki yan nişler bu işlemin dışında kalmıştır. Aynı işlem, kuzey nefinin doğu açıklığının güney kısmı için de geçerlidir. Burada fresk bezeme kullanılmıştır. *Narteksin* tamamının mermer kaplamasız kaldığı açıktır. Doğü duvarının geniş güney ayağı, hâlâ, yaklaşık olarak 1 m yükseklikteki mozaik tabakasının büyük bir bölümünü gözler önüne serer. Bu tahminen, kuzey ayağında kesinlikle bir karşılığı olan mozaik ikonun kalıntılarıdır. *Naosun* üst duvarların ve tonoz bölümlerinin de aynı şekilde mozaiklerle süslenmiş olduğu varsayılabilir¹⁰⁵⁰. Yapıda ayrıca *opus sectile* parçalarına rastlanmıştır¹⁰⁵¹. Peschlow, bu döşemenin naosa ait olduğunu düşünmektedir.

C Kilisesi, S. Eyice tarafından 11. yüzyıla, C. Foss tarafından 13. yüzyıla ve U. Peschlow tarafından 11. - 13. yüzyıllara tarihlenir¹⁰⁵².

II. Teodoros Laskaris, Aziz Tryphonos koruyucu melek olduğu kabul edilen aziz olarak benimsemiştir¹⁰⁵³. Bu azize saygısı o denli büyüktür ki, madeni paraların üzerinde kendisiyle birlikte onun da resmini yaptırmış¹⁰⁵⁴ ve onun için bir methiye yazmıştır¹⁰⁵⁵. 1255 yılında şehir içindeki Aziz Tryphonos Kilisesi'ni yeniden yaptırarak büyümüş ve bu 3. yüzyıl Nikaia şehidinin kültünü yeniden canlandırmıştır¹⁰⁵⁶. Kil tuğlalarla inşa edilmiş olan eski kilise şimdi bizzat imparatorun kendi koruyucu azizi haline gelen yerel şehidi anmak için daha münasip bir mimariye kavuşmuştur¹⁰⁵⁷. Orada, gramer ve konuşma sanatı okulları da kurmuştur¹⁰⁵⁸. Aziz Tryphonos Kilisesi, yıllık mucizesiyle de ünlüdür: Azizin lambasının yanında yetişen zambaklar kış ortasında kesilir ve mevsim dışında tekrar çiçek açarmış. Theodore Metochites kilisenin

¹⁰⁴⁹ Çağaptay 2020, 627.

¹⁰⁵⁰ Eyice 1983, 156; Peschlow 2004, 212; Ermiş 2009, 128.

¹⁰⁵¹ Eyice 1983, 156; Peschlow 2004, 212; Ermiş 2009, 128 dipnot 206.

¹⁰⁵² Eyice 1983, 156; Foss 1996: 108 vd.; Peschlow 2004, 212.

¹⁰⁵³ Janin 1975, 121; Foss 1996, 104-108.

¹⁰⁵⁴ Hendy 1969, 258, 260 vd.

¹⁰⁵⁵ Foss 1996, 104-108; Peschlow 2004, 215 dipnot 115; Jevtic 2020, 583.

¹⁰⁵⁶ Foss 1996, 81-83; Peschlow 2004, 215 dipnot 117; Jevtic 2020, 583 dipnot 49.

¹⁰⁵⁷ Jevtic 2020, 583.

¹⁰⁵⁸ Jevtic 2020, 583 dipnot 50.

dikkat çekici büyüklüğünden ve güzelliğinden bahsetmekte, azizin mucizesinin anlatısına eserinde yer vererek Laskarisler Dönemi'nden sonra dahi azizin mucizesinin Nikaia'da hâlâ popüler olduğunu göstermektedir¹⁰⁵⁹.

İstanbul Kapısı yakınlarındaki A Kilisesi ilk keşfedildiğinde Aziz Tryphonos Kilisesi'nin burası olduğu düşünülmüştür¹⁰⁶⁰. Ancak daha sonra C Kilisesi bulunmuş ve yayınlanmıştır. A ve C Kiliselerinin benzer şekilde duvarcılık tekniğine ve iki inşaat evresine sahip olması, daha da önemlisi her ikisinde de III. Teodoros tarafından yapılan genişlemeye işaret eden izlerin bulunması ilginin C Kilisesi'ne de kaymasına neden olmuştur¹⁰⁶¹. Ancak, Peschlow, her iki görüşü de mevcut kanıtlara göre inandırıcı bulmamaktadır¹⁰⁶².

Günümüzde Aziz Tryphonos'un kilisesinin yerini belirlemek için güçlü bir dayanak daha vardır; Kutsal Pederler Kilisesi'nin yeri. Çünkü yazılı kaynaklar her iki kilisenin birbirlerine çok yakın olduğundan bahsetmektedir¹⁰⁶³. Kutsal Pederler Kilisesi ile ilgili kaynaklardaki veriler erken dönemde var olan yapının 13. yüzyılda tekrar gündemde olduğunu göstermektedir¹⁰⁶⁴. İznik Gölü kenarında keşfedilen bazilikal planlı kilise Foss'un katedral tanımına¹⁰⁶⁵ da uygun şekilde Kutsal Pederler Kilisesi olmalıdır. Dolayısıyla, yakınlık da göz önünde bulundurularak C Kilisesi'nin, Aziz Tryphonos Kilisesi olabileceği önerisinde bulunulabilir.

8- D Kilisesi

Selçuklu Mahallesi, Saraybahçe Mevkisi'nde yer alan Roma Tiyatrosu'nun kuzey-doğu *caveas*ında *diazomanın* üzerine oturmaktadır (**Resim 379**). 1985-1986 yılları kazılarında bulunmuştur. MS 8. yüzyıldaki Arap akınları esnasında surları takviye etmek için taşları sökülen tiyatro, daha sonraları özellikle Laskarisler Dönemi'nde mezarlık alanı olarak kullanılmıştır¹⁰⁶⁶. Kilise bu dolgunun üzerine inşa edilmiştir. Kilise, yaklaşık olarak 14 x 11,5 m ebatlarında, doğu – batı yönünde uzanan, dikdörtgen bir yapıdır. *Nartek*teki mezar nişleri ve çevresindeki geniş mezarlık nedeniyle bir mezarlık kilisesi olduğu düşünülmektedir¹⁰⁶⁷. Günümüze temel duvarları ulaşmıştır.

Korunduğu kadarıyla iç mekânında *arcosolia* ve tonozlu altyapısı olan ve yeraltı definleri için alanların hazırlandığı, üç nefli küçük bir bazilikadır. *Narteks* temellerinin dar yanlarının her birinde bir niş ve batı duvarlarında da iki niş inşa edilmiştir.

¹⁰⁵⁹ Jevtic 2020, 583 dipnot 51.

¹⁰⁶⁰ 1949'da Eyice tarafından ilk defa yayınlanan, İstanbul Kapısı yakınlarında, Atatürk Caddesi üzerindeki yapının Aziz Tryphonos Kilisesi olabileceği görüşü yaygındır. Bk. Eyice 1949, 37-51; Papadopoulos 1952, 110-113; Foss 1996, 82-83, 104-108; Ermiş 2011, 87 dipnot 134.

¹⁰⁶¹ Foss 1996, 107 vd.

¹⁰⁶² Peschlow 2004, 215.

¹⁰⁶³ Foss 1996, 114.

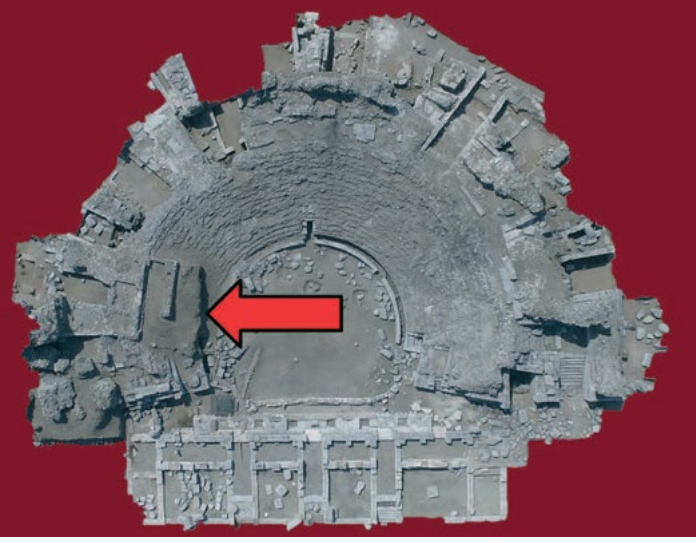
¹⁰⁶⁴ Ermiş 2011, 87.

¹⁰⁶⁵ Foss 1996, 114.

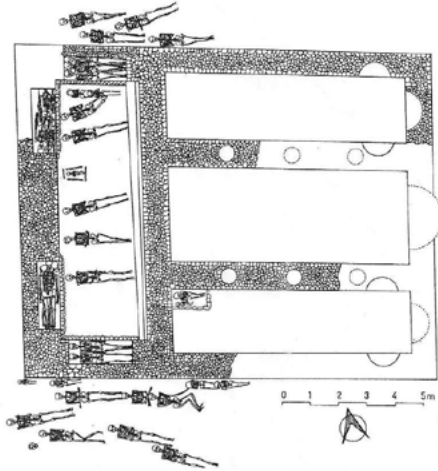
¹⁰⁶⁶ Ermiş 2009, 145.

¹⁰⁶⁷ Ermiş 2009, 146.

Her birinde iki - üç iskelet bulunmuştur. *Narteksin* altında yedi defin yeri kazılmıştır. Yan nefin kuzeybatı köşesinde bir, yan sundurmanın dışında da mezarlar bulunmuştur. Korunan duvar örgüsünden anlaşıldığı kadarıyla taş ve tuğla sıralarından oluşan almaşık teknik kullanılmıştır. Yer yer çerçeve teknik de dikkat çekmektedir. Kiliseyi duvar işçiliğinden yola çıkarak tarihlemek mümkün değildir. Ölçüleri, sonradan eklenen bölüm göz ardı edilirse B Kilisesi ile neredeyse aynıdır. Bu nedenle 13. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir¹⁰⁶⁸.



Resim 379: D Kilisesi'nin konumu. Çetinkaya 2021, 71 Resim 16.

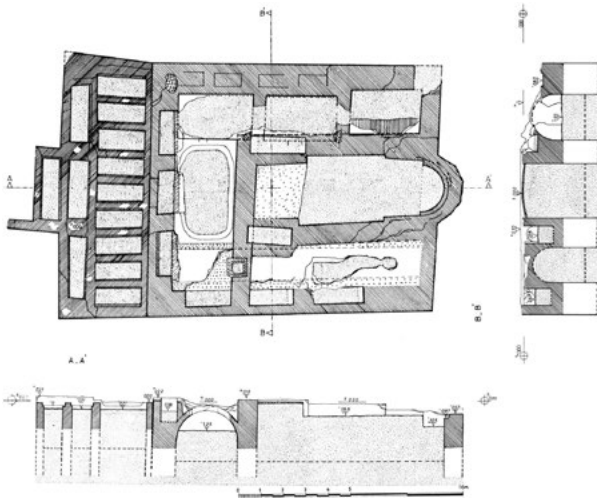


Resim 380: D Kilisesi'nin planı. Çetinkaya 2021, 72 Plan 1.

¹⁰⁶⁸ Peschlow 2004, 213.

9- E Kilisesi

E Kilisesi'nin kalıntıları, Kemal Paşa Mahallesi'nde, Şeyh Bedrettin Sokağı'nda, kuzeybatı surlarına yakın konumda bulunmuştur. 1987 yılında keşfedilmiş, 1988 yılında kazılarına başlanmış, 1994 yılına kadar çalışmalar devam etmiştir (**Resim 381**). Kilise, dıştan beşgen *apsisli*, üç nefi ile bazilika planlı ve *nartekslidir*. Birisi güney koridorunun altında, birisi *narteksin* altında ve ikisi kuzey nefin altında olmak üzere alt yapı birkaç tonozlu odaya bölünmüştür. Ancak bu odalar birbirlerinden duvarla ayrılmış olup herhangi bir açıklıkla birbirine bağlanmamıştır. Güney koridorunun güney duvarında üç, *narteksin* batı duvarında üç ve nefin batı duvarında iki adet olmak üzere duvarlarda mezarlar bulunmaktadır¹⁰⁶⁹. *Narteksin* önüne daha sonra 13 ek mezar inşa edilmiş ve bunlar muhtemelen eğimli çatılı açık bir revakla koruma altına alınmıştır. B ve D Kiliseleri ile benzerliklerden dolayı MS 13. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir.



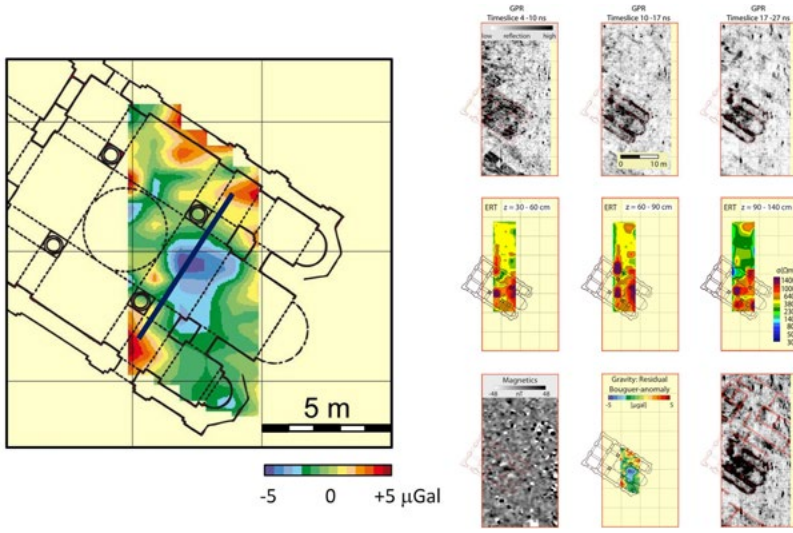
Resim 381: E Kilisesi.

10- F Kilisesi

F Kilisesi, Mustafakemalpaşa Mahallesi'nde, Deniz Sokak'ta, surlara yaklaşık 50 m mesafede bulunmaktadır. Kocaeli Üniversitesi ile Kiel Üniversitesi'nin ortaklaşa yaptıkları bir jeofizik araştırma projesi kapsamında keşfedilmiştir. Tespit edilen plana göre yapı, A Kilisesi'nin ölçülerine benzerdir. Yaklaşık kare şeklinde, kapalı haç planına sahiptir (**Resim 382**). A Kilisesi'ne benzerliğinden dolayı 13. yüzyıla tarihlenmektedir¹⁰⁷⁰.

¹⁰⁶⁹ Ermiş 2009, 172-184; Çetinkaya 2021, 71 Şekil 17.

¹⁰⁷⁰ Ermiş 2009, 185-187; Rabbel vd., 2015, 1 vd. Şekil 5, 8



Resim 382: F Kilisesi'nin olası planı.

Yukarıda tanıtılan kiliselerden başka, Lefke ve İstanbul Kapılardaki restorasyon çalışmalarında, Nilüfer Hatun İmaretî'nin yanında yeni müze binası için hafriyat kazısında, Hisardere Nekropolü Kazılarında, Çini Fırınları Kazılarında yeni kiliseler bulunmuştur¹⁰⁷¹. Diğer bir ifade ile yeni yapılan araştırma ve kazı çalışmalarında kilise sayısı her geçen gün artmaktadır.

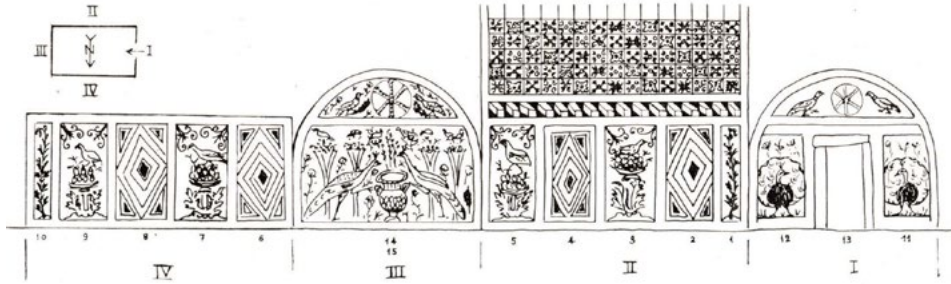
Çok fazla hasar ve kayba rağmen, Nikaia çok sayıda Bizans kilisesiyle dikkat çekmektedir. Bu kiliselerin çoğu Bizans imparatorlarının Nikaia'da ikamet ettiği ve şehir surlarını güçlendirdiği 13. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiştir. En erken tarihli kilise MS geç 4. yüzyıl tarihi ile İznik Gölü kıyısında bulunan Kutsal Pederler Kilisesi'dir. MS 7. yüzyılın sonlarından 9. yüzyılın başına kadarki döneme imza atan iki kilise vardır: Koimesis ve Ayasofya Kiliseleri. MS 9. yüzyılın sonlarından 11. yüzyılın başlarına kadar olan Orta Bizans Dönemi, arkeolojik kayıtlarda karanlık dönem olarak dikkat çekmektedir. Kutsal Pederler Kilisesi ve Hisardere Nekropolü'nde bulunan kiliseler hariç, tüm kiliseler şehir surlarının içinde yer almaktadır (**Resim 346**). Yeni araştırmalarla kilise sayısı artsa da elde ettiğimiz sonuçları etkiler gibi gözükmemektedir.

Hipoje Mezarlar

Nikaia'da, Erken Hristiyanlık Dönemi'nden günümüze ulaşan en değerli kültür varlıkları arasında genellikle MS 4. – 5. yüzyıllara tarihlenen hipoje mezarlar yer almaktadır. Toprak yüzeyinin altında gelişen veya yaşayan anlamına gelen Yunanca "*hypógeion*" kelimesinden türetilen hipoje, yer altına inşa edilen kemerli oda mezarlar için kullanılan bir terimdir. Genellikle bir odadan oluşan hipoje mezarlara ait ilk ör-

¹⁰⁷¹ Çetinkaya 2019, 244-252; Çetinkaya 2021, 55-76; Öz vd. 2023, 303-314; Ermiş - Demirsar Arlı 2025, 254-272.

nek 1967 yılında karayolları ekiplerinin çalışmaları esnasında tesadüfen bulunmuştur. Literatüre, *Hespekli Hipojesi* olarak geçen mezar, İznik'in 5,5 km kuzeybatısında Elbeyli'ye giden yolun doğusunda yer almaktadır. Mezar odası doğu batı uzantılı, dikdörtgen planlıdır. Uzunluğu 3,79 m, genişliği 2,75 m ve yüksekliği 2,30 m olarak ölçülen mezar odasında üç lahit yer almaktadır¹⁰⁷². Duvarlarında bozulmamış halde keşfedilen fresklerinde bir hristogram, çeşitli cennet kuşları ve bitkileri, geometrik süslemeler yer almaktadır (Resim 383). Mezar odası fresklerine göre MS 4. yüzyıla tarihlenmektedir¹⁰⁷³.



Resim 383: Hespekli Hipojesi freskleri.

Lefke Kapı'nın dışında keşfedilen MS. 4. yüzyıla ait bir diğer mezar odasında ise ölmüş bir çiftin fresklerini içeren bir pagan mezar odası keşfedilmiştir (Resim 384). Benzer şekilde daha sonra Berberkaya¹⁰⁷⁴, Dırazalı¹⁰⁷⁵, Abdullahtepe¹⁰⁷⁶ ve son olarak Hisardere Nekropolü'nde bulunan ve yaklaşık aynı dönemlere tarihlenen hipoje mezarlar, mezar odalarını süsleyen fresklerde yer alan kompozisyonlar ile Erken Hristiyanlık Dönemi ikonografisi açısından çok önemli bilgiler sunmaktadır.

Daha sonraki Bizans dönemine ait mezarlar, Kutsal Pederler Kilisesi, Ayasofya Kilisesi, Koimesis Kilisesi veya B, D, E kiliselerinde olduğu gibi kiliselerin içinde ve çevresinde yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla, İznik'ten elde edilen kanıtlar, genel kuralı doğrulamaktadır: mezarlar Antik Çağ'da şehir dışı nekropollerden Bizans döneminde şehir içi mezarlıklara taşınmıştır¹⁰⁷⁷.

¹⁰⁷² Yalman 2000, 121; Altın 2019, 278-279.

¹⁰⁷³ Niewöhner 2017, 207 dipnot 37.

¹⁰⁷⁴ Yalman 2000, 124-125.

¹⁰⁷⁵ Yalman 2000, 125.

¹⁰⁷⁶ Altın 2019, 279.

¹⁰⁷⁷ Niewöhner 2017, 208 - 209 dipnot 42.



Resim 384: Ölü bir çiftin resmedildiği mezar freski.

SONUÇ

Nikaia, antik dönemden Bizans İmparatorluğu'nun son yıllarına kadar uzanan binlerce yıllık tarihi boyunca, sahip olduğu eşsiz jeopolitik konum sayesinde Anadolu'nun en stratejik yerleşimlerinden biri olma özelliğini korumuştur. Askania Gölü kıyısında, doğu ile batı arasındaki ticaret ve askeri yolların kesişim noktasında bulunması, kentin tarih boyunca farklı medeniyetler için cazip bir hedef ve önemli bir merkez haline gelmesini sağlamıştır.

Kentin köklerinin tarih öncesi döneme uzanması ve adının kaynağına ilişkin mitolojik kuruluş anlatıları, İznik'in Anadolu'nun en eski yerleşim katmanlarından birini oluşturduğunu göstermektedir. Nikaia sırasıyla Helenistik, Roma ve Bizans egemenlikleri altında varlığını sürdürmüştür; Bithynia Krallığı, İznik Rum İmparatorluğu ve Anadolu Selçuklu Devletine başkentlik yapmıştır.

Kentin tarihi gelişiminde, sahip olduğu yol bağlantıları ve bu bağlantıların sağladığı ticari canlılık belirleyici bir rol oynamıştır. İznik'in Anadolu'yu İstanbul'a ve diğer önemli merkezlere bağlayan kara yolları üzerindeki konumu, kentin ekonomik açıdan gelişmesine ve bölgesel bir ticaret merkezi haline gelmesine zemin hazırlamıştır.

Öte yandan, bölgenin önemli bir fay hattı üzerinde yer alması nedeniyle İznik, tarihi boyunca yıkıcı depremlerle de sınanmıştır. Bu depremler, kentin fiziksel dokusunda kalıcı izler bırakmış, yapıların yeniden inşa edilmesini gerektirmiş ve kentin tarihsel gelişim sürecini doğrudan etkilemiştir. Bu açıdan İznik'in tarihi hem inşa hem de yeniden inşa süreçlerinin iç içe geçtiği bir süreklilik arz etmektedir.

Antik dönemde Nikaia'da dini hayat da oldukça canlı ve çok katmanlıydı. Zeus, Apollon, Artemis, Athena, Aphrodite, Demeter, Herakles ve Dionysos gibi Yunan-Roma pantheonuna ait pek çok tanrıya ait kültlerin yanı sıra, Serapis ve İsis gibi Mısır kökenli tanrılara ait kültlerin de kentte saygı görmüş olması, Nikaia'nın Pagan Döneminde dini açıdan da kozmopolit bir karaktere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Tüm bu coğrafi, ekonomik ve dini zenginliğin yanı sıra, Nikaia aynı zamanda antik dünyaya pek çok önemli ismi armağan etmiştir. Cassi ailesi, Antigonos, astronom Hipparchos, Menekrates, Philistion, Priscus, Parthenios, Alexandros, Bactyanus ve Epitherses gibi düşünür, bilim adamı ve devlet adamlarının kentle bağı, İznik'in salt jeopolitik ve ekonomik değil, aynı zamanda entelektüel ve kültürel açıdan da önemli bir merkez olduğunu ortaya koymaktadır.

Kentin zengin tarihi, bugün de varlığını sürdüren ya da kalıntılarıyla iz bırakan yapılar üzerinden somut olarak okunabilmektedir. Anıt mezarlar, Apollon Tapınağı, Roma Tiyatrosu, Roma Yolu, su temin sistemleri, köprüler, sur duvarı ve kapıları ile Hristiyanlık döneminden kalma kiliseler, İznik'in antik çağdan Bizans'ın sonuna kadar geçirdiği dönüşümün fiziksel tanıklarıdır. Özellikle pagan kültlere ait tapınaklardan Hristiyanlık dönemi kiliselerine geçiş, kentin dini kimliğindeki büyük dönüşümü somut biçimde yansıtmaktadır.

Sonuç olarak, jeopolitik konumu, ticari ve ekonomik canlılığı, antik limanı, yol ağları üzerindeki merkezi yeri, doğal afetlere karşı gösterdiği direnç, zengin dini yaşamı, yetiştirdiği önemli isimler ve bugüne ulaşan anıtsal yapılarıyla Nikaia, Türk egemenliğine girmeden önce de köklü, ekonomik, dini ve kültürel mirasa sahip çok katmanlı bir kenttir.



RESİM LİSTESİ

Resim 1: Kiepert haritasında Bithynia Bölgesi'nin coğrafi sınırları. Fotoğraf: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c0/Heinrich_Kiepert._Asia_citerior.Bithynia.jpg (Erişim Tarihi: 25.01.2026)

Resim 2: Günümüzde İzmit. Fotoğraf: Alioğlu 2020, 737 Resim 3.

Resim 3: Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanılmaya başlanan asker yolu güzergâhı. Fotoğraf: Weissová 2017, 284 Fig. 60.

Resim 4: Bayındır – Boyalıca arasında Roma Yolu kalıntısı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 5: Karasu Deresi üzerinde yer alan Koca Köprü. Traianus Dönemi (MS 98-117). Fotoğraf: Yazar.

Resim 6: Decumanus maximus üzerinde yer alan Kios / Göl Kapısı ve Antik Liman. Fotoğraf: Foss - Winfield 1984, 261 Abb. 1.

Resim 7: 19. yüzyılda İzmit. Fotoğraf: Texier 1839, 56 Taf. 5-6.

Resim 8: Antik limanı sınırlayan mendirekler. Fotoğraf: Gündüz – Dumankaya 2020, 231 Resim 26.

Resim 9: Antik limanın iyi durumda korunan güney mendireği. Fotoğraf: Yazar.

Resim 10: Güney mendirekte kullanılan devşirme mimari bloklar. Birinin üzerinde kabartma kılıç ve kalkan. Fotoğraf: Yazar.

Resim 11: Nikaia sikkesi üzerinde kadirga. Caracalla Dönemi (MS 211-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78331> (Erişim Tarihi: 25.01.2026).

Resim 12: Nikaia sikkesi üzerinde nehir tanrısı Sangarios. Caracalla Dönemi (MS 211-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78318> (Erişim Tarihi: 25.01.2026).

Resim 13: Nikaia kentini Sangarios (Sakarya) Nehri'ne bağlayan karayolu bağlantısı. Fotoğraf: Googlemaps.

Resim 14: Propontis'ten (Marmara Denizi) Pontus Euxinus'a (Karadeniz) yol güzergâhı. Fotoğraf: Weissová 2017, 176.

Resim 15: Justinianus Yolu. Fotoğraf: Weissová 2017, 185.

Resim 16: Lacus Ascania ve Propontis arasındaki su yolu bağlantısı. Fotoğraf: Pococke 1745, 180 Taf. 60.

Resim 17: Sangarios Nehri üzerinden Propontis'i (Marmara Denizi) Pontus Euxinus'a (Karadeniz) bağlayan olası karayolu güzergâhı. Fotoğraf: Moore 1950, 98 Abb. 1.

Resim 18: Antik Dönem taş ocakları. Fotoğraf: Weissová 2017, 286 Fig. 61.

Resim 19: İnikli Taş Ocağı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 20: Deliktaş Taş Ocağı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 21: Deliktaş Taş Ocağı'nda Herakles nişi. Fotoğraf: Yazar.

Resim 22: Deliktaş Taş Ocağı, Herakles detay. Fotoğraf: Yazar.

Resim 23: Hamamsuları Taş Ocağı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 24: Hamamsuları Taş Ocağı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 25: Çakaldere Taş Ocağı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 26: Çakaldere Taş Ocağı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 27: Çınarlık Taş Ocağı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 28: Çınarlık Taş Ocağı'nda Antik Çağ'a işaret eden keski izleri. Fotoğraf: Yazar.

Resim 29: Çınarlık Taş Ocağı'nda yarı işlenmiş sütun gövdesi. Fotoğraf: Yazar.

Resim 30: Çınarlık Taş Ocağı'nda yarı işlenmiş mezar sunağı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 31: İnkaya Taş Ocağı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 32: İnkaya Taş Ocağı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 33: İnkaya Taş Ocağı'nın çevresinde tespit edilen seramik parçaları. Fotoğraf: Yazar.

Resim 34: Marcus Aurelius'un betimlendiği sikke üzerinde Hipparchos. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/17402> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 35: Hipparchos. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/30753> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 36: Dionysia oyunları onuruna düzenlenen oyunlara ait ödül masası. Valerianus Dönemi (MS 253-260). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/74330> (Erişim Tarihi: 10.02.2026).

Resim 37: Sarmaşık çelengi ile Dionysos başı. C. Papirius Carbo sikkesi. MÖ 62-59. Fotoğraf: https://www.wildwinds.com/coins/greece/bithynia/nicaea/RecGen_7.jpg (Erişim Tarihi: 29.12.2025).

Resim 38: Prostyle tapınakta Dionysos kült heykeli. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5925> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

Resim 39: Prostyle tapınakta Dionysos kült heykeli. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5974> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 40: Sarmaşık çelengi ile Dionysos başı. Domitianus Dönemi (MS 81-96). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/2/637> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

Resim 41: Liknonda kucağa gitmek isteyen bebek Dionysos. Marcus Aurelius sikkesi

(MS 175-177). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5125> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).

Resim 42: Bebek Dionysos liknon içinde Nikaia'ya getiriliyor. Caracalla Dönemi (MS 211-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78332> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).

Resim 43: Tyche, bebek Dionysos'u Athena'ya takdim ediyor. III. Gordianus Dönemi (MS 238-244). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/1888> (Erişim Tarihi: 03.01.2026).

Resim 44: Tyche, bebek Dionysos'u Athena'ya takdim ediyor. III. Gordianus Dönemi (MS 238-244). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/1889> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 45: Bebek Dionysos panter üzerinde. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/77360> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 46: Diphros üzerine oturan Dionysos. Marcus Aurelius sikkesi (MS yaklaşık 161-162). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/25154> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

Resim 47: Diphrosta oturan Dionysos pantere şarap veriyor. Marcus Aurelius sikkesi (MS yaklaşık 175-177). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5986> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).

Resim 48: Arkalıklı iskemle üzerinde Dionysos. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78906> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).

Resim 49: Fil başı üzerinde Dionysos. Nero Dönemi (MS 54-55). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/1/2052> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

Resim 50: Pantere şarap ikram eden Dionysos. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/25118> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

Resim 51: Sağ elinde üzüm salkımı ile Dionysos. Hadrianus Dönemi (MS 117-138). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/3/2032> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

Resim 52: Sağ eli başının üzerinde Dionysos. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/11829> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

Resim 53: Dört filin çektiği arabada Dionysos. Vespasian Dönemi (MS 69-79). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/2/630> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

Resim 54: İki panterin çektiği biga üzerinde Dionysos. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/30829> (Erişim Tarihi: 03.01.2026).

Resim 55: İki kentaur tarafından çekilen bigada Dionysos ve Tykhe. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/7992> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

Resim 56: Dionysos Thiasos'a Ariadne eşlik ederken. Caracalla Dönemi (MS 211-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78236> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).

Resim 57: Dionysos, Tykhe ile birlikte. Antoninus Pius veya Marcus Aurelius Dönemi sikkesi. Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5529> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).

Resim 58: Tykhe, Dionysos tarafından onurlandırılıyor. III. Gordianus Dönemi (MS 238-244). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/1892> (Erişim Tarihi: 03.01.2026).

Resim 59: Diphros üzerinde Dionysos ve Ariadne. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78925> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).

Resim 60: Dionysos, Satyr ile birlikte. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5926> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

Resim 61: Dionysos, Satyr'i dansa kaldırıyor. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/93037> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).

Resim 62: Satyr'den destek alarak ayakta durmaya çalışan sarhoş Dionysos. Caracalla Dönemi (MS 211-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78225> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).

Resim 63: Kantharostan şarap içmeye çalışan panter. Vespasianus Dönemi (MS 69-79). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/2/629> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

Resim 64: Priapus Hermes'in yanında Pan. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5505> (Erişim Tarihi: 30.12.2025).

Resim 65: Hermes Hermes'in yanında Pan. Caracalla Döneminde (MS 211-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78248> (Erişim Tarihi: 02.01.2026).

Resim 66: Yürüyen Pan. Macrinus Dönemi (MS 217-218). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78615> (Erişim Tarihi: 03.01.2026).

Resim 67: Delikanlı yaşlarda Pan. Maximinus Dönemi (MS 235-238). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3285> (Erişim Tarihi: 03.01.2026).

Resim 68: Dionysos, Nymphe Nikaia ile birlikte. Valerianus ve Gallienus Dönemi (MS 253-260). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/74439> (Erişim Tarihi: 03.01.2026).

Resim 69: Kentin kurucuları Dionysos ve Herakles, Demeter'in huzurunda. Caracalla Dönemi (MS 211-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/86311> (Erişim Tarihi: 01.01.2026).

Resim 70: Sağa profilden Herakles. Domitianus Dönemi (MS 81-96). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/2/642> (Erişim Tarihi: 04.01.2026).

Resim 71: Herakles, Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5892> (Erişim Tarihi: 04.01.2026).

Resim 72: Herakles oğlu Telephos'u taşırken. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/11177> (Erişim Tarihi: 04.01.2026).

Resim 73: Herakliskos Drakonopnigon. Commodus Dönemi (MS 177-192). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/17279> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 74: Genç yaşta Herakles başı. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/77983> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 75: Herakles başı. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/9902> (Erişim Tarihi: 04.01.2026).

Resim 76: Herakles. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/77699> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 77: Aslan üzerine uzanan Herakles, Eros ile oynarken. Genç Faustina sikkesi (MS 145-175). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5530> (Erişim Tarihi: 04.01.2026).

Resim 78: Herakles ile Antaeus arasındaki güreş. Caracalla Dönemi (MS 198-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78257> (Erişim Tarihi: 06.01.2026).

Resim 79: Herakles'in lobutu. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/77374> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 80: Herakles, Nemea Aslanı'nı boğarken. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5117> (Erişim Tarihi: 04.01.2026).

Resim 81: Herakles, Lerna Hydrası'nı etkisiz hale getirmeye çalışıyor. Julia Domna sikkesi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78514> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 82: Herakles, Keryneia Geyiği'ni yakalarken. Caracalla Dönemi (MS 198-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/67663> (Erişim Tarihi: 05.01.2026).

Resim 83: Herakles, Keryneia Geyiği'ni yakaladıktan sonra taşırken. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/11135> (Erişim Tarihi: 04.01.2026).

Resim 84: Herakles, Erymanthian Yaban Domuzu'nu yakalarken. Caracalla Dönemi (MS 198-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78259> (Erişim Tarihi: 05.01.2026).

Resim 85: Herakles'in Erymanthian Yaban Domuzu'nun taşınması. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/11777> (Erişim Tarihi: 04.01.2026).

Resim 86: Herakles, Stymphalia Kuşları'nı öldürürken. Caracalla Dönemi (MS 198-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78256> (Erişim Tarihi: 06.01.2026).

Resim 87: Cepheden çıplak Herakles, Stymphalia Kuşları'nı gözetlerken. Valerianus Dönemi (MS 253-260). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/74262> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 88: Herakles'in Girit Bağı'nı yakalaması. Caracalla Dönemi (MS 198-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/80295> (Erişim Tarihi: 05.01.2026).

Resim 89: Herakles, Diomedes'in kısıraklarını gemiye götürürken. Caracalla Dönemi (MS 198-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78141> (Erişim Tarihi: 05.01.2026).

Resim 90: Herakles, Hesperidlerin elmalarını aldıktan sonra dinlenirken. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/6241> (Erişim Tarihi: 04.01.2026).

Resim 91: Hesperidlerin altından elmaları ile Herakles. Valerianus ve Gallienus Dönemi (MS 253-260). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/74816> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 92: Herakles, Kerberos'u yakalamaya çalışıyor. Caracalla Dönemi (MS 198-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/95942> (Erişim Tarihi: 05.01.2026).

Resim 93: Deliktaş Taş Ocağı'nda Herakles kült nişi. Fotoğraf: Yazar.

Resim 94: Zeus Kersoullös. Marcus Aurelius sikkesi (MS 161-169). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/10011> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 95: Taht üzerinde Zeus. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5867> (Erişim Tarihi: 09.01.2026).

Resim 96: Taht üzerinde Zeus. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78877> (Erişim Tarihi: 09.01.2026).

Resim 97: Ayakucunda kartal ile Zeus. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78878> (Erişim Tarihi: 09.01.2026).

Resim 98: Sağ elinde Nike ile Zeus. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78880> (Erişim Tarihi: 09.01.2026).

Resim 99: Ayakta Zeus. Lucius Verus sikkesi (MS 161-169). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5962> (Erişim Tarihi: 09.01.2026).

Resim 100: Yıldırım demeti fırlatan Zeus. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78682> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 101: Asklepios. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5511> (Erişim Tarihi: 17.12.2025).

Resim 102: Hygieia. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5511>

ashmus.ox.ac.uk/coins/4/6242 (Erişim Tarihi: 17.12.2025).

Resim 103: Telesphorus. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/17572> (Erişim Tarihi: 17.12.2025).

Resim 104: Yılan sarılı süslü sunak. Antoninus Pius sikkesi. Fotoğraf: Yazar.

Resim 105: Asklepios, Hygieia ve Telesphorus. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5879> (Erişim Tarihi: 17.12.2025).

Resim 106: Asklepios büstü. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5880> (Erişim Tarihi: 27.12.2025).

Resim 107: Asklepios solu ile asasına yaslanıyor. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/6254> (Erişim Tarihi: 27.12.2025).

Resim 108: Asklepios kanatlı bir yılan üzerinde ilerlerken. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3156> (Erişim Tarihi: 27.12.2025).

Resim 109: Asklepios, oturur şekilde yılanı elmayla besleyen Hygieia ile aralarında yılan sarkan bir ağaç ve çıplak, ayakta duran bir çocuk var. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3210> (Erişim Tarihi: 27.12.2025).

Resim 110: Kıvrılarak ilerleyen yılan. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5509> (Erişim Tarihi: 27.12.2025).

Resim 111: Apollon. Gaius Papirus Carbo sikkesi (MÖ 62-59). Fotoğraf: Weiser 1983, 195-196 Kat. 1-3 Taf. 1.

Resim 112: Cepheden Apollon. Marcus Aurelius Sikkesi (MS 161-180). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/10641> (Erişim Tarihi: 09.12.2025).

Resim 113: Üçayaklı kazanın yanında Apollon. Alexander Severus Sikkesi (MS 222-235). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3206> (Erişim Tarihi: 09.12.2025).

Resim 114: Ok ve yayıyla Apollon. Caracalla Dönemi (MS 211-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78075> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 115: Lir çalan Apollon. Valerianus ve Gallienus Dönemleri (MS 253-260). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/74470> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 116: Apollon Sauroktonos. Maximinus Dönemi (MS 235-238). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/30984> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 117: Geyik ile Artemis. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5923> (Erişim Tarihi: 12.01.2026).

Resim 118: Geyik ile Artemis. Philippus Arab Dönemi (MS 244-249). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/19877> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 119: Köpek ile Artemis. Gordianus Dönemi (MS 238-244). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/1899> (Erişim Tarihi: 12.01.2026).

Resim 120: Artemis. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5551> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 121: Artemis iki geyiğin çektiği biga üzerinde meşale tutuyor. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78510> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 122: Artemis, Dionysos ile birlikte. Valerianus ve Gallienus Dönemi (MS 253-260). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/74439> (Erişim Tarihi: 12.01.2026).

Resim 123: Demeter. Domitianus Dönemi (MS 81-96). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/2/636> (Erişim Tarihi: 13.01.2026).

Resim 124: Kısa meşale ile Demeter. Marcus Aurelius Sikkesi (MS 161-169). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/11825> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 125: İki kısa meşale ile Demeter. Commodus Dönemi (MS 177-192). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/9142> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 126: İki kısa meşale ile Demeter. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/77687> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 127: Elinde meşale ile Demeter. Ön yüzde Caracalla betimlenmiş. Septimius Severus Sikkesi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/82582> (Erişim Tarihi: 13.01.2026).

Resim 128: Cepheden Demeter. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/31025> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 129: Manto ile başı örtülü Demeter meşaleyle. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/86313> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 130: Sağ yanında yanan sunak ile Demeter. Elagabalus Dönemi (MS 218-222). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/30642> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 131: Taht üzerine oturan Demeter. Caracalla Dönemi (MS 211-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78091> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 132: Oturan Demeter. Maximinus Dönemi (MS 235-238). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3287> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 133: Taht üzerinde Demeter. Traianus Decius Dönemi (MS 249-251). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/9/266> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 134: Demeter. Macrinus Dönemi (MS 217-218). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/95170> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 135: Kıvrılan yılanların çektiği biga üzerinde Demeter. Marcus Aurelius Döne-

mi (MS 161-169). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5965> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 136: Triptolemus kanatlı yılanların çektiği biga üzerinde tohum ekerken. Commodus Dönemi (MS yaklaşık 188-190). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5121> (Erişim Tarihi: 14.01.2026).

Resim 137: Aslan üzerinde Kybele. Hadrianus Dönemi (MS 117-138). Fotoğraf: RG 408,76, Lev. 68, Nr. 10.

Resim 138: Aslan üzerine ters binen Kybele. Caracalla Dönemi (MS 211-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/85626> (Erişim Tarihi: 15.01.2026).

Resim 139: Diphros üzerine oturan Kybele. Caracalla Dönemi (MS 211-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/80130> (Erişim Tarihi: 15.01.2026).

Resim 140: İki aslanın çektiği biga üzerinde Kybele. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/30167> (Erişim Tarihi: 15.01.2026).

Resim 141: Abdulvahap Tepesi'nin yamacında yer alan Kaya Nişleri. Fotoğraf: Yazar.

Resim 142: Taht üzerinde Athena. Lucius Verus Dönemi (MS 161-169). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5970> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 143: Athena ayakta yılan besliyor. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5959> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 144: Nike taşıyan Athena. Caracalla Dönemi (MS 211-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/72903> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 145: Athena. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/10010> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 146: Athena. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/17469> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 147: Athena. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5969> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 148: Athena. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/25781> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 149: Sağ elinde baykuş ile Athena. Commodus Dönemi (MS 177-192). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/17467> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 150: Ayakta Athena. Caracalla Dönemi (MS 211-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/72902> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 151: Ayakta Athena. Macrinus Dönemi (MS 217-218). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78661> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 152: Saldırı pozisyonunda Athena. Philippus Arabs Dönemi (MS 244-249). Fo-

toğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/19881> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 153: Athena, Prometheus ile insan yaratırken. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3208> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 154: Diz Çöken Aphrodite. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/25247> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 155: Her iki yanında Eros eşlik eden Aphrodite. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3241> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 156: Aphrodite Anadyomene. Caracalla Dönemi (MS 211-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/67662> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 157: Knidos Aphroditesi. Marcus Aurelius Dönemine (MS 161-169). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5972> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 158: Aphrodite. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78490> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 159: Elma tutan Aphrodite. Elagabalus Dönemi (MS 218-222). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3099> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 160: Silahlı Aphrodite. Macrinus Dönemi (MS 217-218). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/93076> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 161: Hermes. Caracalla Dönemi (MS 198-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/77891> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 162: Elinde para kesesiyle Hermes. Caracalla Dönemi (MS 198-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/87966> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 163: Kayalıkta oturan Hermes. Caracalla Dönemi (MS 211-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78079> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 164: Kerykeion. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/77371> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 165: Ares. Caracalla Dönemi (MS 211-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78077> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 166: Ares. Caracalla Dönemi (MS 211-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78078> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 167: Poseidon. Commodus Dönemi (MS 177-192). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/10434> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 168: Hephaistos. Commodus Dönemi (MS 177-192). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5124> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 169: Hera. III. Gordianus Dönemi (MS 238-244). Fotoğraf: <https://rpc.ash->

mus.ox.ac.uk/coins/7.2/1914 (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 170: Nemesis. Caracalla Dönemi (MS 211-217). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78274> (Erişim Tarihi: 15.01.2026).

Resim 171: Taht üzerine oturan Nemesis. Maximinus Thrax Dönemi (MS 235-238). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3304> (Erişim Tarihi: 15.01.2026).

Resim 172: Bir gladyatöre ait kurşun mühür. Fotoğraf: Yazar.

Resim 173: Selene. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/17474> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 174: Selene ve Helios. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-169). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5550> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 175: Meşaleler ile Selene. Commodus Dönemi (MS 177-192). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5553> (Erişim Tarihi: 16.01.2026).

Resim 176: Tanrı Men. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161). Fotoğraf: RG 409, 82 Lev. 68 Nr. 16.

Resim 177: Tanrı Men. III. Gordianus Dönemi (MS 238-244). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/7.2/1895> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 178: Çakırca Mahallesi'nde bulunan Tanrı Men'e adanmış sunak. Fotoğraf: Yazar.

Resim 179. Men betimli alınlık. Fotoğraf: Yazar.

Resim 180: Aeneas oğlu Askanios ve babası Ankhises ile birlikte. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/30540> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 181: Serapis ve İsis. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-162). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5115> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 182: Serapis büstü. Marcus Aurelius Dönemi (MS 161-180). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/5114> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 183: Serapis. Maximinus Dönemi (MS 235-238). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3282> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 184: Elinde mısır koçanı ile Serapis. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/91848> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 185: Selamlar pozisyonunda Serapis. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/77250> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 186: Selamlar pozisyonunda Serapis. Macrinus Dönemi (MS 217-218). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/78609> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 187: Selamlar pozisyonunda Serapis. Maximinus Dönemi (MS 235-238). Fotoğraf:

raf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/3306> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 188: Kerberos ile Serapis. Macrinus Dönemi (MS 217-218). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/318> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 189: Sur duvarlarının içerisinde Serapis. Alexander Severus Dönemi (MS 222-235). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/10922> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 190: Serapis, İmparator Maximinus'u taçlandırıyor. Maximinus Dönemi (MS 235-238). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/6/10973> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 191: Yelken şişiren İsis. Antoninus Pius veya Marcus Aurelius Dönemi (MS 138-180 arası). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/17466> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 192: İsis. Septimius Severus Dönemi (MS 193-211). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/type/91579> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 193: Harpocrates. Antoninus Pius Dönemi (MS 138-161). Fotoğraf: <https://rpc.ashmus.ox.ac.uk/coins/4/17280> (Erişim Tarihi: 17.01.2026).

Resim 194: Dörttepeler Tümülsü, genel görünüş. Fotoğraf: Yazar.

Resim 195: 1 numaralı mezar. Fotoğraf: Yazar.

Resim 196: 1 numaralı mezarın rölövesi. Fotoğraf: Altın 2019, 397 Resim 383.

Resim 197: Dromos. Fotoğraf: Yazar.

Resim 198: Mezar odasının üst örtüsü. Fotoğraf: Yazar.

Resim 199: 2 numaralı mezar, üstten görünümü. Fotoğraf: Yazar.

Resim 200: 2006 yılında dromosun üst örtüsünden detay. Fotoğraf: Yazar.

Resim 201: Dromos ve mezar odasının günümüzdeki durumu. Fotoğraf: Yazar.

Resim 202: 2 numaralı mezarın planı. Fotoğraf: Yalman 2000, 57.

Resim 203: 2 numaralı mezarın kesiti. Fotoğraf: Yalman 2000, 56.

Resim 204: Mezar odası girişinde yer alan profilli kapı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 205. Mezar odasının içten görünümü. Fotoğraf: Yazar.

Resim 206: 3 numaralı mezarın planı. Fotoğraf: Altın 2019, 401 Resim 391.

Resim 207: 3 numaralı mezarın dikine kesiti. Fotoğraf: Altın 2019, 402 Resim 392.

Resim 208: 3 numaralı mezarın dikine kesiti. Fotoğraf: Altın 2019, 402 Resim 393.

Resim. 209: 3 numaralı mezarın girişi. Fotoğraf: Yazar.

Resim 210: Dromos ve mezar odasının taş kapısı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 211: Taş kapıları sabitleyen bronz zıvana, detay. Fotoğraf: Yazar.

Resim 212: Mezar odasının üst yapısı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 213: Mezar odasında taş lahitler. Fotoğraf: Yazar.

Resim 214: Mezar odasında mermer kylikeion. Fotoğraf: Yazar.

Resim 215: Müşküle podyumlu mezar. Fotoğraf: Yazar.

Resim 216: Müşküle mezarının podyumu üzerinde stylobat için kullanılan kyklopik mermer bloklar. Fotoğraf: Yazar.

Resim 217: Müşküle mezarının odasını oluşturan kyklopik mermer bloklar ve mermer zemin kaplaması. Fotoğraf: Yazar.

Resim 218: Karacakaya Anıt Mezarı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 219: Karacakaya Anıt Mezarı'na güneyden bakış. Fotoğraf: Yazar.

Resim 220: Karacakaya Anıt Mezarı podyum şeklinde yükselen ana kayası üzerindedir. Fotoğraf: Yazar.

Resim 221: Karacakaya Anıt Mezarı, mezar odası. Fotoğraf: Yazar.

Resim 222: Berberkaya Anıt Mezarı rölövesi. Fotoğraf: Pococke 1755, 180 Taf. 60.

Resim 223: Berberkaya Anıt Mezarı rekonstrüksiyon denemesi. Fotoğraf: Altın 2020, 132 Çizim 4.

Resim 224: Berberkaya Anıt Mezarı, günümüzdeki görünümü. Fotoğraf: Yazar.

Resim 225: Berberkaya Anıt Mezarı. Fotoğraf: Arşiv

Resim 226: Berberkaya Anıt Mezarı, detay. Fotoğraf: Yazar.

Resim 227: Çamdibi Mezar Anıtı. Altar bölümünden genel görünüş. Fotoğraf: Yazar.

Resim 228: Çamdibi Mezar Anıtı. Sunak bölümünden detay. Fotoğraf: Yazar.

Resim 229: Çamdibi Mezar Anıtı'nın podyumunda khamasorion tipinde mezarlar. Fotoğraf: Yazar.

Resim 230: Obelisk mezar, kenarından geçen yol Antik Dönem'de de kullanılmaktadır. Fotoğraf: Yazar.

Resim 231: Obelisk mezar, genel. Fotoğraf: Yazar.

Resim 232: Obelisk mezar. Fotoğraf: Yazar.

Resim 233: Obelisk mezarın bilinen ilk gravürlerinden birisi. Pococke 1755, 183 Taf. 61.

Resim 234: Obelisk mezar, ithaf yazıtından detay. Fotoğraf: Yazar.

Resim 235: Değirmenkaya Anıt Mezarı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 236: Figürlü panolar. Çizim: İrem Kabalay.

Resim 237: 1. grupta bağımsız panolar. Fotoğraf: Yazar.

Resim 238: 2. grup panolar. Fotoğraf: Yazar.

Resim 239: 3. grup panolar. Fotoğraf: Yazar.

Resim 240: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'nın konumunun genel görüntüsü. Fotoğraf: Yazar.

Resim 241: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'nın doğudan görünüşü. Fotoğraf: Yazar.

Resim 242: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'nın doğudan kesiti. Çizim: Gözde Kırılı Özer.

Resim 243: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'nın batıdan görünüşü. Fotoğraf: Yazar.

Resim 244: Kirazlıyayla Kaya Mezarı planı. Çizim: Gözde Kırılı Özer.

Resim 245: Kirazlıyayla Kaya Mezarı, 1 - 1 kesitler. Çizim: Gözde Kırılı Özer.

Resim 246: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'ndan Yenişehir Ovası'na doğru bakış. Fotoğraf: Yazar.

Resim 247: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'nın kuzeyden görünüşü. Fotoğraf: Yazar.

Resim 248: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'nın patlatılan girişi. Fotoğraf: Yazar.

Resim 249: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'nın günümüzdeki görünüşü. Fotoğraf: Yazar.

Resim 250: Mezar anıtının dışında mülkiyet yazıtı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 251: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'nın doğu duvarındaki yazıt panoları. Fotoğraf: Yazar.

Resim 252: Kirazlıyayla Kaya Mezarı'nın doğu duvarındaki yazıt panoları, 1 - 1 Kesit. Çizim: Gözde Kırılı Özer.

Resim 253: Doğu duvar kuzey yandaki Latince ve Yunaca yazıt. Fotoğraf: Yazar.

Resim 254: Doğu duvar güney yandaki Latince ve Yunaca yazıt. Fotoğraf: Yazar.

Resim 255: Batı duvardaki yazıt panoları. Fotoğraf: Yazar.

Resim 256: Kirazlıyayla Kaya Mezarı batı duvarındaki yazıt panoları, 2 - 2 kesit. Çizim: Gözde Kırılı Özer.

Resim 257. Batı duvarında kuzeyde yer alan pano. Fotoğraf: Yazar.

Resim 258: Batı duvarında güneyde yer alan boş pano. Fotoğraf: Yazar.

Resim 259: Derbent Mezarı rölövesi. Çizim: Gözde Kırılı Özer.

Resim 260: Derbent Mezarı, genel görünüş. Fotoğraf: Yazar.

Resim 261: Mezarın içinden dışarı bakış. Fotoğraf: Yazar.

Resim 262: Mezarın içerisinde tahribat. Fotoğraf: Yazar.

- Resim 263: Kapı profilinden detay. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 264: İçten kırma çatı şeklinde üst yapı. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 265: Kapı girişinde alınlığı destekleyen ante başlıklı plaster. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 266: Mezar odasının kuzey duvarındaki düzenleme. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 267: Mezarın doğusundaki ana mezar. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 268: Ana mezarın güney köşesi. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 269: Kuzeydeki aedikula, detay. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 270: Güneydeki aedikula, detay. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 271: Ante ve başlığı. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 272: Ana nişte korunan alınlık parçası. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 273: Duvarda korunan boyalı sıva izi. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 274: Mezar odasının güneyi. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 275: Çerçeve şeklinde kör niş. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 276: Hespekli / Berberkaya Kaya Mezarı. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 277: Roma Tiyatrosu, kuzeydoğudan. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 278: Roma Tiyatrosu, doğudan. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 279: Roma Tiyatrosu, güneydoğudan. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 280: Roma Tiyatrosu, güneyden. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 281: Cardo Maximus / Roma Yolu'nun rölövesi. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 282: Cardo Maximus / Roma Yolu. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 283: Roma Yolu boyunca sıralandığı düşünülen sütunlardan birisine ait gövde ve kaide. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 284: İki gözeden oluşan Çınarlık su kaynağı. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 285: Çınarlık su kaynağının bulunduğu yapı. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 286: Chr. Texier'in gravüründe Lefke Kapısı'nda akan su. Fotoğraf: Texier 1839, Pl. 8.
- Resim 287: Hadrianus Dönemi aquaduktu. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 288: Hadrianus Dönemi aquaduktu. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 289: Justinianus aquaduktu. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 290: Su sınırı taşı. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 291: Traianus Köprüsü / Koca Köprü. Fotoğraf: Yazar.

- Resim 292: Traianus Köprüsü / Koca Köprü, kemerden detay. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 293: Justinianus Köprüsü veya namı diğer Kuru Köprü. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 294: Justinianus Köprüsü, orta gözden detay. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 295: Justinianus Köprüsü, kemer ve duvardan detay. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 296: Kale kalıntısının bulunduğu Asar Tepe. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 297: Kale giriş kapısını koruyan kule. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 298: Kale giriş kapısını koruyan kule. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 299: Sur duvarı kalıntısı. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 300: Nikaia Sur Duvarları. Fotoğraf: Dalyancı-Berns 2020, 69 Resim 2.
- Resim 301: Nikaia'yı çeviren Roma Dönemi sur duvarı. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 302: Helenistik ve Roma/Erken Bizans Dönemlerinde Nikaia'nın Sınırları. Fotoğraf: Weissová 2017, 274 fig. 59.
- Resim 303: Nikaia'yı çeviren Roma Dönemi sur duvarı ve kuleleri. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 304: Sur duvarı kulelerinden kesit. Fotoğraf: Texier 1839, 57 Pl. 10.
- Resim 305: Sur duvarlarının ikinci evresinde yoğun olarak kullanılan devşirme malzeme. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 306: III. Leon'un onarım yazıtı ile birlikte sur duvarı, İstanbul Kapısı batısı. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 307: III. Leon tarafından onarılan Saray Kapısı'nın güneyindeki sur duvarı. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 308: III. Leon'un onarım yazıtı. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 309: Nikaia surlarının betimlendiği Macrianus Dönemi (MS 261-262) sikkesi. Fotoğraf: <https://www.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=2652704&AucID=6788&Lot=10464&Val=20b48c5d7165e6fd862223e3186f4b47> (20.10.2025).
- Resim 310: Lefke Kapısı yakınında yer alan kuledeki aziz tasvirli fresk. Fotoğraf: Texier 1839, 57 Pl. 10.
- Resim 311: Güney kulelerinden birisinde yer alan Aziz Georgios freski. Fotoğraf: Şahin 2020c, 453 Resim 11.
- Resim 312: Lefke Kapı gravürü. Fotoğraf: Texier 1839, Pl. 5 - 6.
- Resim 313: İstanbul Kapısı, havadan görünüş. Fotoğraf: Yazar.
- Resim 314: İstanbul Kapısı Onur Takı. Fotoğraf: Ekmekçi 2024, 507 Çizim 1.
- Resim 315: İstanbul Kapısı Onur Anıtı. Kazılardan önce henüz yol bağlantısı olarak kullanıldığı dönem. Fotoğraf: Yazar.

Resim 316: İstanbul Kapısı planı. Fotoğraf: Ekmekçi 2024, 301 Görsel 25.

Resim 317: İstanbul Kapısı Onur Anıtı. Günümüzdeki görünümü. Fotoğraf: Ekmekçi 2024, 497 Görsel 418.

Resim 318: İstanbul Kapısı'nın yan geçişleri Geç Antik Çağ'da iptal edilmiştir. Fotoğraf: Ekmekçi 2024, 485 Görsel 395.

Resim 319: İstanbul Kapısı, dış giriş. Fotoğraf: Yazar.

Resim 320: İstanbul Kapısı, dış girişte devşirme kullanılan mermer friz bloğu ve lahit kapağı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 321: İstanbul Kapısı, dış girişin iç bölümünde devşirme kullanılan mermer friz bloğu. Fotoğraf: Yazar.

Resim 322: İç kapıda kente gelenleri karşılayacak şekilde yerleştirilmiş masklar. Fotoğraf: Yazar.

Resim 323: Girişin doğusunda yer alan mask. Fotoğraf: Yazar.

Resim 324: Girişin batısında yer alan mask. Fotoğraf: Yazar.

Resim 325: İç duvarda kullanılan devşirme mermer elemanlar. Fotoğraf: Yazar.

Resim 326: Devşirme olarak kullanılan kyklopik mimari eleman, yüzü kazınmış bir baş. Fotoğraf: Yazar.

Resim 327: İstanbul Kapısı'nın evreleri. Fotoğraf: Ekmekçi 2024, 506 Görsel 431.

Resim 328: Onur Takı üzerinde yer alan yazıtlardan detay. Fotoğraf: Yazar.

Resim 329: Lefke Kapısı Onur Anıtı rekonstrüksiyon denemesi, kent cephesinden görünüş. Şahin 1979, Levha 2.

Resim 330: Lefke Kapısı Onur Takı'na kır cephesinden bakış. Fotoğraf: Yazar.

Resim 331: Lefke Kapısı Onur Takı'na kır cephesinden bakış. Fotoğraf: Yazar.

Resim 332: Lefke Kapısı, kent yüzünden bakış. Fotoğraf: Yazar.

Resim 333: Lefke Kapısı, kır cephesinden ana girişe bakış. Fotoğraf: Yazar.

Resim 334: Lefke Kapısı'nın kır yüzünde devşirme kullanılan mezar sunağı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 335: Lefke Kapısı'nın kır yüzünde devşirme kullanılan mezar sunağı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 336: Lefke Kapı'nın kır yüzünde devşirme kullanılan friz blokları. Fotoğraf: Yazar.

Resim 337: Lefke Kapısı'nın kır yüzünde devşirme kullanılan Tetrarklar Anıtı'ndan bir friz bloğu. Fotoğraf: Yazar.

Resim 338: İki kule tarafından korunan Yenişehir Kapısı. Fotoğraf: Texier 1839, Pl. 7.

Resim 339: Yenişehir Kapısı'nın planı. Fotoğraf: Texier 1839, Pl. 7.

Resim 340: Yenişehir Kapısı, kent yüzünden bakış. Fotoğraf: Yazar.

Resim 341: Yenişehir Kapısı, kır yüzünden bakış. Fotoğraf: Yazar.

Resim 342: Yenişehir Kapısı, Roma Dönemi kapısı, kır yüzünden bakış. Fotoğraf: Yazar.

Resim 343: Göl Kapısı, kent yüzünden göle doğru bakış. Fotoğraf: Yazar.

Resim 344: Göl Kapısı'nın güney sınırı. Fotoğraf: Yazar.

Resim 345: Göl Kapısı'nı koruyan kuzey kule. Fotoğraf: Yazar.

Resim 346: Kenti çeviren sur duvarları ve kiliseler. Niewohner 2017, 205 fig. 15.2.

Resim 347: İznik Gölü kıyısında kilise kalıntısının ilk keşif fotoğrafı. Fotoğraf: Anadolu Ajansı

Resim 348: Kilise kalıntısının günümüzdeki görünümü – 2025. Fotoğraf: Yazar.

Resim 349: Kilisenin doğusunda pastophoria odaları, sağda diakonikon, solda prothesis. Fotoğraf: Yazar.

Resim 350: Diakonikon bölümünde yer alan lahitte kullanılan devşirme parçalar, ön ve arka yüzler. Fotoğraf: Yazar.

Resim 351: Koimesis Kilisesi'nde bulunan Aziz Neophytos'un mezar kapağı, üst ön yüz, alt arka yüz. Fotoğraf: Yazar.

Resim 352: Bir bölümü korunan zemin döşeme. Fotoğraf: Yazar.

Resim 353: Bazilikal kilisenin zemininin yaklaşık 30 cm altında yer alan pişmiş toprak plakalardan oluşan döşeme. Fotoğraf: Yazar.

Resim 354: Kutsal Pederler Kilisesi'nin planı. Fairchild 2025, 35.

Resim 355: Vaftiz çukurunu çeviren duvarın tabanını oluşturan ahşap hatıllar. Fotoğraf: Yazar.

Resim 356: Emevî Dönemi yüksüğü. Fotoğraf: Yazar.

Resim 357: Arap askerlerine ait olduğu düşünülen altın yüzük. Fotoğraf: Yazar.

Resim 358: Sistine Şapeli'ndeki 1. Konsil Toplantısı freskosu. Fotoğraf: Yazar.

Resim 359: Ayasofya Kilisesi'nin planı. Fotoğraf: Möller 1994, Abb. 4.

Resim 360: Koimesis Kilisesi. Fotoğraf: Yazar.

Resim 361: Koimesis Kilisesi'nin planı. Fotoğraf: Schmidt 1927, Taf. IV.

Resim 362: Koimesis Kilisesi'nin narteksinden görünüşü. Fotoğraf: Wulff 1903, 7 Resim 2.

Resim 363: Koimesis Kilisesi narteksinin enine kesit planı. Fotoğraf: Schmidt 1927, Taf. VIII.

Resim 364: Koimesis Kilisesi'nin uzunlamasına kesit planı. Fotoğraf: Schmidt 1927, Taf. V.

Resim 365: Koimesis Kilisesi bemanın enine kesit planı. Fotoğraf: Schmidt 1927, Taf. VI.

Resim 366: Koimesis Kilisesi katholikonunun enine kesit planı. Fotoğraf: Schmidt 1927, Taf. VII.

Resim 367: Apsis mozaïği. Fotoğraf: Schmidt 1927, Taf. XX.

Resim 368: Bema tonozunda hetoimasia mozaïği. Fotoğraf: Schmidt 1927, Taf. XII.

Resim 369: Kutsal güçleri temsil eden baş melekler. Fotoğraf: Schmit 1927, Taf. XIII ve XIV.

Resim 370: Koimesis Kilisesi, kapı lentosu. Fotoğraf: Niewöhner 2017, 211 Resim 15.6.

Resim 371: Naosun tabanında opus sectile döşeme. Fotoğraf: Wulff 1903, Taf. VI.

Resim 372: Koimesis Kilisesi, günümüzdeki görünümü. Fotoğraf: Yazar.

Resim 373: Koimesis Kilisesi, günümüzdeki görünümü. Fotoğraf: Yazar.

Resim 374: Böcek Ayazma. Fotoğraf: Yazar.

Resim 375: A Kilisesi planı. Fotoğraf: Eyice 1949, Res. 14 Lev. XXI.

Resim 376: B Kilisesi konumu. Fotoğraf: Yalman 1988, 377 Çizim 1.

Resim 377: B Kilisesi planı. Fotoğraf: Foss 1996, Fig. 16.

Resim 378: C Kilisesi'nin planları. Fotoğraf: Peschlow 2004, 210 Resim 20 (sol) ve Foss 1996, Fig. 16 (sağ).

Resim 379: D Kilisesi'nin konumu. Fotoğraf: Çetinkaya 2021, 71 Resim 16.

Resim 380: D Kilisesi'nin planı. Fotoğraf: Çetinkaya 2021, 72 Plan 1.

Resim 381: E Kilisesi. Fotoğraf: Rabbel vd. 2015, Resim 15.

Resim 382: F Kilisesi'nin olası planı. Fotoğraf: Rabbel vd. 2015, Fig. 8 ve 9.

Resim 383: Hespekli Hipojesi freskleri. Foto: Niewöhner 2017, 167 Resim 12.4.

Resim 384: Ölü bir çiftin resmedildiği mezar freski. Foto: Niewöhner 2017, 208 Resim 15.4.



KAYNAKÇA

Çalışmada, Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Amerikan Arkeoloji Enstitüsü tarafından önerilenler dışında aşağıdaki kısaltmalar kullanılmıştır. Antik kaynakların kısaltmalarında Der Kleine Pauly'nin, Türkçe kısaltmalarda ise Türk Dil Kurumu'nun tavsiyelerine uyulmuştur.

Abbasoğlu – Delemen 2004 H. Abbasoğlu – İ. Delemen, “Antik Nikaia'dan Günümüze Kalanlar”, I. Akbaygil – H. İncelik – O. Aslanapa (ed.), Tarih Boyunca İznik (İstanbul 2004), 189-197.

Adak 2001 M. Adak, “Eine Bauinschrift aus Nikaia”, *Epigraphica Anatolica* 33, 2001, 175-177.

Adak 2016 M. Adak, “Nemesis in der bithynischen Metropole Nikaia und ein Prokonsul der Provinz Asia”, B. Takmer, E. N. Akdoğan Arca, N. Gökalep Özdil (eds.), *Vir Doctus Anatolicus: Studies in Memory of Sencer Şahin = Sencer Şahin Anısına Yazılar* (İstanbul 2016) 1-32.

Adatepe - Erel 2006 F. Adatepe - L. Erel, “İznik Tarihsel Dönem Deprem Verilerinin İrdelenmesi”, *İstanbul Üniv. Müh. Fak. Yerbilimleri Dergisi* 19.2, 2006, 131-150.

Akalın 2020 K. Akalın, “İznik'te Constantinus ve Piskoposlar”, Ş. Kılıç - K. Akalın (eds.), *Unesco Dünya Mirası Olma Yolunda İznik/Nicaea, (İznik)* (Bursa 2020), 393-406.

Alioğlu 2020 F. Alioğlu, “İznik'te Tarihsel Miras ve Sürdürülebilmesi İçin Temel İlkeler”, Ş. Kılıç - K. Akalın (eds.), *Unesco Dünya Mirası Olma Yolunda İznik/Nicaea, (İznik)* (Bursa 2020), 701-745.

Altın 2019 A. A. Altın, *Die Nekropolen und Grabmäler des Antiken Nikaia in Bithynien (Iznik / Türkei)*, Bochum Ruhr Universität, Fakultät für Geschichtswissenschaft, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Bochum 2019).

Altın 2020 A. A. Altın, “Mezar Anıtları Işığında Hellenistik Dönem'de İznik”, Ş. Kılıç - K. Akalın (eds.), *Unesco Dünya Mirası Olma Yolunda İznik/Nicaea, (İznik)* (Bursa 2020), 105-134.

Altun 2005 A. Altun, “Kültür Mirası Olarak İznik”, A. Erbaş – L. Öztürk – M. Bedir – F. Aydın – S. Küçük – M. Usta (eds.), *Uluslararası İznik Sempozyumu 5 - 7 Eylül 2005* (İstanbul 2005), 341-345.

Anagnostakis – Boulay 2016 I. Anagnostakis – T. Boulay, *Les grands vignobles bithyniens aux époques romaine et protobyzantine*, in: F. Lerouxel – A.-V. Pont (eds.), *Propriétaires et citoyens dans l'Orient romain*, *Scripta Antiqua* 84 (Bordeaux 2016), 25-49.

Amm. Ammianus Marcellinus, *The Roman History of Ammianus Marcellinus [for the years 353 to 378]*, C. D. Yonge (tercüme) (2025)

- App. Mithr. Appian, Mithridatic Wars, from Appian, The Foreign Wars, Horace White (tercüme) (New York 1899).
- App. Rom. Hist. Appian's Roman History: Empire and Civil War, K. Welch (ed.) (2015).
- Aslanapa 1994 O. Aslanapa, "İznik Çini Fırınları Kazısı 1992 Yılı Çalışmaları", XV KST II (Ankara 1996), 547-563.
- As - Wijnen 1995 A. van As - M. H. Wijnen, "The Neolithic and Chalcolithic Pottery from Ilıpınar's Phases X-V: A Technological Study", J. J. Roodenberg (ed.), The Ilıpınar Excavations I; Five Seasons of Fieldwork in NW Anatolia 1987-91 (Leiden 1995), 77-107.
- Aur. Vict. Aurelius Victor, De Caesaribus, F. Pichlmayr (ed.) (Leipzig 1911).
- Aydın 2019 Ç. Aydın, Nikaia Hagia Sophia Kilisesindeki Gemi Graffitoları, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Bursa 2019).
- Avcı 2005 C. Avcı, "Bizans Döneminde İznik", A. Erbaş - L. Öztürk - M. Bedir - F. Aydın, S. Küçük - M. Usta (eds.), Uluslararası İznik Sempozyumu 5-7 Eylül 2005 (İstanbul 2005) 90-99.
- Barsanti 1982 C. Barsanti, "Una nota sulle sculture del Tempio die Giacinto nella Chiesa della Dormizione (Koimesis) à Iznik-Nicea", Storia dell'Arte 46, 1982, 201-208.
- Barsanti 2004 C. Barsanti, "İznik / Nikaia Arkeoloji Müzesi Kataloğunun Peşinde", I. Akbaygil, H. İnalçık, O. Aslanapa (ed.), Tarih Boyunca İznik (İstanbul 2004), 267-300.
- Bekker-Nielsen 2008 T. Bekker-Nielsen, Urban Life and Local Politics in Roman Bithynia: The Small World of Dion Chrysostomos (Aarhus 2008).
- Belke 2016 K. Belke, Die Küsten von Hellespont und Bithynien im Spiegel der Portulane und Portulankarten, B. Takmer - E. N. Akdoğan - Arca - N. Gökalp - Özdil (eds.), Vir Doctus Anatolicus. Studies in Memory of Sencer Şahin / Sencer Şahin Anısına Yazılar (İstanbul 2016), 157-189.
- Belke 2020 K. Belke, "Bithynien und Hellespont", J. Koder (ed.), TIB 13 (Wien 2020).
- Benjelloun 2020 J. Benjelloun, "İznik (Türkiye) Bölgesinde Arkeosismolojik Araştırmalar", Ş. Kılıç - K. Akalın (eds.), Unesco Dünya Mirası Olma Yolunda İznik/Nicaea, (İznik) (Bursa 2020), 135-140.
- Bennet 2009 J. Bennet, Gladiators at Ancyra, Anatolica 35, 2009, 1-13.
- Berns 2020 Chr. Berns, "İznik'in Sütunları: Bir Kentin Çok Katmanlı Tarihine Bakış", Ş. Kılıç - K. Akalın (eds.), Unesco Dünya Mirası Olma Yolunda İznik/Nicaea, (İznik) (Bursa 2020), 41-56.

- Bevilacqua 2020 L. Bevilacqua, "Bizans Nikaia'sında Antikitenin Dirilişi: 13. Yüzyıl Kent Surları ve Surların Figüratif Dekorasyonu", Ş. Kılıç - K. Akalın (eds.), *Unesco Dünya Mirası Olma Yolunda İznik/Nicaea, (İznik) (Bursa 2020)*, 551-576.
- Bilir 2020 G. Bilir, *Anadolu'da Bulunan Geç Antik Çağ Mezar Tipleri ve Dini Mimari ile Olan İlişkileri*, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Bursa 2020).
- Birley 1999 A. R. Birley, *Septimius Severus: The African Emperor* (London 1999).
- Bosch 1950 Cl. Bosch, "Die Festspiele von Nikaia", *Jahrbuch für kleinasiatische Forschung* 1, 1950, 80-90 Lev. XIII.
- Boyana 1997 H. Boyana, *Bithynia Tanrıları ve Kültleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Eskiçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Ankara 1997).
- Boyana 2016 H. Boyana, "Nikaia Kenti ve Dionysos Kültü", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri II*, (Kocaeli 2016), 43-59.
- Boyana 2018 H. Boyana, "Nikaia Kenti ve Asklepios Kültü", *Uluslararası, Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi - Kültürü Sempozyumu IV Bildirileri International Symposium. On Çoban Mustafa Paşa and History-Culture of Kocaeli IV Proceedings* (Kocaeli 2018), 117-129.
- Briand 1829 P. C. Briand, *Les Jeunes Voyageurs en Asie I* (Paris 1829).
- Busbecg O. G. de Busbecg, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, A. Kurutluoğlu (ed.), *Tercüman 1001 Temel Eser* (İstanbul, tarihsiz).
- Caldwell 2020 C. H. Caldwell, "Geç Antikçağ İç Savaşları Ortasında Nikaia/İznik", Ş. Kılıç - K. Akalın (eds.), *Unesco Dünya Mirası Olma Yolunda İznik/Nicaea, (İznik) (Bursa 2020)*, 381-392.
- Cass. Dio Cassius Dio, *Rhomaika E. Cary* (ed.), Vol. III, *The Loeb Classical Library* (London - New York 1914).
- Chadwick 2004 H. Chadwick "Nikaia / İznik Konsili (325)," I. Akbaygil, H. İnalçık, O. Aslanapa (ed.), *Tarih Boyunca İznik* (İstanbul 2004), 89 -104.
- Chr. pasch. *Chronicon paschale*, L. Dindorf (ed.) (Bonn 1832).
- Cooper 2017 D. Cooper, *Motherhood in Antiquity* (Switzerland 2017).
- Corsten 1985 Th.
- Corsten, "Die Familie der Catilii in Bithynien" *Epigraphica Anatolica* 6, 1985, 127-132.
- Corsten 2016 Th. Corsten, "Die berühmten Kassier in Bithynien", *PHILIA Suppl.* 1, 2016, 206 – 210.

- Covel 1998 J. Covel, *Voyages en Turquie 1675–1677*, J. P. Grémois (ed.) (Paris 1998).
- Cramer 1954 F. H. Cramer, *Astrology in Roman Law and Politics* (Philadelphia 1954).
- Cura 2022 S. Sura, Nikaia Örneğinde Kent Topografyasının Elit Mezarlara Yansıması, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Bursa 2022).
- Çağaptay 2020 S. Çağaptay, “Ertelenmiş Bir Diyalog: Laskaris Nicaea’sına Genel Bir Bakış”, Ş. Kılıç - K. Akalın (ed.), *Unesco Dünya Mirası Olma Yolunda İznik/Nicaea*, (İznik) (Bursa 2020), 623 – 650.
- Çetinkaya 2019 H. Çetinkaya, “Four Newly Discovered Churches in Bithynia,” *Actual Problems of Theory and History of Art* 9, 2019, 244 - 252.
- Çetinkaya 2021 H. Çetinkaya, “Byzantine Churches of Nicaea,” M. Rakocija (ed.), *Niš & Byzantium XIX, The Collection of Scientific Works* (NKC, 2021), 55 - 76.
- Dallaway 1797 J. Dallaway, *Constantinople: Ancient and Modern* (London 1797).
- Dalyancı-Berns 2020 A. Dalyancı-Berns, “Kentin Zengin Tarihine Işık Tutan bir Anıt: İznik Şehir Surları”, Ş. Kılıç - K. Akalın (eds.), *Unesco Dünya Mirası Olma Yolunda İznik/Nicaea*, (İznik) (Bursa 2020), 57-74.
- Davis 1987 L. D. Davis, *The First Seven Ecumenical Councils (325-787), Their History and Theology* (Wilmington 1987).
- Dearborn 1819 H. A. S. Dearborn, *A Memoir on the Commerce and Navigation of the Black Sea and the Trade and Maritime Geography of Turkey and Egypt II* (Boston 1819).
- Delehaye 1902 H. Delehaye, *Synaxarium ecclesiae constantinopolitanae* (Bruxelles 1902).
- Demir 2005 M. Demir, “Selçuklu Hakimiyetinde İznik Şehri”, A. Erbaş – L. Öztürk – M. Bedir– F. Aydın – S. Küçük – M. Usta (eds.), *Uluslararası İznik Sempozyumu 5-7 Eylül 2005* (İstanbul 2005), 237-247.
- Dernschwam 1987 H. Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, Y. Önen (tercüme) (Ankara 1987) .
- Dicks 1960 D. R. Dicks, *The Geographical Fragments of Hipparchus* (London 1960).
- Dinçer 2017 B. Dinçer, *Marmara Çevresinde Alt Paleolitik Çağ: İlk İnsan Hareketleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi (İstanbul).
- Doğancı 2013 K. Doğancı, “Antik Kaynaklara Göre Bithynia’daki Civitas’lar”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24, 2013.1, 167-186.

- Doğancı 2016 K. Doğancı, “Antik Kaynaklar Işığında Eskiçağda Nikomedia (=İzmit) ve Civarını Etkileyen Depremler”, Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II, Kocaeli, Türkiye, 03 - 05 Nisan 2015, cilt.1 (Kocaeli), 87-98.
- Donceva 2001 I. Dončeva, “Der Kult des Telesphoros und ikonographische Besonderheiten seiner Darstellung in Thrakien”, Untersuchungen zur Geschichte und Kultur des alten Thrakien. 1. 15 Jahre Ausgrabungen in Karasura. Internat. Symposium Čirpan/Bulgarien 1996 (Weissbach 2001), 99-110.
- Dönmez-Öztürk 2006 F. Dönmez-Öztürk, Roma Çağı Küçükasya Kentleri Arasında Homonoia Anlaşmaları (İstanbul).
- Dubosson-Sbriglione 2018 L. Dubosson - Sbriglione, Le culte de la mère des dieux dans l’Empire romain, Potsdamer altertumswissenschaftliche Beiträge 62 (Stuttgart 2018).
- Ekin-Meriç 2019 A. Ekin-Meriç, “İznik Tarihini Simgeleyen Bir Anıt: Antik Roma Tiyatrosu”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 21.2, 2019, 339-355.
- Ekmekçi 2024 M. U. Ekmekçi, İznik İstanbul Kapı: Roma Takı’ndan Bizans Kapısı’na Mimaride Dönüşüm, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi (Bursa 2024).
- Erhat 1996 A. Erhat, Mitoloji Sözlüğü (İstanbul 1996).
- Ermış 2009 Ü. M. Ermiş, İznik ve Çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetinin Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi (İstanbul 2009).
- Ermış 2011 Ü. M. Ermiş, “İznik Sarayı Çevresindeki Kiliseler.” M. Şahin, İ. H. Mert (eds.), Uluslararası İznik I. Konsil Senato Sarayı’nın Lokalizasyonu Çalıştayı Bildirileri (Bursa 2011), 79-103.
- Ermış - Demirsar Arlı 2025 Ü. M. Ermiş - V. B. Demirsar Arlı, “Appendix to the Byzantine Churches of Nikaia: Newly Discovered Building at the Iznik Tile Kilns Excavation”, Anatolian Research 32, 2025, 254-272.
- Erpehlivan 2018 H. Erpehlivan, Propontis’in Güneydoğusunda M.Ö. 1. Binyıl Yerleşmeleri ve Mezar Tipleri, (MÖ. 8-4. Yüzyıllar), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi (İstanbul).
- Erzen 1953 A. Erzen, “Ay Tanrısı Men’in Adı ve Menşei Hakkında”, Belleten 65, 1953, 1-14.
- Eus. Eusebius, Life of Constantine, A. Cameron, S. G. Hall (çev.) (Oxford 1999),
- Eur. Bakch. Euripides, Bakchai, TLG, CD ROM, California 2000.

- Eyice 1949 S. Eyice, "İznik'te bir Bizans Kilisesi", *Belleten* 49, 1949, 37-51.
- Eyice 1983 S. Eyice, "Die byzantinische Kirche in der Nähe des Yenişehir-Tores zu İznik (=Nikaia)", *Materialia Turcica* 7/8, 1981/182, Bochum, 1983, 152-167.
- Eyice 1991 S. Eyice, *İznik: Tarihçesi ve Eski Eserleri* (İstanbul 1991).
- Fairchild 2024 M. Fairchild, *The Underwater Basilica of Nicaea: Archaeology in the Birthplace of Christian Theology* (Illinois 2024).
- Fairchild 2025 M. Fairchild, "Where Was the First Council of Nicea?", *Biblical Archaeology Review* 51.3, 2025, 31-39.
- Fıratlı 1961 N. Fıratlı, *Guide to Iznik / Nicaea* (İstanbul 1961).
- Feld 1965 O. Feld, *Mittelbyzantinische Sarkophage: Römische Quartalsschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte* 65, 1965, 158-184.
- Ferguson 1985 J. Ferguson, *The Religions of the Roman Empire* (London 1985).
- Foss 1996 C. Foss, *Nicaea: A Byzantine Capital and its Praises* (Brookline 1996).
- Foss 1996a C. Foss, *Survey of Medieval Castles of Anatolia 2: Nicomedia. British Institute of Archaeology at Ankara Monograph 2* (London 1996).
- Foss 2004 C. Foss, "İznik'in Bizans Surları 260-1330", I. Akbaygil - H. İnalcık - O. Aslanapa eds.), *Tarih Boyunca İznik* (İstanbul 2004), 249-262.
- Foss 2020 C. Foss, "Nikaia ve Nikomedia: İki Rakip Kentin Örtüşen Yaşamları", Ş. Kılıç - K. Akalın (eds.), *Unesco Dünya Mirası Olma Yolunda İznik/ Nicaea, (İznik)* (Bursa 2020), 367-379.
- Foss - Winfield 1984 C. Foss - D. Winfield, *Byzantine Fortifications. An Introduction* (Pretoria 1986).
- Fuchs 1992 M. Fuchs, *Römische Idealplastik, Katalog der Skulpturen/ Glyptothek, Bd.6.* (München 1992).
- Ful 2008 Ş. D. Ful, *Yazıtlar Işığında Mysia Bölgesi Kültürleri, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi* (Erzurum 2008).
- Gelzer 1890 H. Gelzer (ed.), *Georgii Cyprii descriptio orbis Romani* (Lipsiae 1890)
- Gerritsen vd. 2010 F. Gerritsen - R. Özbal - L. Thissen - H. Özbal - A. Galık, "Late Chalcolithic Settlement of Barcın Höyük", *Anatolica* 36, 197-225.
- Girardet 1993 K. M. Girardet, "Der Vorsitzende des Konzils von Nicaea (325) - Kaiser Konstantin d. Gr., K. Dietz (ed.), *Festschrift A. Lippold* (Hennig 1993).

- Graf 1997 F. Graf, "Asklepios", DNP 2, (Stuttgart 1997), 94-100.
- Graf 1997b F. Graf, "Artemis", DNP 2, (Stuttgart), 53-59.
- Graf 1998 F. Graf, "Herakles", DNP 5, (Stuttgart 1998), 387-394.
- Graf 1998a F. Graf, "Hera", DNP 5 (Stuttgart 1998), 357-359.
- Graf 1998b F. Graf, "Hygieia", DNP 5 (Stuttgart 1998), 777-778.
- Grant 1975 R. M. Grant "Religion and Politics at the Council of Nicaea", *Journal of Religion* 53.1, 1975, 1-12.
- Greg. Naz. Or. Gregorios Nazienzenos, *Orationes VII: Funebris in laudem Caesarii fratris oratio*, F. Boulenger (ed.) (Paris 1908).
- Gümgüm 2020 G. Gümgüm, "İznik (Elbeyli) Obelisk Anıtının Mimari Analizi", Ş. Kılıç - K. Akalın (eds.), *Unesco Dünya Mirası Olma Yolunda İznik/Nicaea, (İznik) (Bursa 2020)*, 247-278.
- Gündüz 2015 S. Gündüz, "The Ancient South Marmara Harbors", *Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi* (Bursa 2015).
- Gündüz – Dumankaya 2020 S. Gündüz – O. Dumankaya, "İznik Nicaea Limanı", Ş. Kılıç - K. Akalın (eds.), *Unesco Dünya Mirası Olma Yolunda İznik/Nicaea, (İznik) (Bursa 2020)*, 203-232.
- Güney 2013 H. Güney, "Antik Çağ'da Nikomedia (İzmit) Kenti'nin Jeopolitik Önemi", *ICANAS* 38, 10-16 Eylül 2007 (Ankara), 1467-1491.
- Halfmann 1979 H. Halfmann, *Die Senatoren aus dem östlichen Teil des Imperium Romanum bis zum Ende des 2. Jh. n. Chr. (Hypomnemata LVIII)* (Göttingen 1979).
- Halfmann 1982 H. Halfmann, *Die Senatoren aus den Kleinasiatischen provinzen der römischen Reich vom 1. Bis 3. Jahrhundert (Asia, Pontus-Bithynia, Lycia-Pamphylia, Galatia, Cappadocia, Cilicia)*, in *Epigrafia e ordine senatorio* (Tituli 5), II, Roma 1982, 603-650
- Hammer 1819 J. von Hammer, *Travels in Asiatic Turkey*, *The London Literary Gazette and Journal of Belles, Lettres, Arts, Sciences etc.* 114, 27 March 1819 Saturday (London 1819).
- Hanson 2011 J. W. Hanson, *The Urban System of Roman Asia Minor and Wider Urban Connectivity*, in: A. Bowman – A. Wilson (eds.), *Settlement, Urbanization, and Population*, *Oxford Studies on the Roman Economy* 2 (Oxford 2011), 229-275.
- Hardal 2016 E. Hardal, "Antik Dönemde Batı Karadeniz Mermer Ticareti", A. Efioğlu – N. Hatunoğlu – H. Özer – T. Gürdal – H. Sankir (eds.), *İnsan, Kimlik, Mekân Bağlamında Zonguldak Sempozyumu Bildirileri*, 16-18 Ekim 2014 (Zonguldak 2016), 129-140.

Hardal 2018 E. Hardal, "Antik Dönem'de Sakarya Nehri ve Mermer Ticareti", Geçmişten Günümüze Sakarya Tarih Kültür Toplum Uluslararası Sakarya Sempozyumu Bildiriler, 23-25 Kasım 2017, Adapazarı (Adapazarı 2018), 179-192.

Harris 1980 B. F. Harris, "Bithynia. Roman Sovereignty and the Survival of Hellenism.", ANRW, 2.7.7, 1980, 857-901.

Hdt. Herodotos, Herodot Tarihi, M. Ökmen (tercüme) (İstanbul 1973).

Heichelheim 1963 Fritz M. Heichelheim, Die auswärtige Bevölkerung im Ptolemäerreich (Amsterdam 1963).

Hendy 1969 M. Hendy, Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261. DOS 12. (Washington, DC. 1969).

Henrichs 2002 A. Henrichs "Zeus", DNP 12/2 (Stuttgart 2002), 782-791.

Herodian. Herodianos, Herodian of Antioch's History of the Roman Empire, E. C. Echols (tercüme) (Berkeley, Los Angeles 1961).

Herten 1935 H. Herten, "Nemesis", RE XVI-2 (Stuttgart 1935), 2338-2381.

Hes. theog. Hesiodos, Theogonia, (çev. S. Eyüboğlu- A. Erhat) (Ankara 1991).

Hier. chron. Hieronymos, Chronicon (ed. R. Helm, Eusebius Werke 7,1: Die Chronik des Hieronymos (Leipzig 1913).

Hom. Il. Homeros, İlyada, (çev. A. Erhat – A. Kadir), (İstanbul 1988).

Hom. Ody. Homeros, Odysseia, (çev. A. Erhat – A. Kadir), (İstanbul 1994).

Hornum 1993 M. B. Hornum, Nemesis the Roman State and the Games (Leiden- New York- Köln 1993).

İhtiyar 2024 M. İhtiyar, Roma İmparatorluk Dönemi Bithynia – Pontus Eyaleti'nde Darp Edilen Mimari Betimli Sikkeler (İstanbul 2024).

Ioannou 1884 Th. Ioannou (ed.), *Μνημεία ἀγιολογικά* (Venice 1884).

Janin 1975 R. Janin, Les eglises et les monasteres des grands centres byzantins (Paris 1975).

Jevtic 2020 I. Jevtic, "Bizans Sanatının On Üçüncü Yüzyıl Gelişiminde Nicaea'nın Rolünü Yeniden Düşünmek", Ş. Kılıç - K. Akalın (eds.), Unesco Dünya Mirası Olma Yolunda İznik/Nicaea, (İznik) (Bursa 2020), 577-600.

Jones vd. 1971 A. H. M. Jones, J. R. Martindale, J. Morris, The Prosopography of the Later Roman Empire. Volume I: A.D. 260-395 (Cambridge 1971).

Kalogeropoulou - Yalçın 2017 E. Kalogeropoulou – Yalçın, Apolyont'un Sakinleri Mekân, Bellek ve Tarih (Bursa 2017).

Kaplanoglu 2020 R. Kaplanoglu, Seyahatnamelerde İznik", Ş. Kılıç - K. Akalın (eds.), Unesco Dünya Mirası Olma Yolunda İznik/Nicaea, (İznik) (Bursa 2020), 279-313.

Kaplanoglu - Oğuzoglu 2011 R. Kaplanoglu – Y. Oğuzoglu, Asri Gemlik (Bursa 2011).

Karagöz 2002 Ş. Karagöz, "Eski Anadolu ve Ege Uygarlıklarında Deprem İzle-ri", Mimarlık 33, 2002, 44-49.

Karanastassi – Rausa 1992 P. Karanastassi- F. Rausa, "Nemesis" LIMC VI-I, 1992, 733-773.

Karaosmanoğlu 2005 M. Karaosmanoğlu, Mitoloji ve Ege'nin Tanrıları (Erzu- rum 2005).

Karayaka 2007 N. Karayaka, Hellenistik ve Roma döneminde Pisidia Tanrıları (İstanbul 2007).

Karl 1975 H. Karl, Numismatische Beitrage zum Festwesen der kleinasia- tischen und nordgriechischen Städte im 2./3. Jahrhundert (Diss. Saarbrücken 1975).

Karul 2013 N. Karul, "İlk Kalkolitik Çağ'da Konut ve Yerleşme: Aktoprak- lık Höyük", Arkeoloji ve Sanat 143, 41-50.

Kılıçkaya 1981 A. Kılıçkaya, İznik Tarihi ve Eski Eserleri (Bursa 1981).

Kırca 2020 S. Kırca, Roma Dönemi Nikaia'sında Su Temini, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Bursa 2020).

Kilinski 1992 K. Kilinski, "Thoughts on the Crouching Aphrodite", Notes in the History of Art 12, 1, Fall 1992, 1-6.

Kleiner 1957 G. Kleiner, "Hellenistische Sarkophage in Kleinasien", Istanbuler Mitteilungen 7, 1957, 1-10

Koch 2000 G. Koch, Frühchristliche Sarkophage. Handbuch der Archaologie (Münich 2000).

Kolbaba 2020 T. M. Kolbaba, "Kilise Birliği İçin Müzakereler, İznik/ Nicaea 1234: Grekler, Latinler ve Kültürler Arası Anlayışın Sınırları", Ş. Kılıç - K. Akalın (eds.), Unesco Dünya Mirası Olma Yolunda İznik/Nicaea, (İznik) (Bursa 2020), 423-450.

Korkmaz 1987 Ö. Korkmaz, Homonoia (Anlaşma) Sikkeleri, İstanbul Üniversi- tesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (İstanbul 1987).

Kozelj - Sodini 1981 T. Kozelj - J.-P. Sodini, "Carrières de marbre de la région 183 de Saliari", BCH 105, livraison 2, 1981, 924-963 (961-963).

Krautheimer 1989 R. Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture* (London 1989).

Kurtbayram 2022 M. R. Kurtbayram, *Erken Hristiyanlık Dönemi Martyriumları ve İznik Gölü Bazilikal Kilisesi Martyriumu*, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Bursa 2022).

Külzer 2016 A. Külzer, "Zwischen Europa und Asien: Zur Darstellung der thrakischen Chersones und des westlichen Kleinasien auf der Tabula Peutingeriana", *Urbis Terrarum* 14, 2016, 49-68.

Lane 1971 E. N. Lane, *Corpus Monumentorum Religionis dei Menis 1* (Leiden 1971).

Laubscher 1993 H. P. Laubscher, "Ein tetrarchisches Siegesdenkmal in İznik (Nikaia)", *JdI* 108, 375-397.

Lauffer 1971 S. Lauffer *Diokletians Preisedikt* (Berlin, Boston 1971).

Launay 1913 L. de Launay, *La Turquie que l'on voit* (Paris 1913).

Launay 1914 L. de Launay, *La Turquie que l'on Voit* (Paris 1914).

Leake 1824 W. M. Leake, *Journal of a Tour in Asia Minor* (London 1824).

Levick 1967 B. Levick, *Roman Colonies in Southern Asia Minor* (Oxford 1967).

Ley 1997 A. Ley, "Demeter", *DNP III* (Stuttgart 1997), 420-426.

Ley 1997a A. Ley, "Athena", *DNP II* (Stuttgart 1997), 160-167.

Ley 1998 A. Ley, "Hera", *DNP V* (Stuttgart 1998), 357-361.

Lilie 1976 R. J. Lilie *Die byzantinische Reaktion auf die Ausbreitung der Araber* (Munich 1976).

Lubenau 2012 R. Lubenau, *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1588*, T. Noyan (tercüme) (İstanbul 2012).

Lurker 2005 M. Lurker, *The Routledge Dictionary of Gods and Goddesses, Devils and Demons* (London 2005).

Magdalino 2020 P. Magdalino, "Bizans'ın Kalbinde: Nicaea/İznik ve İmparatorluk, 717-1204", Ş. Kılıç - K. Akalın (eds.), *Unesco Dünya Mirası Olma Yolunda İznik/Nicaea, (İznik)* (Bursa 2020), 407-422.

Magie 1950 D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, vol. I-II (Princeton 1950)

Mal. chron. Ioannes Malalas, *Chronographia*, L. Dindorf (ed.) (Bonn 1831).

- Mango 1994 C. Mango, "Notes d'épigraphique et d'archéologie. Constantinople, Nice"; *Travaux et mémoires* 12, 1994, 343-357.
- Mango 2004 C. Mango, "Birinci Ökümenik Konsil'in Toplandığı Yer ve Kutusal Pederler Kilisesi", I. Akbaygil, H. İnalcık, O. Aslanapa (eds.), *Tarih Boyunca Iznik* (İstanbul 2004), 305-313.
- Marcellus 1839 Le Vicomte de Marcellus, *Souvenirs de L'Orient I-II* (Paris 1839).
- Mehrlein 1959 R. Mehrlein, "Drei", *Reallexikon für Antike und Christentum*, Bd. 4, (Stuttgart 1959), 269-310.
- Merkelbach 1985 R. Merkelbach, "Nikaia die Rankenreiche (ΕΛΙΚΩΦΗ). Ein übersehenes Fragment aus Arrians Bithyniaka", *EpigrAnat* 5 (1985), 1-3.
- Merkelbach 1987 R. Merkelbach, *Nikaia in der Römischen Kaiserzeit* (Opladen 1987).
- Mert 2015 İ. H. Mert, *Der korinthische Tempel von Knidos. Ein repräsentativer Grabbau der römischen Kaiserzeit*, U. Mandel, R. Özgan, W. Raack (ed.) *Knidos-Studien 2* (Wiesbaden 2015).
- Michaelis 1887 Ad. Michaelis, "The Cnidian Aphrodite of Praxiteles", *JHS* 8, 1887, 324-355.
- Millar 1964 F. Millar, *A Study of Cassius Dio* (Oxford 1964).
- Millingen 1912 A. van Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople* (London 1912).
- Mitchell 1987 S. Mitchell, "Imperial Building in the Eastern Roman Provinces", *HSPH* 91, 1987, 333-365.
- Moore 1950 F. G. Moore, "Three Canal Projects, Roman and Byzantine", *AJA* 54.2, 1950, 97-111.
- Möller 1994 S. Möller, *Die Hagia Sophia in Iznik, Nikaia* (1994).
- Nonn. Dion. Nonnos, *Dionysiaka*. TLG, CD ROM (California 2000).
- Nilsson 1941 M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion* (München 1941).
- Niewöhner 2017 Ph. Niewöhner (ed.), *The Archaeology of Byzantine Anatolia from the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks*, 203-216 (Oxford 2017).
- Ov. met. Ovidius, *Metamorphoses*, TLG, CD ROM (California 2000).

Öz vd. 2023 A. K. Öz - A. Ekin Meriç - A. Türkmenoğlu - N. Kardoruk, "İznik Hisardere Bazilikası Mozaikleri", *Journal of Mosaic Research* 16, 2023, 303-314.

Özgan – Altın 2015 R. Özgan – A. A. Altın, "İznik / Nikaia'dan İkinci Bir Sütunlu Lahit", C. Şimşek – B. Duman – E. Konakçı (eds.), *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan. Essays in Honour of Mustafa Büyükkolancı (İstanbul 2015)*, 485-504.

Özkılınç 2019 M. Özkılınç, *Nikaia ve Hinterlandında Hellenistik ve Roma Dönemi Kültürleri*, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Bursa 2019).

Öztürk 2011 H. S. Öztürk, "Nikaia'dan (Bithynia) Yeni Yazıtlar I", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 137, 147-154.

Papadopoulos 1914 K. Papadopoulos, "He Nikaia hetoi monographia historike, arkhaiologike, palaiographike kai ekklesiastike tes poleos tantes", *Ho en Konstantinopolei Hellenikos Philologikos Syllogos* 33, 1914.

Papadopoulos 1952 J. B. Papadopoulos, "Ho en Nikaia tes Bithynias naos tou Hagios Tryphonos", *Epeteris tes Hetaireias Byzantinon Speudon* 22, 1952, 110 - 113.

Paus. Pausanias, *Graeciae Descriptio* III, 24, 3 - 4, F. Spiro (ed.), *Libros (Lipsiae 1903)*.

Peschlow 1972 U. Peschlow, "Neue Beobachtungen zur Architektur und Ausstattung der Koimesiskirche in İznik", *IstMitt* 22, 1972, 145-187.

Peschlow 1995 U. Peschlow, "Anmerkungen zur ostromischen Sarkophagplastik", *Akten des XII. International Kongress für christliche Archaeologie, Bonn 1991, Vol. II (Münster 1995)*, 1101-1106.

Peschlow 2004 U. Peschlow, "Nikaia / İznik Kiliseleri", I. Akbaygil, H. İnalcık, O. Aslanapa (eds.), *Tarih Boyunca İznik (İstanbul 2004)*, 200-218.

Peschlow 2020 U. Peschlow, "Roma ve Bizans Dönemi İznik Arkeolojisi ve Geleceği", Ş. Kılıç - K. Akalın (eds.), *Unesco Dünya Mirası Olma Yolunda İznik/Nicaea, (İznik) (Bursa 2020)*, 151-184.

Petrakous 1979 B. X. Petrakous, "Kephallion a'Anaskaphe Ramonountos Hypo Basileiou", *Praktika* 1979, 1-26.

Pick 1929 B. Pick, "Die Neokorie-Tempel von Pergamon und der Asklepios des Phrymachos", *Festschrift Walther Judeich zum 70. Geburtstag, überreicht von Jenaer Freunden (Weimar 1929)*, 28-44.

Plin. Epist. G. Plinius Caecilius Secundus, *Epistulae* (ed. W. Melmoth, vol. II, *The Loeb Classical Library* (London - New York 1928)).

- Plin. nat. Pliny the Elder, *Natural History* (London 2012).
- Pococke 1743 D. R. Pococke, *A description of the east and some other countries. Vol. 2, Part II, Observations on the Island of the Archipelago, Asia Minor, Thrace, Greece and Some Other Parts of Europe* (London 1743).
- Pococke 1755 D. R. Pococke, *Von den Griechischen Inseln des Archipelagus, Kleinasien, Thracien, Griechenland, u[nd] einigen Theilen von Europa, Band 3* (Erlangen 1755).
- Poujoulat - Michaud 1840 M. B. Poujoulat – A.M. Michaud, *Voyage dans L'Asie Mineure en Mesopotamie, A Palmyre, en Syrie, en Palestine et en Egypte I* (Paris 1840).
- Potter 2004 D. S. Potter, *The Roman Empire at Bay, AD 180-395* (London – Newyork 2004). Psychology Press.
- Price 1984 S. R. F. Price, *Rituals and Power: the Roman imperial cult in Asia Minor* (Cambridge 1984).
- Preller 1984 L. R. Preller, *Theogonie und Götter* (Berlin 1984).
- Prok. Prokopius, *Bizans'ın Gizli Tarihi, O. Duru (tercüme)* (İstanbul 2001).
- Rabbel vd. 2015 W. Rabbel, E. Erkul, H. Stümpel, T. Wunderlich, R. Pašteka, J. Papco, P. Niewöhner, P., Ş. Barış, O. Çakın, E. Pekşen, “Discovery of a Byzantine Church in Iznik/Nicaea, Turkey: an Educational Case History of Geophysical Prospecting with Combined Methods in Urban Areas”, *Archaeological Prospection* 22, 2015, 1-20.
- Ramsay 1895 W. M. Ramsay, *Cities and Bishoprics of Phrygia, Vol. I* (Oxford 1895).
- Ramsay 1960 W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (İstanbul 1960).
- Rayčanovski 1974 D. Rayčanovski, *İstanbul Rum Edebiyat Kurumu ve Bunun Dergisi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi* (İstanbul 1974).
- RG W. H. Waddington, *Recueil général des monnaies grecques d'Asie Mineure. Continué et complété par E. Babelon et Th. Reinach. Vol. 3 Nicee et Nicomedie* (Paris 1910).
- Rodenwaldt 1943 G. Rodenwaldt, “Sarkophagprobleme”, *Römische Mitteilungen* 58, 1943, 1-26.
- Roeder 1920 L. Roeder, “Sarapis”, *PWRE I A2* (Stuttgart 1920), 2394-2426.
- Roodenberg 1999 J. J. Roodenberg, “Investigations at Menteşe Höyük in the Ye-nişehir Basin (1996- 97)”, *Anatolica* 25, 21-36.

Roodenberg 2008 J. J. Roodenberg, "The Late Chalcolithic Cemetery", J. J. Roodenberg S. Alparslan-Roodenberg (eds.), *Life and Death in a Prehistoric Settlement in Northwest Anatolia, The Ilpınar Excavations III* (Leiden), 315-333.

Roscher 1884 W. H. Roscher, *Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie*, (Leipzig 1884).

Rouge 1966 J. Rouge (ed.), *Collection Sources chretiennes* no 124 (Paris 1966).

RPC Roman Provincial Coinage (Online)

Russell 2013 B. Russell, *The Economics of the Roman Stone Trade*, Oxford Studies on the Roman Economy 6 (Oxford 2013).

Schipporeit 2013 S. Th. Schipporeit, *Kulte und Heiligtümer der Demeter und Kore in Ionien, Byzas* 16 (İstanbul 2013).

Schmidt 1927 T. Schmidt, *Die Koimesis-Kirche von Nikaia, das Bauwerk und die Mosaiken* (Berlin, Leipzig 1927).

Schneider 1943 A. M. Schneider, *Der römischen und byzantinischen Denkmaler von İznik (Nicaea)*, *IstForsch* 16 (Berlin 1943).

Schneider - Karnapp 1938 A. M. Schneider – W. Karnapp, *Die Stadt Mauer von İznik (Nikaia)*, *IstForsch* 9 (Berlin 1938).

Scott 2018 A. G. Scott, *Emperors and Usurpers: An Historical Commentary on Cassius Dio's Roman History* (Oxford 2018).

Sharpe 2014 H. F. Sharpe, "Bronze Statuettes from the Athenian Agora: Evidence for Domestic Cults in Roman Greece", *Hesperia* 83.1, 2014, 143-187.

SNG von Aulock Sylloge Nummorum Graecorum, Deutschland, Sammlung von Aulock, Mysien 4. Hefte (Berlin 1957).

Soz. Sozomenos, *Historia Ecclesiastica*, H. G. Bohn (ed.) (London 1855).

Sölch 1920 J. Sölch, "Historisch-geographische Studien über bithynische Siedlungen. Nikomedia, Nikäa, Prusa", *ByzJb* 1, 1920, 263-337.

Steuding 1919 H. Steuding, *Griechische und römische Götter- und Heldensagen* (Berlin 1919).

Strab. Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası, Geographika: XII, XIII, XIV*, A. Pekman (tercüme) (İstanbul 1993).

Synk. Georgios Synkellos, *Chronographiae*, G. Dindorf (ed.) (Bonn 1829).

- Şahin 2017 D. Şahin, Roma Mitolojisi (İstanbul 2017).
- Şahin 2011 M. Şahin, “Senato Sarayı mı, Liman mı?”, M. Şahin – İ.H. Mert (eds.), Uluslararası İznik 1. Konsil Senato Sarayı’nın Lokalizasyonu Çalıştayı, 22-23 Mayıs 2010 İznik (Bursa 2011) 139-169.
- Şahin 2012 M. Şahin, “Orta Çağ’da Bursa Katliamı”, Bursa’da Zaman 4, 2012, 86-89.
- Şahin 2014 M. Şahin, “İznik Koimesis Kilisesi ve Böcek Ayazma Üzerine”, Bursa’da Zaman 10, 2014, 102-104.
- Şahin 2016 M. Şahin, “İznik Gölü Bazilika Kazısı Sikke Örnekleri”, Bursa’da Zaman 19, 2016, 48-49.
- Şahin 2016a M. Şahin, “İznik Gölü Bazilika Kazıları 2016 / Lake Iznik Basilica Excavations 2016.” TİNA Denizcilik Arkeoloji Dergisi 6, 2016, 64-79.
- Şahin 2016b M. Şahin, “Değirmenkaya Anıt Mezarı”, Olba 24, 2016, 341-364.
- Şahin 2017 M. Şahin, Abdolvahap Sancaktar Tepesi Sondaj Kazıları, M. Şahin (ed.), Nikaia Araştırmaları I (Bursa 2017).
- Şahin 2017a M. Şahin, “Nikaia’nın Kayıp Apollon Tapınağı”, Bursa’da Zaman 23, 2017, 52-53.
- Şahin 2017b M. Şahin, “İznik Gölü Mezarları.” Bursa’da Zaman 21, 2017, 78-81.
- Şahin 2019 M. Şahin, “İznik/Nikea’nın Kayıp Artemis Tapınağı”, Bursa Günlüğü 8, 2019, 78-83.
- Şahin 2020 M. Şahin, “Neue Forschungen und Ausgrabungen in der Basilika des Iznik Sees”, A. Lichtenberger, T. Şare Ağtürk, E. Winter, K. Zimmermann (eds.), Imperial Residence and Site of Councils, The Metropolitan Region of Nicaea / Nicomedia, AMS 96, Bonn, 2020, 93-106.
- Şahin 2020a M. Şahin, “Bursa İli ve İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması – 2018 İznik – Yenişehir” 37. AST 2, 17-21 Haziran 2019 (Ankara), 83-99.
- Şahin 2020b M. Şahin, “İznik Yüzey Araştırmaları: Kültür Varlıkları Açısından İznik’in UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesine Girme Potansiyeli”, Ş. Kılıç - K. Akalın (eds.), Unesco Dünya Mirası Olma Yolunda İznik/Nicaea, (İznik) (Bursa 2020), 21-40.
- Şahin 2020c M. Şahin, “Nikaia Sur Duvarında Aziz Tasvirli Fresk”, TEKE 9.1, 2020, 440-454.

- Şahin 2021 M. Şahin, "Göldeki Bazilika Aziz Neophytos'a mı ait?", ScienceUp, Mart 2021, 64-67.
- Şahin 2021a M. Şahin, "Bazilika Kilise'nin Scyphate Sikkeleri / The Scyphate Coins of the Basilica Church." TİNA Denizcilik Arkeoloji Dergisi 17, 2021, 44-59.
- Şahin 2022 M. Şahin, "İznik Gölü Bazilikal Kilisesi Sualtı Kazıları 2019-2020," A. Özme (ed.), 2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları 3 (Ankara 2022), 341-350.
- Şahin 2022a M. Şahin, "Sistine Salonu'nda Yer Alan Fresko Işığında Toplantı Mekânının Yeri", A. Sınar Uğurlu, S. Kırılı (eds.), Bursa Atlası, (Bursa 2022), 3-28.
- Şahin 2022b M. Şahin, "Antik Çağda Su ve Su Temini", Bursa Defteri 45, Temmuz-Aralık 2022, 124-134.
- Şahin 2022c M. Şahin, "Karacakaya", Bursa Günlüğü 15, Ocak – Şubat - Mart 2022, 8-11.
- Şahin 2023 M. Şahin, "İznik Gölü Bazilikal Kilisesi Sualtı Kazıları – 2021", A. Özme (ed.), 42. Kazı Sonuçları Toplantısı (Ankara 2023), 353-362.
- Şahin 2023a M. Şahin, "Nikaia / İznik Özelinde Antik Çağ'da Su Temini", Bursa Günlüğü 19, Ocak – Şubat - Mart 2023, 8-11.
- Şahin 2023b M. Şahin, "Aleksios'dan Fatih Sultan Mehmet'e Savaş Stratejisi: Gemileri Karadan Yürütmek", Y. Z. Karaslan (ed.), Erken Dönem Osmanlı Denizciliği Sempozyumu, Bursa, Türkiye, 22-23 Eylül 2023 (Bursa 2023), 122-140.
- Şahin 2024 M. Şahin, "Das Tor nach Kleinasien: Der Hafen von Iznik/Nikaia", M. Seifert – L. Ziemer (Hrsg.), North meets East 5 (Düren 2024), 23-38.
- Şahin 2024a M. Şahin, "Underwater Excavation and Museum Project at the Basilica Church in İznik Lake," R. Auriemma (ed.), Il Progetto Underwatermuseum Atti del Convegno Internazionale Stati generali della gestione dal Basso del Patrimonio Subacqueo, ed. (Edipuglia 2024), 157-162.
- Şahin 2025 M. Şahin, "The Basilica Church in İznik Lake", M. Bezdan (ed.), International Mustafa V. Koç Underwater Archaeology Symposium (İstanbul 2025), 199-216.
- Şahin vd. 2008 M. Şahin - D. Yavaş - R. Okçu - D. Şahin, "İznik Yüzey Araştırması 2006", 25. AST, Cilt 1, Çanakkale, 28 Mayıs – 1 Haziran (Ankara 2007), 11-20.
- Şahin vd. 2009 M. Şahin - B. Dinçer - T. Zimmermann, "New earlier Paleolithic sites near Bursa in Northwest Anatolia (Turkey) - a preliminary report", Archäologisches Korrespondenzblatt 39.2, 2009, 153-162.
- Şahin 1981 S. Şahin, Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iz-

nik (Nikaia) / İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu II,1 Nr. 701 - 1210. Entfernte Umgebung der Stadt / Şehir Uzak Çevresi, IK 10,1 (Bonn 1981).

Şahin 1987 S. Şahin, Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia) / İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu (Testimonia) II, 3, IK 10, 3 (Bonn 1987).

Şahin 1979 S. Şahin, Katalog der antiken Inschriften des Museums von Iznik (Nikaia) / İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu I (Stadtgebiet und die Nächste Umgebung der Stadt/Şehir ve Yakın Çevresi, IK 9 (Bonn 1979).

Şahin 2004 S. Şahin, "Hellenistik ve Roma Çağlarında İznik / Nikaia", I. Akbaygil, H. İnalçık, O. Aslanapa (eds.), Tarih Boyunca İznik (İstanbul 2004), 3-23.

Şahin 2013 S. Şahin, "Antik Kaynaklar Işığında Tarihte Bithynia Depremleri", E. Akyürek Şahin-B. Takmer-F. Onur (eds.), Eskiçağ Yazıları 5 [Akron 7] (İstanbul).

Texier 1839 Ch. Texier, Description de l'Asie Mineure faite par ordre du Gouvernement Français de 1833 - 1837 (Paris 1839).

Theophanes Theophanes, The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History AD 284-813, C. Mango, G. Greatrex (tercüme) (Oxford 1997).

Togan 2018 S. Togan, Nikaia Kıyı Şeridi Sualtı Kalıntıları, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Bursa 2018).

Türkan 2012 A. Türkan, "Men, Mensis, Moon. Ay Tanrı Men, Özellikleri ve Kültü", T. Yiğit, M.A. Kaya, A. S. Ömer (ed.), Çapara'a Armağan (Ankara 2012), 333-349.

Vergil, Aen. Virgil, Aeneid I- VI, H.R. Fairclough (tercüme) (London – Newyork 1916).

Veth 2003 W. J. G. A. Veth, The Frescoes of the Ecumenical Councils in the Sistine Salon (1590) and the Catholic Conciliar Historiography, PhD diss., Pontifical University of the Holy Cross, 2003.

Vidua 1834 C. Vidua, Cesare Balbo, Lettere del Conte Carlo Vidua II (Torino 1834).

Ward-Perkins 1980 J. B. Ward-Perkins, "The Marble Trade and Its Organisation. Evidence from Nicomedia", MemAmAc 36, 1980, 325–388.

Ward-Perkins 1992 J. B. Ward-Perkins, Nicomedia and the Marble Trade (BSR 48 (1980), H. Dodge – B. Ward-Perkins (eds.), Marble in Antiquity. Collected Papers of J. B. Ward-Perkins, Archaeological Monographs of the British School at Rome 6 (London 1992), 61-105.

Weber 1907 W. Weber, Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus (Leipzig 1907).

- Weiser 1983 W. Weiser, Katalog der bithynischen Münzen der Sammlung des Instituts für Altertumskunde der Universität zu Köln I: Nikaia (Opladen 1983).
- Weissová 2017 B. Weissová, Regional Economy, Settlement Patterns and the Road System in Bithynia (4th century BC - 6th century AD) Spatial and Quantitative Analysis, Ph.D. Thesis (Berlin 2017).
- Wernicke 1895 K. Wernicke, "Artemis", RE II,1 (Stuttgart 1895), 1336-1440.
- Wilde 1999 W. L. Wilde, On the Trail of the Women Warriors (London 1999).
- Winter 1994 E. Winter, "Ptolemaic Rulers", J. Herrmann - E. Zürcher (ed.), History of Humanity III. From the Seventh Century BC to the Seventh Century AD. (London, New York 1994).
- Witt 1971 R. E. Witt, Isis in the Graeco-Roman World (London 1971).
- Wulff 1903 O. Wulff, Die Koimesiskirche in Nicäa und ihre Mosaiken, Nebst den Verwandten kirchlichen Baudenkmalern. Eine Untersuchung zur Geschichte der byzantinischen Kunst im I. Jahrtausend. Zur Kunstgeschichte des Auslandes XIII (Strassburg 1903).
- Xen.an. Xenophon, The Anabasis, C. L. Brownson (1866-1948) (tercüme), Loeb Classical Library (Cambridge, London 1922).
- Yalman 1979 B. Yalman, "İznik'teki Kilise Alt Yapı Kazısı", VIII Türk Tarihi Kongresi I, Ankara 1976, (Ankara 1979), 457-466.
- Yalman 1985 B. Yalman, "İznik Tiyatro Kazısı 1985", KST 8 / II (Ankara 1985), 233-257.
- Yalman 1988 B. Yalman, "İznik Tiyatro Kazısı 1987", KST 10 / II (Ankara 1988), 339-382.
- Yalman 1994 B. Yalman, "İznik Dörttepeler Tümülüsü Mezar Odaları ve İznik Müzesi'ne Gelen Önemli Eserler", XI. Türk Tarih Kongresi II (Ankara 1994), 425-435.
- Yalman 2000 B. Yalman, Nikaia-İznik (Bursa, 2000).
- Yıldırım 2014 F. Yıldırım, 14. yüzyıldan Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Yabancı Seyyahların Gözünden Bursa İlindeki Mimari Eserler I – II (Bursa 2014).
- Zimmermann 2002 K. Zimmermann, "Telesphoros", DNP XII/1 (Stuttgart 2002), 96.
- Zos. Zosimos, Historia Nova Zosimus, The Decline of Rome J. J. Buchanan-H. T. Davis (tercüme) (San Antonio, Texas 1967).

DİZİN

A

- Abdullahtepe 271
 Abdulvahap Tepesi 25, 125, 126, 197, 202, 279
 Adapazarı 20, 44, 294
 Aegis 126
 Aelianus Asklepiodotos 138
 Aeneas 23, 76, 130, 142, 143, 281
 Aesculapius 8, 109
 Afrika 76, 77, 83
 Agalma Manastırı 263
 Aktopraklık 20, 295
 Alamanni 234
 Alaşehir 31
 Alekios Angelos 259
 Aleksios 37, 38, 220, 300
 Aleksios Angelos 220
 Aleksios Komnenos 37, 38
 Aleus 96, 97
 Alexander Severus 76, 78, 89, 112, 114, 120, 121, 125, 130, 131, 142, 143, 146, 274, 275, 277, 278, 279, 281
 Alexendros 8, 79
 Alkmene 95
 Altınova 33, 34, 51, 60, 62
 Amasyalı Strabon 24
 Ammianus Marcellinus 45, 47, 245, 289
 Amorium 36
 Amphitryon 95
 Amr 36
 Anadolu Selçukluları 13
 Anadyomene 131, 280
 Anaksagoras 47
 Anaksimandros 47
 Anastasios 34, 35
 Anatol 241
 Andrew 118, 163
 Andronikos 14, 38, 40, 220
 Andronikos Komnenos 38, 220
 Ankises 142
 Ankyra (Ankara) 11, 14
 Antaeus 99, 276
 Antaios 99

- Antakya 47
 Antigoneia 24
 Antigonos 7, 21, 24, 54, 77, 272
 Antigonos Monophthalmos 21, 24, 54
 Antonina 241
 Antoninus 77, 78, 87, 88, 89, 90, 95, 96, 106, 107, 110, 111, 112, 113, 137, 140, 146, 147, 219, 274, 275, 277, 280, 281
 Antoninus Pius 77, 78, 87, 88, 89, 90, 95, 96, 106, 107, 110, 111, 112, 113, 137, 140, 146, 147, 274, 275, 277, 280, 281
 Antpatros 24
 Apameia 26, 31, 32, 79, 223, 237
 Aphrodite 8, 28, 82, 130, 131, 132, 133, 134, 272, 279, 280, 295, 296
 Aphrodite Anadyomene 131, 280
 Apollon 8, 9, 30, 50, 75, 79, 81, 109, 113, 114, 115, 116, 196, 272, 277, 278, 299
 Apollonides 75
 Apollon Sauroktonos 115, 278
 Apollon Tapınağı 9, 30, 50, 79, 113, 115, 196, 272, 299
 Appianos 21
 Aquadukt 50, 51, 202, 204
 Arabia 241
 Arap 35, 36, 40, 198, 216, 249, 250, 268, 286
 Ares 8, 134, 135, 280
 Ariadne 90, 91, 275
 Aristoteles 47
 Arius 242
 Arrianos 21
 Arsinoe 109
 Artabasdos 36
 Artemis 8, 22, 81, 101, 116, 117, 118, 119, 161, 272, 278, 293, 299, 301
 Artemis Tapınağı 118, 119, 161, 299
 Ascanios 140
 Asellius Aemilianus 30
 Asia 44, 138, 223, 273, 289, 294, 296, 298
 Askania 18, 19, 21, 22, 23, 31, 55, 58, 59, 61, 62, 142, 196, 206, 272
 Askania Limne 18, 19, 21, 22, 31, 55, 58, 59, 61, 62, 142, 196, 206, 272
 Askanios 23, 142, 143, 281
 Askanius 59
 Asklepeia 109
 Asklepiades 75
 Asklepios 8, 77, 81, 109, 110, 111, 112, 113, 140, 143, 262, 277, 290, 293, 297
 Astakos 206
 Asya Thrakiası 20
 Athena 8, 28, 81, 85, 86, 96, 102, 126, 127, 128, 129, 130, 134, 272, 274, 279, 296

Athena Tapınağı 96
 Atina 22, 31, 82, 171, 172
 Attalos 24
 Auge 96
 Augusteia 31, 83
 Augustus 13, 24, 26, 30, 31, 50, 54, 76, 82, 83, 196, 197, 219, 231, 251
 Aurelius 31, 44, 77, 78, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 98, 100, 101, 102, 104, 106, 108, 110, 112, 113, 114, 116, 117, 119, 120, 123, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 139, 143, 144, 146, 147, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 290
 Aurelius Victor 77, 290
 Ausonius 172
 Avusturya 30
 Ayasofya Kilisesi 9, 36, 108, 253, 254, 271, 286
 Aydın 15, 44, 253, 289, 290, 291
 Aziz Andrew 118, 163

B

Bacchanalia Şenlikleri 82
 Bacchus 8, 82
 Bactyanus 8, 79, 196, 272
 Balarım 237
 Balkanlar 25, 49, 218
 Bandırma 30
 Barchalba 33
 Barçın 20
 Bardas Skleros 36
 Basileion 146, 147
 Basileios 36
 Basilinupolis 34, 50, 51, 53, 60
 Bayındır 51, 52, 273
 Bebykler 21
 Berberkaya 8, 9, 25, 61, 163, 164, 165, 166, 196, 202, 271, 282, 284
 Beştaş 76, 169
 Biga 89, 117, 123, 124, 125, 275, 278, 279
 Bilecik 3, 4, 11, 202
 Birinci Ekümenik Konsili 32
 Birinci Haçlı Seferi 38
 Bithynia 11, 13, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 44, 46, 47, 49, 50, 75, 78, 82, 83, 95, 131, 138, 159, 165, 195, 196, 197, 204, 223, 224, 231, 272, 273, 290, 291, 292, 294, 297, 301
 Bithynia Birliğini 26
 Bithyniaka 21, 296
 Bithynia Krallığı 13, 21, 22, 24, 25, 49, 159, 272

Bithyniarkhes 28
 Bithynler 21
 Bosporus 31
 Boule 28
 Brutus 25
 Büyükburun 118
 Büyük İskender 21, 22, 23, 24, 228
 Büyük Konstantin 60, 241, 242, 245, 249, 251
 Byzantion 11, 25, 30, 46, 50

C

Caesar 25, 26, 30, 75, 82
 Caesarea 249
 Caesarealı Eusebius 245
 Caracalla 58, 59, 85, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 113, 114, 121, 122, 124, 125, 127, 129, 131, 133, 134, 135, 137, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280
 Cardo Maximus 53, 59, 200
 Cassi Ailesi 231
 Cassius 7, 26, 47, 75, 76, 77, 166, 169, 170, 171, 231, 232, 291, 296, 299
 Cassius Apronianus 7, 76
 Cassius Asclepiodotus 7, 75, 76, 170
 Cassius Chrestus 7, 76, 166, 169, 231, 232
 Cassius Dio 7, 26, 47, 76, 77, 291, 296
 Cassius Epigenes 77
 Cassius Philiscus 7, 76, 169, 170, 171
 Castel Sant Angelo 251
 Catilius Ailesi 23
 Ceres 8, 119
 Cinna 79
 Claudiopolis 26, 53
 Claudius Candidus 30, 31
 Claudius Gothicus 32, 44, 54, 218, 237, 239
 Clodius Primigenus 179
 C. Memmius 19
 Commodus 30, 44, 50, 76, 79, 85, 97, 101, 113, 114, 119, 120, 123, 124, 128, 129, 135, 136, 139, 140, 196, 276, 278, 279, 280
 Constantinos 198
 Converteritus Juridicus 29
 Cornucopia 90, 143, 147
 C. Plinius Caecilius Secundus 28
 Çakaldere 7, 69, 273
 Çakırca 21, 50, 53, 60, 141, 206, 208, 281

Çakırca Höyük 21
 Çamdibi 8, 167, 168, 282
 Çarıktepe 159
 Çınarcık Deresi 202
 Çınarlık 7, 70, 71, 202, 203, 273, 274, 284
 Çiçekli Höyük 21
 Çobankale 51, 60

D

Dakibyza 44
 Dardanos 75
 Darius 241
 De Aedificiis 35
 Decumanus Maximus 53, 59
 Decumanus Maximus 54, 273
 Decuriones 26
 Değirmenkaya 8, 172, 174, 195, 283, 299
 Deiotarus 25
 Deliklitaş 8, 174, 186, 195
 Deliktaş 7, 64, 65, 66, 67, 105, 106, 273, 277
 Deliktaş Taş Ocağı 7, 65, 66, 67, 105, 106, 273, 277
 Delos 47
 Delphi 196
 Delphoi 100
 Demeter 8, 32, 82, 94, 95, 99, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 144, 272, 275, 278, 279, 296, 298
 Demos 28
 Derbent 8, 149, 172, 186, 187, 195, 283
 Dereköy 68, 69, 72, 202, 206
 De Vita Constantini 32
 Dırazali 271
 Diana 8, 116
 Diegulis 24, 159
 Dike 137
 Dikilitaş 76, 169
 Dio Chrysostomos 27, 31
 Diocletianos 53, 241
 Dio Cocceianus 29
 Diomedes 103, 104, 276
 Dion Chrysostomos 29, 76, 81, 96, 290
 Dione 130
 Dionysia 31, 83, 95, 274
 Dionysos 8, 22, 28, 30, 32, 53, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 117,

118, 231, 272, 274, 275, 278, 290
 Dionysos Thiasos 89, 90, 275
 Diphros 86, 91, 125, 145
 Diphros 87, 91, 125, 274, 275, 279
 Diz Çöken Kule 220
 Doidalsas 131
 Dokimeion 50, 53, 63
 Domitianus 84, 96, 104, 119, 274 - 275, 278
 Dorylaion 53
 Dörttepeler Tümülsü 8, 150, 281, 302
 Drepanum 33, 34, 60

E

Ebul Kasım 37
 Eirene 36
 Elagabalus 51, 121, 122, 132, 278, 280
 Elbeyli 150, 196, 270, 293
 Elmalı Dağı 25
 Emevî Halifeliği 249
 Eos 139
 Ephesos 13, 26, 44
 Epiros 38
 Epitherses 8, 75, 79, 272
 Equitius 33
 Erdek 30
 Erebos 137
 Eros 22, 89, 98, 99, 130, 131, 276, 279
 Erotikâ Pathemata 79
 Erymanthian Yaban Domuzu 102, 276
 Erymanthos 102
 Eskihişar 34, 51, 60
 Etrüsklerde 126
 Eudoksios 45, 46
 Eunomios 34
 Eurystheus 100, 102, 103
 Eusebius 32, 43, 245, 249, 251, 292, 294
 Eustachius 241

F

Fatih Sultan Mehmet 38, 300
 Faustina 90, 98, 99, 126, 146, 276
 Fimbria 25
 Flaccus Valerius 25
 Flaviuslar 223

Flavius Severianus Asklepíodotos 138

Florentius 33

Frigya 19, 23

G

Gaia 107

Gaius Cassius Chrestus 7, 76, 169, 231, 232

Gaius Cassius Philiscus 7, 76, 171

Gaius Papirus Carbo 113, 277

Gaius Pescennius Niger 30

Galatya 25

Galba 75, 170

Galerius 241, 242

Gallienus 31, 32, 77, 83, 94, 102, 104, 115, 117, 118, 196, 218, 275, 276, 278

Geb 146

Gebze 45

Gemlik 26, 43, 53, 58, 62, 118, 161, 223, 237, 295

Gemlik Körfezi 43, 58, 223

Genç Faustina 90, 98, 99, 126, 146, 276

Genç Plinius 18, 28, 29, 47, 197, 198

Germanicus 27

Geta 86, 91, 97, 99, 119, 134, 144, 147

Girit 103, 276

Girit Boğası 103

Gordianus 85, 86, 90, 91, 116, 117, 136, 140, 141, 274, 275, 278, 280

Gotlar 31, 32, 213

Göl Kapısı 32, 53, 54, 55, 58, 62, 212, 216, 219, 223, 239, 240, 273, 286

Göllüce 118, 149, 161, 237

Gregorios 45, 249, 250, 260, 293

Güney Marmara Bölgesi 44

Güney Rusya 25, 31, 32

Gymnasium 29, 202

H

Haçlı Seferi 38, 39, 220

Hades 105, 133, 135, 143

Hadrian 22, 44, 83, 204

Hadriane 28, 30, 44

Hadrianus 22, 28, 29, 30, 31, 35, 44, 50, 58, 77, 79, 82, 88, 124, 171, 204, 205, 213, 223, 224, 225, 231, 275, 279, 284, 301

Hamamsuları 7, 68, 69, 206, 273

Hannibal 18

Harpocrates 8, 81, 147, 281

Hatra 78

Hayriye Köyü 50
 Hegoumenos Hyakinthos 260
 Hekate 8, 139
 Helenopolis 33, 34, 51, 60, 62
 Helikore 21, 22, 24, 53, 82
 Heliodoros 75
 Helios 115, 139, 280
 Hellespontos 17, 19
 Hendrik van den Broeck 251
 Hephaistos 8, 136, 280
 Hera 8, 81, 97, 100, 106, 134, 136, 280, 293, 296
 Herakleia 23, 25
 Herakles 8, 22, 28, 30, 64, 66, 67, 81, 82, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 231, 272, 273, 275, 276, 277, 293
 Herakles Farnese 104
 Herakliskos Drakonopnigon 97, 276
 Herkül 8, 95
 Hermes 8, 85, 92, 93, 109, 133, 134, 275, 280
 Hermes Hermesi 92, 93, 275
 Herodianos 28, 30, 294
 Herodotos 20, 294
 Heroon 163, 170
 Hersek 33, 34, 60
 Hesiodos 82, 130, 294
 Hespekli 9, 66, 196, 270, 271, 284, 287
 Hırvatistan 30
 Hierax 75
 Hieronymus 43, 44, 45
 Hipparchos 7, 75, 77, 78, 272, 274
 Hippodamos 24, 53
 Hippothion 23
 Hisarcık 202
 Hisardere 242, 270, 271, 297
 Hitit 20
 Homeros 7, 21, 23, 82, 119, 294
 Homonoia 27, 28, 82, 292, 295
 Horris 241
 Horus 146, 147
 Hostilian 122
 Hyakinthos 254, 260, 262
 Hyakinthos Manastırı 260, 262
 Hydra 100
 Hygeia 109

Hygieia 109, 110, 111, 112, 277, 293
 Hymnos 22
 Hyperion 139
 Hypios Dağı 18

I

Ilıpınar 20, 289, 298
 Illyria 33
 Ioannes Dukas Vatatzes 39, 220, 249
 Ioannes Khrysostomos 34
 Iohannes Malalas 44
 Iovianus 32
 Ipsos Savaşı 24
 Isaakhios Komnenos 37
 Isaakios Angelos 259
 Iulianus Apostata 32
 Iuliopolis 53
 Iulius Caesar 26
 Iustus 138
 İbn Battuta 40
 İkinci Haçlı Seferi 38
 İlyada 21, 23, 130, 294
 İnikli 7, 64, 65, 159, 206, 208, 273
 İnkaya 7, 72, 73, 274
 İsis 8, 81, 143, 146, 147, 272, 281
 İsis Pelagia 146
 İskenderiye 77, 83, 242
 İs-Nikean 23
 İspanya 83
 İstanbul 4, 9, 13, 25, 27, 29, 30, 31, 37, 38, 44, 50, 53, 58, 59, 60, 76, 169, 199, 200, 202, 212, 216, 217, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 232, 234, 237, 249, 259, 267, 270, 272, 285, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301
 İstanbul Boğazı 31, 58, 59
 İstanbul Kapısı 9, 53, 59, 199, 200, 202, 212, 216, 217, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 232, 234, 249, 267, 285
 İsviçre 234
 İzmit 21, 24, 25, 44, 51, 60, 79, 292, 294
 İzmit Körfezi 51, 60, 79
 İznik Gölü 11, 18, 19, 21, 23, 31, 46, 53, 58, 76, 110, 115, 118, 138, 142, 149, 171, 206, 239, 242, 243, 259, 267, 270, 286, 295, 299

J

Julia Domna 100, 101, 117, 276
 Julia Paula 132

Julius 23, 142

Juliuslar Sülalesi 23, 142

Juno 8, 136

Justinianus 9, 34, 35, 50, 51, 53, 60, 61, 204, 205, 208, 209, 273, 284

Justinianus Köprüsü 9, 208, 209, 284

Jüpiter 8, 106

K

Kadıköy 26, 31, 34

Kadmos 82

Kaisarios 45

Kalkedon 31

Kantharos 84, 86, 87, 89, 91, 95

Kapadokya 249

Kapıdağ Yarımadası 44

Karacakaya 8, 118, 161, 162, 282, 300

Karadan Kapısı 59

Karadeniz 17, 53, 58, 59, 60, 63, 273

Kara Dere 206

Karadin Kapısı 59

Karamürsel 79, 292

Karasu Deresi 18, 50, 52, 53, 273

Karasu Deresi Köprüsü 50

Karpophoros 119

Karsak Boğazı 19, 31

Karsak Deresi 19, 53, 62

Karsak Vadisi 38, 59, 61

Katırcı İni 202

Katırlı 18, 53, 149

Katzapos 118

Kayseri 249

Kerberos 105, 143, 145, 276, 281

Kersoullos 106, 277

Kerykeion 133

Keryneia 101, 276

Keryneia Geyiği 101, 276

Kestreus 76

Khalkedon 11

Kheiron 109

Khrysea 81

Kılıç Arslan 37

Kıran Dere 18, 22, 53

Kırk Merdiven 51

- Kibyralı 31
 Kilikya 76
 Kios 9, 18, 19, 23, 25, 26, 31, 32, 38, 50, 53, 54, 59, 61, 62, 118, 150, 163, 213, 223, 237, 239, 273
 Kios Kapısı 9, 54, 62, 239
 Kirazlıyayla 8, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 184, 186, 195, 283
 Knidos Aphroditesi 131, 132, 280
 Koca Köprü 9, 51, 52, 206, 207, 273, 284
 Koimesis Kilisesi 9, 14, 61, 243, 244, 245, 254, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 271, 286, 287, 299
 Koina 28
 Kommerkiariosa 36
 Kommodeia 30
 Konstantinopolis 13, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 49, 50, 51, 60, 82, 220, 221, 222
 Konstantinos Meydanı 46
 Konstantinos Porphyrogennetos 36
 Konstantius Khlorus 234
 Konya 38
 Koronis 109
 Krateia 53
 Kreon 100
 Kronos 106, 109, 130, 136
 Ksenodocheion 36
 Ktistes 82
 Kudüs 38, 220, 223
 Kuru Köprü 9, 50, 208, 284
 Kurupedion Savaşı 24
 Kutalmışoğlu Süleyman Bey 37
 Kutsal Pederler Kilisesi 9, 36, 39, 46, 242, 247, 249, 250, 251, 252, 253, 259, 267, 270, 271, 286
 Küçük Asya 31, 35, 39, 82, 109, 143, 166, 219, 224
 Kybele 8, 22, 81, 124, 125, 279
 Kyzikos 25, 30, 31, 32, 44

L

- Lacus Askanios 23, 142
 Laskarisler 13, 38, 39, 198, 220, 244, 263, 267, 268
 Laskarisler Sülalesi 13
 Latin Krallığı 38
 Latinler 38, 295
 Lefke 9, 22, 27, 29, 30, 44, 50, 53, 58, 59, 76, 82, 95, 163, 169, 199, 202, 203, 204, 205, 212, 222, 223, 224, 227, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 270, 271, 284, 285, 286

Lefke Kapısı 9, 22, 53, 59, 76, 82, 95, 163, 199, 202, 203, 204, 205, 212, 222, 224, 227,
 231, 232, 233, 234, 235, 236, 284, 285, 286
 Leon 46, 54, 55, 198, 216, 217, 218, 260, 285
 Lerna 100, 101, 276
 Lerna Hydrası 100, 101, 276
 Leto 116
 Leuikai 50, 53
 Leukippos 109
 Libanios 32, 75, 82
 Liber Pater 82
 Licinius 32, 83
 Liknon 85, 274
 Limenios 32
 Lobut 96, 99
 Lochous 118, 163
 Lopadion 38, 220
 Lucius Cassius Dio 7, 76
 Lucius Verus 84, 97, 106, 108, 117, 119, 123, 126, 127, 131, 139, 277, 279
 Lucullus 25
 Luna 8, 139
 Lybssa 34, 51, 60
 Lydia 21, 31, 82, 124
 Lykandros 75
 Lykia 76
 Lykon 75
 Lysimakhos 21, 24, 83
 Lysippos 104

M

Macaristan 30
 Macrianus 32, 218, 285
 Macrinus 92, 94, 123, 129, 132, 133, 144, 145, 219, 275, 278, 279, 280, 281
 Magdalino 34, 36, 37, 38, 220, 242, 249, 296
 Magna Mater 8, 124
 Malalas 44, 46, 296
 Mansur 37
 Manuel 36, 38, 220, 259
 Manuel Erotikos 36
 Manuel Komnenos 220
 Marcianus 34
 Marcus Barea Soranus 75

- Marcus 44, 77, 78, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 98, 100, 101, 102, 104, 106, 108, 110, 112, 113, 114, 116, 117, 119, 120, 123, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 139, 143, 144, 146, 147, 219, 223, 231, 232, 241, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281
- Marcus Aurelius 44, 77, 78, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 98, 100, 101, 102, 104, 106, 108, 110, 112, 113, 114, 116, 117, 119, 120, 123, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 139, 143, 144, 146, 147, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281
- Marcus Plancius Varus 223, 231, 232
- Mars 8, 134
- Maşa Ülkesi 20
- Maximinus 93, 94, 115, 122, 137, 138, 144, 145, 146, 275, 278, 280, 281
- Maximinus Thrax 137, 138, 280
- Megara 100
- Melik Şah 37
- Men 8, 81, 140, 141, 142, 280, 281, 292, 301
- Men - Askanios 142
- Menekrates 7, 78, 272
- Menrva 126
- Menteşe 20
- Merdivenli Kaya 196
- Merkür 8, 133
- Methodios 259
- Metis 126
- Metropolis 21, 27, 28, 31, 33, 253
- Mısır 8, 22, 35, 81, 143, 146, 147, 272
- Michael Palaeologus 39, 222
- Michael Palaiologos 220
- Mikail 251
- Mikenai 103
- Mikhael 36, 37, 219
- Mikhael Stratiotikos 37
- Milano Fermanı 242
- Mimar Sinan 254, 292
- Minerva 8, 126
- Minotauros 103
- Mithridates Savaşları 25, 26, 79
- Morys 23
- Muaviye bin Hişam 36
- Mudurnu 18, 26
- Müşküle 8, 9, 53, 149, 159, 160, 161, 163, 210, 282
- Müşküle Üzümü 53
- Mysia 17, 21, 23, 293
- Mysialılar 21, 23

N

- Naissus 218
 Nakoleia 33
 Nallıhan 18, 26
 Nazianzoslu Gregorios 45
 Nemea Aslanı 100, 276
 Nemesis 8, 28, 82, 137, 138, 280, 289, 294, 295
 Neokoros 13, 26, 27, 28, 33, 50, 53, 197
 Neolitik 20, 21
 Neophytos 9, 19, 46, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 259, 286, 300
 Nephthys 146
 Neptün 8, 135
 Nero 50, 75, 87, 88, 170, 237, 274
 Nerva 30, 82, 231
 Nikaia 7, 9, 11, 13, 14, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 75, 76, 77, 78, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 122, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 142, 143, 147, 149, 150, 159, 163, 165, 167, 170, 171, 172, 195, 196, 197, 198, 200, 202, 206, 208, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 231, 232, 237, 241, 242, 245, 249, 250, 251, 252, 253, 259, 267, 270, 272, 273, 274, 275, 284, 285, 289, 290, 291, 292, 293, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 302
 Nikaia İnanç Bildirgesi 32, 242
 Nikaia Tychesi 85, 90
 Nike 85, 107, 108, 127, 130, 140, 170, 277, 279
 Nikephoros 37, 259
 Nikephoros Botaneiates 37
 Nikephoros Melissenos 37
 Niketas Choniates 220
 Nikomedes 24, 25, 26, 159
 Nikomedia 11, 13, 18, 19, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 38, 40, 44, 45, 46, 50, 51, 60, 165, 169, 213, 223, 224, 292, 293, 294, 299
 Nis 218
 Nişantaşı 169
 Nonnos 22, 297
 Nut 146
 Nyks 137
 Nymphé 22, 82, 85, 94, 275
 Nymphé Nikaia 82, 85, 94, 275
 Nymphéum 202
 Nymphodora 241

O

- Obelisk 8, 51, 76, 169, 170, 171, 282, 293
- Obsequim 35
- Oğulpaşa 202
- Okeanos 137
- Olbia 18
- Olympia 196
- Olympos 18, 106, 134, 136
- Opsikion Eyaleti 35
- Orhan Bey 40
- Orhan Cami 108, 253, 254
- Osiris 143, 146, 147
- Osman Bey 40
- Osmaneli 50, 53, 59, 202, 231
- Otroia 50
- Ömerli 7, 65, 159

P

- Palmys 23
- Paludamentum 95, 123
- Pamphylia 76, 227, 294
- Pan 92, 93, 94, 95, 275
- Panhellen 171, 172
- Panhellenia 22
- Pannonia 30, 76
- Pannonia Superior 30
- Panopolis 22
- Papirius Carbo 83, 249, 274
- Parthenios 8, 25, 75, 79, 272
- Patera 85, 109, 127, 136, 137
- Patrocleus 29, 44
- Patrokles 83
- Paulus 241
- Pax Romana 31, 32, 58, 213
- Pedum 91
- Peisistratos 82
- Pergamon 13, 24, 26, 77, 96, 109, 297
- Perinthus 45
- Pers 11, 13, 21
- Persephone 82
- Persler 35, 140
- Pertinax 30
- Pescennius Niger 11, 14, 30, 33, 53

Pharmutios 18, 206
 Pharnakes 25
 Philadelphia 31, 291
 Philip 116
 Philippos 24, 54
 Philippus Arab 116, 278
 Philistion 8, 78, 272
 Phlegyas 109
 Phokis 23
 Phorkys 23
 Phryg 124, 140
 Phrygia 17, 23, 82, 124, 142, 298
 Plautilla 121, 132
 Plinius 18, 26, 28, 29, 47, 197, 198, 298
 Plutarkhos 78
 Polykrates 31
 Pompeius 25
 Pontus 17, 25, 26, 27, 30, 31, 58, 59, 60, 63, 82, 95, 96, 231, 273, 294
 Pontus Euxenius 17, 58
 Pontus Krallığı 25, 26
 Poseidon 8, 81, 99, 135, 280
 Prainetos 79
 Priapus 92, 93, 275
 Priapus Hermesi 93, 275
 Priscus 8, 78, 138, 272
 Prokopius 11, 33, 35, 208, 298
 Prometheus 130, 279
 Propontis 17, 19, 30, 53, 58, 60, 62, 63, 273, 292
 Prostyle 84, 274
 Prusa 18, 25, 26, 27, 29, 31, 32, 38, 40, 53, 220, 223, 237, 249, 299
 Prusia 213
 Prusias 24, 159, 165
 Prusias ad Mare 19, 50
 Psychopompos 133
 Ptolemaios 18, 143
 Pythia 31, 83, 196
 Pythopolis 196

Q

Quietus 32, 218

R

Respicius 241
 Rhamnous 105

Rhea 106, 136

Rhyndakos 17, 31, 32

Rodos 35, 47, 77

Roma 7, 9, 13, 19, 21, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 39, 43, 46, 49, 50, 51, 52, 54, 57, 60, 64, 65, 66, 72, 75, 76, 77, 79, 82, 83, 84, 95, 96, 105, 106, 109, 110, 113, 118, 124, 126, 135, 136, 137, 141, 142, 143, 146, 149, 153, 160, 163, 169, 170, 174, 186, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 212, 213, 214, 215, 218, 219, 223, 225, 228, 231, 232, 234, 239, 241, 242, 249, 251, 259, 264, 268, 272, 273, 284, 285, 286, 292, 294, 295, 297, 299, 301

Roma Tiyatrosu 9, 21, 65, 197, 198, 199, 200, 228, 264, 268, 272, 284, 292

Rumitalka 33

S

Sakarya 44, 58

Sakerdos 171, 172

Salius Collinus 138

Samanlı Dağları 18, 50, 60, 63

Sangarios 11, 17, 22, 49, 53, 58, 59, 63, 231, 273

Saray Kapısı 216, 217, 285

Sarıkaya 7, 65, 237

Satyr 90, 91, 92, 95, 275

Sauroktonos 115, 278

Scutariler 33

Secundus 28, 241, 298

Selene 8, 139, 140, 280

Seleukos 24

Semele 82

Septimius Severus 11, 14, 30, 31, 33, 50, 53, 76, 78, 86, 87, 91, 92, 97, 98, 99, 100, 107, 108, 117, 119, 120, 121, 132, 134, 144, 145, 147, 274, 275, 276, 277, 278, 280, 281, 290

Serapis 8, 81, 143, 144, 145, 146, 272, 281

Seth 146

Severeia 31, 83

Severus 11, 14, 30, 31, 33, 50, 53, 76, 78, 86, 87, 89, 91, 92, 97, 98, 99, 100, 107, 108, 112, 113, 114, 117, 119, 120, 121, 125, 130, 131, 132, 134, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 196, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 290

Severus Alexander 113

Seyitgazi 33

Sinokizm 21

Sinus Astakenus 51, 60

Sistine Şapeli 251, 286

Sistrum 147

Situla 147

Skylax 18

Smyrna 76, 137, 138
 Solonina 218
 Sozomenus 45
 Strabon 13, 19, 23, 24, 50, 54, 212, 299
 Stymphalia 102, 103, 276
 Suriye 30, 35
 Süleyman 37, 55
 Synoikismos 21
 Syrinx 92

T

Tabula Peutingeriana 62, 296
 Tacitus 143
 Tanrıça Roma 26, 28
 Tarasios 36
 Taşoz 105
 Tegea 96
 Telephos 96, 97, 276
 Telesphoros 109, 110, 292, 302
 Telete 22
 Teodoros Laskaris 39, 267
 Teodoros Metochites 221
 Theodosius 35, 46
 Tetrarklar 234, 236, 286
 Thalassa 107
 Thebai 82, 100
 Theia 139
 Theodora 241
 Theodore Kantakouzenos 38
 Theodoros 38, 220, 221, 259
 Theodoros Laskaris 38, 220, 221, 259
 Theodota 241
 Theogonia 130, 294
 Theophane 46
 Theophanes Homologetes 45, 46
 Theseus 22, 78, 196
 Thespisius 241
 Thessialı Lakeria 109
 Theusetas 241
 Thrak 21
 Thrakia Bithyniası 20
 Thyrsos 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 95, 113, 117
 Tiberius 27

Ti. Claudius Quintianus 232
 Titan 106, 139
 Titus 75, 76, 223, 224, 231
 Tomoi 242
 Trabzon 38
 Traianus 9, 27, 28, 29, 30, 50, 51, 52, 53, 59, 62, 82, 122, 123, 138, 197, 198, 206, 207, 231, 273, 278, 284
 Traianus Decius 122, 123, 278
 Traianus Köprüsü 9, 206, 207, 284
 Trakya 20, 30, 82, 103
 Trakyalı 24, 159
 Trapezus 38
 Triptolemus 123, 124, 279
 Tryphonos 9, 39, 241, 252, 263, 265, 267 - 268, 297
 Tykhe 89, 90, 91, 275
 Tympanon 124, 125

U

Ulpia 83
 Uluabat 38, 220
 Uranus 130
 Üyücek Deresi 18
 Üyücek Höyük 18, 21

V

Valens 33, 45, 46, 248
 Valentinianus 11, 33, 34, 45, 248
 Valerianus 31 - 32, 83, 94, 102 - 104, 115, 117 - 118, 196, 218, 274 - 276, 278
 Valerius Catullus 19
 Valerius Eclectus 31
 Valide Köprüsü 51, 60
 Vatarzes 39, 220, 221, 234, 249, 252
 Vatikan 251
 Venüs 8, 130, 142
 Vespasianus 31, 75, 76, 89, 92, 93, 213, 223, 224, 231, 275
 Vincentius 251
 Vindonissa 234
 Vitus 251
 Vulkanus 8, 136

W

Windisch 234

Y

Yenişehir 9, 18, 32, 50, 53, 59, 172, 174, 177, 186, 195, 200, 210, 212, 216, 219, 220, 222, 223, 237, 238, 239, 265, 283, 286, 292, 300

Yenişehir Kapısı 9, 18, 32, 53, 59, 200, 212, 216, 219, 220, 223, 237, 238, 239, 265, 286

Yılğın 118

Z

Zela 25

Zeopyron 53

Zeus 8, 28, 81, 82, 85, 95, 100, 106, 107, 108, 109, 116, 126, 130, 133, 134, 135, 136, 143, 170, 172, 272, 277, 294

Zeus Kersoullos 106, 277

Zile 25

Zodyak 107

Zosimos 213, 241, 302



Ağustos 2026

